शैल्यशिखर नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
गोकुलेश्वर, दार्चुला

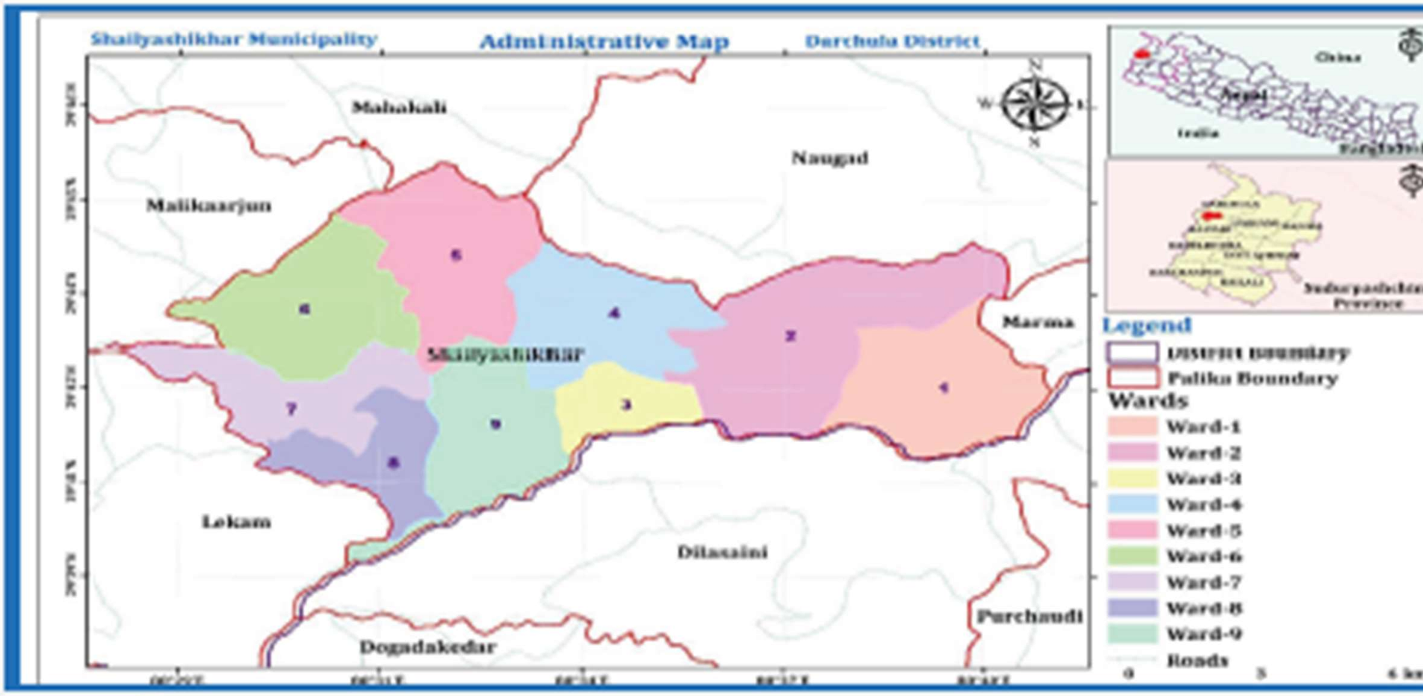

प्रथम आवधिक विकास योजना
(आ.व.२०८१/०८२– २०८५/०८६)

शैल्यशिखर नगरपालिकाको आवधिक विकास योजना

Periodic Development Plan of Shailyashikhar Municipality

आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग

शैल्यशिखर नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
गोकुलेश्वर, दार्चुला

योजना तर्जुमा सहजीकरण

अपि सैपाल विकास मञ्च
का.म.न.पा. – २९, काठमाडौं

प्रकाशक : शैल्यशिखर नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, गोकुलेश्वर

सर्वाधिकार : प्रकाशकमा

प्रकाशन मिति : २०८१

सम्पर्कका लागि : नगर कार्यपालिकाको कार्यालय,
गोकुलेश्वर, दार्चुला, सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल
फोन न. : ०९३-४०००८६
इमेल : shailyashikhar.gov@gmail.com

शैल्यशिखर नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
गोकुलेश्वर, दार्चुला
सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल

नगर प्रमुखको सन्देश

शैल्यशिखर नगरपालिकाले प्रथम आवधिक योजना (२०८१/८२ - २०८५/८६) नेपालको संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संविधानको मर्म र भावना, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले प्रदान गरेका जिम्मेवारी, नेपाल सरकारले तय गरेका दीर्घकालीन लक्ष्य "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" विक्रम संवत् २१०० का सूचक सहितको पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना, सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकारको "आत्मनिर्भता उन्मुख, समृद्ध सुदूरपश्चिम" को दीर्घकालीन सोच, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालले जनाएका प्रतिबद्धता, दिगो विकासका लक्ष्य, नेपाल पक्षसँग भएका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिसम्झौता, नागरिकका विकासका चाहना, जनप्रतिनिधि, कर्मचारीहरू तथा विभिन्न सरोकारवालाले दिएका सुझाव र नगरपालिकाले विगत वर्षमा लिएका नीति तथा कार्यक्रमको निरन्तरता समेतलाई आधार मानेर तयार गरिएको छ । यसमा दीर्घकालीन सोच, सोहीअनुरूप लक्ष्य, नतिजा, रणनीति तथा प्राथमिकताहरूसहित कार्यक्रमहरू तय गरिएको छ ।

यस आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सहभागी भई योगदान पुयाउनुहुने यस नगरपालिकाका नगर उपप्रमुख, वडाध्यक्ष, कार्यपालिकाका सदस्य, राजनीतिक दलका प्रमुख तथा प्रतिनिधिहरू, नगर सभाका सदस्य, शिक्षक, बुद्धिजीवी एवं निजी क्षेत्र र सहकारी क्षेत्र, विभिन्न सङ्घसंस्थाहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । आवधिक योजना तर्जुमामा महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुहुने प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, विषयगत समितिका सदस्यहरू र शाखा प्रमुख एवम् सबै कर्मचारीहरूप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

यस योजना तर्जुमा कार्यमा प्राविधिक सहजीकरणको रूपमा योगदान गर्नुहुने अपि सैपाल विकास मञ्चका विज्ञ सदस्यज्यूहरूप्रति विशेष धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा, शैल्यशिखर नगरपालिकाको यस आवधिक योजना कार्यान्वयनमा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको साथसहयोग रहने अपेक्षा गर्दछु ।

(विजय सिंह धामी)
नगर प्रमुख

शैल्यशिखर नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
गोकुलेश्वर, दार्चुला
सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल

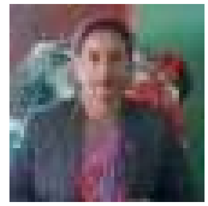

नगर उपप्रमुखको सन्देश

नगरपालिकाको विकास र समृद्धिको लागि सहभागितात्मक प्रक्रियाबाट आवधिक नगर विकास योजना तर्जुमा गरी सार्वजनिक गर्न पाएकोमा गौरवको अनुभूति भएको छ । योजना तर्जुमा गर्दा संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनलाई मूल आधारको रूपमा लिइएको छ । योजना तर्जुमामा राष्टिय योजना आयोगबाट तयार गरिएको स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ द्वारा निर्दिष्ट प्रक्रियालाई अवलम्बन गरिएको छ ।

शैल्यशिखर नगरपालिकाले **"समृद्ध शैल्यशिखर निर्माणको आधार : कृषि, पर्यटन र जलविद्युत पूर्वाधार"** भन्ने दीर्घकालीन सोचसहित आर्थिक वर्ष २०८१/८२ देखि २०८५/८६ सम्मका लागि यो आवधिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

आवधिक योजना तर्जुमा चरणमा सक्रिय रूपमा सहभागी भई सुझाव र योगदान दिनुहुने सम्पूर्ण नगर कार्यपालिका पदाधिकारी, राजनीतिक दलका प्रमुख तथा प्रतिनिधिहरू, नगर सभाका सदस्य, शिक्षक बुद्धिजीवी, गैरसरकारी, निजी तथा सहकारी क्षेत्र एवं विभिन्न सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधिहरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसैगरी आवधिक योजना तर्जुमामा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नुहुने प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, परामर्शदाता लगायत नगरपालिकाका सबै कर्मचारीप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा, यस योजनाको कार्यन्वयनमा सबै नगरवासीको सहयोग प्राप्त भई योजनाले निर्दिष्ट गरेका लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्त हुने अपेक्षा गर्दछु ।

(शान्ति खडायत)
नगर उपप्रमुख

शैल्यशिखर नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
गोकुलेश्वर, दार्चुला
सुदूरपश्चिम प्रदेश, नेपाल

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सन्देश

नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहलाई आआफ्नो क्षेत्रको वार्षिक, आवधिक तथा रणनीतिक र दीर्घकालीन योजनाहरू तयार गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने र अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ । यसैको सिलसिलामा शैल्यशिखर नगरपालिकाले नेपाल सरकारको पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना र सुदूरपश्चिम प्रदेशको प्रथम पञ्च वर्षीय योजना, २०८१/८२ -२०८५/०८६ को आधारमा पाँच बर्से आवधिक विकास योजना तयार गरेको छ । यस नगरपालिकाको आर्थिक, सामाजिक, भौतिक पूर्वाधार, वन तथा वातावरण र संस्थागत विकास तथा सुशासनका क्षेत्रको विकासको लागि नगरपालिकाभित्र सञ्चालन गरिनु पर्ने कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूलाई व्यवस्थित एवं समुचित ढङ्गबाट योजनाबद्ध गर्नु आवश्यक थियो; जुन यस आवधिक योजनाले पूरा गर्नेछ।

नगरपालिकाको समग्र नेतृत्व, राजनीतिक दलहरू, निजी क्षेत्र र नगरपालिकाका समग्र सरोकारवालाको सहभागितामा शैल्यशिखरको समग्र विकासको लागि यो आवधिक विकास योजना तयार गरिएको हो । यस आवधिक विकास योजनाले यस नगर क्षेत्रको समग्र विकासमा मार्गदर्शन गर्ने विश्वास लिएको छ । नगरपालिका एउटा सरकारको रूपमा स्थापित भइसकेको वर्तमान अवस्थामा यस नगरपालिकाले आफ्नो नगर क्षेत्रभित्र गर्नुपर्ने कार्यहरूको लागि आवश्यक नीति, रणनीति तथा कार्यक्रम र योजनाहरू तय गरिएको यस दस्तावेजले नगरपालिकाको हालको नेतृत्व तथा भावी जनप्रतिनिधिहरूलाई समेत मार्गदर्शन गरी नगरको विकासको लक्ष्यमा पुग्न सहयोग पुर्‍याउने विश्वास लिएको छु।

अन्त्यमा, शैल्यशिखर नगरपालिकाको यस आवधिक विकास योजना तयारीको कार्यमा प्राविधिक सहयोग गर्ने परामर्शदाता अपिसैपाल विकास मञ्च परिवारको परिश्रम र योगदानको उच्च कदर गर्दछु।यसका अतिरिक्त सम्पूर्ण जनप्रतिनिधिहरू, सरोकारवाला निकायहरू, नगरपालिकाका कर्मचारीहरू तथा वडा कार्यालयहरूले पुर्‍याउनुभएको योगदानको उच्च कदर गर्दै धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु। नगरपालिकाका सल्लाहकारज्यूहरूले पुर्‍याउनुभएको योगदानको उच्च मूल्याङ्कन गर्दै उहाँहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।साथै यो आवधिक विकास योजनाको कार्यान्वयन हुने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्दछु।

(शेर बहादुर बुढा)
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

विषयसूची

नगर प्रमुखको सन्देश i
नगर उपप्रमुखको सन्देश ii
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको सन्देश iii
विषयसूची iv
तालिका सूची viii
परिच्छेद १ : परिचय १
१.१ पृष्ठभूमि १
१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य २
१.३ आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया २
परिच्छेद २: शैल्यशिखर नगरपालिकाको विकासको विद्यमान स्थिति र उपलब्धिको समीक्षा ४
२.१ शैल्यशिखर नगरपलिकाको परिचय ४
२.१.२ प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा ५
२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा १०
२.२.२ पर्यटन तथा संस्कृति ११
२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति १२
२.२.४ आम्दानी, रोजगारी र वित्तीय सेवा १३
२.२.५ सहकारी १३
२.३ सामाजिक विकासको अवस्था १४
२.३.१ स्वास्थ्य तथा पोषण १४
२.३.२ शैक्षिक विकास १५
२.३.३ खानेपानी तथा सरसफाइ १७
२.३.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण १९
२.३.५ युवा, खेलकुद तथा कला २०
२.४ पूर्वाधार तथा सहरी विकासको अवस्था २०
२.४.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण २०
२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात २१
२.४.३ विद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा २३
२.४.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि २४
२.५ वन, वातावरण तथा विपत् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनको अवस्था २५
२.५.१ वन तथा जैविक विविधता २५
२.५.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन २७
२.५.४ महामारी तथा विपत् व्यवस्थापन २८
२.६ सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्था २८
२.६.१ स्थानीय नीति, ऐन तथा सुशासन २८
२.६.२ सङ्गठनात्मक विकास २९
२.६.३ स्रोत परिचालन ३५
२.६.४ योजना व्यवस्थापन ३६
परिच्छेद ३: सोच तथा विकासको अवधारणा ३८
३.१ पृष्ठभूमि ३८

३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौती ३८
३.३ प्रमुख सम्भावना तथा अवसर ४०
३.४ निर्देशक सिद्धान्त ४०
३.५ सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य ४१
३.६ परिमाणात्मक लक्ष्य ४२
३.७ रणनीति तथा प्राथमिकता ४३
३.८ लगानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँट ४४
३.९ शैल्यशिखर नगरपालिकाका गौरवका आयोजनाहरू ४५
परिच्छेद ४ : आर्थिक क्षेत्र ४६
४.१ कृषि तथा पशुपक्षी ४६
४.१.१ पृष्ठभूमि ४६
४.१.२ समस्या तथा चुनौती ४६
४.१.३ सम्भावना तथा अवसर ४७
४.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ४७
४.२ सिँचाइ ५४
४.२.१ पृष्ठभूमि ५४
४.२.२ समस्या तथा चुनौती ५४
४.२.३ सम्भावना तथा अवसर ५४
४.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ५५
४.२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ५८
४.३ पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा ५९
४.३.१ पृष्ठभूमि ५९
४.३.२ समस्या तथा चुनौती ५९
४.३.३ सम्भावना तथा अवसर ५९
४.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ६०
४.३.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ६४
४.४ उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति ६५
४.४.१ पृष्ठभूमि ६५
४.४.२ समस्या तथा चुनौती ६५
४.४.३ सम्भावना तथा अवसर ६५
४.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ६६
४.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ६९
४.५ श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा ७०
४.५.१ पृष्ठभूमि ७०
४.५.२ समस्या तथा चुनौती ७०
४.५.३ सम्भावना तथा अवसर ७०
४.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ७१
४.५.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ७४
परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र ७५
५.१ स्वास्थ्य तथा पोषण ७५
५.१.१ पृष्ठभूमि ७५

५.१.२ समस्या तथा चुनौती ७५
५.१.३ सम्भावना तथा अवसर ७५
५.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ७६
५.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ७९
५.२ शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्तन ८२
५.२.१ पृष्ठभूमि ८२
५.२.२ समस्या तथा चुनौती ८२
५.२.३ सम्भावना तथा अवसर ८२
५.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ८३
५.२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ८८
५.३ खानेपानी तथा सरसफाइ ९०
५.३.१ पृष्ठभूमि ९०
५.३.२ समस्या तथा चुनौती ९०
५.३.३ सम्भावना तथा अवसर ९०
५.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ९०
५.३.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ९३
५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग ९४
५.४.१ पृष्ठभूमि ९४
५.४.२ समस्या तथा चुनौती ९४
५.४.३ सम्भावना तथा अवसर ९४
५.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ९५
५.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ९८
५.५ युवा तथा खेलकुद १००
५.५.१ पृष्ठभूमि १००
५.५.२ समस्या तथा चुनौती १००
५.५.३ सम्भावना तथा अवसर १००
५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १०१
५.५.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १०४
परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र १०६
६.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण १०६
६.१.१ पृष्ठभूमि १०६
६.१.२ समस्या तथा चुनौती १०६
६.१.३ सम्भावना तथा अवसर १०७
६.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १०७
६.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ११०
६.२ सडक, पुल तथा यातायात ११२
६.२.१ पृष्ठभूमि ११२
६.२.२ समस्या तथा चुनौती ११२
६.२.३ सम्भावना तथा अवसर ११२
६.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ११३
६.२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ११६

६.३ जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा ११८
६.३.१ पृष्ठभूमि ११८
६.३.२ समस्या तथा चुनौती ११८
६.३.३ सम्भावना तथा अवसर ११८
६.४४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ११८
६.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १२०
६.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि १२२
६.४.१ पृष्ठभूमि १२२
६.४.२ समस्या तथा चुनौती १२२
६.४.३ सम्भावना तथा अवसर १२२
६.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १२३
६.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १२६
परिच्छेद ७ : वन, वातावरण तथा विपत् व्यवस्थापन क्षेत्र १२७
७.१ वन तथा जैविक विविधता १२७
७.१.१ पृष्ठभूमि १२७
७.१.२ समस्या तथा चुनौती १२७
७.१.३ सम्भावना तथा अबसर १२८
७.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १२८
७.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १३०
७.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन १३२
७.२.१ पृष्ठभूमि १३२
७.२.२ समस्या तथा चुनौती १३२
७.२.३ सम्भावना तथा अवसर १३२
७.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १३२
७.२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १३५
७.३ वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन १३६
७.३.१ पृष्ठभूमि १३६
७.३.२ समस्या तथा चुनौती १३६
७.३.३ सम्भावना तथा अवसर १३७
७.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १३७
७.३.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १४०
७.४ विपत् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता १४१
७.४.१ पृष्ठभूमि १४१
७.४.२ समस्या तथा चुनौती १४१
७.४.३ सम्भावना तथा अवसर १४१
७.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति. कार्यक्रम तथा आयोजना १४२
७.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १४५
परिच्छेद ८ : संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र १४६
८.१ संस्थागत विकास तथा सुशासन १४६
८.१.१ पृष्ठभूमि १४६
८.१.२ समस्या तथा चुनौती १४७

८.१.२ सम्भावना तथा अवसर १४७
८.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १४८
८.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १५३
परिच्छेद ९ : कार्यान्वयन व्यवस्था १५६
९.१ पृष्ठभूमि १५६
९.२ संस्थागत व्यवस्था तथा मानव संशाधन योजना १५६
९.३ विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट १५६
९.४ स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण १५८
९.४.१ राजस्व परिचालनको अवस्था १५८
९.४.२ खर्च अवस्थाको विश्लेषण १५९
९.४.३ अपुग स्रोत व्यवस्थापन १५९
९.५ स्रोत परिचालन रणनीति १६०
९.६ आवधिक योजना कार्यान्वयन १६१
९.६.१ योजना कार्यान्वयन १६१
९.६.२ कार्यान्वयन प्रक्रिया १६३
९.७ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना १६४
९.७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता १६५
९.७.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी १६५
९.७.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया १६६
अनुसूचीहरु १६९
अनुसूची – १ : आवधिक योजनाका लागि तयार पारिएका आधार नक्साहरू १६९
अनुसूची – २ : वडा भेलाबाट टिपोट गरिएका योजनहरू १७८
अनुसूची – ३ : परामर्श विज्ञहरू २२२

तालिका सूची

तालिका १: अपेक्षित परिमाणात्मक उपलब्धि ४२
तालिका २: नगरपालिकाका प्रमुख रणनीतिहरू तथा प्राथमिकताहरू ४३
तालिका ३: लगानी प्रक्षेपण ४४
तालिका ४: आवधिक योजनामा खर्च व्यहोर्ने स्रोतहरू ४४
तालिका ५: नगरपालिकाको आय अनुमान ४४
तालिका ६ : कृषि तथा पशुपालनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ४८
तालिका ७ : सिँचाइका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ५५
तालिका ८ : पर्यटनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ६०
तालिका ९: उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिका रणनीति र कार्यनीति ६६
तालिका १० : श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका रणनीति र कार्यनीति ७१
तालिका ११ : स्वास्थ्य तथा पोषणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ७६
तालिका १२ : शिक्षाका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ८३
तालिका १३: खानेपानी तथा सरसफाइका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ९१

तालिका १४: महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ९५
तालिका १५: युवा तथा खेलकुदका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १०१
तालिका १६ : आवास तथा बस्ती विकासका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १०७
तालिका १७ : यातायात तथा पूर्वाधारका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ११३
तालिका १८ : ऊर्जाका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ११९
तालिका १९: सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १२३
तालिका २० : वन तथा भूसंरक्षणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १२८
तालिका २१ : वन तथा भूसंरक्षणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १३३
तालिका २२ : फोहरमैला व्यवस्थापनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १३७
तालिका २३ : विपत् व्यवस्थापनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १४२
तालिका २४ : सेवा प्रवाह तथा सुशासनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १४८
तालिका २५: विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट १५७
तालिका २६ : राजस्व परिचालनको अवस्था १५९
तालिका २७ : खर्च बाँडफाँडको प्रक्षेपण १५९
तालिका २८ : अपुग स्रोत व्यवस्थापन १६०
तालिका २९ : वार्षिक कार्यान्वयन कार्ययोजना ढाँचा १६४
तालिका ३० : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन खाका १६६

परिच्छेद १ : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा योजनाबद्ध विकासको थालनी वि.सं. २०१३ सालदेखि भएको हो । विगतमा केन्द्रीय योजना मात्र बन्ने गरेकोमा संघीय शासन व्यवस्थाको सुरुवातपछि प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले पनि आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने गरेका छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ६ को दफा २४ मा स्थानीय तहले स्थानीय स्तरको विकासका लागि आवधिक, वार्षिक, रणनीतिगत, विषय क्षेत्रगत, मध्यमकालीन, दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको पनि छ । नेपालको संविधानको अनुसूची ८ र ९ मा तोकिएको एकल तथा साझा अधिकार बमोजिम स्थानीय सरकारलाई योजना तथा बजेट तर्जुमा, कार्यान्वयन र अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी प्राप्त भएको छ ।

यसैगरी स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा २४ को उपदफा १ मा गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्रका विषयमा स्थानीय स्तरको विकासका लागि संविधानको अनुसूची ८ र ९ मा तोकिएको अधिकार प्रयोग गरी आवधिक, वार्षिक, रणनीतिक विषय क्षेत्रगत मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यस ऐनको दफा २४ को उपदफा २ मा योजना तर्जुमा गर्दा संघीय सरकार र प्रदेश सरकारको नीति, लक्ष्य, उद्देश्य, समयसीमा र प्रक्रियासँग तालमेल हुने गरी दिगो विकासको लक्ष्य, भूउपयोग योजना, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण, बालमैत्री, वातावरणमैत्री, अपाङ्गमैत्री, विपत् व्यवस्थापन तथा जोखिम न्यूनीकरण, जलवायु परिवर्तन अनुकूलन जस्ता अन्तर्सम्बन्धित विषयलाई ध्यान दिनु पर्ने उल्लेख गरिएको छ । ऐनको दफा २४ को उपदफा ३ ले गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले योजना बनाउँदा ऐनमा तोकिए बमोजिमका विषयहरूमा प्राथमिकता दिनुपर्ने विषयहरू समेत तोकेको छ ।

योजनाहरू प्राथमिकीकरण गर्दा आर्थिक विकास तथा गरिबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने, उत्पादनमूलक तथा छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने, जनताको जीवनस्तर, आम्दानी र रोजगार बढ्ने, स्थानीयवासीहरूको सहभागिता जुट्ने, स्वयं सेवा परिचालन गर्न सकिने तथा लागत कम लाग्ने, स्थानीय स्रोत, साधन र सिपको अधिकतम प्रयोग हुने, महिला बालबालिका तथा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण अभिवृद्धि हुने, दिगो विकास, वातावरणीय संरक्षण तथा सम्वर्द्धनमा सघाउ पुऱ्याउने, भाषिक तथा सांस्कृतिक पक्षको जर्गेना र सामाजिक सद्भाव तथा एकता अभिवृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने सूचकहरूको आधारमा योजनाहरू प्राथमिकीकरण गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ । यो ऐनको दफा २४ को उपदफा ४ मा योजना बनाउँदा मध्यम र दीर्घकालीन प्रकृतिका आयोजनाहरूको सूची तयार गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । नगरपालिकाले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्दा लागत न्यूनीकरण, स्रोतसाधनको अधिकतम उपयोग वा प्रभावकारी सेवा प्रवाहको अन्य नगरपालिकासँग साझेदारी, सम्झौता र संयुक्त व्यवस्थापन गर्न सक्ने विषयहरू समेत तोकेको छ ।

नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०८०/८१ सम्मको लागि राष्ट्रिय आकाङ्क्षा **"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली"** विक्रम संवत् २१०० का सूचक सहितको पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना तयार गरेको थियो र सोह्रौं पञ्चवर्षीय योजनाको (२०८१/८२-२०८५/८६) आधारपत्र "सुशासन, सामाजिक न्याय र समृद्धि" नारासहित अगाडि बढीरहेको छ । त्यसैगरी सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकारले प्रदेशको **"आत्मनिर्भर र समृद्ध सुदूरपश्चिम"** को दीर्घकालीन सोचसहित प्रथम पञ्चवर्षीय योजनाको आधारपत्रमा सूदूरपश्चिम प्रदेशको समग्र विकासको लागि अल्पकालीन लक्ष्य विक्रम संवत् २०७८/०७९ देखि २०८३/०८४, मध्यमकालीन लक्ष्य वि.सं. २०७८/७९ देखि २०९० र दीर्घकालीन लक्ष्य २०७८/०७९ देखि २१०० सम्मका लागि समृद्धि र सुखका मुख्य सूचकहरू निर्धारण गरिएका छन् । यस सन्दर्भमा

स्थानीय तहको चासो संस्थागत विकास र आर्थिक समृद्धिको खाका सहितको शैल्यशिखर नगरपालिकाको आवधिक योजना निर्माण गरिएको छ ।

विकासका परिसूचकहरूमा पृथक् तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण, तदनुरूप आवधिक योजनाहरूमा शैल्यशिखर नगरपालिकाको प्रक्षेपण, योजनाहरूको तर्जुमा, आवधिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरूको अभावले विगतमा भएका उपलब्धि तथा कमी कमजोरीहरूलाई केलाउन निकै कठिन भएको छ । राष्ट्रिय रूपमा आवधिक योजनाको एउटै नीतिगत आधार हुने भएकोले पनि शैल्यशिखर नगरपालिकाको आर्थिक, सामाजिक, गरिबी, पूर्वाधारको विशिष्टता अनुरूपको नीति र सो अनुसारका कार्य योजना विगतमा बन्न सकेनन् । यसको प्रथम प्राथमिकताको रूपमा छरिएर रहेका तथ्याङ्कको सङ्कलन तुलनात्मक विश्लेषण, सोहीअनुसार राष्ट्रिय नीति र आवधिक योजनासँग तालमेल हुने गरी शैल्यशिखर नगरपालिकाको समग्र विकासनीतिका आधारहरू तय गर्नु रहेको छ । मौसममा आधारित कृषि उत्पादन, पर्यटन र विप्रेषण यस नगरपालिकाको समग्र अर्थतन्त्रका मुख्य आयाम हुन् ।

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य

स्थानीय तहको योजनाबद्ध विकास प्रयास र प्रक्रियालाई मार्गदर्शन गर्नु आवधिक योजनाको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । आवधिक योजना तर्जुमाका विशिष्ट उद्देश्यहरू देहायअनुसार रहेका छन्ः

- योजनाबद्ध, नतिजामूलक, समावेशी र उत्थानशील विकासका लागि स्थानीय तहका गतिविधिलाई निर्दिष्ट लक्ष्य हासिल गर्ने दिशातर्फ निर्देशित गर्नु,
- स्थानीय विकासका सरोकारवालाहरूमा विकास प्रयास र उपलब्धिमा साझा प्रतिबद्धता र उत्तरदायित्व सिर्जना गर्नु,
- विकासको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक लक्ष्य र प्राथमिकतासँग स्थानीय विकासको तादात्म्य कायम गर्नु,
- सहभागितामूलक विधिका माध्यमबाट विकास प्रयासलाई मार्गदर्शन गर्ने र अपेक्षित नतिजा हासिल गर्ने गरी स्थानीय विकासको प्रारूप तयार गर्नु,
- नतिजामा आधारित स्थानीय विकासलाई प्रवर्द्धन गर्नु ।

१.३ आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया

शैल्यशिखर नगरपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमासम्बन्धी कार्यक्षेत्रगत शर्तमा उल्लेख भए बमोजिमका कार्यक्षेत्रका अधीनमा रही आवधिक योजना तर्जुमा शुरुआत भएको छ । योजनालाई बढी सहभागितामूलक, यथार्थपरक, कार्यान्वयनयोग्य र सर्वस्वीकार्य गराउन योजना तर्जुमा गर्ने सम्बन्धमा देहाय बमोजिमका प्रक्रिया तथा विधिहरू अवलम्बन गरिनेछ ः

प्रारम्भिक छलफलः प्रस्ताव स्वीकृत भई कार्यसम्झौता भएपछि सर्वप्रथम शैल्यशिखर नगरपालिकाका नगर प्रमुख, उपप्रमुख, कार्यपालिकाका सदस्य, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत तथा योजना प्रमुखसँग आवधिक योजना तर्जुमाको विधि स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ का आधारमा बन्ने समिति तथा उपसमितिहरू निर्माण योजनाको कार्यतालिका लगायतका विषयमा प्रारम्भिक छलफल गरी ती विषयको टुङ्गो लगाइएको छ ।

पूर्वतयारी गोष्ठी सञ्चालनः आवधिक योजनाको महत्त्व, औचित्य, विधि, प्रक्रिया, नगरपालिकाले यसमा निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिका आदिका बारेमा नगर प्रमुख, उपप्रमुख, कार्यपालिकाका सदस्य, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत तथा योजना प्रमुखसँग आवधिक योजना तर्जुमाको विधि स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ का आधारमा बनेका समिति तथा

उपसमितिहरूसँगको छलफल, योजनाका विविध पक्षहरू, चरणहरू तथा कार्य जिम्मेवारीका लागि पूर्वतयारी गोष्ठी सञ्चालन मिति २०८०/१०/१७ गतेको कार्यपालिका बैठकमा सम्पन्न गरिएको छ ।

वडागत योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालनः वडाध्यक्ष, वडासदस्य, वडाका कर्मचारी, सबै स्थानीय राजनीतिक दलका प्रतिनिधिहरू, विद्यालयका प्रधानाध्यापकहरू, क्षेत्रगत विज्ञ तथा बौद्धिक व्यक्तित्वहरू, उद्योगी तथा व्यवसायीहरू लगायत स्थानीय गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा सबै वडा कार्यालयमा एकदिने योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन मिति २०८०/१०/२४ देखि २०८०/११/०९ गते सम्ममा सम्पन्न गरिएको छ ।

तथ्याङ्क प्रमाणीकरणः नगरपालिकाको वस्तुगत विवरणमा उल्लेख भएका तथ्याङ्कहरूलाई विषयगत समितिहरूमा छलफल गरी प्रमाणीकरणका लागि पेस गरिएको थियो र योजनामा संलग्न गरिएका मुख्य सूचकाङ्कहरू निर्धारण गरिएको थियो ।

दीर्घकालीन सोच निर्धारणः नगरपालिकाको आवधिक योजनाको दीर्घकालीन सोच निर्धारण गर्न सबै सरोकारवालाहरूलाई समूह विभाजन गरी मिति २०८०/१०/१६ गतेको नगर सभामा छलफल गराइएको थियो र सबै समूहका सुझावमध्येबाट सर्वमान्य सोचलाई समेटेर आवधिक योजनाको दीर्घकालीन सोच तय गरिएको छ । सोही दीर्घकालीन सोचका आधारमा आवधिक लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू निर्माण गरिएको छ ।

समस्या तथा चुनौतीहरू र अवसरहरूको पहिचानः नगरपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमापूर्व यस नगरपालिकामा विकासका लागि विद्यमान समस्या तथा चुनौतीहरू र अवसरहरूको पहिचान गर्न हरेक विषयगत क्षेत्रहरू (आर्थिक विकास, सामाजिक विकास, पूर्वाधार विकास, वन वातावरण तथा विपत् व्यवस्थापन र संस्थागत विकास) को छुट्टाछुट्टै अध्ययन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

क्षेत्रगत उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति तथा प्राथमिकता निर्धारणः स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ का आधारमा हरेक विषयगत क्षेत्रहरू (आर्थिक विकास, सामाजिक विकास, पूर्वाधार विकास, वन, वातावरण तथा विपत् व्यवस्थापन र संस्थागत विकास)का उपक्षेत्रहरूको छुट्टाछुट्टै क्षेत्रगत उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति तथा प्राथमिकता निर्धारण गरिएको छ । यसका साथै सबै बिषयगत उपक्षेत्रहरूको नतिजा सूचक पनि निर्धारण गरिएको छ ।

मस्यौदा प्रतिवेदन लेखन तथा प्रेषणः उपर्युक्त चरणहरू पूरा गरिसकेपछि विज्ञ समूहले नगरपालिकाबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कका आधरमा मस्यौदा प्रतिवेदन तयार पारी आवश्यक सुधार तथा सुझावका लागि नगरपालिकाको कार्यालयमा प्रेषण गरिएको छ । नगरपालिकाबाट प्राप्त सुझावलाई संलग्न गरी तोकिएको समयावधिभित्र अन्तिम प्रतिवेदन नगरपालिकाको कार्यालयमा प्रेषण गरिएको छ ।

मस्यौदा प्रतिवेदन कार्यपालिकामा पेश गर्नेः विज्ञ समूहले तयार गरी पठाएको मस्यौदा प्रतिवेदन विभिन्न समितिमा छलफल गरी प्राप्त भएको प्रतिवेदनका आधारमा आफ्नो समेत साय सुझाव तयार गरी विभिन्न समितिले दिएको सुझावका आधारमा प्रतिक्रिया नोट गरी सम्बन्धित विषय क्षेत्र समितिहरू तथा शाखाहरूमा पठाइएको थियो । सम्बन्धित विषय क्षेत्र समितिहरू तथा शाखाहरूले यसरी प्रविष्टि गरी प्राप्त हुन आएको सुझाव र आफ्नो सुझाव समेत तयार गरी अन्तिम छलफलका लागि कार्यपालिकामा पेश गरिएको थियो । कार्यपालिकाबाट पारित सुधार गर्नुपर्ने कुराहरू तथा प्राप्त सुझावलाई संलग्न गरी तोकिएको समयावधि भित्र अन्तिम प्रतिवेदन नगरपालिकाको कार्यालयमा प्रेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद २ः शैल्यशिखर नगरपालिकाको विकासको विद्यमान स्थिति र उपलब्धिको समीक्षा

२.१ शैल्यशिखर नगरपलिकाको परिचय

२.१.१ भौगोलिक अवस्था, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना

नेपाल राज्यको पुनः संरचनासँगै नेपाल राज्यको सुदूरपश्चिम प्रदेश अन्तर्गत दार्चुला जिल्लाको साविकका गोकुलेश्वर, बोहरीगाँउ, ग्वानी, देथला, शिखर र रानीशिखर गरी ६ वटा गा.वि.स. को साविकको संरचनालाई गाभी मिति २०७३ फागुन २७ मा शैल्यशिखर नगरपालिकाको स्थापना भएको हो । यसरी स्थापना भएको शैल्यशिखर नगरपालिका हिन्दूहरूको मुख्य एवम् पवित्र धार्मिक तीर्थस्थल जगतपुरी शिवधामको प्रवेशद्वारको रूपमा बैतडी जिल्लासँग सिमाना जोडिई चौलानी नदीको किनारमा अवस्थित छ । यो नगरपालिका विश्वमानचित्रमा २९ डिग्री ४० मिनेट उत्तरी अक्षांश र ८० डिग्री ३३ मिनेट पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको छ। यस नगरपालिकाको पूर्वमा मार्मा गाउँपालिका, पश्चिममा लेकम गाउँपालिका र मालिकार्जुन गाउँपालिका, उत्तरमा नौगाड गाउँपालिका र महाकाली नगरपालिका, दक्षिणमा दार्चुला र बैतडी जिल्लाको सिमानामा बग्ने चौलानी नदी एवम् बैतडी जिल्लासँग सिमाना जोडिएको छ। शैल्यशिखर नगरपालिकाको कूल क्षेत्रफल ११७.८१ वर्ग कि.मि. . रहेको शैल्यशिखर नगरपालिका हिउँ पर्ने उच्च हिमाली क्षेत्रदेखि नदी किनारामा रहेका फाँटहरू समेटिएर बनेको छ ।किंवदन्तीअनुसार दार्चुला जिल्ला सदरमुकाम खलङ्गास्थित नेपालतर्फका दुई पहाड र भारत तर्फको एक पहाड फेदीबाट हेर्दा धार परेको जस्तो स्थानीय चुल्होको आकारमा रहेको देखिन्छ।प्राचीन कालमा शैल्यशिखर पर्वतबाट एक ऋषि तपस्या गरी फर्कंदा यी तीन धारहरूको चुल्हो बनाई भात पकाई खाएको पौराणिक कथन रहेको छ ।स्कन्द पुराणमा अर्जुन पर्वतको बारेमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । हालको महाकाली नगरपालिका अन्तर्गत दत्तु र धापको टुप्पो, मालिकार्जुन गाउँपालिका अन्तर्गत मडको टुप्पो र शैल्यशिखर नगरपालिका अन्तर्गत ग्वानीको टुप्पो शिखर रहेको करिब १२ देखि १५ कि.मि. .को दुरीमा फैलिएको लामो नागवेलि आकारका बलशिखर, न्वालिपानि, मौतामौती शिखरहरूको मिश्रित रूप नै पौराणिक अर्जुन पर्वत हो । यी पौराणिक घटनाहरू र हालको अवस्थितिलाई दृष्टिगत गर्दा पौराणिक कालमा यस क्षेत्रमा मानव वसोवास रहेको र यो क्षेत्र ऋषिमुनिहरूको तपोभूमि र देवताहरूको निवासस्थलको रूपमा रहेको देखिन्छ । भगवान् शिव मालिकार्जुन अवतारको रूपमा यस क्षेत्रमा विराजमान रहेको कुरा स्कन्द पुराण मानसखण्डले पनि पुष्टि गरेको छ । यसै पर्वतमा पार्वती रूप मालिकादेवीले समेत वास गरेको र अर्जुन तथा मालिकाको समेत वास भएकोले यी दुवैको योगबाट यस क्षेत्रको नाम शैल्यशिखर मालिकार्जुन रहन गएको किंवदन्ती रहेको पाइन्छ । धार्मिक एवं सांस्कृतिक शक्तिपीठहरू मौलिक संस्कृति, प्राकृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण रहेको शैल्यशिखर नगरपालिकाले पर्यटनको प्रचुर सम्भावना बोकेको छ । प्रकृतिको अनुपम नमुनाको रूपमा जैविक विधितता तथा प्राकृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण र विविध जातजाति,

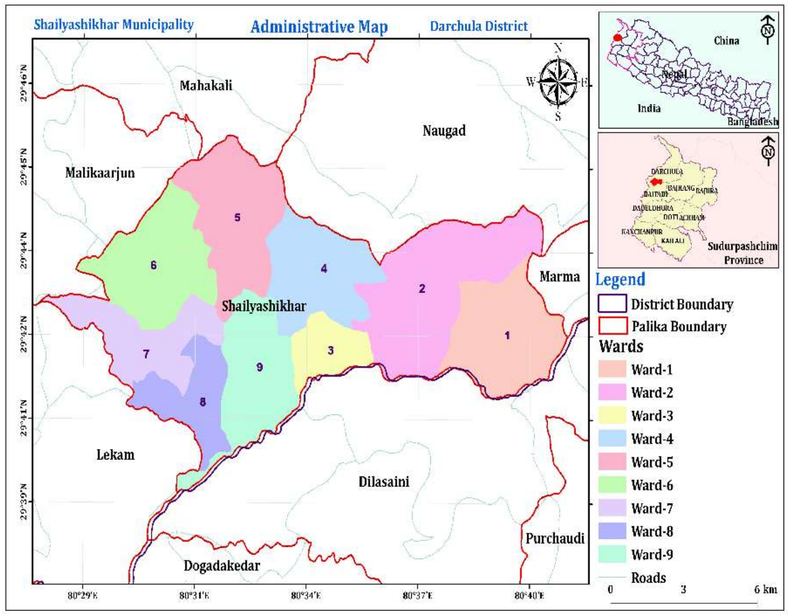

भाषाभाषी, धर्मावलम्बीहरूको साझा बसोबास रहेको र दार्चुला जिल्लाको सदरमुकामपछिको दोस्रो ठूलो सहरको रूपमा चिनिने गरिन्छ ।जनसङ्ख्या, उत्पादन र भू-बनौटका आधारमा यस नगरपालिकालाई ३ भागमा बाँड्न सकिन्छ :

चौलानी नदी किनारा क्षेत्र : वडा न १ को बारिल, बलाँच, वडा न. २ को देथला, छोला क्षेत्र, वडा न. ३ को लुइटा, ओसप, वडा न. ८ को देवल र वडा न ९ को नाइलदेखि बसकोटसम्मको क्षेत्र चौलानी नदीको किनारामा अवस्थित क्षेत्र हो। यस क्षेत्रमा जोशी, भट्ट, तितरा, खडायत, चन्द, पाल, नाथ, गोयला ,विश्वकर्मा, ब्राह्मण विष्ट, क्षेत्री विष्ट, साउँद, भण्डारी लगायतका मिश्रित जातिहरूको बसोबास रहेको छ । यस क्षेत्रमा सिँचाइको सुविधा र उर्बर माटो भएकाले खाद्यान्न उत्पादनको सम्भावना बढी रहेको देखिन्छ । यहाँ बसोवास गर्ने मानिसहरूको आर्थिक अवस्था मध्यम रहेकोले यस क्षेत्रका वासिन्दाहरूको जीवनशैली पनि सामान्य रहेको छ। यहाँका मानिसहरूले आयआर्जनका लागि व्यापार, कृषि, ससाना उद्योग तथा सहकारी र वैदेशिक रोजगारी (विशेष गरी भारत) तथा अन्य मुलुकमा गई जीवनयापन गरिराखेको पाइन्छ । कृषिबाट यहाँको बेंसी क्षेत्रमा वर्षको ३ पटकसम्म उत्पादन गर्न सकिन्छ ।

मध्य क्षेत्र : वडा न. १ को थला सैनवनदेखि वडा न. २ को तारुली ताकु, वडा न. ३ को दार्मा, वडा न. ४ को तल्लो काँडापारी, ओसिल, वडा न. ५ को बसखेत, वडा न. ६ को केही भाग, वडा न. ७ को खोल्सी, वडा न. ८ को तलचौरा, पपरथला, अम्तोली र वडा न. ९ को नक्तड, धानाखेती, ठुलसैन क्षेत्रलाई मध्य भूभागमा पर्ने क्षेत्र मान्न सकिन्छ। यस क्षेत्रमा विशेष गरी जोशी, भट्ट, विष्ट, बोहरा, कपाडी, पार्की, खत्री, रावल, डागा, साउँद, धामी आदि जातजातिको मिश्रित बसोवास रहेको छ। यहाँका मानिसहरू कृषि तथा मौसमी तरकारी, गाई, भैंसी, बाख्रापालन, भारत तथा अन्य मुलुकमा वैदेशिक रोजगार, चिउरी, उखु र महजस्ता आर्थिक आर्जनका क्रियाकलापमा संलग्न रहेको पाइन्छ।

उच्च क्षेत्र : वडा न. ४ को माथिल्लो काँडापारी, ओसिल, सेतकला, रातापानी, वडा न. ५ को सेतकला, बर्मुडे, वडा न. ६ र ७ को माथिल्लो भूभाग यहाँका उच्च भूभाग हुन् । यस उच्च क्षेत्रमा जोशी, ठगुन्ना, बोहरा धामी, रावल, डागा, साउँद, मिश्र खत्री आदि जातजातिको बसोबास रहेको छ । यो क्षेत्रमा विशेष गरी सुख्खा र चिसो बढी हुन्छ । खाद्यान्न उत्पादन धेरै कम हुने र पानीका स्रोतको समेत कमी हुने यस भेगका मानिसहरू ओखर, उखु, मौरी र बाख्रापालनजस्ता आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न रहेको पाइन्छ।

२.१.२ प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा

सुदूरपश्चिमको पहाडी जिल्ला अन्तर्गत रहेको यस क्षेत्रमा धरातलीय स्वरूपका हिसाबले मिश्रित प्रकृतिको भूबनोट रहेको पाइन्छ । पालिकाको दक्षिणी किनाराको भाग भएर बग्ने चौलानी नदी र पहाडका अग्ला चुलीहरू यहाँका धरातलीय स्वरूपका आकर्षण हुन् । शैल्यशिखरमा पहाडको काखमा बान्की मिलेर बसेका खेतियोग्य भिराला जमिनहरू छन् । तीबाहेक धेरैजसो भूभाग भिरालो र चट्टानी क्षेत्रले ओगटेको छ । अग्ला र भिराला पहाडी शृङ्खलाले बनेको यस नगरपालिकामा भीरपाखा तथा वसोवासयोग्य क्षेत्रसहितको विविधतायुक्त धरातलीय अवस्थिति रहेको छ । यस क्षेत्रमा चिम्ट्याइलो खालको माटो र कडा खालको चट्टान पाइन्छन् । हिमालयबाट अटुट तथा अविरल रूपमा बगिरहने चौलानी नदी यस क्षेत्रको प्रमुख प्राकृतिक सम्पदा हो र वर्तमान समयमा चमेलिया विद्युत गृह एवं बाँधस्थल बिटुले यस नगरपालिकाको प्रमुख पर्यटकीय आकर्षणका क्षेत्रको रूपमा चिनिन्छन् । धार्मिक पर्यटनका दृष्टिले यस क्षेत्रमा रहेका मालिकार्जुन शिखर तथा मालिकार्जुन मन्दिर, गलैनाथ, जगन्नाथ, लटिनाथ मन्दिर, जगतपुरी शिवपुरी धाम लगायतका विभिन्न धार्मिक स्थलहरू यहाँका मुख्य सम्पदाका रूपमा रहेका छन् ।

२.१.३ जनसाङ्ख्यिक अवस्था

जम्मा ९ वटा वडाहरू रहेको शैल्यशिखर नगरपालिकामा वडा न. १ मा २४८६, वडा न. २ मा २०२३, वडा न. ३ मा १६६१, वडा न. ४ मा २६३८, वडा न. ५ मा २१८९, वडा न. ६ मा २८९०, वडा न. ७ मा १९५१, वडा न. ८ मा २०४६ र वडा न. ९ मा ३९२३ गरी जम्मा २१,८०७ जनसङ्ख्या रहेको छ। यस नगरपालिकामा कूल जनसङ्ख्याको ४८.४ प्रतिशत पुरुष र ५१.६ प्रतिशत महिला रहेका छन् भने लैङ्गिक अनुपात ९३.९८ रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का अनुसार यस नगरपालिकामा जनघनत्व १८५ जना र घरधुरी ४,५०१ रहेको पाइन्छ ।

भौगोलिक धरातलअनुसार फरकफरक जनसङ्ख्याको बनोट रहेको छ । चौलानी नदी किनारा क्षेत्रमा उत्पादनयोग्य उर्बर जमिन, व्यापार व्यवसायका लागि उपयुक्त बजार, शिक्षा, स्वास्थ्य र यातायात सुविधाको पहुँच भएकाले यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनघनत्व बढी रहेको छ भने उल्लिखित सुविधाहरूको कमीका कारणले नगरपालिकाको मध्य र उच्च भूभागमा जनघनत्व क्रमशः न्यून छ ।

२.१.३.१ वडागत रूपमा जनसङ्ख्या विवरण

वडा न.	पुरुष	महिला	जम्मा
१	१२०६	१२८०	२४८६
२	९७०	१०५३	२०२३
३	७६०	९०१	१६६१
४	१२६०	१३७८	२६३८
५	१०७३	१११६	२१८९
६	१३९३	१४९७	२८९०
७	९३८	१०१३	१९५१
८	९८८	१०५८	२०४६
९	१९७७	१९४६	३९२३
जम्मा	१०५६५	११२४२	२१८०७

स्रोत : केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग २०७८

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का आधारमा शैल्यशिखर नगरपालिकाको जनगणनाको विश्लेषण गर्दा यहाँको जम्मा जनसङ्ख्या २१,८०७ रहेको छ।जसमा पुरुषको भन्दा महिलाको जनसङ्ख्या बढी रहेको छ। कूल जनसङ्ख्यामा पुरुषको सङ्ख्या १०,५६५ रहेको छ भने महिलाको जनसङ्ख्या ११,२४२ छ । यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा पुरुषभन्दा महिलाको सङ्ख्या ६७७ ले बढी छ । नौ वटै वडाहरूको जनसङ्ख्यालाई विश्लेक्षण गर्ने हो भने सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएको वडा ९ नम्बर हो; जहाँको जनसङ्ख्या ३,९२३ रहेको छ । यसैगरी सबैभन्दा कम जनसङ्ख्या भएको वडा वडा नम्बर ३ हो; जहाँ जम्मा जनसङ्ख्या १,६६१ छ । यसैगरी जनसङ्ख्याको हिसाबले अर्को ठूलो वडा ६ नम्बर हो । यहाँको जनसङ्ख्या २,८९० छ । वडा नम्बर ९ बाहेक सबै वडामा पुरुषभन्दा महिलाको जनसङ्ख्या बढी रहेको छ । वडा नम्बर ९ मा पुरुषको जनसङ्ख्या १,९७७ रहेको छ भने महिलाको जनसङ्ख्या १,९४६ रहेको छ । बाँकी सबै वडाहरूमा पुरुषभन्दा महिलाको जनसङ्ख्या बढी छ।

२.१.३.२ पाँच वर्ष उमेर समूह तथा लिङ्गअनुसार जनसङ्ख्या विवरण

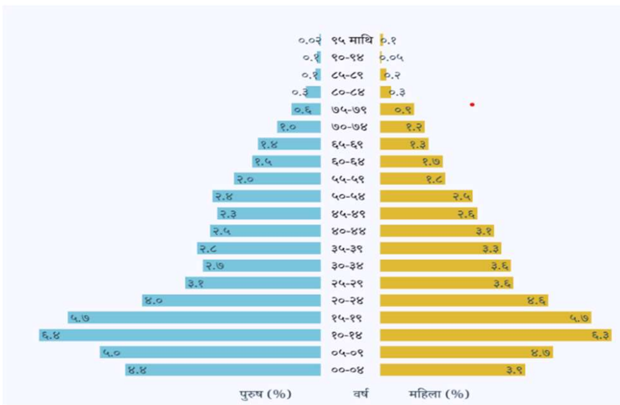

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का आधारमा यस शैल्यशिखर नगरपालिकाको जनगणनाको विश्लेषण गर्दा यहाँको जम्मा जनसङ्ख्या २१,८०७ रहेको छ । जसमा पुरुषको भन्दा महिलाको जनसङ्ख्या बढी रहेको छ । उमेर समूहगत रूपमा जनसङ्ख्याको विश्लेषण गर्ने हो भने यस पालिकामा १० - १४ उमेर समूहको जनसङ्ख्या सबैभन्दा बढी रहेको देखिन्छ; जहाँ सो उमेर समूहमा पुरुषको जनसङ्ख्या प्रतिशत ६.४ र महिलाको जनसङ्ख्या प्रतिशत ६.३ रहेको छ । उमेर समूहगत जनसङ्ख्याको विश्लेषण गर्दा विगत केही वर्षदेखि कूल प्रजनन दर घटेको प्रष्ट आकलन गर्न सकिन्छ । उमेर समूहगत जनसङ्ख्याको विश्लेषणलाई यहाँ जनसङ्ख्या पिरामिडमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१.३.३ वैवाहिक स्थिति

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को तथ्याङ्कअनुसार शैल्यशिखर नगरपालिकामा विवाह गर्न उमेर पुगेकाहरूमध्ये ६२.९ प्रतिशतले विवाह गरेका छन् भने ३३.२ प्रतिशत अविवाहित रहेका छन् । यसैगरी यस नगरपालिकामा ३.७ प्रतिशत मानिसहरू एकल (विधुर/विधवा) रहेको तथ्याङ्कले देखाउँछ भने पारपाचुके भएर बसेको ०.१ प्रतिशत मात्रै देखिन्छ र छुट्टिएर बसेको जम्मा ०.२ प्रतिशत रहेको छ । महिला र पुरुषको तुलना गर्ने हो भने अविवाहित महिलाको प्रतिशत पुरुषको तुलनामा कम रहेको छ तर अरु सबैमा महिला प्रतिशत बढी देखिन्छ ।

वैवाहिक स्थिति	कूल	पुरुष	महिला
अविवाहित	३३.२	३७.९	२८.८
विवाहित	६२.९	६०.३	६५.२
एकल (विधुर/विधवा)	३.७	१.५	५.६
पारपाचुके	०.१	०.१	०.०४
छुट्टिएको	०.२	०.१	०.३

२.१.३.४ घरको स्वामित्वअनुसार परिवार सङ्ख्या

शैल्यशिखर नगरपालिका धार्मिक, सांस्कृतिक एवम् प्राकृतिक तवरले रमणीय स्थलमा अवस्थित छ । यस नगरपालिकाले आफ्ना छुट्टै विशेषताहरू बोकेको छ । यहाँका मानिसहरू आफ्नै घर बनाएर बस्न मन पराउने हुनाले जम्मा घरधुरीको ९७ प्रतिशतले आफ्नै घर बनाएर बसेका छन् । यसैगरी भाडामा बसोबास गर्नेको प्रतिशत १.९ छ भने संस्थागत र अन्यमा क्रमश: ०.८ र ०.३ प्रतिशत रहेको छ तर यस पालिकाको विपत प्रतिकार्य योजना २०८० का अनुसार नगरपालिकामा रहेका घरहरूको बनावटलाई हेर्दा ७ रेक्टर स्केलको भूकम्प गएको खण्डमा १,५०० भन्दा बढी घरहरू बस्न लायक नहुने उल्लेख छ ।

बसाइँको अवस्था	प्रतिशत
आफ्नै	९७
भाडामा	१.९
संस्थागत	०.८
अन्य	०.३

२.१.३.५ खानेपानीको स्रोत अनुसार परिवार

शैल्यशिखर नगरपालिकाको खानेपानीको अवस्थाका सम्बन्धमा राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजाका आधारमा विश्लेषण गर्ने हो भने यहाँका जनताहरूमध्ये आफ्नै घरपरिसरभित्रै धाराको पानी प्रयोग गर्नेको प्रतिशत अत्यधिक अर्थात् ४७.१ रहेको छ भने ढाकिएको इनार वा कुवाबाट पानीको प्रयोग गर्नेको प्रतिशत सबैभन्दा कम वा ०.१ प्रतिशत मात्रै रहेको छ । यसैगरी आफ्नै घरपरिसरबाहिर धाराको पानी प्रयोग गर्नेको प्रतिशत ४३.३, मूल धाराबाट पानी प्रयोग गर्ने ६ प्रतिशत, खोला/झरनाबाट खानेपानी प्रयोग गर्ने २.७ प्रतिशत, ढाकिएको इनार/कुवाबाट खानेपानी प्रयोग गर्ने ०.६ प्रतिशत र अन्य स्रोतबाट खानेपानी प्रयोग गर्नेको सङ्ख्या ०.२ प्रतिशत रहेको छ ।

खानेपानीको अवस्था	प्रतिशत
धारा/पाइप (घरपरिसरभित्र)	४७.१
धारा/पाइप (घरपरिसरबाहिर)	४३.४
ढाकिएको इनार/कुवा	०.१
खुला इनार/कुवा	०.६
मूल धारा	६
खोला/झरना	२.७
अन्य	०.२

२.१.३.६ परिवारमा उपलब्ध साधन तथा सुविधा

उपलब्ध सुविधा	प्रतिशत
कुनै पनि सुविधा नभएको घरपरिवार	५.८
कम्तीमा एउटा सुविधा भएको घरपरिवार	९४.२
रेडियो सुविधा	६६.९
टेलिभिजन	१५.४
ल्यान्डलाइन टेलिफोन	२
मोबाइल फोन (साधारण)	८८.२
स्मार्ट मोबाइल फोन	५६.९
कम्प्युटर/ल्यापटप	३.४
इन्टरनेट सुविधा	११.३
कार/जीप/भ्यान	०.५
मोटरसाइकल/स्कुटर	२.८
साइकल	०.७
विद्युतीय पङ्खा	१४.४
रेफ्रिजरेटर	३.२
वासिङ्ग मसिन	०.१
एयर कन्डिसनर	०.०२

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजाका आधारमा शैल्यशिखर नगरपालिकाका घरपरिवारहरूले प्रयोग गर्ने साधन तथा सुविधाको विश्लेषण गर्ने हो भने यहाँका प्रायः जसो घरपरिवारले मोबाइल फोन (साधारण) सुविधाको उपभोग गर्ने गरेको देखिन्छ; जसको प्रतिशत अत्यधिक अर्थात् ८८.२ रहेको छ। वासिङ्ग मसिन र एयर कन्डिसनरको सुविधा प्रयोग गर्ने थोरै अर्थात् कूल जनसङ्ख्याको क्रमश ०.१ र ०.०२ प्रतिशत रहेको छ । यसैगरी रेडियो सुविधा भएका घरपरिवार ६६.९ प्रतिशत, स्मार्ट मोबाइल फोनको सुविधा भएका ५६.९ प्रतिशत, टेलिभिजनको सुविधा भएका १५.४ प्रतिशत, विद्युतीय पङ्खाको सुविधा भएका १४.४ प्रतिशत, इन्टरनेटको सुविधा भएका ११.३ प्रतिशत, कम्प्युटर/ल्यापटपको सुविधा भएका ३.४ प्रतिशत, रेफ्रिजरेटर सुविधा भएका ३.२ प्रतिशत, मोटरसाइकल/स्कुटरको सुविधा भएका २.८ प्रतिशत, ल्यान्डलाइन टेलिफोनको सुविधा भएका २ प्रतिशत र साइकलको सुविधा उपभोग गर्ने घरपरिवार ०.७ प्रतिशत रहेका छन् ।

२.१.३.७ जातजातिका आधारमा जनसङ्ख्या विवरण

जातजातिको नाम	पुरुष	महिला	जम्मा
क्षेत्री	५३.१	५२.२	५२.७
ब्राह्मण – पहाड	२८.१	२८.२	२८.२
विश्वकर्मा	१०.९	११.५	११.२
परियार	४.२	३.८	४
ठकुरी	२.६	२.९	२.७
बादी	०.४	०.६	०.५
सन्यासी/दसनामी	०.३	०.४	०.३
मगर	०.२	०.२	०.२
अन्य	०.२	०.१	०.१
कोइरी/कुसवाहा	०.०४	०.१	०.०५

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले २०७८ सालमा लिएको जनगणनाको नतिजाको विश्लेषण गर्ने हो भने शैल्यशिखर नगरपालिकामा सबैभन्दा बढी क्षेत्री जातिहरूको बसोबास रहेको देखिन्छ । यहाँ कूल जनसङ्ख्याको ५२.२ प्रतिशत क्षेत्रीहरू बसोबास गर्दछन् भने दोस्रो बढी जनसङ्ख्या भएको जातजाति पहाडी ब्राह्मण हो। ब्राह्मणको जनसङ्ख्या २८.२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसैगरी केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले २०७८ सालमा लिएको जनगणनाको नतिजाको आधारमा यस पालिकामा तेस्रो सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएको जातजाति विश्वकर्मा हो । विश्वकर्माको जनसङ्ख्या प्रतिशत ११.५ रहेको छ । यसैगरी परियार, ठकुरी, बादी, सन्यासी/दसनामी, मगर, अन्य र कोइरी/कुसवाहाको जनसङ्ख्या प्रतिशत क्रमश: ३.८, २.९, ०.६, ०.४, ०.२, ०.१ र ०.१ रहेको छ ।

२.१.३.८ वडागत रूपमा मुख्य बसोबास गर्ने जातजातिका नामावली

अध्ययन टोलीले वडागत रूपमा यस पालिकामा बसोबास गर्ने जातिहरूको विवरण सङ्कलन गर्दा वडा नम्बर १ देखि ९ सम्मका प्रमुख जातिहरूको विवरण यसप्रकार रहेको पाइएको छ :

वडा न.	मुख्य बसोबास गर्ने जातजातिका नामावली
१	खडायत, भट्ट, बोहरा, लुहार, दमाई, तितरा, ओड, नाथ, महर, खत्री, धामी, साउँद
२	जोशी, पाल, चन्द, कपाडी, भट्ट, ओड, लुहार, महर, धामी, ठगुन्ना, खत्री, पार्की, भाट, कोली, शौका (भोटे), लामा
३	चन्द, विष्ट, खत्री, गोयला, भट्ट, लुहार, लावड, कार्की, ओड, कुँवर, भूल, दमाई, धामी, साउँद
४	भट्ट, महर, धामी, दमाई, सार्की, ठगुन्ना, बोहोरा, बिष्ट, महरा, थापा, खत्री, डागा
५	रावल, डागा, साउँद, बोहरा, ऐरी, वादी, लुहार, महर, टमटा, दमाई, जोशी, धामी, ठगुन्ना, भट्ट
६	धामी, खत्री, विष्ट, खाती, लुहार, दमाई, कार्की, ठगुन्ना, रावल, राउत, लावड, बाग्चन
७	जोशी, धामी, खत्री, मिश्र, विष्ट, ओझा, भट्ट, लावड, लुहार, महर, दमाई
८	जोशी, पन्त, धामी, खत्री, बिष्ट, महर, पार्की, दमाई, हुडके, वादी, भट्ट, लाबड, लुहार
९	विष्ट (बाहुन), विष्ट (क्षेत्री), पाण्डे, जोशी, लेखक, महर, लुहार, लावड, बोहरा, वादी, कोली, धामी, राना, हुड्के, खत्री, भण्डारी, ओझा, साउँद, चन्द, भट्ट, झा, ओड, पार्की

स्रोत: वडागत भेलाबाट स्थलगत टिपोट, २०८०

२.१.३.९ धर्मका आधारमा जनसङ्ख्या विवरण

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले २०७८ सालमा लिएको जनगणनाको नतिजाको विश्लेषण गर्दा शैल्यशिखर नगरपालिकामा सबैभन्दा बढी हिन्दू धर्मावलम्बीहरूको बसोबास रहेको देखिन्छ । यहाँ कूल जनसङ्ख्याको ९९.९ प्रतिशत हिन्दूहरू बसोबास गर्दछन् भने अन्य धर्मावलम्बीहरूको बसोबास नगन्य मात्रामा रहेको छ । एकआध परिवार क्रिस्चियन र मुस्लिम रहेको तथ्याङ्क केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले देखाएको छ ।

धर्म	पुरुष	महिला	कूल
हिन्दू	९९.९	९९.९	९९.९
बौद्ध	०.०१	०	०.०१
इस्लाम	०.०१	०.०१	०
क्रिस्चियन	०.१	०.१	०.२

२.१.३.१० शैक्षिक अवस्था

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजाका आधारमा शैल्यशिखर नगरपालिकाको कूल साक्षरता दर ७४.९ प्रतिशत रहेको छ । यसमध्ये पुरुष साक्षरता दर ८४.४ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ६६.१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसलाई तलका दुई वटा तालिकाबाट प्रष्ट पारिन्छ :

५ वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिको साक्षरताको अवस्था अनुसारको जनसङ्ख्या

केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले २०७८ सालमा लिएको जनगणनाको नतिजाको विश्लेषण गर्ने हो भने शैल्यशिखर नगरपालिकामा पढ्न र लेख्न दुवै जानेको जनसङ्ख्याको प्रतिशत ७४.९ रहेको देखिन्छ; जसमा महिला ६६.१ प्रतिशत र पुरुष ८४.४ प्रतिशत रहेको छ । यसैगरी पढ्न र लेख्न दुवै नजान्नेको जनसङ्ख्या २४.६ प्रतिशत रहेको छ भने पढ्न मात्र जान्ने जनसङ्ख्या ०.५ रहेको छ ।

साक्षरताको अवस्था	कूल	पुरुष	महिला
पढ्न र लेख्न दुवै जानेको	७४.९	८४.४	६६.१
पढ्न मात्र जानेका	०.५	०.४	०.५
पढ्न र लेख्न दुवै नजानेको	२४.६	१५.१	३३.३

५ वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिले उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक तहअनुसार जनसङ्ख्या

तह	जनसङ्ख्या
पूर्व बालविकास	५३८
प्राथमिक तह	४,५४५
निम्नमाध्यमिक तह	३,१८४
उच्च माध्यमिक तह	२,८२६
एसएलसी	९३७
प्रवीणता	१,८६२
स्नातक तह	५०५
स्नाकोत्तर सरह वा सोभन्दा बढी	२६२
अन्य	२

नेपाल सरकारको प्रत्येक १०/१० वर्षमा जनगणना लिने नीति अनुरूप केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले २०७८ सालमा लिएको जनगणनाअनुसार ५ वर्ष वा सोभन्दा माथिका व्यक्तिले उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक तहअनुसार जनसङ्ख्या नतिजालाई विश्लेषण गर्दा शैल्यशिखर नगरपालिकामा प्राथमिक तह मात्र पास गरेको जनसङ्ख्या सबैभन्दा बढी (४,५४५) छ । यसैगरी निम्नमाध्यमिक तह मात्र उत्तीर्ण गरेको जनसङ्ख्या ३,१८४ रहेको छ भने उच्च माध्यमिक तह मात्र उत्तीर्ण गरेको जनसङ्ख्या २,८२६ रहेको छ । यसैगरी स्नातक तह र स्नाकोत्तर सरह वा सोभन्दा बढी उत्तीर्ण गरेको जनसङ्ख्या क्रमश: ५०५ र २६२ रहेको देखिन्छ।

२.२ आर्थिक विकास अवस्था

२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा

यस नगरपालिकाको भौगोलिक विविधताले गर्दा यहाँको धरातलीय स्वरूपमा पनि विविधता पाइन्छ । यहाँ कतै खोंच, कतै लेक, कतै पहाड, कतै छहरा, कतै गल्छी आदि विविध प्रकृतिको बनोट रहेको पाइन्छ । यहाँको जमिनको प्रकृति प्रायः भिरालो किसिमको रहेको छ । भूउपयोगको अवस्था हेर्ने हो भने ३० प्रतिशत जति भूभाग खेती गरिएको कृषि जमिन रहेको छ । नगरपालिकावासीहरूको जीविकोपार्जनको मुख्य स्रोतको रूपमा कृषि व्यवसाय रहेको छ । अझैसम्म पनि परम्परागत पद्धतिमा आधारित यहाँको कृषि प्रणाली निर्वाहमुखी मात्र बनेको छ भने भर्खर मात्र व्यावसायिक खेतीतर्फ प्रयासहरू सुरू हुन थालेका छन् । कृषितर्फ खाद्यान्न बाली, तरकारी तथा अमिलो जातका फलफूल खेती नै यहाँको मुख्य आम्दानीको स्रोतको रूपमा रहेको छ भने पशुपक्षी पालनतर्फ मह, घ्यु तथा मासुजन्य उत्पादन मुख्य आम्दानीको स्रोतको रूपमा रहेको छ । कृषिको यान्त्रीकरण तथा उन्नत जातका बिउको प्रयोगबाट यस पालिकाको कृषि विकासमा सुधार हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

यस नगरपालिकामा जौ, गहुँ, धान, मकै, फापर, कोदो, आलु, सिमी आदि कृषि उपजको उत्पादन हुन्छ । नगरपालिका क्षेत्रभित्र नगदे बालीका रूपमा आलु, टमाटर, काउली, सिमीजस्ता तरकारी बालीहरूको उत्पादन हुने गरेको छ । त्यसैगरी आरु, आँप, केरा, अमिलो लगायतका फलफूलहरू उत्पादन हुने गरेको छ । दलहनमा राजमा, मास र भटमास लगायतका बालीहरूको उत्पादन हुने देखिन्छ भने तेलहनमा केही मात्रामा तोरी उत्पादन हुने गरेको छ ।

शैल्यशिखर नगरपालिकामा पशुपक्षी पालनको अवस्थालाई हेर्दा भैंसी, गाई र बाख्राको पालन यहाँका कृषकका मुख्य व्यवसाय हुन् । भौगोलिक रूपमा सबैभन्दा विकट वडा नम्बर ४ लगायत शैल्यशिखर नगरपालिका अन्तर्गतका विभिन्न स्थानमा कृषकहरूले पराम्परागत रूपमा उल्लिखित पशुपालन व्यवसाय अपनाउँदै आएको पाइन्छ । विगतमा सडकको पहुँचबाट निकै टाढा रहेको यस शैल्यशिखर नगरपालिकामा खच्चरहरूबाट मालसामान ढुवानी गर्ने गरिन्थ्यो तर अहिले सडक सञ्जालको विस्तारले गर्दा गाडीको सुविधा वृद्धि भइरहेको छ । विगतको तुलनामा अहिले भैंसीपालनमा केही कमी आएको छ भने किसानहरू गाईबाख्रा, कुखुरा र मौरीपालनतर्फ सक्रिय भएको पाइन्छ ।

२.२.२ पर्यटन तथा संस्कृति

शैल्यशिखर नगरपालिका पर्यटनको राम्रो सम्भावना बोकेको स्थानीय तहमा पर्दछ । यहाँ धार्मिक, सांस्कृतिक र ऐतिहासिक महत्त्वका धेरै स्थानहरू छन् । नेपाल सरकारले राष्ट्रकै धामको रूपमा घोषणा गरेको मालिकार्जुन शिखर यस पालिकाको गौरव हो । यसका अतिरिक्त यहाँका अरू विभिन्न मन्दिरहरू धार्मिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक र मानवनिर्मित स्थलहरूमा केही समय यतादेखि आन्तरिक पर्यटकहरूको आकर्षण र चाप देखिन थालेको छ । श्रीशैल्य मल्लिकार्जुन, जगतपुरी शिवधाम, शिखरधुरा, लटिनाथ मन्दिर बन्तोली, गलैनाथ मन्दिर झरकाँडा र चमेलिया जलविद्युत गृह बलाँच तथा चमेलिया जलविद्युत बाँधस्थल बिटुले आदि यहाँका प्रमुख पर्यटकीय सम्पदा हुन् । यस क्षेत्रमा प्रचलित धार्मिक तथा सांस्कृतिक लोकगाथा एवम् मौलिक रीतिरिवाजहरूको पनि विशिष्ट महत्त्व रहेको छ । प्रत्येक वर्ष गोकुलेश्वर बजार क्षेत्रमा शिवरात्रि पर्वका अवसरमा लाग्ने ऐतिहासिक मेलाले यस नगरपालिकाको पर्यटनमा ठूलो भूमिका राखेको पाइन्छ । यहाँको भाषा, कला, संस्कृति र प्रकृति आफैंमा अनुपम छ । यी मनोरम सम्पदाहरूको संरक्षण, संवर्धन र विकास गर्न सकेको खण्डमा नगरपालिकालाई थप अर्थिक तथा अन्य लाभ पुग्ने देखिन्छ । शैल्यशिखर नगरपालिकाको क्षेत्रभित्र रहेका विभिन्न मठमन्दिरहर"लाई वडागत रूपमा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

वडा	मुख्य पर्यटकीय क्षेत्र/मठ मन्दिर
१	शिखर मालिकार्जुन, लटिनाथ मन्दिर वारिल, समैजी मन्दिर बारिल, दुदेखाली मालिकार्जुन मन्दिर
२	लटिनाथ मन्दिर सिउँडा, बेताल मन्दिर देथला, दुर्गा भवानी मन्दिर देथला, पञ्चानन महादेव मन्दिर त्रिवेणीघाट, लटिनाथ मन्दिर मकान्ना, लटिनाथ मन्दिर छोला, मालिकार्जुन मन्दिर तौकीछोला, भूमिराज मन्दिर झुपादेउ तारुली, नागेश्वर महादेव मन्दिर थामु, भगवती मन्दिर तौकी, नौगडे मन्दिर रौतेउडा, सार्मासुर मन्दिर सल्लेबगर, पिचास मन्दिर धार, जसलिङ्ग ब्रह्मराहु मन्दिर थामु, महालिङ्ग मन्दिर कालीपातल, महाकाली मन्दिर कालीपातल, गौरादेवी घर देथला, सुर्मल मन्दिर मङरौं, गङ्गानाथ मन्दिर शान्तिपुर, लाटोदेवता मन्दिर घुङियाड, पिचास मन्दिर घुङियाड, लाटोदेव मन्दिर मल्लो घुङियाड, भूमिराज मन्दिर मनभङ्ग, कैलपाल मन्दिर मनभङ्ग, लटिनाथ मन्दिर मल्लो मनभङ्ग
३	लटिनाथ मन्दिर दार्मा, लटिनाथ मन्दिर दुवेडी, जगन्नाथ मन्दिर लुइटा, शिव मन्दिर लुइटा, महाराज मन्दिर लुइटा, गलबाब मन्दिर ओसप, समैजी मन्दिर ओसप, लटबाब मन्दिर ओसप, भूमिराज मन्दिर ओसप, भिटा समैजी मन्दिर ओसप, ठाकुर मन्दिर ओसप, भूतकेदार मन्दिर सुन्दरपुर, पिचास मन्दिर सुन्दरपुर, निङ्गलाशैनी मन्दिर
४	भूमिराज मन्दिर तल्लो काँडापारी, भगवती मन्दिर तल्लो काँडापारी, समैजी मन्दिर तल्लो काँडापारी, लटिनाथ मन्दिर तल्लो काँडापारी, लटिनाथ मन्दिर मल्लो काँडापारी, लटिनाथ मन्दिर ओसिल, नवदेव मन्दिर मल्लो काँडापारी, भूमिराज मन्दिर रातापानी, रानीस्थान मन्दिर सेतकाला लेक (मल्लो सेतकाला), मालिकार्जुन लटिनाथ मन्दिर सेतकाला, नरसिंह मन्दिर तल्लो काँडापारी, लटिनाथ मन्दिर तल्लो काँडापारी, गुम्बा मन्दिर तल्लो काँडापारी, भूमिराज मन्दिर सल्लेधार, नेपाली मन्दिर ओसिल, भूमिराज मन्दिर सल्यान, मालिकार्जुन शान्ति गुफा, ओसिला सैन, ओसिल मन्दिर बुरूँज (मल्लो लेक), हुनैनाथ मन्दिर मल्लो सेतकला खालीमा
५	लटबाब कैलपाल मन्दिर, आगर, मालिकार्जुन मन्दिर लेकगाउँ, जगन्नाथ मन्दिर लेकगाउँ, मालिकार्जुन मन्दिर सेतकाला, लटिनाथ मन्दिर सेतकाला, डिग्रा पातल मन्दिर तल्ला सेतकाला, डाँडाबाग मन्दिर आगर, बिनायक खान मन्दिर , बिनायक, रानी रन्याबास मन्दिर भेरेखोला,
६	शिखरधाम, लटिनाथ मन्दिर उल्लानी, भगवती मन्दिर मिलमिली, कैलपाल मन्दिर ग्वानी, मालिकार्जुन मन्दिर ग्वानी, भूमिराज मन्दिर ग्वानी, मालिकार्जुन मन्दिर तल्लो मिलमिली, मालिकार्जुन मन्दिर मिलमिली, भगवती मन्दिर पनेबाज, दह ताल मिलमिली, अगे ढुङ्गा मल्लासैनी, रनेबास मन्दिर रनेबास, ठुल्ढोल बजानी
७	लटिनाथ मन्दिर बन्तोली, खेट्टे बुबु मन्दिर वोहरीगाउँ, लटिनाथ मन्दिर खोल्सी, मालिकार्जुन मन्दिर देउरूख, हुनैनाथ मन्दिर दह, मालिकार्जुन मन्दिर देवथली, घडारू, मालिकार्जुन मन्दिर देवथली सैना, भैरवनाथ मन्दिर दोबाटा

	हुनैनाथ मन्दिर दोबाटा, भूमिराज मन्दिर झर्तिपे, दह बज्या मन्दिर दह खोला खोल्सी, भूमिराज मन्दिर खोल्टे, नौलो गोरिल देवता मन्दिर खोल्सी, खालीमा, हुनैनाथ मन्दिर खोल्सी खालीमा, मालिकार्जुन मन्दिर जनकपुर, मठैराज मन्दिर माम्च, गलैनाथ मन्दिर बुङा (देवथली), हुनैनाथ मन्दिर बुङा (देवथली), लटिनाथ मन्दिर बुङा, गोलीचोरा, लटिनाथ, मालिकार्जुन मन्दिर बुङा, खोल्सी, भूमिराज मन्दिर भेरेपड, धार्मिक तथा ऐतिहासिक दह ताल, दह
८	गलैनाथ मन्दिर झरकाँडा, मालिकार्जुन मन्दिर झरकाँडा, गलैनाथ-मालिकार्जुन मन्दिरको भण्डार घर झरकाँडा, मालिकार्जुन मन्दिर देवल, ढडेश्वर महादेव मन्दिर गोकुलेश्वर गाड, मसिना आमा मन्दिर अम्तोली, गलैनाथ मन्दिर अम्तोली, डाँडाबाग मन्दिर अम्तोली, मालिकार्जुन मन्दिर रिम्बाटा वड रुख, मालिकार्जुन मन्दिर देवलकि घाडी रूपाघर, हुनैनाथ मन्दिर निङलाडी, लटिनाथ मन्दिर तल्चौरा, मालिकार्जुन मन्दिर सिमलखेत, च्युरी पातल मन्दिर मट्युल, भूमिराज मन्दिर सुपले, डाँडाबाग मन्दिर झरकाँडा, मसानी मन्दिर बल्लेजुडा, भूमिराज मन्दिर इजराफेर, लटिनाथ मन्दिर भण्डार घर बोहरीगाउँ, खेट्टेबुबु मन्दिर तल्लागाउँ, , लटिनाथ भण्डार घर अम्तोली, लटिनाथ मन्दिर मौडा, पिचासी आमा मन्दिर झरकाँडा, मालिकार्जुन मन्दिर मल्लालेक, भिटा ढुङ्गा/ओडार अम्तोली
९	लटिनाथ मन्दिर गाजरी, गलैनाथ मन्दिर नायल, वालिचन मन्दिर बस्कोट, गलैनाथ मन्दिर बस्कोट, लटिनाथ मन्दिर कुमाली, भट्टजी मन्दिर कुमाली, वालो पिजास मन्दिर, तातापानी, मसिनो झर्कटो पिजास मन्दिर तातापानी, शिवपुरी जगत्पुरी धाम गोकुलेश्वर, वेतालेश्वर मन्दिर तल्लाकुना, गोकुलेश्वर, वेतालेश्वर मन्दिर, गोकुलेश्वर, वेतालेश्वर मन्दिर, सगुन्तड, श्री कृष्ण मन्दिर गोकुलेश्वर, सन्तोषी माता मन्दिर गोकुलेश्वर, लटैनाथ मन्दिर धानाखेती, हुनैनाथ मन्दिर सिन्नाडी, शिव मन्दिर चौतारा जुगेखोला बेलायत, भूमिराज मन्दिर सिन्नाडी, भूमिराज मन्दिर मलेकाठा, वेतालेश्वर मन्दिर नायल, मल्लो गलैनाथ मन्दिर नायल, कालीशैनी मन्दिर भोलीया रातीशैनी, भूमिराज मन्दिर भोलिया, लटिनाथ मन्दिर नकतड, वेतालेश्वर मन्दिर नकतड, गल्लाकेदार मन्दिर नकतड, व्रह्मराहु मन्दिर नकतड, पिजास मन्दिर नकतड, नायल भण्डारघर (दलित टोल), गौराघर नायल, दानेश्वर नागार्जुन मन्दिर गोधरी, भूमिराज मन्दिर ठूलीशैनी, आमा मन्दिर गोधरी, वेतालेश्वर मन्दिर गाजरी, शिव मन्दिर बगर गाजरी, खोदाईनाथ मन्दिर लेक, केदार मन्दिर पथरानी, पिजासी मन्दिर सिन्नाडी, मालिकार्जुन मन्दिर जीमखोली, गौराघर धानाखेती

२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति

शैल्यशिखर नगरपालिकाको मुख्य बजार गोकुलेश्वर हो । गाउँबस्तीका बजारका रूपमा बलाँच, देथला, कर्कले, बगौरा, पनेबाँज, ग्वानी, बन्तोली र झरकाँडा रहेका छन् । अन्य मुख्य सरसामानका लागि गोकुलेश्वर बजार नै प्रमुख बजारको रूपमा रहेको छ । यस नगरपालिकामा डेरी, कुटानीपिसानी, सिलाइकटाइ, काष्ठमिल जस्ता लघु उद्योगहरू सञ्चालनमा रहेका छन् भने विभिन्न प्रकारका दाल, तरकारी र फलफूल आदिको उत्पादनलाई गोकुलेश्वर बजारमा आपूर्ति गरिन्छ ।

धार्मिक तथा सांस्कृतिक रूपमा निकै धनी मानिएको यस पालिकामा बसोवास गर्ने अधिकांश मानिसहरू खेतीपाती तथा व्यापार व्यवसायमा संलग्न छन् । यसका साथै यस नगरपालिकाको १, २ र ४ नम्बर वडामा केही परिवार भेडापालन कार्य समेत गर्दछन् । नगरपालिकामा वडागत रूपमा रहेका प्रमुख उद्योगहरूलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छः

वडा नम्बर	मुख्य घरेलु उद्योग :
१	पानी घट्ट
२	पानी घट्ट
३	चिउरी पेल्ने कोलु
४	डोकोडालो, सुपो, मोट्टा, नाम्लो, पाखी (भाङाको धागोबाट), सिलाइकटाइ
५	पानी घट्ट, अचार उद्योग
६	कुटानीपिसानी र पेलानी उद्योग

७	कुटानीपिसानी तथा पेलानी र सिरकगद्दा निर्माण उद्योग कुणी, अल्लो प्रशोधन केन्द्र, दोबाटा, कुटानीपिसानी र पेलानी उद्योग बन्तोली, कुटानीपिसानी तथा पेलानी उद्योग, घोडीधपौना, कुटानी, पिसानी, पेलानी उद्योग खोल्सी, कुटानी, पिसानी, पेलानी उद्योग देवथली
८	कुटानीपिसानी चक्की, पानी घट्ट, चिउरी पेल्ने कोल्हु, निगालोबाट डोकोडालो निर्माण, सिलाइकटाइ, आरन उद्योग आदि
९	पानी घट्ट, आइसक्रिम उद्योग, चक्की, मसाला उद्योग, ब्लक उद्योग, ठेकी (पारा)-बिण्णो उद्योग, काष्ठ उद्योग, चिलिम (हुक्का) - सुल्पा उद्योग, अचार उद्योग, आरन उद्योग आदि

२.२.४ आम्दानी, रोजगारी र वित्तीय सेवा

शैल्यशिखर नगरपालिकाका मानिसहरू जेठ, असार, असोज, कात्तिक र चैत महिनामा स्थानीय खेतीपाती, मौसम अनुसारको खर सङ्कलन, जडिबुटी सङ्कलन, भण्डारण तथा बिक्रीवितरण व्यवसायले गर्दा ब्यस्त हुने गर्दछन् । त्यसकारण बाँकी अन्य महिनाहरूमा केही फुर्सदिला देखिएका कारण विकास निर्माणका गतिविधिहरूमा समुदायको सहभागिता हुने गरेको देखिन्छ । यस नगरपालिकामा सिजन अनुसारको घरायसी काममा पुरुषभन्दा महिलाहरू बढी ब्यस्त हुने अवस्था रहेको विभिन्न तथ्याङ्क एवं विश्लेषणबाट देखिन्छ । नगरपालिकाभित्रको कूल जनसङ्ख्यामा आधाभन्दा बढी जनसङ्ख्या आर्थिक रूपले सक्रिय रहेको छ । आर्थिक रूपमा सक्रिय जनशक्तिलाई स्थानीय स्तरमा पर्याप्त रोजगारीको अवसर प्राप्त नहुँदा यस पालिकाबाट वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति बढ्दो छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस नगरपालिका क्षेत्रका कूल ४,५०१ घरपरिवारमध्ये परिवारका कुनै एक सदस्य वैदेशिक रोजगारीमा गएका घरपरिवारको अनुपात करिव १६.०४ प्रतिशत रहेको छ । वैदेशिक रोजगारीमा गएका व्यक्तिहरूले वार्षिक रूपमा करिब ५ करोड रूपियाँभन्दा बढी विप्रेषण पालिकामा भित्र्याउने गरेको देखिन्छ; जसलाई औसत कमाइको रूपमा हेर्दा प्रतिव्यक्ति प्रतिमहिना ६२,५०० रूपियाँ हुन आउँछ ।

२.२.५ सहकारी

यस नगरपालिकामा नियमित सञ्चालनमा रहेका सहकारी संस्थाहरू १४ वटा छन् । शैल्यशिखर नगरपालिकाका करिब १८ प्रतिशत परिवारहरू सहकारीमा आबद्ध छन् । ऋण प्रवाह, धितो मूल्याङ्कनजस्ता विषयहरूमा सहकारीहरूको आफ्नै विविध प्रावधानबाट ग्रामीण वडावासीहरू ऋण सुविधाबाट लाभान्वित हुन सकिरहेका छैनन् र वडास्तरको धितोबाट आवश्यकताअनुसार सहकारीबाट ऋण प्राप्त हुन सकिरहेको छैन । त्यसैगरी परियोजनामा आधारित ऋण र सामूहिक जमानीमा ऋण प्रदान गर्ने नीति पनि सहकारीहरूमा छैन । यसर्थ पर्याप्त पुँजीको अभाव एवं ऋण व्यवस्था हुन नसकेका कारणबाट पनि सिपयुक्त जनशक्तिहरूले उद्योग व्यवसाय स्थापना गर्न र पुँजी भएकाहरूले पनि व्यवसाय विस्तार गर्न सकिरहेका छैनन् । सहकारी संस्थाहरूमा सदस्यको हैसियतबाट तुलनात्मक रूपमा धितोबिना नै ऋण सुविधा सहज भए पनि आवश्यकताअनुसार ऋण प्रदान गर्न सक्ने हैसियतको विकास हुन सकिरहेको देखिँदैन ।

वडागत रूपमा सहकारीहरूको विवरण

वडा न.	सहकारीहरूका नाम
१	बलाँच महिला कृषि सहकारी संस्था, शिखर बचत तथा ऋण सहकारी संस्था
२	नभएको
३	उत्पादनशील कृषि सहकारी संस्था, जनविकास बचत तथा ऋण सहकारी संस्था
४	भूमिराज कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड, तल्लो काँडापारी
५	श्री शैल्य रानीस्थान बहुउद्देशीय सहकारी संस्था चक्की बजार, जगन्नाथ बचत तथा कृषि सहकारी संस्था बगौरा
६	नभएको
७	सङ्घर्षशील कृषी सहकारी संस्था लिमिटेड, देवथली, वोहरीगाउँ कृषि सहकारी संस्था लिमिटेड, बन्तोली
८	नेत्रज्योति कृषि सहकारी तलचौरा, गलैनाथ महिला कृषि सहकारी झरकाँडा, मसिना लघुउद्यम कृषि सहकारी अम्तोली
९	चन्द्रोदय बचत तथा ऋण सहकारी संस्था, शिक्षक हित बचत तथा ऋण सहकारी संस्था

२.३ सामाजिक विकासको अवस्था

२.३.१ स्वास्थ्य तथा पोषण

नगरपालिका क्षेत्रभित्र सबै स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सुरक्षित मातृत्व, पोषण सेवा र परामर्श सेवा उपलब्ध भए पनि ल्याब, एक्सरे तथा एससिटीजस्ता अत्यावश्यक सुविधाहरू उपलब्ध हुन सकेको छैन । आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई चुस्तदुरूस्त राख्न नगरपालिका क्षेत्रभित्र १ अस्पताल, ५ वटा स्वास्थ्य चौकी, ३ वटा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, ५ वटा बर्थिङ सेन्टर, १ आयुर्वेद औषधालय, ४ सहरी स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, ८ सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ, १ वटा निजी पोलिक्लिनिक, १ वटा निजी असपताल, १ वटा नगर आयुर्वेद स्वास्थ्य एकाइ केन्द्र र नगरका सबै वडाहरूमा सक्रिय महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका रहेका छन् र स्वास्थ्य शाखाका अनुसार अहिलेसम्म नगरभरि जम्मा ५५ जना सक्रिय महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका रहेका छन् ।

वडागत रूपमा स्वास्थ्य संस्थाहरूको विवरण

वडा न.	स्वास्थ्य संस्थाहरूका नाम
१	शिखर स्वास्थ्य चौकी, बलाँच, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ केन्द्र थला
२	स्वास्थ्य चौकी देथला, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ केन्द्र गोइलाडी
३	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र लुइटा, सामुदायिक स्वास्थ्य सेवा एकाइ दार्मा
४	स्वास्थ्य चौकी रानीशिखर (तल्लो काँडापारी), सामुदायिक स्वास्थ्य केन्द्र रातापानी
५	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र ओखडानी, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ बरमुडे, नगर आयुर्वेद स्वास्थ्य एकाइ बगौरा
६	स्वास्थ्य चौकी ग्वानी, सहरी स्वास्थ्य एकाइ केन्द्र मिलमिली, महामायी स्वास्थ्य क्लिनिक पनेबाँज
७	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र बन्तोली, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ खोल्सी, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ देवथली
८	स्वास्थ्य चौकी बोहरीगाउँ, सहरी स्वास्थ्य केन्द्र बोहरीगाउँ, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ अम्तोली, सहरी स्वास्थ्य केन्द्र रिम्बाटा, सहरी स्वास्थ्य केन्द्र तलचौरा, निजी क्लिनिक
९	गोकुलेश्वर प्राथमिक अस्पताल, मालिकार्जुन अस्पताल गोकुलेश्वर (निजी), शैल्यशिखर पोलिक्लिनिक गोकुलेश्वर (निजी) र विभिन्न निजी औषधी पसलहरू (नगरको अभिलेखमा नभएका)

शैल्यशिखर नगरपालिका क्षेत्रका बासिन्दाहरूमा विशेष गरी झाडापखाला, रुघाखोकी, ज्वरो, टाइफाइड, ग्यास्ट्रिक तथा निमोनिया लगायतका रोगहरूको सङ्क्रमण बढी भेटिन्छ । नगरभित्रका स्वास्थ्य संस्थामा सुत्केरी हुने महिलालाई सुत्केरी पोषण प्रोत्साहन सुरुवात गरिएको छ । पछिल्ला दिनमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा विस्तार भएको छ । स्थायी परिवार नियोजनका लागि हरेक वर्ष स्वास्थ्य संस्थामा शिविर सञ्चालन गर्ने गरिएको छ । स्वस्थ व्यवहार परिवर्तनको लागि स्वास्थ्य संस्थास्तरमा अन्तरक्रिया तथा मधुमेह, रक्तचाप र पिसाव जाँच जस्ता कार्यक्रम हरेक वर्ष सञ्चालन हुने गरेको छ । विद्यालयस्तरमा वर्षमा २ पटक जुकाको औषधी तथा भिटामिन ए र स्वास्थ्य शिक्षा कार्यक्रम हुने गरेको छ । स्थानीयस्तरमै पाठेघर खस्ने महिलाहरूको उपचार हुने गरेको छ । नगरपालिकास्तरमा स्वास्थ्य सेवा उपलव्ध गराउन गैरसरकारी संस्थाहरू स्वास्थ्य क्षेत्रमा साझेदारको रूपमा रहेका छन् ।

आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई चुस्त र दुरूस्त बनाउनको लागि यस नगरपालिकाले स्वास्थ्य शाखाबाट औषधी खरिद, रिक्त दरबन्दीमा कर्मचारी भर्ना, कर्मचारीहरूलाई तालिममा सहभागी, विभिन्न कार्यक्रमहरूको समीक्षा, स्वास्थ्य शिविर लगायत कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ । नगरबासीका लागि सुलभ स्वास्थ्य सेवाको उद्देश्य पूरा गर्न र आकस्मिक महामारीलाई समेत व्यवस्थापन गर्न स्वास्थ्य संस्थाहरू सुदृढीकरण, पालिकामा रहेको एक मात्र गोकुलेश्वर प्राथमिक अस्पताल सञ्चालन र स्वास्थ्यकर्मीहरूको प्रभावकारी परिचालनको लागि नगरपालिका स्वास्थ्य नीति तयार गरी लागु गर्नुपर्ने देखिएको छ । यसैगरी गोकुलेश्वर बजार क्षेत्रमा रहेका निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित अस्पताल, पोलिक्लिनिक, विभिन्न औषधी पसलहरूले पनि यस पालिका र छिमेकी पालिका तथा बैतडी जिल्लाको ठूलो भूभागमा स्वास्थ्य सुविधा दिइरहेका छन् । यस सन्दर्भमा स्वास्थ्य सेवाको प्रभावकारिता एवम् गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि सरोकारवाला निकायबाट समयसमयमा उल्लिखित सरकारी तथा निजी संस्थाहरूको अनुगमन तथा नियमन आवश्यक देखिन्छ ।

२.३.२ शैक्षिक विकास

यस नगरपालिकाको स्थानीय स्तरको शैक्षिक ज्ञान, सिप, र प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्द्धन, र विकास गर्न नगर शिक्षा समितिबाट आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, व्यवस्थापन, अनुगमन र नतिजा प्रकाशनको लागि कार्यविधि निर्माण गरिएको छ । यसैगरी सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी कक्षा ८ को परीक्षाफल कार्यालयको वेबसाइटमार्फत प्रकाशन गर्ने तयारी पालिकाले गरेको छ । प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा कार्यरत सहयोगीलाई स्थानीय तहबाट बजेट विनियोजन र कक्षा सञ्चालन गर्ने नीति लिइएको छ । विद्यायलको शैक्षिक विकास र शिक्षकको क्षमता विकासको लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको र अनलाइन विधिबाट शैक्षिक सूचना प्रवाह गरी विद्यालय र पालिकाविच बैठक सञ्चालनको गर्ने अभ्यासको सुरुवात गरिएको छ ।

वडागत रूपमा विद्यालयहरूको नामावली

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	तह	स्थापना मिति	प्रधानाध्यापकको नाम	सम्पर्क नं.
१	श्री मालिकार्जुन आ.वि थला वडा न १	०-८	२०४८	जयदेव खडायत	९८४८७०९७८२
२	श्री मालिकार्जुन आ.वि सैनिबन वडा न १	०-५	२०५२	पदम बहादुर राणा	९८४८८०८२६२
३	श्री गोगाड आ.वि मल्लोथला वडा न १	0-३	२०६७	हरिना भट्ट	९८२१६६८२५०
४	श्री लटिनाथ आ .वि वारील वडा.न १	०-८	२०४४	सुरेन्द्र बहादुर तितरा	९८४४०९३३७०
५	श्री कृष्ण मा.वि बलाच वडा.न १	०-१२	२०११	जनक बहादुर तितरा	९८४३३११४७५
६	श्री जोगेउडा आ.वि जोगेउडा वडा.न १	१-३	२०५३	कृष्णानन्द जोशी	९८४८८१५३९९
७	श्री सिबसेटी आ.वि बारील वडा.न १	0-३	२०५४	कृष्ण बहादुर खडायत	९८४८८९२७८०
८	श्री सत्य प्रकाश मा.वि देथला वडा.न २	०-१२	२०१७	नरेश दत्त जोशी	९८४९०८३२७३

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	तह	स्थापना मिति	प्रधानाध्यापकको नाम	सम्पर्क नं.
९	श्री भुमिराज आ.वि तौकी वडा.न २	०-१०	२०३६	हरीना कुमारी भट्ट	९८४५३०२४२५
१०	श्री सस्वती आ.वि थामु वडा.न २	०-५	२०५२	बलि दत्त भट्ट	९८६८८६६८७०
११	श्री जलदेवी आ.वि रत्यौडा वडा.न २	०-८	२०४५	उमेश बहादुर बम	९८६५८०८७४१
१२	श्री लटिनाथ आ.वि छोला वडा.न २	०-५	२०४५	कर्ण बहादुर पाल	९८६९३८१५३०
१३	श्री जगन्था आ. वि लुइटा वडा.न ३	०-८	२०३५	चक्र बहादुर चन्द	९८६५८३६४५७
१४	श्री लटिनाथ आ.वि दर्मा वडा.न ३	०-८	२०४७	नरेन्द्र बहादुर चन्द	८९६५९५७५४४
१५	श्री मालिकार्जनु मा.वि काडपारी वडा.न ४	०-१२	२०१७	श्री धनन्जय विष्ट	९८५८७५५३५३
१६	श्री भुमिराज आ.वि तल्लोकाडापारी वडा.न ४	०-८	२०४५	श्री शंकर दत्त भट्ट	९८६५८०४१९९
१७	श्री लटिनाथ आ.वि ओसिल वडा.न ४	०-५	२०५२	श्री तारा सिंह ठगुन्ना	९८४८७९२३२६
१८	श्री जनप्रिया आ.वि रातापानी वडा.न ४	०-५	२०६५	ईश्वरी ओझा (बिष्ट)	८९६५९६१९७२
१९	श्री भुवनेश्वर आ.वि सल्लेधार वडा.न ४	०-५	२०५४	दशरथ भट्ट	९८६८७१९३०७
२०	श्री नबोदय आ.वि काडाँपारी वडा.न ४	0-३	२०६९	तेज सिहं ठगुना	९८६८८०८७३९
२१	श्री लटिनाथ आ.वि र्बमुडै वडा.न ५	०-८	२०५४	कलावती डागा	९८६९७८२७२८
२२	श्री जगन्था आधारभुत बजानी वडा.न ५	०-५	२०४७	राम चन्द्र जोशी	९८६९५६५८०३
२३	श्री भागरथी आ.वि सेतकला वडा.न ५	०-८	२०२२	धर्म सिह साउद	९८४२१८०९८४
२४	श्री मालिकार्जुन मा.वि आगर वडा.न ५	०-१२	२०२२	श्री विरेन्द्र सिंह डागा	९८६८७७७९९२
२५	श्री कैलाशकुट आ.वि ओखरानी वडा.न ५	0-३	२०६४	बसुन्धारा डागा	९८६५५७६७५६
२६	श्री पशुति भवव मा.वि ग्वानी वडा.न ६	०-१०	२०१८	ईश्वर सिह धामी	९८६९०३७३४०
२७	श्री मालिकार्जनु आ.वि किडेपातल वडा.न ६	0-३	२०५२	श्री दिपक राज विष्ट	९८४८८२९४६५
२८	श्री शैल्यशिखर आ.वि उल्लानी वडा.न ६	०-५	२०३९	श्री तारा सिंह धामी	९८६८५१४९९१
२९	श्री शैल्यशिखर आ.वि पनेबाज वडा.न ६	०-५	२०६४	शारदा धामी	९८४८७०७६४८
३०	श्री मालिकार्जनु मा.वि मिलमिली वडा.न ६	०-१२	२०१३	श्री हरि दत्त मिश्र	९८६१८४६६१९
३१	श्री लटिनाथ आ.वि खोल्सी वडा.न ७	०-८	२०३०	इन्द्र सिंह धामी	९८४८७६१७०४
३२	र्धमदेब जगनाथ आ.वि माच्च वडा.न ७	०-५	२०५४	राम दत्त जोशी	९८४८७६१७६५
३३	श्री हुनैनाथ मा.वि दैवथली वडा.न ७	०-१०	२०४०	श्री नवराज जोशी	९८४८८९६३९४
३४	श्री भैरबनाथ आ.वि दोबाटाँ वडा.न ७	0-३	२०६८	जानकी धामी	९८४४६९३५३९
३५	श्री लटिनाथ आ.वि बन्तोली वडा.न ७	0-३	२०६५	सरस्वती जोशी	९८४८८८८३३८
३६	श्री बद्रिनाथ मा.वि बोहरीगाउँ वडा.न ७	०-१०	२०१७	श्री पूर्णराज जोशी	९८४९८३९४२९
३७	श्री मालिकार्जनु आ.वि रिम्बाटा वडा.न ८	०-५	२०५२	श्री पुष्प राज जोशी	९८६८५१२५०१
३८	श्री सृजनसिल आ.वि सुपले वडा.न ७	0-३	२०७०	श्री विस्ना जोशी	९८६५९३४४६१
३९	श्री मालिकार्जनु आ.वि मल्चौरा वडा.न ८	०-५	२०६५	गणशे दत्त जोशी	९८४८७९२५३०
४०	श्री लटिनाथ मा.वि तल्चौरा वडा.न ८	०-१२	२०४५	श्री हर्क बहादुर चन्द	९८४८८३९२२८
४१	श्री गलैनाथ मा.वि झरकाडा वडा.न ८	०-१२	२०१७	श्री जयधन जोशी	९८४८८६२९४८
४२	श्री मसिना आ.वि अम्तोली पपरथला वडा.न ८	०-५	२०४५	श्री ममता जोशी	९८६६९०३३७९
४३	श्री सस्वती आ.वि अम्तोली वडा.न ८	0-५	२०६३	जानकी पन्त	९८४८७०५८०२

क्र. सं.	विद्यालयको नाम	तह	स्थापना मिति	प्रधानाध्यापकको नाम	सम्पर्क नं.
४४	श्री लटिनाथ आ.वि मटयुल वडा.न ८	0-३	२०५२	श्री तुलसी जोशी	९८४८८४२२००
४५	गोकुलेश्वर मा.वि गोकुले वडा.न ९	०-१२	२०१७	श्री पिताबम्बर विष्ट	९८४८८३३५३८
४६	श्री लटिनाथ मा.वि बस्कोट वडा.न ९	०-१०	२०२६	श्री कृष्ण देव बिष्ट	९७६७६८२५१०
४७	श्री गलैनाथ बैतालेशवर आ.वि नायल वडा.न ९	०-५	२०४५	अम्बादत्त विष्ट	९८४८८४०६९५
४८	बैतालेश्वर आ.वि नायल नक्तड वडा.न ९	०-८	२०४५	राधाकृष्ण जोशी	९८६२४७४३९७
४९	श्री मालिर्काजुन आ.वि रातीसैनि वडा.न ९	0-३	२०६६	ईश्वर भट जोशी	९८४८९०२०३३
५०	श्री शैल्यशिखर आ.वि ठुल्सैनीवडा वडा.न ९	०-५	२०६५	कमला विष्ट	९८६५५७५४८३
५१	श्री लटिनाथ आ.वि धानाखेती वडा.न ९	०-५	२०५४	श्री हेमन्त प्रसाद बिष्ट	९८४८६७९८२८

स्रोत : नगर शिक्षा शाखा २०८१

भोगौलिक रूपमा जिल्लाको दोस्रो ठुलो यस शैल्यशिखर नगरपालिका अन्तर्गत हाल स्नातकोत्तर तहसम्म पठनपाठन हुने १ सरकारी क्याम्पस, ५१ ओटा सामुदायिक विद्यालय, ४ वटा सामुदायिक बालविकास केन्द्र र ६ वटा निजी विद्यालय सञ्चालनमा रहेका छन् । यीमध्ये कक्षा ०-१२ सम्म सञ्चालित ८ वटा मा.वि., ०-१० सम्म सञ्चालित ५ वटा मा.वि., आधारभूत तह (० - ८) १० वटा, आधारभूत तह (०-५) १७ वटा, आधारभूत तह (०-३) ११ वटा, निजी विद्यालय (कक्षा १-१०) सञ्चालित १ वटा, निजी विद्यालय (कक्षा १-८) ० वटा, निजी विद्यालय (कक्षा १-५) ५ वटा, निजी विद्यालय (कक्षा १-३) ० वटा र ४ वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालनमा रहेका छन् ।

यस नगरपालिकामा रहेका अधिकांश विद्यालयहरूमा स्रोत कक्षा, एकीकृत पाठ्यक्रम, इन्टरनेट सुविधा जस्ता शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्न सघाउ पुऱ्याउने साधनहरू उपलब्ध नभएको देखिन्छ । विद्यालयहरूमा बालक्लबहरू गठन भए तापनि बालमैत्री शिक्षण विधिको प्रयोग नभएको देखिन्छ । सबै विद्यालयहरूले दलित, अपाङ्ग, विपन्न तथा जेहेन्दार जस्ता विभिन्न शीर्षकमा छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउँदै आएका छन् ।

२.३.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

नगरपालिका क्षेत्रमा रहेका कूल ४,६२६ घरपरिवार मध्ये ४५.५ प्रतिशत घरपरिवारले पाइपको धाराको पानी उपयोग गर्दछन् भने अन्यले मूल तथा खोला र नदीनालाको पानी प्रयोग गर्ने गरेका छन् । अझै पनि केही घरपरिवारमा पाइपबाट खानेपानीको सुबिधा अपुग देखिन्छ । मुहानदेखि मुखसम्म सरसफाइ कार्यक्रम कार्यान्वयनमा रहेको छ । नगरपालिका पूर्ण रूपमा खुल्ला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा भइसकेको अवस्था भए पनि केही घरधुरीहरूमा शौचालय नभएको देखिन्छ । वडाहरूको फोहरमैला जैविक भए मल बनाउने, प्लास्टिक र अजैविक भए जलाउने गरी घरैमा व्यवस्थापन गरिने गरेको छ । सार्वजनिक शौचालयहरूको अभाव रहेकोछ भने कतिपय घरधुरीमा खानेपानीको व्यवस्था समेत छैन। पूर्ण सरसफाइमा अझै पनि कमीकमजोरी छन् । विद्यालयहरूमा सेनिटरी प्याडको विर्सजन एवं किशोरीमैत्री शौचालय लगायतका समस्याहरू यथावत देखिन्छन् ।शैल्यशिखर नगरपालिकाका गाउँ बस्तीहरूमा विभिन्न समयमा सुसम्पन्न भएका प्रमुख खानेपानीका योजनाहरू र लाभान्वित घरधुरीहरू वडागत रूपमा तलको तालिकामा दिइएको छ :

सम्पन्न खानेपानीका योजनाहरू र लाभान्वित घरधुरी

वडा	सम्पन्न खानेपानी योजनाहरूका नाम र लाभान्वित घरधुरी
१	खालीनगर सिट्टोली खानेपानी, लाभान्वित घरधुरी – २७, भदौरे-बारिल खानेपानी मल्लो बारिल, लाभान्वित घरधुरी – ६५, तुपगान खानेपानी लाभान्वित घरधुरी – ३२, ग्वोगाड लिप्टिङ खानेपानी योजना मल्लो थला लाभान्वित घरधुरी – ६३, ग्वागोड खानेपानी, लाभान्वित घरधुरी – ११०, चकमोली-थला खानेपानी, लाभान्वित घरधुरी – ५०
२	देथला खा.पा.यो. (छेपट्टा-पातल-देथला) लाभान्वित घरधुरी - ५२, चकमोली-सल्याडी डाँडा खा.पा.यो. लाभान्वित घरधुरी – २२, धुडियाड खा.पा.यो. (धुडियाड-कलुवावगर) लाभान्वित घरधुरी – २०, चकमोली-तौकी-थामु खा.पा.यो. लाभान्वित घरधुरी - ७०, होपरीखोला-मङराउ-ज्यामिरखेत खा.पा.यो. लाभान्वित घरधुरी - १०
३	देथला खा.पा. स्किम न. - ४, लाभान्वित घरधुरी – १५, दार्मा-दुवेडी खा.पा. लाभान्वित घरधुरी – १५०, दार्मा - दुवेडी खा.पा. स्किम न. - २, लाभान्वित घरधुरी – १२, देथला खा.पा. स्किम न. - २, लाभान्वित घरधुरी – ३०, पारिखेत खा.पा. लाभान्वित घरधुरी – ७, लुइटा खा.पा. स्किम न. - १, लाभान्वित घरधुरी – ५०
४	लिवाड-सल्लेधार खा.पा.यो. ४० घरधुरी, पनेरखोला-काँडापारी खा.पा.यो. ६० घरधुरी, परखोला-काँडापारी खा.पा.यो. १०० घरधुरी, मल्लो काँडापारी
५	ग्वानी-सेतकाला खानेपानी योजना - ९० घरधुरी, लेकगाउँ खानेपानी योजना - ५७ घरधुरी, बगौरा खानेपानी योजना - १७५ घरधुरी, बरमुडे-ढडेकिम लिफ्ट खानेपानी योजना १७५ घरधुरी
६	दुधलीगाड-बस्कोट खानेपानी योजना - २५ घरधुरी, दुधलीगाड-गणेबाज खानेपानी योजना - ५६ घरधुरी, दुधलीगाड- खतकँडा खानेपानी योजना - १३ घरधुरी, दुधलीगाड-भूमेश्वर बजार खानेपानी योजना - २० घरधुरी, दुधलीगाड- सल्याडी खानेपानी योजना - २५ घरधुरी, रनेबास- बजानी खानेपानी योजना - २० घरधुरी
७	देवथली लिफ्ट खानेपानी योजना - ३० घरधुरी, दोबाटा लिफ्ट खानेपानी योजना - १५ घरधुरी, तल्लो दोबाटा लिफ्ट खानेपानी योजना- १२ घरधुरी, वोहरीगाउँ-बन्तोली लिफ्ट खानेपानी योजना - ३० घरधुरी, मिलमिली-बन्तोली खानेपानी योजना - ४० घरधुरी, फोले-मजिरकाँडा खानेपानी योजना स्किम न. ८ - १५ घरधुरी, खोल्सी खानेपानी योजना - १० घरधुरी, मल्लो खोल्सी खानेपानी योजना - १० घरधुरी, तल्लो खोल्सी खानेपानी योजना - १२ घरधुरी

वडा	सम्पन्न खानेपानी योजनाहरूका नाम र लाभान्वित घरधुरी
८	रातापानी - झरकाँडा (पतेगैर) खानेपानी योजना, लाभान्वित घरधुरी - ३५, कोलढाण - रिम्बाटा खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी - ३५, तल्ला रातापानी - मौडा खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी २०, मल्ला भम्क – हिउने खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी १५, घुइभेल - रूपाघर खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी १०, भम्क - मुणेलिचौर खा.पा.यो. लाभान्वित घरधुरी १०, मल्ला भम्क - बोहरीगाउँ खा.पा.यो. लाभान्वित घरधुरी - ६, फोले - मजिरकाँडा खा.पा.यो. स्किम न. - २, अम्तोली लाभान्वित घरधुरी - ३८, कट्टेबिसा - घट्टेबगर खा.पा.यो. अम्तोली, लाभान्वित घरधुरी १६, कोलढाण - रिम्बाटा खा.पा.यो. पपरथला, लाभान्वित घरधुरी २०, पपरथला खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी २०, गोकुले गाड लिफ्ट खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ७०, खोल्सी - निङलाडी खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी १८, झर्तिपे - सुपले खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी १०, चेटे - सुपले खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ११, तल्लापनेर खा.पा.यो. झरकाँडा, लाभान्वित घरधुरी ३५, तल्लापनेर – दमाई टोल खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ८, तल्लापनेर - बल्लेजुडा खा.पा.यो. (दलित बस्ती), लाभान्वित घरधुरी २०, कटाल - जैदिबे खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ५, कटाल - कुसाडी खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ३५, जुगेपानी खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ८, मलेकाठा - तल्ला सेरा देवल खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी २०, गोकुले गाड - देवल खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी १५, चिउरी कटाल खा.पा.यो. कुचाखोली, लाभान्वित घरधुरी ६, तल्लो मट्युल खा.पा.यो. लाभान्वित घरधुरी १०, मल्लो मट्युल खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी १०, सिमलखेत - मट्युल खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ५, सल्याडी खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ८, ठुलढुङ्गा खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ८, इजराफेर - ठुलढुङ्गा धार खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ८, कटाल - तल्चौरा खा.पा.यो. लाभान्वित घरधुरी ३३, तल्लो कटाल - मझघर खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी २१, टुपाघर - बुङा खा. पा. यो. लाभान्वित घरधुरी १२, मल्चौरा खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ३५, इजराफेर - भाडी खा.पा.यो., लाभान्वित घरधुरी ७
९	नकतड बृहत् खानेपानी योजना - ६५ घरधुरी, नकतड - भोलिया खानेपानी योजना - ६५ घरधुरी, सामुदायिक खानेपानी योजना धारीगाड - गोकुलेश्वर १०० घरधुरी, बस्कोट खानेपानी योजना - ५० घरधुरी, सुपले - सिन्नाडी खानेपानी योजना २० घरधुरी, गोकुले गाड - सकुन्तड खानेपानी योजना - १०० घरधुरी, जिमखोली - नायल खानेपानी योजना - २० घरधुरी, मल्ली नायल खानेपानी योजना - १२ घरधुरी

२.३.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

नेपालको संविधानले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवाललाई सम्बोधन गर्दै लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्ने संकल्पसहित महिलालाई लैङ्गिक भेदभावविना समान वंशीय हक, सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हक, राज्यका सबै निकायमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा सहभागी हुने हक लगायतका हकको प्रत्याभूति गरेको छ । नगरपालिकाले पाँच वर्षभित्र बालविवाहमुक्त, महिला हिंसामुक्त र शतप्रतिशत महिला साक्षर नगर निर्माणको लागि आवश्यक पहल गरेको छ । महिलामैत्री नगरपालिकाका लागि टोलटोलमा आमा समूह गठन भएका छन् । लक्षित वर्गका लागि क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन हुने छ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमबाट सबै वर्गलाई समेट्ने प्रयास भइरहेको छ । लक्षित वर्गका लागि आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् । नगरपालिकास्तरमा बाल, महिला, आदिवासी जनजाति तथा अपाङ्ग सञ्जाल रहेका छन् । स्थानीय समिति तथा संरचना समावेशी स्वरूपमा गठन हुने गरेका छन् । सामाजिक असमानता तथा विभेदका कारण यस क्षेत्रका महिला, दलित, जनजाति, अल्पसङ्ख्यक वर्ग सामाजिक तथा आर्थिक रूपले पछाडि परेका छन् । सबै वर्ग तथा समुदायको सामाजिक न्याय, समानता, मानवअधिकार सहित सर्वाङ्गिण विकास गर्ने लक्ष्य तथा उद्देश्यका साथ लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणलाई नगरपालिका स्तरीय योजनाले समेट्ने छ । नगरपालिकामा महिला दलित जनप्रतिनिधिको उपस्थिति, महिलामैत्री कानुन, महिला शिक्षक दरबन्दी, महिला सञ्जाल विकास एवं महिलाहरूद्वारा सहकारी संस्था सञ्चालन जस्ता पक्षहरू राम्रा छन् । त्यसैगरी

विद्यालयमा महिला शिक्षिकाको व्यवस्था, सुत्केरी जाँच व्यवस्था र वृद्ध भत्ताको व्यवस्था गरिएको छ । नेपाल सरकारको सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत यस नगरपालिकावासी जेष्ठ नागरिक, एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बाल सुरक्षा अनुदान र दलित वर्गहरू सामाजिक सुरक्षा भत्ताबाट लाभान्वित भएका छन् ।

२.३.५ युवा, खेलकुद तथा कला

करिब ३९ प्रतिशत जनसङ्ख्या यूवा उमेर समुहका छन् । यस नगरपालिकाले युवा जनशक्तिलाई उत्पादन, विकास निर्माण र रोजगारीसँग जोडने नीति लिएको छ भने नगरपालिका तथा वडा तहमा खेलकुद प्रतियोगिताको आयोजना तथा खेलाडी प्रोत्साहन हुने गरेको छ । शैल्यशिखर नगरपालिकाका विभिन्न ठाउँहरूमा खेलकुद मैदान रहेका छन् । प्रायः खेलकुद मैदानहरू विद्यालभित्र नै रहेका छन् । यस नगरपालिका क्षेत्रभित्र खेलकुद, मनोरञ्जन, पिकनिक लगायतका स्थलहरू रहेको छ । विद्यालयस्तरका खेल मैदानहरू रहेका छन् । नगरपालिकाभित्र एक स्थानमा क्रिकेट खेल मैदान रहेको छ ।

यस नगरपालिकामा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजातिकाहरूको आफ्नै मौलिक संस्कृतिहरू छन् । सबै जातिहरूले आफ्नो संस्कृति अनुरूपका चाडपर्व निकै महत्त्व र उत्साहका साथ मनाउँदै आइरहेका छन् । यहाँ माघे संक्रान्ति, शिवरात्रि, दशैं, तिहार, रामनवमी, कृष्णजन्माष्टमी, गौरा, जात्रा, मेला लगायतका चाडपर्व मनाइने गरिन्छ । विभिन्न जातजातिहरूका छुट्टै संस्कृतिहरू हुँदाहुँदै पनि एकअर्काप्रतिको अटल धार्मिक तथा सांस्कृतिक सहिष्णुता यहाँको सुन्दर पक्ष हो ।

२.४ पूर्वाधार तथा सहरी विकासको अवस्था

२.४.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

शैल्यशिखर नगरपालिकाले भवन निर्माण योजना तथा नक्सापास मापदण्ड तयार गरी लागु गर्न बाँकी रहेको छ । हरेक क्षेत्रको विकास निर्माणलाई योजनाबद्ध ढङ्गले अगाडि बढाउने पहल कदमी गरिनु पर्दछ । नगरपालिकामा आवास योजना तथा एकीकृत बस्ती विकाससम्बन्धी कानुन बनाउने अधिकार प्राप्त भएको छ भने आवास निर्माणको लागि आवश्यक स्थानीय ढुङ्गा गिट्टी, बालुवा, काठ आदिको उपलब्धता रहेको छ । आवश्यक खानेपानीका स्रोतहरू तथा प्राकृतिक जल निकासको अवस्था र बसोबासको लागि उपयुक्त हावापानी रहेको छ । व्यवस्थित बस्ती विकासको लागि नगरपालिकाले उपयुक्त नीति तयार गरेर प्राविधिक विज्ञहरूको सहयोगमा उक्त कार्य गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिन्छ । नगरपालिकाको प्रशासकीय भवन निर्माणाधीन रहेको छ । त्यसैगरी नगरपालिकाका ९ वटा वडामध्ये जम्मा ४ मा मात्र आफ्नै कार्यालय भवन रहेको छ ।

पहिरो र कटानले नगरपालिकाका केही क्षेत्र प्रभावित भएका कारण बर्सेनी मानवीय तथा आर्थिक क्षतिको सामना गर्नु परेको छ । भूउपयोग नीति अनुसार बस्ती विकास हुन नसक्दा शैल्यशिखर नगरपालिकाका विभिन्न ठाउँहरूमा मापदण्ड विपरीत आवास निर्माण भएका छन् साथै मापदण्ड अनुसार भएको वा नभएको अनुगमन गर्ने कार्य प्रभावकारी नभएकाले अव्यवस्थित भवन निर्माण हुने क्रम रोकिएको छैन । नगरपालिकामा विद्यमान अवस्थामा सहरी विकासको पूर्वाधार विकास गर्न आवश्यक आर्थिक समस्या रहेको देखिन्छ । एकै पटकमा सेवा प्रदान गर्न बनाउनुपर्ने भवनहरू र तिनको लागि आवश्यक मानव स्रोतसाधनको लागि गर्नुपर्ने लगानी पुऱ्याउन सक्षम हुन नसक्दा शैल्यशिखर नगरपालिकाले सेवाग्राहीलाई शीघ्र सेवा प्रदान गर्न नसकिरहेको अवस्था छ । ग्रामीण क्षेत्रमा आवासको निर्माण गर्दा प्राविधिकको परामर्श नलिने तथा निर्माण सामग्री कम गुणस्तरको प्रयोग गर्ने गरिएका कारण त्यस्ता ठाउँका भवन जोखिमयुक्त रहेका छन् । सामूहिक आवास तथा एकीकृत बस्ती निर्माणमा जनचासो नहुँदा जोखिममा रहेका घर तथा बस्ती स्थानान्तरणमा समेत चुनौती रहेको छ ।

आवास तथा बस्ती विकासका लागि आवश्यक उच्च प्रविधिहरू प्रयोग तथा दक्ष जनशक्तिहरूको परिपूर्ति गर्नु शैल्यशिखर नगरपालिकाको बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माणका लागि पहिलो प्राथमिकतामा राख्नु पर्ने देखिन्छ । सडक, चुस्त यातायात सुविधा, पर्याप्त गुणस्तरीय खानेपानी, गुणस्तरीय बिजुली तथा सूचना प्रणालीको व्यवस्था गरी शैल्यशिखर नगरपालिकालाई सुव्यस्थित एवं सुरक्षित पालिका बनाउने प्रसस्त आधार रहेका छन् ।स्थानीय स्रोत र साधनको प्रयोग गरी सुरक्षित घरहरू बनाउन सकिने तथा व्यापक जनसहभागिता स्वयं नगरपालिकाले आफ्नो वस्तुगत अवस्था अनुरूप आवास योजना निर्माण गर्ने अधिकार रहेको कारण मौलिक प्रकृतिको वास्तुकलाको जगेर्ना गरी मौलिक पहिचान कायम गर्न आवास निर्माण अनुमति दिँदा विशेष प्रोत्साहन गर्नु पर्ने देखिन्छ । खेर गएका बाँझो जमिनहरूलाई आवास योजना निर्माण गरी सुरक्षित घडेरी विकास गर्ने तथा उर्वर, खेतीयोग्य जमिनको संरक्षणमा शैल्यशिखर नगरपालिकाको पहलकदमी जरुरी छ । पालिकाका केही ठाउँमा सहरीकरण भए तापनि अन्य स्थानहरूमा हालसम्म सहरीकरण भइनसकेकोले सुरुको अवस्थाबाट नै वैज्ञानिक ढङ्गले सहरीकरणलाई अगाडि बढाउन सकिने अवस्था रहेको छ ।यस नगरपालिकामा रहेका प्रमुख वस्तीहरूको नामावली वडागत रूपमा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

मुख्य बस्ती तथा ठाउँका नामहरू

वडा न.	मुख्य बस्ती तथा ठाउँका नाम
१	बारिल, बलाँच, थला, जोगेउडा, मल्लो थला, रौतेउडा, सैनवन, तुपगान, चमेलिया विद्युत गृह बलाँच
२	देथला, रौतेउडा, छोला, तौकी, थामु, कुकुडेपानी, मनभङ्ग
३	लुइटा, ओसप, कर्कले, दार्मा, दुवेडी, जुगेपानी, ओसपलेक, सुन्दरपुर
४	तल्लो काँडापारी, मल्लो काँडापारी
५	बगौरा, लेकगाउँ, पातल, बसखेत, सेतकाला, बजानी, बनेरीगाउँ, बाँस, ओखडानी, पारीलेक, न्याउटे, बसनढुङ्गा, ढोडेकिमी, भेरेखोला, बरमुडे, पइरयाडी, कफलानी, सल्लेधार
६	ग्वानी, मिलमिली, उल्लानी, चैतलीचौर, पनेबाज, मिलमिली सामुदायिक भवन (भगवती मन्दिर परिसरमा)
७	वोहरीगाउँ, देवथली, दोबाटा, खोल्सी, सामुदायिक वनको भवन, बन्तोली, सामुदायिक वनको भवन, खोल्सी, अतिरिक्त हुलाक कार्यालय, बन्तोली, गाउँघर क्लिनिक भवन, बन्तोली, सहकारी भवन, बन्तोली, पर्यटक आवास भवन (लटिनाथ मन्दिर, बन्तोली)
८	झरकाँडा, पतेगैर (पेरिस डाँडा), सुपले, निङलाडी, बोहरीगाउँ, मौडा, पपरथला, अम्तोली, मट्युल, मलचौरा, तलचौरा, देवल
९	बस्कोट, कुमाली, जगतपुरी, धानाखेती, सकन्तड, सिन्नाडी, मलेकाठा (मलेसिया), ठुलशैनी, गोधरी, लेक, रातीशैनी, भोलिया, नकतड, गाजरी, नायल, जिमखोली, बेलायती, पालड, कठपते, गोकुलेश्वर बजार

२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात

शैल्यशिखर नगरपालिकाभित्र गोकुलेश्वर-दार्चुला सडक खण्डको पनेबाँजसम्म, गोकुलेश्वरदेखि चमेलिया हाइड्रोपावर जाने बाटोमा कर्कलेसम्म र कर्कलेबाट धुलीगडातर्फ जाने सडकहरू पूर्ण रूपमा कालोपत्रे गरिएका छन् भने गोकुलेश्वरदेखि देवल-झरकाँडा-बोहरीगाउँ-बन्तोली हुँदै पनेबाज जोड्ने सडकको निर्माण कार्य अन्तिम चरणतिर पुगेर कालोपत्र गर्ने तयारी भइराखेको छ । यहाँका कतिपय बस्तीमा सडक सञ्जालको पहुँच विस्तार भइरहेको तथा कतै बाँकी रहेको छ । उल्लिखित पक्कीबाहेकका निर्मित अन्य सबै सडकहरू कच्ची अवस्थामा रहेका छन् । नगरपालिकाका सबै वडाहरूलाई सडक सञ्जालले जोडेको भए पनि वडा नम्बर ४ को काँडापारी जाने कच्ची सडक अत्यन्तै ठाडो र स्तरहीन हुनाले

जोखिमपूर्ण छ । यहाँका कतिपय कच्ची सडकहरूमा वर्षाको समयमा आउने पहिरोले बाटो अवरुद्ध हुने, पानी जम्ने, हिलो हुने भएका कारण नियमित रूपमा सडक सुचारू गर्न कठिनाइ हुने गरेको छ । यस नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका मुख्य सडक तथा पुलपुलेसाहरूको वडागत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

वडा न.	मुख्य सडक तथा पुलपुलेसाहरू
१	देथला-बलाँच, बलाँच-बारिल-विटुले-पारिबगर-अपी सडक, बलाँच-जोगेउडा-थला-तौकी सडक, तालपानी-बारिल सडक
२	देथला-खार, देथला-बलाँच, देथला-रानीशिखर, देथला-थाम-तौकी, रौतेउडा-सल्लेबगर झोलुङ्गे पुल, देथला-मकान्ना झोलुङ्गे पुल, झोला-बगडी झोलुङ्गे पुल
३	कर्कले-देथला-खलङ्गा सडक, घट्टेगाड-ओसप-दार्मा सडक, कर्कले झोलुङ्गे पुल, कर्कले बेलिब्रिज (मोटरेबल)
४	देथला-काँडापारी कच्ची सडक
५	गोकुलेश्वर-दार्चुला सडक, बगौरा-रानीशिखर सडक, ओखडानी-बरमुडे सडक, अगिरीगाडका विभिन्न ठाउँमा झोलुङ्गे पुल
६	तल्लो मनने झोलुङ्गे पुल, मल्लो मनने झोलुङ्गे पुल, छोयापानी झोलुङ्गे पुल, टुणीमा झोलुङ्गे पुल, चौडेगाड झोलुङ्गे पुल, पनेबाँज-खोल्सी सडक, दुधलीगाड-खतकाँडा सडक, पनेबाज-बन्तोली सडक
७	गोकुलेश्वर-बन्तोली-पनेबाज सडक, झुलेगडी-खोल्सी-कुणी सडक, पनेबाँज-देवथली-ऐरिछाना-धनथला सडक, घुरेसल्ला आरसिसी पुल, मनने झोलुङ्गे पुल, टुणा आरसिसी पुल, सकरेगाड झोलुङ्गे पुल
८	गोकुलेश्वर-झरकाँडा-बन्तोली-पनेबाज सडक (निर्माण सम्पन्नको अन्तिम चरणमा), कोटखौला-मट्युल-अम्तोली-पपरथला सडक (कच्ची), बसन्चिउरा-रिम्बाटा सडक (कच्ची), झरकाँडा-रिम्बाटा सडक(कच्ची), खुट्कुँडी खोला-पतेगैर-सुपले सडक (कच्ची, ट्र्याक खोल्ने काम अघि बढाइएको)
९	महाकाली लोकमार्ग (गोकुलेश्वर-ठुलसैनी), विद्युत सडक (गोकुलेश्वर-कर्कले), गोकुलेश्वर-झरकाँडा-बन्तोली-पनेबाँज सडक (गोकुलेश्वर-गोकुलेश्वरगाड), घट्टीगाड पुल, रूप्साल खोला पुल, बस्कोट झोलुङ्गे पुल - १, बस्कोट झोलुङ्गे पुल - २, धारीगाड झोलुङ्गे पुल, जगतपुरी झोलुङ्गे पुल, मलेकाठा (मलेसिया) झोलुङ्गे पुल, नायल झोलुङ्गे पुल, गोकुलेश्वर गाड झोलुङ्गे पुल, गोकुलेश्वरगाड मोटरेबल पुल, गाजरी-नायल जोड्ने मोटरेबल पुल, गोकुलेश्वर बजार (दार्चुला+बैतडी) मोटरेबल बेलिब्रिज (स्पान - ३)

यस शैल्यशिखर नगरपालिका क्षेत्रभित्र निर्माण भएका र हुँदै गरेका कतिपय सडकहरू व्यवस्थित एवम् योजनाबद्ध ढङ्गले निर्माण नगरिँदा धेरै स्थानहरूमा खेतीयोग्य जमिनको नाश हुनुका साथै पहिरोको प्रकोप बढ्ने तथा वातावरणमा प्रतिकूल असर परिरहेको देखिन्छ । तसर्थ नगरपालिका क्षेत्रभित्रका सम्पूर्ण सडकहरूलाई व्यवस्थित एवम् योजनाबद्ध रूपमा स्तरोन्नति गर्न समयमै आवश्यक प्रभावकारी योजना निर्माण तथा त्यसको कार्यान्वयनका लागि बजेटको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

आन्तरिक सडक सञ्जालको पूर्ण रूपमा विकास हुँदा पालिकालाई कृषि, पर्यटन र जडीबुटी उत्पादन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको देखिन्छ भने स्थानीय वस्ती तथा बजार केन्द्रबाट मूल सडकमा जोडिने कृषि सडक तथा अन्य सडकहरूको स्तरोन्नति गर्न सके कृषि उत्पादन र बजारीकरण निकै सहज हुन गई आर्थिक क्रियाकलापहरूमा बढावा हुन सक्ने देखिन्छ । सडक पूर्वाधार विकासबाट आर्थिक तथा सामाजिक संरचनाको विकास भई आर्थिक समुन्नति

तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुनेछन् । साथै स्थानीय स्रोत साधनको संरक्षण र दिगो प्रयोग तथा स्थानीय स्तरमा औद्योगीकरणमा सहजता हुने देखिन्छ ।

२.४.३ विद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा

नेपालको संविधानले वैकल्पिक ऊर्जाको विकास गरी आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो ऊर्जाको आपूर्ति गर्ने नीति अङ्गीकार गरेको छ । यस नीतिअनुरूप दुर्गम क्षेत्रहरूमा राष्ट्रिय प्रसारण लाइन पुऱ्याउन सम्भव नभएका तथा छरिएर रहेका बस्तीहरूका लागि वैकल्पिक तथा नवीकरणीय ऊर्जाका उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ । सबै क्षेत्रमा आधुनिक ऊर्जाको पहुँच पुऱ्याउन र सहरी क्षेत्रको बढ्दो ऊर्जाभारको व्यवस्थापन गर्न र परम्परागत तथा आयातित ऊर्जामाथिको निर्भरतालाई कम गर्न विभिन्न किसिमका नवीकरणीय ऊर्जाको प्रवर्द्धन, विकास र दिगो व्यवस्थापन गरी यस क्षेत्रलाई मूल प्रवाहमा ल्याउन जरुरी छ । नवीकरणीय ऊर्जा क्षेत्रमा नेपालमा भइरहेका कार्यहरूमा लघु जलविद्युत्, सुधारिएको पानी घट्ट, सौर्य ऊर्जा, वायु ऊर्जा, सुधारिएको चुलो, विद्युतीय चुलो, गोबरग्याँस र वायोग्याँस आदि रहेका छन् ।

उज्यालोको स्रोत	प्रतिशत
बिजुली	७७.२
सोलार/सौर्य	१८.९
मट्टीतेल	०.८
बायोग्याँस	0
अन्य	३.२

शैल्यशिखर नगरपालिकाका अधिकांश स्थानमा राष्ट्रिय प्रसारण लाइनमार्फत विद्युतीकरण भइसकेको छ । ३० मेगावाटको चमेलिया जलविद्युत उत्पादन गृह यस नगरपालिकाको वडा न. १ बलाँचमा रहेको छ भने अर्को ८ मेघावाटको वडा न. २ को देथलामा अपी हाइड्रोपावर जलविद्युत् आयोजना रहेको छ । यसबाट राष्ट्रकै जलविद्युतको विकासमा टेवा पुगेको छ र यस पालिकामा अझ थप जलविद्युत उत्पादनको प्रशस्त सम्भावना समेत रहेको छ । हाल अधिकांश घरधुरीमा राष्ट्रिय प्रसारणको विद्युत् सेवा उपलब्ध छ भने अपुग स्थानहरूमा विद्युत् सेवा विस्तारको काम भइरहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को नतिजाका आधारमा यस पालिकामा प्रयोग गरिने ऊर्जामा विजुली ७७.२ प्रतिशत, सोलार १८.९ प्रतिशत, मट्टीतेल ०.८ प्रतिशत र अन्य उज्यालोको स्रोत प्रयोग गर्ने ३.२ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको उल्लेख छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को आधारमा यो नतिजा प्रकाशमा ल्याए पनि नगरमा केही जनसङ्ख्या बायोग्याँस प्रयोग गर्ने पनि रहेकोले यसको प्रवर्द्धनमा नगरपालिकाले विशेष ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

यस नगरपालिकामा रहेको समग्र जलविद्युत् क्षेत्रको अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

वडा न.	विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जाको अवस्था
१	खरलेक (१६ घर), नमनकोट (१६ घर), मल्लोथला (७ घर) मा विद्युतीकरण सम्पन्न हुन बाँकी
२	पूर्ण विद्युतीकरण
३	पूर्ण विद्युतीकरण
४	ओसिल खोला लघु जलविद्युत आयोजना, २५ किलोवाट क्षमता (२०६ घरधुरीमा बत्ती बलेको), राष्ट्रिय प्रसारण लाइन निर्माणाधीन
५	पूर्ण विद्युतीकरण
६	पूर्ण विद्युतीकरण
७	राष्ट्रिय प्रसारण लाइन नपुगेको (घोप्टे, दह, देवथली, खोल्टे, रेउटेखालि, कटेबाटा, तिखाधार, खोल्सी, नौला खोल्सी, चौण खोला खोल्सी, सिमार खोल्सी) तथा लाइन पुगेको ठाउँमा मापदण्डअनुसार पोल, लाइन ठिक नभएको ।

वडा न.	विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जाको अवस्था
८	वडाभरि राष्ट्रिय प्रसारण लाइन पुगेको तर बिच बिचमा रहेका कुनै घर, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था आदिमा जडान हुन बाँकी
९	पूर्ण विद्युतीकरण भएको तर पूर्ण मापदण्ड अनुसार नभएको ।

२.४.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

नागरिकको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको रूपमा रहेको सूचनाको हकको संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै आमसञ्चारलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यावसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने राज्यको नीति हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । विगत केही वर्षदेखि नेपालमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको क्षेत्रमा विभिन्न नीतिगत प्रयासहरू भएका छन् । बदलिँदो परिवेश तथा त्यसबाट सिर्जित चुनौती सामना गर्न तथा सिर्जित अवसरहरू प्रभावकारी रूपले उपयोग गर्न तदनुरूपको नीतिगत, कानुनी, संस्थागत व्यवस्था तथा रणनैतिक उपायहरू अवलम्वन गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरी एकीकृत सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति अहिलेसम्म तर्जुमा गरिएको छैन । प्रविधिको व्यापक प्रयोगबाट कानुनको शासन, भ्रष्टाचारमुक्त र चुस्त प्रशासन, विकेन्द्रीकरण, आर्थिक अनुशासन तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाह र स्रोतको कुशल व्यवस्थापनजस्ता असल शासनका आधारभूत मान्यतालाई आत्मसात गरी सर्वसाधारणले पाउनु पर्ने सेवा छिटो, छरितो तथा कम खर्चिलो ढङ्गबाट प्रदान गर्न सकिन्छ ।

यस नगरपालिकामा रहेको समग्र सूचना तथा प्रविधि क्षेत्रको अवस्थालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

वडा न.	सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि
१	सैनवनमा नेपाल टेलिकमको नयाँ टावर निर्माणाधीन अवस्थामा, बलाँचमा NTC र सैनवनमा Ncell को टावर सञ्चालनमा रहेको, बलाँच क्षेत्रमा Vianet वितरण, आंशिक रूपमा Ncell र NTC को डाटा चलाउन सकिने
२	बैतडीको डिलाशैनी र दार्चुलातिरका टावरहरूले फोन सम्पर्कका लागि राम्रै काम गर्ने तर इन्टरनेटको अवस्था ठिक नभएको
३	डाटा राम्रो नचल्ने र वाइफाइ पनि नभएको
४	फोनलाइन समेत सबै ठाउँमा स्पष्ट नआउने, इन्टरनेटको अभाव
५	नेपाल टेलिकम टावर लेकगाउँ, नेपाल टेलिकम टावर बरमुडे
६	फोरजी (4G) कभरेज कमजोर तथा कतिपय ठाउँमा फोन समेत नलाग्ने
७	फोन सेवा ठिकठिकै भए पनि इन्टरनेटको अवस्था ठिक नभएको
८	वडाभित्र सीमित स्थानमा मात्र इन्टरनेट सुविधाको उपभोग गर्न सकिने, 4G सेवा कमजोर रहेको
९	वडाकेन्द्र अर्थात् गोकुलेश्वर बजार क्षेत्रमा Wi-Fi को सुविधा भएको, गाउँघरतिर 4G इन्टरनेट कमजोर

शैल्यशिखर नगरपालिका क्षेत्रका सबै वडामा मोबाइल सेवाको सुविधा पुगे तापनि अधिकांश बस्तीमा मोबाइल नेटवर्क ज्यादै कमजोर रहेको छ भने उक्त सेवाको पहुँच करिव ६५ प्रतिशत मात्रै छ । करिब ३२ प्रतिशत परिवार मात्रै इन्टरनेट सेवाको पहुँचमा छन् । हाल स्थानीय स्तरमा प्रसारण हुने एफ.एम. रेडियो सञ्चालनमा नरहेको भए तापनि वाइफाइ तथा इन्टरनेटको पहुँच विस्तार भएका ठाउँहरूमा रेडियो सुन्ने तथा स्याटलाइट टेलिभिजन हेर्न सकिने अवस्था छ । यस पालिकाभित्र विभिन्न स्थानमा मोबाइल फोन सेवाका टावरहरू रहेकोले अधिकांश ठाउँमा मोवाइल नेटवर्कको समस्या छैन तर अग्ला डाँडाको फेदमा वा होचो भागमा रहेका बस्तीहरूमा मोबाइल नेटवर्क कमजोर रहेको छ । गोकुलेश्वर बजार क्षेत्र र वलाँच जलविद्युत आयोजनाको क्षेत्रमा अप्टिकल फाइबर विस्तार भए तापनि अन्य ठाउँमा

अप्टिकल फाइबर विस्तार हुन नसक्दा शैल्यशिखर नगरपालिकाका अन्य बस्तीहरूमा इन्टरनेट सुविधा एकदमै कमजोर रहेको छ । अति दुर्गम तथा बिकट भौगोलिक ठाउँमा अवस्थित बस्तीहरूमा सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिको विकासमा शैल्यशिखर नगरपालिका निकै पछि परेको छ । छरिएर रहेको बस्ती भएकाले सञ्चारक्षेत्रको विकास र विस्तार गर्न कठिनाइ रहेको देखिन्छ ।

२.५ वन, वातावरण तथा विपत् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनको अवस्था

२.५.१ वन तथा जैविक विविधता

वन क्षेत्र जैविक विविधिताको भण्डार मात्र होइन कृषि, ऊर्जा, जल तथा औद्योगिक कच्चा पदार्थको स्रोत हुनुको साथै प्रमुख पर्यटकीय गन्तब्य र बहुसङ्ख्यक जनताको जीविकाको प्रमुख आधार पनि हो । वन क्षेत्रमा नेपालको आर्थिक समुन्नति गर्न सक्ने प्रचुर सम्भावना रहेको छ । जडीबुटी लगायत विभिन्न वन पैदावारको बिक्रीबाट मात्र बर्सेनी करिब दुई अर्बभन्दा बढी राजस्व सङ्कलन हुने गरेको छ । नेपालको संविधानमा वातावरणीय सन्तुलन र स्वच्छताको लागि वन क्षेत्र तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्न राज्यले प्राथमिकता दिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । वन वातावरण र जैविक विविधताको दृष्टिकोणले शैल्यशिखर नगरपालिका एक महत्त्वपूर्ण स्थान मानिन्छ ।

पहाडी क्षेत्रमा रहेको यस नगरपालिकामा चौलानी नदी, घट्टीगाड, गोकुलेश्वर गाड, रिठेगाड, नौगडे खोला किनारमा समाशीतोष्णदेखि टुन्ड्रा प्रकृतिको हावापानी भएको वन जङ्गल फैलिएर रहेको पाइन्छ । यहाँ मुख्य गरी धुपी सल्ला, बाँज, उतिस, चिलाउने, कटुस, वर, पिपल जातका प्रजातिहरू पाइन्छ । यसैगरी कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौंथली, काग, भँगेरा, हुचिल, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रपी, गिद्ध, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा आदि तथा घस्रने जीवहरूमा, हरेउ, सुनगोहोरो, छेपारो, भित्ती, सर्प, गड्यौला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि जातका चराचुरुङ्गीहरू पाइन्छन् । यहाँका जङ्गलहरू बस्तीदेखि टाढा, अपायक स्थानमा घना र उत्तम छन् भने बस्ती नजिक रहेका वन क्षेत्रहरू विगतमा विनाशको क्रममा रहे तापनि हाल क्रमशः सुधारको क्रममा छन् ।

यस नगरपालिकामा रहेका प्रमुख वनहरूको विवरण (सामुदायिक वनहरूको नामावली) र वनमा पाइने प्रमुख रुख विरुवा र सबै पशुपंक्षीको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वडा न.	वनहरूको विवरण (सामुदायिक वनहरूको नामावली) र वनमा पाइने प्रमुख रूखविरुवा र सबै पशुपक्षीको नामावली
१	१. घरकुडी सामुदायिक वन बारिल (सल्लो, हर्रो धुङ्ग्यो, अमला) बाँदर, स्याल, कालिज, बाघ, दुम्सी घोरल २. शिखर सिराडी सामुदायिक वन, थला (वाँझ, बुरुस, कटुज, लालीगुरुस, सल्लो, बन्यजन्तु घोरल काँकड तिमुर निगालो) बाँदर, स्याल, कालिज, बाघ, दुम्सी घोरल ३. कौलागैर सामुदायिक वन भुइँकाँडा, साज, सल्लो, साल. टुणी
२	शान्ति सामुदायिक वन मकान्ना, झुपट्टा सामुदायिक वन
३	ओसिलकोट सामुदायिक वन - बाँदर, स्याल, कालिज, बाघ, दुम्सी, घोरल
४	१. परमला गैर सा.व. - मौवा, रमाला, उतिस, किर्मडा, मेल- बाँदर, लङ्गुर, कालिज, बाघ, स्याल २. झुपुरे- बाज सा.व. - बाज,लालीगुराँस, ठिन्क्या, न्याज, यार्सागुम्बा - घोरल, कॉकड, बङ्गुर, भालु, थार, बाघ ३. कटोल-सजाइन सा.व.- रमाला, मौवा, सौड, बगपुछे, सल्ला, फलॉट, साज- बाँदर, सुँगुर,

	४. रानिसैनी सा.व. ५. नायलधार सा.व. ६. लुताया सा.व. रूइस ७. मालिकार्जुन सा.व.
५	१. विर्यागौड भेरेखोला सामुदायिक वन - सल्लो, बाज, उतिस, गुराँस, कालिज, गुना, बानर , चितुवा, बँदेल २. कन्यौडी बजानी सामुदायिक वन - सल्लो , बाज, उतिस, टुणी, जामुन, पङ्यो, पाङर , कालिज, चितुवा, बँदेल, मृग, गुना, बानर ३. कुलाबान सामुदायिक वन - बाज, सल्लो, टुणी, जामुन, पङ्यो, चितल, कालिज, बँदेल, गुना , बानर ४. भूमिराज सामुदायिक वन बसखेत, सल्लो, टुणी, बाज, जामन, पङ्यो, चितुवा, कालिज, बानर, गुना, बँदेल ५. सिन्याबगर सामुदायिक वन - तिमुर, सल्लो, दालचिनी, बास, टुणी, बाज, सल्लो, चितुवा, कालिज, गुना, बाँदर
६	१. श्री सूर्योदय रानी रनेबास सामुदायिक वन, ग्वानी , बाँज, बुरूँस, पाङर, सल्लो, रामलो, निगालो, घोरल, चितुवा, सुँगुर , थार , जरायो २. दुधलीगाड सामुदायिक वन ३. धौखानी सामुदायिक वन ४. किडेपातल भेरेपड सामुदायिक वन ५. कालीपातल सामुदायिक वन ६. किडेपातल सामुदायिक वन ७. माझाबाटा सामुदायिक वन
७	१- दह भगवन सामुदायिक वन - सल्लो, बाँज , बुरूँस, घोरल, बँदेल, चितुवा, कालिज, गुना , बाँदर २- पाङर सामुदायिक वन - पाङर, बाँज, बुरूँस, उतीस, घोरल, बँदेल, चितुवा , कालिज, गुना, बाँदर ३- भेरेपड सामुदायिक वन - सल्लो, दालचिनी, बाँज, बुरूँस, उतीस, घोरल, बँदेल, चितुवा, कालिज, गुना, बाँदर ४- झुलेगडी बाटाकीधार सामुदायिक वन - सल्लो, बाँज, उतिस, बँदेल, चितुवा, कालिज, गुना, बाँदर ५- जेवलधार तेर्छीभिटी सामुदायिक वन - सल्लो, बुरूँस, बाँज, बँदेल, चितुवा, कालिज, गुना, बाँदर ६- मालिकार्जुन सामुदायिक वन - सल्लो, बुरूँस, उतिस, बँदेल, चितुवा, कालिज, गुना, बाँदर ७- सावाखोला सामुदायिक वन - सल्लो, बुरूँस, बाँज, बँदेल, चितुवा, कालिज, गुना, बाँदर
८	१. अम्तोली सामुदायिक वन – साल, सल्ला, सान्न, बाघ, बानर २. पैरामुणा बाक्खोला सा.व.- साल, सल्ला,बाँज
९	१- गलैनाथ वेतालेश्वर सामुदायिक वन - साज, साल, सल्ला, चित्तल, घोरल, चितुवा, कालिज, बानर, लङ्गुर बाँदर (गुना) २- पनढुङ्गा सामुदायिक वन - साज, साल, सल्ला, घोरल, चितुवा, काकड, गुना, बानर, कालिज, ३- लटिनाथ बेतालेश्वर सामुदायिक वन नकतड, साल, साज, सल्ला, घोरल, चित्तल, चितुवा, गुना, बाँदर, कालिज

भूउपयोगको दृष्टिकोणले नदी तथा खोला क्षेत्रले जैविक विविधताको संरक्षणमा निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ। नगरक्षेत्रमा रहेका विभिन्न नदी, खोला तथा साना खोल्साले यस क्षेत्रको जैविक विविधताको संरक्षणमा निकै ठुलो योगदान पुऱ्याएका छन् ।

२.५.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

नगरपालिकाले जलाधार व्यवस्थापनलाई जीविकोपार्जनसँग जोडेर जलउपयोग गुरुयोजना तथा जीविकोपार्जन कार्यान्वयन तर्जुमा गरेको छ । यस नगरपालिकाको मुख्य जलाधार क्षेत्र भनेको चौलानी नदी, धारीगाड, घट्टीगाड, गोकुलेश्वर गाड, रिठेगाड, नौगाड खोला रहेका छन् । ससाना खोलाहरू पनि उच्च पहाडी क्षेत्रबाट उत्पन्न भएका हुँदा मुख्य खोलाहरूमा पनि पानीको मात्रा पर्याप्त देखिन्छ । चौलानी नदी, घट्टीगाड, गोगुले गाड, रिठेगाड, नौगाड खोला जस्ता जलस्रोतहरू यस नगरपालिकाको लागि मुख्य स्रोतको रूपमा रहेका छन् ।

२.५.३ वातावरण व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन

नगर क्षेत्रमा हरित पूर्वाधार विकासका ठूला आयोजनाहरू नभए तापनि वैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्रमा नीतिगत रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने, सौर्य ऊर्जालाई बढावा दिने, खाना पकाउने स्रोतको उपभोगमा दाउराको प्रयोग कम गर्दै जाने, ग्रामीण वडाहरूमा वायोग्याँस निर्माणमा अनुदान उपलब्ध गराउने लगायतका कार्यक्रमहरू भइरहेको अवस्था छ । नगरपालिकाले स्वच्छ तथा सफा वातावरणको निर्माण गर्न एवम् जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण र अनुकूलनका लागि अघि सारेका नीतिगत प्रयास सकारात्मक छन् । नगरपालिकामा जलवायु परिवर्तनबाट भौतिक, आर्थिक तथा समाजिक संरचनाहरूमा पर्न सक्ने प्रभाव न्यून गर्न तथा आर्थिक विकास र रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिन्छ । अझै पनि ग्रामीण वडाहरूमा खाना पकाउनका लागि दाउराको प्रचलन यथावतै छ । त्यसैगरी वन पैदावारमा आधारित उद्योगधन्दा पनि दिनानुदिन बढेकै छन् । विकास निर्माणका कार्यहरू गर्दा वातावरणीय पक्षलाई कम महत्त्व दिने एउटा संस्कृति नै बनेको छ। जलवायु परिवर्तनले मौसमी पात्रोमा परिवर्तन आएको छ । बालीनालीमा नयाँ किरा तथा रोगहरू लाग्ने गरेको छ। पानीका स्रोतहरू सुक्दै गएका छन् भने विभिन्न किसिमको रोग, कुपोषण, तनाव आदिले विद्यार्थीहरू विरामी भई पठनपाठनमा समस्या र खेती फसलमा कमी आएको छ । वातावरणीय प्रभावहरू क्रमशः स्वास्थ्य, शिक्षा र पोषणमा समेत देखिन थालेका छन्।

जलवायु परिर्वतनका असरहरूलाई न्यूनीकरण गर्न वा अनुकूलन गर्न ज्ञान, सिप र संयन्त्र विकासमा त्यति ध्यान पुग्न सकेको देखिँदैन । अव्यवस्थित भूउपयोग तथा अनियन्त्रित भौतिक पूर्वाधार निर्माणका कारणले वातावरणीय सन्तुलनमा नकारात्मक असर परेको छ । नगर क्षेत्रमा जम्मा हुने प्लास्टिकजन्य फोहरमैला एवम् स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्किने फोहरहरूले समेत वातावरणमा प्रतिकूल असर पारेको छ । यस क्षेत्रको खानेपानी, सिँचाइ, र विभिन्न उचाइमा रहेका कृषि, पशुपालन, पूर्वाधारका योजनामा आगामी दिनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावबाट हुने जोखिमलाई कसरी न्यूनीकरण गर्ने वा अनुकूलनका प्रयासको थालनी गर्ने भन्ने विषय गम्भीर रूपमा देखिन थालेको छ । तीव्र सहरीकरणबाट वन, र उर्वर भूमिमाथि बढ्दै गएको चाप र जलवायु परिर्वतनबाट सृजित भएका र भविष्यमा हुन सक्ने दुश्प्रभावलाई कसरी न्यूनीकरण वा अनुकूलन गर्ने भन्ने विषय नगरपालिकाको सामु एक चुनौतीको रूपमा देखिएको छ ।

कृषि क्षेत्रमा अत्यधिक रासायनिक औषधीको प्रयोगमा न्यूनीकरण हुन नसकेका कारण जल तथा जमिनमा प्रदूषण बढ्दो रूपमा रहेको छ। नगरपालिकाका सबै वडाहरूबाट फोहरमैला सङ्कलन गर्न सकिएको छैन । बजार क्षेत्रमा यातायातको बढ्दो चापका कारण धुलोधुँवा र प्रदूषण बढेको देखिन्छ । साथै ग्रामीण क्षेत्रमा अव्यवस्थित रूपमा बाटो खन्ने गरेका कारण भूक्षयको समेत समस्या हुने गरेको देखिन्छ । गोकुलेश्वर बजार क्षेत्रमा फोहरमैला सङ्कलन तथा व्यवस्थापन गर्न नसक्दा समयसमयमा समस्या देखिँदै आएका छन् ।

२.५.४ महामारी तथा विपत् व्यवस्थापन

नगर र वडा स्तरीय विपत् व्यवस्थापन समिति गठन भएको छ । स्थानीय आपतकालीन सञ्चालन केन्द्र स्थापना प्रक्रिया अगाडि बढेको छ । स्थानीय आपतकालीन सञ्चालन केन्द्रले गैरसरकारी संस्थाहरू र सरकारी एजेन्सीहरू र अन्य सरोकारवालाहरूसहित नगरस्तरीय प्रकोप सम्बन्धी जानकारीका लागि समन्वय र सञ्चार बिन्दु बनाउने काम अगाडि बढेको छ । विपत् जोखिम न्यूनीकरणका लागि नगरपालिकाको आफ्नै राष्ट्रिय एकीकृत सूचना प्रणाली विकासको कार्यविधि तयार गरी यसमार्फत विपद्का सूचनाहरू एकै ठाउँबाट सबैले जानकारी पाउने व्यवस्थालाई अगाडि बढाइएको छ ।

शैल्यशिखर नगरपालिकाको विपत् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना २०८० मा उल्लेख भएअनुसार नगरपालिकाका केही स्थानका घरधुरी जोखिममा रहेका छन । खोलानालाले बर्सेनी बाटो परिवर्तन गर्ने गरेका कारण नदी किनारमा रहेका कृषि क्षेत्र बगरमा परिणत हुने गरेका छन् । नदी कटानका साथै नगरपालिकाभित्र पहिरोको जोखिमयुक्त क्षेत्रहरू समेत रहेका छन् । यदाकदा वनजङ्गल वरपरका क्षेत्रमा आगलागीको प्रकोप समेत हुने गरेको छ भने वनजङ्गल निकटका खेतीयोग्य क्षेत्रमा वन्यजन्तुहरूको प्रवेशका कारण बालिनाली तथा धनजनमा क्षति हुने गरेको (बाँदर, बँदेल आदि) देखिन्छ। कुनै बेला चट्याङ्गका कारण समेत यहाँ धनजनको क्षति हुने गरेको छ । विपत् जोखिम तथा सम्भाव्य क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन भई सोअनुसारको भूउपयोग पद्धति अवलम्बन गर्ने नीति कार्यान्वयन भएको छैन । विपद्को त्रासले स्थानीयहरू घर/बस्ती छाडी अन्यत्र बसाइँसराइ सर्ने सम्मको अवस्था सिर्जना भएको छ । विपद्को जोखिमले जग्गाजमिन बिक्री गर्ने वा भूउपयोग परिर्वतन गर्ने प्रवृत्ति रोक्न सकिएको छैन । नगरपालिका स्तरमा वैज्ञानिक भूउपयोग प्रणाली स्थापना तथा विपत् न्यूनीकरण गर्न नयाँ प्रविधिको प्रयोग भएको देखिँदैन ।

२.६ सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्था

२.६.१ स्थानीय नीति, ऐन तथा सुशासन

शासन प्रणालीलाई जनमुखी, सक्षम, सुदृढ, सेवामूलक र उत्तरदायी बनाउनु नयाँ लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको आवश्यकता हो । यसका लागि शासन प्रणालीमा सबै क्षेत्र, वर्ग, समदुाय र सरोकारवालाको पहुँच र सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ । संघीय प्रणालीमा आधारित लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थालाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्दै जनविश्वास अभिवृद्धि गर्नु सुशासनको मूल मर्म हो । संविधानले सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, भ्रष्टाचारमुक्त, पारदर्शी, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवासुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था गरेको छ । सुशासनका लागि संघीय तथा प्रादेशिक संवैधानिक निकाय तथा आयोगसँगको सम्पर्क र समन्वय, अभिलेख व्यवस्थापन र कार्यान्वयन, नगरपालिकामा सार्वजनिक सेवा वितरणको न्यूनतम मापदण्ड निर्धारण र सेवाग्राही सन्तुष्टि सर्वेक्षण तथा सेवा प्रवाहको अनुगमनको पनि व्यवस्था गर्न आवश्यक रहेको छ । यसै सन्दर्भमा नगरपालिकामा बन्न लागेको यस प्रथम आवधिक विकास योजना सेवा प्रदायक निकाय तथा समग्रमा सार्वजनिक शासन प्रक्रियामा सुशासनको संस्थागत विकासमा समेत महत्त्वपूर्ण हुनेछ ।

नगरपालिकामा ५० सदस्यीय नगर सभा तथा १९ सदस्यीय नगर कार्यपालिकाको व्यवस्था छ । नगरको नीतिगत व्यवस्थालाई कार्यदिशा दिन र प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सङ्घीय कानुनको अधीनमा रही ५ वटा विषयगत विकास समितिहरू र विधायन, नगर शिक्षा तथा स्वास्थ्य, साझेदारी विकास, स्थानीय समन्वय, नगरस्तरीय विपत् व्यवस्थापन, बजार अनुगमन र सल्लाहकार समिति लगायतका समितिहरूले कार्यसम्पादन गर्दै आएका छन् । सहज र सरल रूपमा स्थानीय स्तरमा नै न्याय सम्पादनका लागि एक न्यायिक समितिले कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ । नगरपालिकाले आफ्नो पहिलो पाँच बर्षे कार्यकालमा जम्मा ४८ वटा ऐन, कानुन, कार्यविधि, मापदण्ड र निर्देशिका तर्जुमा गरी नगरपालिकाको नियमित कार्य सम्पादनलाई व्यवस्थित बनाउने प्रयास गरेको थियो भने अहिलेको जननिर्वाचित कार्यपालिकाले पनि विभिन्न

अन्य आवश्यक ऐन, कानुन, कार्यविधि, मापदण्ड र निर्देशिका तर्जुमा गरी नगरपालिकाको नियमित कार्य सम्पादन गरिरहेको छ।

स्थानीय तहको निर्वाचन २०७४ पश्चात् निर्वाचित जनप्रतिनिधिको सक्रिय पहलमा संघीयता कार्यन्वयनको सुरुआती चरण पूरा भएको छ । कुनै पनि नीति तथा कानुन नभएको अवस्थामा नव निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको मुख्य जिम्मेवारी नै स्थानीय ऐन, नीति, निर्देशिका तथा कानुन निर्माण गरी शैल्यशिखरमा सुशासन कायम गर्नु रहेको थियो । आवश्यक कर्मचारी पदपूर्ति नभएको साथै भएका कर्मचारी पनि नगरपालिकाको कार्य व्यवस्थापनमा अभ्यस्त नभइसकेको अवस्थामा पालिकाका नियमित कार्य सञ्चालनमा समेत चुनौतीको सामना गर्नु परेको थियो । भौतिक पूर्वाधारको अभावले गर्दा सुरुआती बर्षमा कार्य सम्पादनमा ठुलो कठिनाइ सिर्जना भएको थियो र यस स्थानीय तहले अधिकांश समय एवम् स्रोत भौतिक पूर्वाधार तथा कार्यालय सञ्चालनका आवश्यक सामग्री व्यवस्थापनमा खर्चनु परेको थियो ।

२.६.२ सङ्गठनात्मक विकास

नगर कार्यपालिकाको प्रमुखको रूपमा नगरप्रमुख र नगर उपप्रमुख निर्वाचित पदाधिकारीका रूपमा रहने व्यवस्था छ । यसैगरी नगर उपप्रमुखले न्यायिक समितिको नेतृत्व गर्ने व्यवस्था रहिआएको छ । नगर कार्यपालिकाको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत (उपसचिव) को रूपमा नेपाल सरकारको निजामति सेवाको प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूह अन्तर्गतको राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीको अधिकृतलाई नेपाल सरकारले खटाउने व्यवस्था गरिएको छ तर उक्त ब्यवस्थाबमोजिम यहाँ कार्यकारी बस्न सकिरहेका छैनन्। प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत नगर प्रमुखप्रति उत्तरदायी रहने व्यवस्था छ भने निजले नगरसभाको सचिवको हैसियतले समेत कार्य गर्ने भएकाले निज नगर सभाप्रति समेत उत्तरदायी हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ। प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको प्रत्यक्ष मातहतमा प्रशासन, योजना तथा अनुगमन शाखा, पूर्वाधार विकास शाखा, स्वास्थ्य तथा सामाजिक विकास शाखा, शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा, आर्थिक विकास शाखा, आर्थिक प्रशासन शाखा र आन्तरिक लेखापरीक्षण एकाइको संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ ।

प्रशासन, योजना तथा अनुगमन शाखा अन्तर्गत प्रशासन उपशाखा, राजश्व उपशाखा, योजना तथा अनुगमन उपशाखा र कानुन एकाइ रहने व्यवस्था छ । यसै शाखाले नगरपालिकाभित्र रहेका ९ वटै वडाहरूसँग समन्वय गर्ने व्यवस्था पनि रहेको छ । पूर्वाधार विकास शाखा अन्तर्गत सडक, सिँचाइ तथा अन्य पूर्वाधार विकास उपशाखा, भवन तथा वस्ती विकास उपशाखा र वातावरण तथा विपत् व्यवस्थापन एकाइ रहने व्यवस्था छ । स्वास्थ्य तथा सामाजिक विकास शाखा अन्तर्गत सामाजिक सुरक्षा तथा पञ्जीकरण उपशाखा र महिला बालबालिका र समाज कल्याण उपशाखाको व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी विद्यमान सङ्गठन संरचना अन्तर्गत प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको मातहतमा स्वास्थ्य र कृषि/पशु तर्फका निकायहरू (प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, आयुर्वेद औषधालय, कृषि विकास शाखा र पशु सेवा केन्द्र) रहने व्यवस्था भएको देखिन्छ । संघीय शासन व्यवस्था अनुसार राज्यको पुनःसंरचना प्रक्रियाबाट नवगठित यस नगरपालिकाको सम्पन्न स्थानीय तहको निर्वाचनबाट निर्वाचित नगर कार्यपालिकामार्फत नगरपालिकाको कार्य सञ्चालन हुँदै आएको छ । नगरपालिकाको विद्यमान कर्मचारी दरबन्दी विवरण अनुसार प्राविधिक र अप्राविधिक दुवै प्रकृतिका कर्मचारीहरूको दरबन्दी यस कार्यालयमा रहेका छन्; जसलाई तलको तालिकामा देखाइएको छ :

नगरकार्यपालिकाको कार्यालयको दरबन्दी तेरिज

क्र.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	स्वीकृत दरबन्दी	पदपूर्ति भएको दरबन्दी	रिक्त दरबन्दी	कैफियत
१	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	१०	प्रशासन	सा.प्र.	१	-	१	
२	अधिकृत	९/१०	शिक्षा	शि.प्र.	१	-	१	
३	सि.डि.इ.	९/१०	इन्जिनियर	सिभिल	१	-	१	
४	अधिकृत	७/८	प्रशासन	सा.प्र.	१	-	१	
५	लेखा अधिकृत	७/८	प्रशासन	लेखा	१	-	१	
६	अधिकृत	७/८	शिक्षा	शि.प्र.	१	१	-	
७	जन स्वास्थ्य अधिकृत	७/८	स्वास्थ्य	जनस्वास्थ्य	१	-	१	
८	इन्जिनियर	७/८	इन्जिनियर	सिभिल	१	-	१	
९	अधिकृत	६	प्रशासन	सा.प्र	२	१	१	
१०	आ.ले.प. अधिकृत	६	प्रशासन	लेखा	१	-	१	
११	प.हे.न.	५/६	स्वास्थ्य	क.न.	१	१	-	
१२	हेल्थ असिस्टेन्ट	५/६	स्वास्थ्य	हे.इ.	१	१	-	
१३	सहायक	५	प्रशासन	सा.प्र.	५	-	५	
१४	लेखापाल	५	प्रशासन	लेखा	१	१	-	
१५	कम्प्युटर अपरेटर	५	विविध		१	-	१	
१६	प्राविधिक सहायक	५	शिक्षा	शि.प्र.	१	१	-	
१७	सबइन्जिनियर	५	इन्जिनियर	सिभिल	२	-	२	
१८	महिला विकास निरीक्षक	५	विविध		१	१	-	
१९	अमिन	४	इन्जिनियर	सर्वे	१	१	-	
२०	सहायक	४	प्रशासन	सा.प्र.	२	२	-	

क.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	स्वीकृत दरबन्दी	पदपूर्ति भएको दरबन्दी	रिक्त दरबन्दी	कैफियत
२१	सलेपा	४	प्रशासन	लेखा	१	१	-	
२२	सहायक महिला विकास निरीक्षक	४	विविध		१	१	-	
कार्यालयतर्फ जम्मा					२९			

वडा कार्यालयतर्फ ९ वटा								
क.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	स्वीकृत दरबन्दी	पदपूर्ति भएको	रिक्त दरबन्दी	कैफियत
१	सहायक	५	प्रशासन	सा.प्र.	४	-	४	
२	सबइन्जिनियर	५	इन्जिनियर	सिभिल	४	-	४	
३	सहायक	४	प्रशासन	सा.प्र.	५	३	२	
६	असिस्टेन्ट सबइन्जिनियर	४	इन्जिनियर		५	५	-	
७	मुखिया	३	प्रशासन	सा.प्र.	०	०	०	
				कूल जम्मा	१८	८	१०	

<u>पशु सेवा शाखातर्फ</u>

क.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	स्वीकृत दरबन्दी	पदपूर्ति भएको	रिक्त दरबन्दी	कैफियत
१	अधिकृत	७/८	नेपाल कृषि	लापोडेडे	१	-	१	
२	सहायक पाचौं	५	नेपाल कृषि	भेटे	२	१	१	
३	सहायक पाँचौं	५	नेपाल कृषि	लापोडेडे	१	-	१	
४	सहायक चौथो	४	नेपाल कृषि	भेटे	२	१	१	
५	सहायक चौथो	४	नेपाल कृषि	लापोडेडे	२	-	२	
कूल जम्मा					८	२	६	

कृषि शाखातर्फ

क्र.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	स्वीकृत दरबन्दी	पदपूर्ति भएको दरबन्दी	रिक्त दरबन्दी	कैफियत
१	कृषि प्राविधिक अधिकृत	७/८	कृषि	बाली विज्ञान	१	-	१	
२	सहायक पाँचौं	५	कृषि	बाली विज्ञान	२	-	२	
३	सहायक चौथो	४	कृषि	बाली विज्ञान	१	१	-	
कूल जम्मा					४	१	३	

स्वास्थ्य चौकीतर्फ (सङ्ख्या ५)

क्र.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	स्वीकृत दरबन्दी	पदपूर्ति भएको दरबन्दी	रिक्त दरबन्दी	कैफियत
१	अधिकृत	६	नेपाल स्वास्थ्य	हे.इ.	५	५	-	
२	सहायक पाँचौं	५	नेपाल स्वास्थ्य	हे.इ.	५	५	-	
३	सहायक पाँचौं	५	नेपाल स्वास्थ्य	क.न.	५	५	-	
४	सहायक चौथो	४	नेपाल स्वास्थ्य	हे.इ.	५	५	-	
५	सहायक चौथो	४	नेपाल स्वास्थ्य	क.न.	५	५	-	
कूल जम्मा					२५	२५	-	

गोकुलेश्वर अस्पतालतर्फ

क्र.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	स्वीकृत दरबन्दी	पदपूर्ति भएको दरबन्दी	रिक्त दरबन्दी	कैफियत
१	मेडिकल सुपरिटेन्डेन्ट	९/१०	नेपाल स्वास्थ्य	जनरल हेल्थ सर्भिसेज	१	-	१	
२	मेडिकल अधिकृत	८	नेपाल स्वास्थ्य	हे.इ.	२	-	२	
३	ना.सु.	रा.प.अन.प्रथम	नेपाल प्रशासन	सामान्य प्रशासन	१	-	१	
४	स्टाफ नर्स	५/६	नेपाल स्वास्थ्य	जनरल नर्सिङ	५	-	५	
५	हे.अ.	५/६	नेपाल स्वास्थ्य	हे.इ.	४	४	-	
६	रेडियोग्राफर	५/६	नेपाल स्वास्थ्य	रेडियोग्राफी	१	-	१	
७	ल्या.टे.	५/६	नेपाल स्वास्थ्य	मेडिकल ल्याब टेक्नोलोजी	१	-	१	
८	एनेस्थेटिक सहायक	५/६	नेपाल स्वास्थ्य	एनेस्थेसिया	१	-	१	
९	सह लेखापाल	रा.प.अन.द्वितीय	नेपाल प्रशासन	सामान्य प्रशासन	१	१	-	
१०	ल्या.अ.	४/५	नेपाल स्वास्थ्य	मेडिकल ल्याब टेक्नोलोजी	१	१	-	
११	अ.न.मि.	४/५	नेपाल स्वास्थ्य	क.न./प.हे.न.	३	३	-	
१२	अ.हे.व.	४/५	नेपाल स्वास्थ्य	हे.इ.	१	१	-	
१३	ह.स.चा.	श्रेणीविहीन	नेपाल इन्जिनियरिङ्ग		६	-	६	
	कूल जम्मा				२८	१०	१८	

नगरकार्यपालिकाको लागि प्रस्तावित नगर करार दरवन्दी विवरण

शैल्यशिखर नगरपालिका नगरकार्यपालिकाको प्रस्तावित दरवन्दी विवरण

क.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	उपसमूह	प्रस्तावित दरवन्दी	कैफियत
१	कृषि विकास अधिकृत	६	कृषि	कृषि प्रसार		१	
२	पशु विकास अधिकृत	६	कृषि	पशु सेवा	पशुसेवा/ लाइभस्ट	१	
३	मेडिकल अधिकृत	८	स्वास्थ्य	जनरल हेल्थ		२	
४	स्रोत व्यक्ति	६	विविध	विविध		१	
५	सूचना प्रविधि अधिकृत	६	विविध	सूचना प्रविधि		१	
६	इन्जिनियर	६	इन्जिनियरिङ	सिभिल		२	
७	हेल्य असिस्टेन्ट	५	स्वास्थ्य	हे.इ.		१	
८	स्टाफ नर्स	५	स्वास्थ्य	जनरल नर्सिंग		५	
९	रेडियोग्राफर	५	स्वास्थ्य	रेडियोलोजी		१	
१०	ल्याव टेक्निसियन	५	स्वास्थ्य	प्रयोगशाला		१	
११	एनेस्थेटिक सहायक	५	स्वास्थ्य	एनेस्थेसिया		१	
१२	विपद व्यवस्थापन सहायक	५	विविध	विविध		१	
१३	कानुन सहायक	५	न्याय	कानुन		१	
१४	कम्पयुटर अपरेटर	५	विविध	विविध		१	
१५	सव इन्जिनियर	५	इन्जिनियरिङ	सिभिल		५	
१६	वाल संरक्षण निरीक्षक	५	विविध	विविध		१	
१७	कम्प्युटर अपरेटर	४	विविध	विविध		१४	
१८	वैध	४	स्वास्थ्य	लेखा		३	
१९	अ .न .मि.	४	स्वास्थ्य	कानुन		२५	
२०	जलस्रोत प्राविधिक	४	विविध	विविध		१	
२१	अ.हे.व.	४	स्वास्थ्य	हे.इ.		१५	
२२	ल्याव असिस्टेन्ट	४	स्वाथ्य	प्रयोगशाला		३	
२३	अमिन	४	इन्जिनियरिङ	सर्वे		२	
२४	खेल प्रशिक्षक	४	विविध	विविध		१	
२५	स.ले.पा.	४	प्रशासन	लेखा		२	
२६	नायव प्राविधिक सहायक	४	कृषि	कृषि		२	
२७	नायव पशु स्वास्थय प्राविधिक	४	कृषि	पशुसेवा/भेट.		३	
२८	नायव पशु स्वास्थ्य प्राविधिक	४	कृषि	पशुसेवा/लाइभ स्टक		२	
२९	भेटेनरी जे.टि.ए.	४	पशुसेवा	पशुसेवा		९	
३०	कृषि जे.टि.ए.	४	कृषि	कृषि		९	
३१	बालविकास सहजकर्ता		शिक्षा			१३२	

क्र.सं.	पद	तह	सेवा	समूह	उपसमूह	प्रस्तावित दरवन्दी	कैफियत
३२	सामाजिक परिचालक	विविध	विविध			९	
३३	ईलेक्टिसियन	तह विहीन				१	
३४	कार्यालय सहयोगी	तह विहीन	प्रशासन	सामान्य प्रशासन		३५	
३५	टिप्पर चालक/ हेवि सवारी चालक	तह विहीन	ईन्जिनियरिङ	मेका.		१	
३६	टिप्पर सहायक	तह विहीन	इन्जिनियरिङ	मेका.		१	
३७	नगर प्रहरी हवल्दार		प्रशासन	नगर प्रहरी		१	
३८	नगर प्रहरी जवान		प्रशासन	नगर प्रहरी		९	
३९	भान्छे	तह विहीन		विविध		३	
४०	पाले	तह विहीन		विविध		४	
४१	माली	तह विहीन	प्रशासन	सामान्य प्रशासन		२	
४२	स्विपर सुपरभाइजर	तह विहीन	विविध	विविध		१	
४३	स्विपर	तह विहीन	विविध	विविध		२५	
					जम्मा	**३४२**	

हालसालै स्थानीय तहमा कर्मचारी दरबन्दीहरू समायोजन भएको र यस नगर कार्यपालिकाको कार्यालयमा अझैसम्म सबै पदहरूको सङ्ख्या स्पष्ट हुन नसकेको व्यहोरा यस कार्यालयको प्रशासन शाखाबाट जानकारी हुन आएको छ । नेपालको संविधानबाट स्थानीय तहको लागि निर्दिष्ट अधिकार, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा स्थानीय तहको लागि तोकेको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा दलिँदो शासकीय स्वरूप अनुसार स्थानीय तहप्रतिको नागरिकको अपेक्षा एवं परिवर्तित शासकीय स्वरूपलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यक साधन/स्रोत र सोको व्यवस्थानको लागि विद्यमान जनशक्ति पर्याप्त देखिँदैन । यस सन्दर्भमा नगरपालिकालाई आवश्यक जनशक्तिको सङ्ख्यात्मक एवं गुणात्मक रूपमा बढोत्तरी गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

२.६.३ स्रोत परिचालन

नगरपलिकाको समग्र स्रोत परिचालन, व्यवस्थापन एवम् काम कारवाहीमा कार्यकुशलता र प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने प्रयोजनका लागि नेपाल सरकार एवम् विकास साझेदारबाट स्थानीय तहलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका अनुदान, स्थानीय निकायको आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँडबाट प्राप्त हुने रकम लगायत पालिकाको कोषमा प्राप्त हुने सबै प्रकारका स्रोत

तथा स्थानीय स्रोत साधनलाई एकीकृत र समन्वित गरी गरिब, महिला, बालबालिका तथा सामाजिक, आर्थिक दृष्टिकोणबाट पिछडिएका वर्ग र समुदाय एवम् क्षेत्रको समेत पहुँच र स्वामित्व रहने गरी सन्तुलित तवरबाट स्थानीय सेवा प्रवाह एवम् विकास निर्माण कार्य र शासन प्रक्रिया जनमुखी, जवाफदेही, मितव्ययी, पारदर्शी, उत्तरदायी, समावेशी, समतामूलक, सहभागितामूलक, दिगो र गुणस्तरयुक्त गराउँदै स्थानीय स्तरबाट नै गरिबी न्यूनीकरण र दिगो विकासको अवधारणालाई संस्थागत गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउन स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि तर्जुमा गरी सोहीबमोजिम स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुन्छ । शैल्यशिखर नगरपालिकाले हालसम्म पनि स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि तर्जुमा नगरेकोले सम्वन्धित मन्त्रालय तथा स्रोत प्रदायक निकायको कानुन, ऐन, निर्देशिका तथा कार्यविधिका आधारमा स्रोत परिचालन गर्ने गरेको छ ।

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयअन्तर्गत स्रोत परिचालन समन्वय शाखाले सबै ७५३ पालिकाहरूलाई स्थानीय तहको राजश्व परिचालनसम्बन्धी नीतिगत अध्ययन अनुसन्धान तथा विश्लेषण, आन्तरिक स्रोत साधनको पहिचान र परिचालनमा सहजीकरण तथा समन्वय, राजस्वको आधार विस्तारमा प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन, राजस्व सूचना तथा तथ्याङ्क आदान प्रदान प्रणाली विकास, अनुसन्धान र प्रकाशन, स्थानीय आर्थिक विकाससम्वन्धी कार्यमा सहजीकरण, राजश्व परिचालन क्षमता लेखाजोखा र सुधार, राजश्व परिचालनमा स्थानीय तहमा उत्कृष्ट देखिएका कार्यको अन्य स्थानीय तहसँग अनुभव आदानप्रदान, स्थानीय तहको राजश्व परिचालनमा भएका विवाद समाधानका लागि समन्वय, स्थानीय राजस्वको मूल्याङ्कन, स्थानीय तहको प्राकृतिक स्रोतसाधनसम्बन्धी कर तथा राजस्व व्यवस्थापनमा सहयोग र समन्वय तथा स्थानीय तहको वार्षिक आयव्ययको अभिलेख र वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशनसम्बन्धी कार्य गरिरहेको छ र सोही शाखाको समन्वय तथा सहजीकरणमा शैल्यशिखर नगरपालिकाको स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन हुने गरेको छ ।

२.६.४ योजना व्यवस्थापन

पन्ध्रौं योजनाको राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकारले **"समाजवादउन्मुख, सामाजिक न्यायमा आधारित, समावेशी, सन्तुलित र दिगो विकासको माध्यमबाट आर्थिक वृद्धिदरलाई उच्च पार्दै प्रदेशवासी जनताको जीवनमा गुणात्मक परिवर्तन ल्याउने"** लक्ष्यका साथ प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय आवधिक योजनाको तर्जुमा गरेको छ । योजनाबद्ध विकासका लागि तथ्यगत अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण गर्दै विषयगत समस्या, चुनौती र अवसरहरूको पहिचान गर्ने र त्यसका आधारमा विषय केन्द्रित रणनीति र व्यावहारिक कार्यनीतिसहितको योजना आवश्यक पर्दछ । त्यसैले यस नगरपालिकाले पनि पन्ध्रौं योजना तथा सुदूरपश्चिम प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजनाका आधारमा ती योजनाका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू प्राप्ति हुने गरी आफ्नो पहिलो पञ्चवर्षीय योजना तयार पारेको छ । योजनाहरूलाई तथ्य र प्रमाणमा आधारित र नतिजामुखी बनाउन हरेक आयोजनाको नतिजा खाका विकास गर्ने र पालिकाले कार्यान्वयन गरेको योजनाको नियमित रूपमा मूल्याङ्कन गरी उपलब्धि सार्वजनिक गर्ने व्यवस्थाको विकास गर्न पनि आवश्यक भएको छ ।

राज्य पुनर्संरचनामार्फत शैल्यशिखर नगरपालिकाको स्थापना भएसँगै यस नगरपालिकाले प्रचलित कानुन तथा ऐन वमोजिम योजना व्यस्थापन गरी योजनाबद्ध विकासको सुरुआत गरेको छ ।नगर उपप्रमुखको संयोजकत्वमा रहेको राजस्व परामर्श समितिको सिफारिसमा नगर सभाद्वारा वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम अनुमोदन गरी वार्षिक योजना तर्जुमा तथा बजेट विनियोजन गर्ने नियमित परम्परा रहेको छ भने निर्माणाधीन आवधिक योजनाले योजनाबद्ध विकासमा थप योगदान हुने अपेक्षा गरिएको छ । स्थानीय तह गठन भए पश्चात् स्थानीय विकास अवधारणा अनुरूपका प्राथमिक कामहरू शुरुवात भएका छन् । आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा स्थानीय रूपमा वित्तीय कारोबार सीमित रहेको थियो । आ.व. . २०७४/७५, आ.व. . २०७५/७६, आ.व. . २०७६/७७, आ.व. . २०७७/७८, आ.व. . २०७८/७९ र आ.व. . २०७९/८० को लागि पूरा अवधिको बजेट तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएको छ भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को बजेट कार्यान्वयनको अन्तिम चरणमा रहेको छ ।

राष्ट्रिय योजना आयोग र प्रदेश नीति तथा योजना आयोगसँग नियमित रूपमा परामर्श गरी नीति तथा योजना तर्जुमा गर्ने र कार्यक्रमहरूको वर्गीकरण गर्ने वातावरण बन्न नसकिरहेको अवस्थामा योजना व्यस्थापनमा समस्या रहेको छ । आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा आयोजना बैंकको तर्जुमा नहुँदा शैल्यशिखर नगरपालिकाको योजना व्यवस्थापन अपेक्षाकृत छैन । योजना तर्जुमालाई मार्गनिर्देश गर्न आवश्यक खण्डीकृत तथ्याङ्कको उपलब्धता नहुनु, पर्याप्त जनशक्ति, भौतिक संरचना र बजेटको अभाव रहनु तथा कर्मचारीहरूको स्थायित्व नहुनु पनि यहाँका योजना व्यवस्थापनका चुनौतीहरू हुन् । नियमित अनुगमनले विकास कार्यक्रम र आयोजनाहरूको नतिजा खोज्ने र कार्यान्वयन गर्ने पक्षलाई बढी जिम्मेवार बनाउनुको साथै जवाफदेही पनि बनाउँछ । नीति, योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको सुनिश्चितताका लागि अनुगमन तथा त्यसबाट प्राप्त नतिजाको विश्लेषणका लागि मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्दछ। विकास आयोजनाहरूबाट, निर्धारित समयावधिभित्र निश्चित उपलब्धि तथा लागत अनुसारको प्रतिफल प्राप्त भए/नभएको यकिन गर्न सशक्त एवम् निष्पक्ष अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था हुनुपर्दछ । शैल्यशिखर नगरपालिकाले नगर प्रमुख, उपप्रमुख, वडाध्यक्ष, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत तथा शाखा प्रमुखहरूको नेतृत्वमा आवश्यकताअनुसार हरेक कार्यक्रमको अनुगमन गरिरहेको छ ।

परिच्छेद ३: सोच तथा विकासको अवधारणा

दिगो विकास लक्ष्य, पन्ध्रौं राष्ट्रिय योजनाका उद्देश्यहरू, नेपालको दीर्घकालीन सोच, सुदूरपश्चिम प्रदेश सरकारले लिएका आआफ्ना दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्य तथा सोह्रौं पञ्चवर्षीय योजनाको अवधारणापत्रसँग तादात्म्यता गर्दै शैल्यशिखर नगरपालिकाको पञ्चवर्षीय आवधिक विकास योजना तयार गरिएको छ । नगर कार्यपालिकाको नेतृत्व, राजनीतिक नेतृत्व, विषयगत शाखा तथा विकासका सरोकारवालाहरूको सहभागितामा शैल्यशिखर नगरपालिकाको समग्र विकास प्रक्रियालाई मार्गदर्शन प्रदान गर्ने उद्देश्यको साथ दीर्घकालीन सोच तयार गरिएको छ ।

३.१ पृष्ठभूमि

संघीय शासन प्रणालीअनुरूप नगरपालिकाले नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारले अवलम्बन गरेका समष्टिगत आर्थिक नीति र दीर्घकालीन सोचसँग तादात्म्यता हुने गरी योजना तर्जुमा गरेको छ । कतिपय आर्थिक नीति कार्यान्वयन गर्न तीनै तहकाबिच एकीकृत रूपमा जानुपर्ने अपरिहार्यता रहेको छ । राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक संकल्प, समृद्धि र समुन्नतिका लागि सार्वजनिक क्षेत्रका अतिरिक्त सहकारी क्षेत्र र निजी क्षेत्रसँग समेत सहकार्य साझेदारीका कार्यहरूलाई सँगसँगै लिएर जानुपर्ने अवस्था रहेको छ । सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको सरकारका नीति, योजना, बजेट तथा कार्यक्रम प्रभावकारी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न तीनै तहले तर्जुमा गर्ने नीति, योजना, बजेट तथा कार्यक्रममा सामञ्जस्यता हुनु आवश्यक हुन्छ । यो आवधिक विकास योजना शैल्यशिखर नगरपालिकाको समग्र विकासका लागि तयार गरिएको दस्तावेज हो; जसले निर्दिष्ट लक्ष्य हासिल गर्नका लागि निश्चित अवधिभित्र गर्नुपर्ने कार्य तथा रणनीतिहरूको वारेमा विश्लेषण गरेको छ । यसले स्थानीय समुदायका जनगुनासो, आवश्यकता र ती आवश्यकता पूर्ति गर्न आवश्यक स्रोतको विश्लेषण गर्नुका साथै चुनौती समाधानका क्षेत्रमा केकस्ता जोखिमहरू आउन सक्छन भन्ने वारेमा विश्लेषण गर्दछ । नगरपालिकाभित्र आर्थिक, सामाजिक, भौतिक, वातावरणीय तथा सुशासनको क्षेत्रमा समावेशी विकास गर्नका लागि आवधिक योजनाले अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन महत्त्वका आयोजना बनाउने गर्दछ; जसको परिणामस्वरूप उपेक्षित वर्गले समेत विकासमा अपनत्व लिने वातावरण तयार हुन्छ । यसका लागि पनि यो योजनाको निर्माणका क्रममा सबै वर्गको साझा संलग्नतालाई मध्यनजर राख्दै वडास्तरबाट योजना सङ्कलन गरी यस आवधिक योजनामा समावेश गरिएका छन् । यस अर्थमा यो स्थानीय योजना आफैंमा सहभागितामूलक तरिकाले निर्मित योजना हो ।

३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौती

<u>समस्याहरू</u>

१. दीर्घकालीन सोचका आधारमा योजनावद्ध विकास प्रक्रिया अघि बढाउने परिपाटीको थालनी भए तापनि सोहीअनुरूप कार्यान्वयनमा समस्या देखिनु ।
२. योजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकीकरण गरी सोही अनुसार स्रोत परिचालनका आधारमा योजना र कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसक्नु ।
३. जनसहभागितामा आधारित योजना कार्यान्वयन विधिको पालना हुनु पर्नेमा स्थानीय उपभोक्ता समितिले पनि योजना कार्यान्वयनमा ठेकेदारको प्रयोगले सुशासनमा समस्या देखिनु ।
४. नगरपालिकाभित्र रहेका विषयगत शाखाहरूमा जनशक्तिको अभाव हुनु तथा कर्मचारीको छिटोछिटो तथा अप्रत्यासित सरुवा हुने प्रणालीको विकासका कारण कार्यक्रम कार्यान्वयनमा समस्या हुनु ।
५. भौतिक पूर्वाधारसम्बन्धी योजनाहरू एउटा पूरा नहुँदै अर्को नयाँ योजना छनौट गर्ने प्रक्रियाले एकातिर लक्षित लाभ लिन नसकेको अवस्था छ भने अर्कोतर्फ ससाना योजना छनौट गर्दा त्यसबाट सिर्जना हुने लाभ सानो जनसङ्ख्याले मात्र प्राप्त गर्ने अवस्था हुनु विकासको सिद्धान्तविपरीत भएर जानु ।

६. विपत् व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तन, वातावरणको संरक्षण जस्ता विषयमा आवश्यकताअनुसार नयाँ प्रविधि प्रयोग गर्न नसक्नु तथा यसको प्रभाव न्यूनीकरणमा ठोस कार्यक्रम कार्यान्वयनमा समस्या ।
७. नगरपालिकामा उपलब्ध स्रोत, साधन र सिपको सदुपयोग गर्ने तर्फ अपेक्षित रूपमा ध्यान पुग्न नसक्दा नगरपालिका बाह्य स्रोतमा निर्भर रहनु पर्ने अवस्था ।
८. शैल्यशिखरको कृषि र पर्यटन क्षेत्रको विकास र विस्तारको लागि बृहत्तर क्षेत्रगत योजना तयार हुन सकेको छैन।
९. वनविनाश र वातावरणको संरक्षण विकासको समस्याको रूपमा देखिएका छन् ।
१०. विकासका आधारभूत मापदण्डहरूको संरक्षणमा समस्या देखिएको छ ।
११. एक वडा एक पहिचानका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिएको छैन ।
१२. विकासका पूर्वाधारहरूको समान वितरण गर्न सकेको अवस्था छैन ।
१३. उत्पादन भएका वस्तुहरूको बजार र मूल्य निर्धारणको समस्या देखिएको छ ।
१४. शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरूको समाधान नै विकासको ठुलो समस्या देखिएको छ।
१५. विद्यार्थी र शिक्षकको अनुपात नमिलेको कारणले थप समस्या भएको छ ।

चुनौतीहरू

शैल्यशिखर नगरपालिकामा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा पर्यटकीय विकासका सम्भावनाको सँगसँगै चुनौती पनि प्रशस्त रहेका छन् । यस क्षेत्रको समग्र विकासको प्रमुख चुनौती भनेको नै आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गरी दीर्घकालीन र दिगो किसिमको भौतिक पूर्वाधारको निर्माण र विस्तार गर्नु रहेको छ ।

१. राजस्व सङ्कलन र आर्थिक स्रोत परिचालनका सम्बन्धमा अधिकारहरूको व्यवस्था अनुसारको आर्थिक, प्रशासनिक संरचनाको अभाव तथा कमजोर मानव संशाधन विकासका कारण अपेक्षित रूपमा आन्तरिक राजस्व सङ्कलन नहुनु ।
२. धेरैजसो भूभागमा वन क्षेत्र, चरन, खोला, बगर, भीरपाखा र भिरालो जमिन भएकोले कृषिको आधुनीकीकरण गरी व्यावसायिक कृषिलाई अघि बढाउनु ।
३. विनियोजित बजेट धेरैजसो भौतिक पूर्वाधारमा मात्र केन्द्रित हुने गरेकोमा मानव संसाधन विकासमा कम बजेट छुट्याउने परम्परालाई परिवर्तन गर्नु ।
४. नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा पक्की मोटरबाटो पुऱ्याउनु ।
५. नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा प्राकृतिक स्रोत तथा साधन र आर्थिक स्रोतहरू समान रूपमा नरहेका कारण सबै वडाहरूका आर्थिक तथा प्राकृतिक स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने राजस्वलाई समान वितरण गर्दै सबैलाई विकासका समान अवसर प्रदान गर्नु ।
६. पर्यटकीय विकासको उच्च सम्भावना बोकेका हिमाल, पदयात्रा, उच्च पहाडी फाँटहरू र झरना लगायतका क्षेत्रमा पर्यटन विकासका पूर्वाधारहरूको विस्तार गर्नु ।
७. नगरपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा विभिन्न प्रकारका नयाँनयाँ फलफूल तथा जडिबुटीहरूको व्यावसायिक रूपमा खेती सुरु गरे तापनि यिनीहरूका लागि बजार व्यवस्थापन गरी कृषकहरूलाई यसतर्फ दीर्घकालीन रूपमा आकर्षित गराउनु ।
८. नगरपालिकामा रहेका सामुदायिक वन क्षेत्रमा बर्सेनी लाग्ने डढेलोका कारण ठूलो वन क्षेत्र, चरिचरन क्षेत्र, महत्त्वपूर्ण जडिबुटी, वन्यजन्तु लोपोन्मुख हुने अवस्थाको अन्त्य गर्नु ।
९. स्थानीय स्रोत, साधन, जडिबुटी आदिको उचित प्रयोग व्यवस्थापन र संरक्षण गर्नु ।
१०. ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदा स्थलहरूको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नु ।

११. सामुदायिक विद्यालयप्रतिको भरोसा एवम् विश्वासलाई कायम राख्नु ।
१२. सबै नगरबासीलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता गर्नु ।
१३. उपलब्ध पानीका स्रोतहरूको व्यवस्थापन गरी कृषियोग्य जमिनमा बाह्रै महिना सिँचाइको सुनिश्चितता गर्नु ।
१४. घट्दो जन्मदर तथा बढ्दो बसाइँसराइलाई नियन्त्रण गरी नगरपालिकाको जनसङ्ख्या वृद्धिदरलाई यथावत राख्नु।
१५. भ्रष्टाचार तथा फजुल खर्चको नियन्त्रण गरी प्रभावकारी प्रशासन संयन्त्रको विकास गर्नु ।

३.३ प्रमुख सम्भावना तथा अवसर

आफ्नो क्षेत्रभित्र रहेका आर्थिक, प्राकृतिक तथा मानवीय स्रोत तथा साधनको परिचालन गरी समृद्धिको मार्गमा अगाडि बढ्ने महत्त्वपूर्ण अवसर नगरपालिकालाई प्राप्त भएको छ । यस नगरपालिकाका विकास र समृद्धिका मुख्य अवसरहरूलाई निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. संवैधानिक रूपमा विभिन्न राजनैतिक, आर्थिक तथा प्रशासनिक अधिकारहरूको उपयोग गर्न सक्ने स्थिति रहेको छ ।
२. नगरपालिकाको हावापानी तथा स्थान विशेष कृषियोग्य भूमिको उपलब्धताका कारण यस नगरपालिकालाई पहिचान दिने गरी कृषि उत्पादन गर्न सक्ने नगरपालिकाका रूपमा विकास गर्न सकिनेछ ।
३. एक दर्जन बढी रमणीय, भौगोलिक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक पर्यटकीय महत्त्व बोकेका स्थानहरू भएकाले यसको विशेष महत्त्व र पर्यटन विकासको प्रचुर सम्भावना रहन गएको छ ।
४. कृषिजन्य उत्पादित वस्तुको लागि आवश्यक बजारको समस्या नरहेको, यस नगरपालिकामा उत्पादन हुने जैविक कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनले राम्रो बजार पाउने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।
५. प्राकृतिक तथा अन्य आर्थिक स्रोतहरूको परिचालनबाट स्थानीयवासीको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन सकिने अवस्था रहेको छ ।
६. अमिलो प्रजातीका फलफूल, आलु, टमाटर, अदुवा, टिमुर लगायत विभिन्न मौसमी तथा बेमौसमी फलफूल एवं तरकारीहरू, मौरीपालन जस्ता कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनका लागि यस नगरपालिकाले आफ्नो पहिचान स्थापित गर्न सक्ने र यस क्षेत्रको आधुनिकीकरण गर्न सकेको अवस्थामा यसको उत्पादकत्वमा वृद्धि आई थप आर्थिक उपलब्धि हासिल गर्न सकिने छ ।
७. नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा सडक सञ्जाल, सञ्चार तथा विद्युतीकरण जस्ता विकासका आधारभूत पूर्वाधारहरूको सुविधा पुऱ्याउन सकिने अवस्था रहेको छ ।
८. वनजङ्गल, विभन्न जडिबुटी, जलस्रोत, ढुङ्गाखानी जस्ता प्राकृतिक स्रोतको लाभ लिन सकिने अवस्था रहेको छ ।
९. पशुपालन व्यवसायको माध्यमबाट दुग्धजन्य पदार्थको उत्पादनमा वृद्धि गर्न सकिने अवस्था रहेको छ ।
१०. नगरपालिकामा रहेको वन जङ्गललाई संरक्षण गरी त्यसबाट प्राप्त गर्न सकिने लाभ जस्तैः प्राङ्गारिक मल, जडिबुटी उत्पादन जस्ता क्रियाकलापका माध्यमबाट आर्थिक उपार्जन गर्न सकिने देखिन्छ ।
११. आवधिक योजनाको निर्माण प्रक्रियासँगै जनमानसमा देखिएको उत्साह र विकास तथा समृद्धिप्रतिको चाहनालाई संस्थागत गर्न सकिने अवसर रहेको छ ।

३.४ निर्देशक सिद्धान्त

नेपालको बदलिँदो राजनैतिक, सामाजिक र कानुनी आधार र पन्ध्रौं राष्ट्रिय योजनालाई समेत ध्यानमा राखेर निम्न निर्देशक सिद्धान्तहरूलाई पालन गरी नगरपालिकाको प्रथम आवधिक योजना तर्जुमा गरिएको छ साथै आवधिक योजना

कार्यान्वयन गर्दा सबै सरोकारवाला संस्था/निकाय तथा समूहहरूले निम्नलिखित विकासका सिद्धान्तहरूलाई अनिवार्य रूपमा अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(क) नेपालको संविधानको भाग १ धारा १४ मा "नेपालको अर्थतन्त्र समाजवाद उन्मुख हुनेछ" भन्ने उल्लेख भएअनुसार पिछडिएका, उपेक्षित तथा सीमान्तकृत समुदायको सामाजिक विकास तथा आर्थिक उत्थानका लागि नगर विकास योजनाको ध्येय समाजवाद उन्मुख स्थानीय अर्थतन्त्रको निर्माण गर्नु हुनेछ ।

(ख) उत्पादनमुखी, आत्मनिर्भर र समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रको निर्माण गरिनेछ ।

(ग) नेपालको संविधानको भाग ४ राज्यका निर्देशक सिद्धान्त सम्बन्धी धारा ५१ (घ) (१) अनुसार तीन खम्बे अर्थनीति अनुसरण गरी सार्वजनिक, निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको सहभागितामा नगरपालिकाको स्थानीय अर्थतन्त्र सुदृढ गरिनेछ ।

(घ) संविधानको भाग ४ धारा ५१ (घ) (२) मा उल्लेख भएअनुसार अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको भूमिकालाई महत्त्व दिँदै उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा नगरको समृद्धि हासिल गरिनेछ ।

(ङ) संविधानको भाग ४ धारा ५१ (घ) (३) अनुसार सहकारी क्षेत्रको प्रवर्द्धन गर्दै यसलाई नगरको उच्च सम्भावना रहेका आर्थिक विकासका क्षेत्रमा परिचालन गरिनेछ ।

(च) रणनीतिक सहरी पूर्वाधारका योजनाहरूमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबिचको सहकार्य अगाडि बढाइनेछ ।

(छ) स्वास्थ्य, शिक्षा, खानेपानी, सरसफाइ, विद्युत्, सञ्चार र यातायात जस्ता सेवाहरूमा सबै व्यक्तिको सहज पहुँच पुऱ्याउन नेपाल सरकार, प्रदेश, विकास साझेदार, निजी क्षेत्र र समुदायसँग सहकार्य गरिनेछ ।

(ज) आर्थिक-सामाजिक रूपले पछाडि परेका दलित, जनजाति, गरिब, एकल महिला, अपाङ्ग र पिछडा वर्गको सेवामा पहुँच बृद्धि गर्न अवरोध पुऱ्याउने कारक तत्त्वहरू पत्ता लगाई सोको सम्बोधन गर्ने गरी कार्यक्रमको तर्जुमा र कार्यान्वयन गरिनेछ ।

(झ) स्थानीय स्रोत, सिप तथा साधनको अधिकतम परिचालन गरी प्राकृतिक स्रोतको दिगो उपयोग गरी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता अनुसार दिगो विकास लक्ष्य तथा समावेशी विकासका उद्देश्य प्राप्त गर्नेतर्फ नगर विकास योजनाका नीति तथा कार्यक्रमहरू परिलक्षित गरिनेछ ।

(ञ) सांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधताको पृष्ठभूमि रहेको शैल्यशिखर नगरपालिकामा आधुनिक कृषि र पर्यटन विकासमार्फत "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को लक्ष्यलाई यथार्थमा बदल्न योगदान दिन सक्ने नवप्रवर्तनकारी कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

३.५ सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य

दीर्घकालीन सोच

"समृद्ध शैल्यशिखर निर्माणको आधार : कृषि, पर्यटन र जलविद्युत् पूर्वाधार"

लक्ष्य

नगरपालिकाको विकासको लागि प्राप्त अनुदान तथा आन्तरिक स्रोत साधनहरूको अधिकतम मात्रामा परिचालन गरी कृषि, जलविद्युत र अन्य पूर्वाधारहरूको विका गरी सुन्दर, समृद्ध पर्यटकीय र विकसित एवम् समतामूलक शैल्यशिखर निर्माणको आधार तयार गर्ने ।

उद्देश्य

१. उत्पादनशील क्षेत्रको उच्चतम परिचालन गरी गुणस्तरीय उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्दै आर्थिक विकासको आधार तयार गर्नु ।
२. गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्य तथा खानेपानीको सुनिश्चितता गर्दै सामाजिक न्याय सहितको समुन्नत समाज निर्माण गर्नु ।
३. गुणस्तरीय तथा प्रयोगकर्तामैत्री पूर्वाधारको विकास गरी समृद्धिको आधार तयार गर्नु ।
४. वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्दै जल, जमिन, जङ्गल, जैविक विविधता जस्ता प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाको संरक्षण तथा विकास गर्नु,
५. चौलानी नदी, गोकुलेश्वर गाड, अगिरीगाड र नौगडे खोलाबाट जलविद्युत् उत्पादन र निर्यात गर्नु ।
६. संस्थागत तथा जनशक्तिको क्षमता विकास गरी सुशासन अभिवृद्धि गर्नु ।

३.६ परिमाणात्मक लक्ष्य

तालिका १: अपेक्षित परिमाणात्मक उपलब्धि

सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			पुष्ट्याईंको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
			पहिलो	तेस्रो	पाँचौं		
आर्थिक वृद्धिदर (औसत)	प्रतिशत	३.६*	३.७८	४.१६	४.९९	मानव विकास प्रतिवेदन, नगरपालिका विभिन्न दस्तावेजहरू र सुदूरपश्चिम प्रदेशको प्रथम पञ्च वर्षिय योजना	आर्थिक वृद्धिदर थप भएको हुने
कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	४.१*	४.६	६.९	१०.३		
कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	४.२*	४.४१	४.६३	४.८६		
कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	२.७*	२.८४	२.९८	३.१३		
प्रतिव्यक्ति कूल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	९१८*	९६४	१०१२	१०६२		शिक्षा, स्वास्थ्य, सडक, खानेपानी तथा विधुत लगायतका क्षेत्र तिनै तहको सरकारको प्राथमकितामा परेको हुनुको साथै थप अनुगमन पनि प्रभावकारी भएको हुने
गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	२४.६*	२३.३७	२२.२०	२२.००		
बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	२५.३*	२४.०४	२२.८४	२१.६९		
बेरोजगारी दर	प्रतिशत	११.५*	१०.९३	१०.३४	९.८६		
३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत	८५*	९०	९४	९८		
इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कूल परिवार	प्रतिशत	४७.८*	५७.३६[#]	६८.८३[#]	८२.६०[#]		
अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्षमा	६९.८*	७३.२९	७६.९४	८०.८०		
विपत् बाट हुने वार्षिक क्षती रकम	रू.लाखमा						विपत् व्यवस्थापन थप प्रभावकारी भएको हुने

*सुदूरपश्चिम प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना २०७९-२०८३, #२० प्रतिशत प्रक्षेपण गर्दा र बाँकीमा ५ प्रतिशत प्रक्षेपण गर्दा

३.७ रणनीति तथा प्राथमिकता

तालिका २: नगरपालिकाका प्रमुख रणनीतिहरू तथा प्राथमिकताहरू

रणनीतिहरू	प्राथमिकताहरू
उद्देश्य १: उत्पादनशील क्षेत्रको उच्चतम परिचालन गरी गुणस्तरीय उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्दै आर्थिक विकासको आधार तयार गर्नु ।	
१.१: प्रतिस्पर्धात्मक लाभका क्षेत्रमा लगानी बढाउने ।	१. कृषिमा आधारित उद्यमशीलताका माध्यमबाट रोजगारी सिर्जना गरी आम्दानीमा वृद्धि ल्याइनेछ । २. प्रविधिमा आधारित पर्यटनको विकास गरी यसलाई रोजगारमूलक उद्योगको रूपमा विकास गरिनेछ। ३. स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ ।
१.२: विकासका अवसरहरूमा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	१. विकासका पूर्वाधारहरू सामाजिक तथा आर्थिक रूपमा विपन्न समुदायलाई मूल प्रवाहमा ल्याइनेछ । २. गुणस्तरीय सिँचाइ सुविधा, सङ्कलन केन्द्र, बजार व्यवस्थापन एवम् प्रवर्द्धन, बिउबिजन, मलखादको सहज आपूर्ति र प्रविधिको पहुँचको सुनिश्चितता गरिनेछ । ३. जनताको पहुँच सिर्जना हुने गरी गुणस्तरयुक्त सडक, सिँचाइ, लगायत अन्य भौतिक पूर्वाधारको निर्माण गर्दा निश्चित मापदण्ड बनाई लागु गरिनेछ । ४. कृषि तथा पशुजन्य उपजमा आत्मनिर्भर हुँदै खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति गराई गरिबी निवारणमा उल्लेख्य सुधार गरिनेछ ।
उद्देश्य २: गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्य तथा खानेपानीको सुनिश्चितता गर्दै सामाजिक न्याय सहितको समुन्नत समाज निर्माण गर्नु	
२.१: शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता आधारभूत सेवाहरूको गुणस्तर र पहुँच अभिवृद्धि गर्दै मौलिक हकको प्रत्याभूति गर्ने ।	१. महिला, बालबालिकासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने शिक्षा, स्वास्थ्य क्षेत्रमा जनचेतना अभिवृद्धि र पूर्वाधार विकासतर्फ स्वास्थ्य चौकी निर्माण, प्रसुतिगृह निर्माण, एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालन र बालविकास केन्द्रहरूको व्यवस्थामा जोड दिइनेछ । २. खुला दिसामुक्त नगर कार्यक्रमलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यकताअनुसार सार्वजनिक शौचालय निर्माण तथा त्यसको व्यवस्थापनका लागि कार्ययोजना तयार पारी कार्यान्वयन गर्ने नीति लिइनेछ । ३. शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता आधारभूत सेवाहरूलाई नगरपालिकाको सामाजिक समृद्धिको मेरुदण्डका रूपमा अङ्गिकार गरी त्यसको विकासका लागि आवश्यक कार्ययोजना लागु गरिनेछ ।
उद्देश्य ३: गुणस्तरीय तथा प्रयोगकर्तामैत्री पूर्वाधारको विकास गरी समृद्धिको आधार तयार गर्नु ।	
४. गुणस्तरीय पूर्वाधारहरूमा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	१. विकासका पूर्वाधारको गुणस्तर सुनिश्चित गरिनेछ । २. कृषि र पर्यटनका लागि उपयुक्त ठानिएका क्षेत्रहरूको DPR गरी उक्त क्षेत्रहरूलाई पकेट र पर्यटकीय क्षेत्रका रूपमा विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्थापन तथा आधुनिक प्रविधिमा आधारित कृषिसम्बन्धी क्रियाकलापमा जोड दिइनेछ । ३. सडकको स्तरोन्नति, मर्मत, सम्भार, संरचनाको काम गरी सवारी साधनलाई सुचारु गर्न बजेट बाँडफाँड गरिनेछ ।
उद्देश्य ४: वातावरणीय सन्तुलन कायम गर्दै जल, जमिन, जङ्गल, जैविक विविधता जस्ता प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाको संरक्षण तथा विकास गर्नु ।	
४.१: वातावरणीय सन्तुलन एवम् जल, जमिन, जङ्गल, जैविक विविधता आदि प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाको संरक्षण तथा विकास गर्ने ।	१. वनजङ्गल संरक्षणमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ । २. एक घर एक धारा र पूर्ण सरसफाइसहितको नगरपालिका बनाउने नीति अवलम्बन गरिने छ । ३. प्रकोपबाट सिर्जना हुने मानवीय तथा आर्थिक क्षतिलाई न्यूनीकरण, वातावरणीय संरक्षण जस्ता कार्यक्रम र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजनालाई आबद्ध गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ४. सडक निर्माण गर्दा क्षति भएको खानेपानी योजना, सिँचाइ कुलोहरू सम्बन्धित योजना सञ्चालन गर्ने उपभोक्ता समितिलाई नै पुनर्निर्माणमा जिम्मेवार बनाइनेछ ।

रणनीतिहरू	प्राथमिकताहरू
उद्देश्य ५: संस्थागत तथा जनशक्तिको क्षमता विकास गरी सुशासन अभिवृद्धि गर्नु ।	
५. सुशासनसम्बन्धी नीतिगत, कानुन एवम् संस्थागत व्यवस्था गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।	१. समावेशी र सन्तुलित विकासको माध्यमद्वारा विभेदमुक्त समाज निर्माण गरिनेछ । २. गरिबी निवारणका लागि सञ्चालित कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत गरी वास्तविक गरिबहरूको पहिचान र सङ्ख्या घटाउने नीति अवलम्बन गरिनेछ । ३. नगरपालिकाको आन्तरिक स्रोत सङ्कलनमा सार्वजनिक निजी साझेदारी अन्तर्गत गरिएको सहकार्यलाई अझ व्यवस्थित र प्रभावकारी गराइनेछ । ४. समाजमा पछाडि परेका लक्षित वर्गका लागि अनुदान रकम र आन्तरिक स्रोततर्फको निश्चित बजेट लक्षित वर्गका लागि प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने कार्यक्रममा विनियोजन गरिनेछ। ५. सुशासन, पारदर्शिता, लैङ्गिक सशक्तीकरण, सामाजिक सुरक्षा, आयमूलक, सिपमूलक कार्यक्रमलाई ध्यान दिई कार्यक्रम निर्माण गरिने छन् । ६. समावेशी सामाजिक संरचनाका माध्यमबाट नगरपालिकामा पारस्परिक सद्भाव र एकताको भावना विकास गरिनेछ । ७. नगरपालिकाको वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा मूलतः आवधिक योजनासँग आवद्ध गरी नगरपालिकाको योजना तर्जुमा प्रक्रियालाई वैज्ञानिक बनाइनेछ ।

३.८ लगानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँट

तालिका ३: लगानी प्रक्षेपण

क्र.सं.	आ.व. .	अपेक्षित आर्थिक वृद्धिदर	अपेक्षित गार्हस्थ उत्पादन (रु. हजारमा)	प्रक्षेपित लगानी (रु. हजारमा)
१	०८१/८२	३.५	-	६०३७२७
२	०८२/८३	४.५	-	६४२६२७
३	०८३/८४	५.५	-	७८१४८८
४	०८४/८५	६.५	-	९०७३२५
५	०८५/८६	७.५	-	१०५२५४७
योजना अवधिमा हुने कूल प्रक्षेपित लगानी				३६६१२९२

तालिका ४: आवधिक योजनामा खर्च व्यहोर्ने स्रोतहरू

क्र.सं.	स्रोत	योजना अवधिमा हुने लगानी (रु. हजारमा)	प्रतिशत
१	सरकारी (प्रदेश तथा संघीय सरकार) क्षेत्र	२९६५६४६	८१.००
२	सहकारी क्षेत्र	१०९८३०	३.००
३	निजी क्षेत्र	१८३०६५	५.००
४	गै.स.स.	२१९६७८	६.००
५	उपभोक्ता समूह, सामुदायिक संस्था आदिको योगदान	१०९८३८	३.००
६	अन्तर स्थानीय तह साझेदारी	७३२२५	२.००
कूल		३६६१२९२	१००.००

तालिका ५: नगरपालिकाको आय अनुमान

क्र. सं.	विवरण	२०७९/८० को यथार्थ	२०८०/८१ को अनुमान	२०८१/८२ को प्रक्षेपित*	२०८२/८३ को प्रक्षेपित**	२०८३/८४ को प्रक्षेपित***	२०८४/८५ को प्रक्षेपित****	२०८५/८६ को प्रक्षेपित*****
१	नगद मौज्दात		१२००००००	१२३०००००	१२७३०५००	१३३०३३७३	१४०३५०५८	१४९४७३३६.७६
२	आन्तरिक स्रोत	२७८२०५३०	१५००००००	१५३७५०००	१५९१३१२५	१६६२९२१६	१७५४३८२२.५	१८६८४१७०.९५
३	वित्तीय समानीकरण(सङ्घ)	१४५२००००००	१२४७००००००	१२७८१७५००	१३२२९१११३	१३८२४४२१३	१४५८४७६४४	१५५३२७७४१.१
४	सशर्त अनुदान (सङ्घ)	३०९३११०००	२८२८०००००	२८९८७००००	३०००१५४५०	३१३५१६१४५	३३०७५९५३३	३५२२५८९०२.९
५	राजस्व बाँडफाँड (सङ्घ)	८९४७५०००	८७६७३०००	८९८६४८२५	९३०१००९४	९७१९५५४८	१०२५४१३०३	१०९२०६४८८
६	वित्तीय समानीकरण(प्रदेश)	१०५७२०००	१११८४०००	११४६३६००	११८६४८२६	१२३९८७४३	१३०८०६७४	१३९३०९१७.८६
७	सशर्त अनुदान (प्रदेश)		६४५००००	६६११२५०	६८४२६४३.८	७१५०५६२.७	७५४३८४३.६७	८०३४१९३.५०७
८	राजस्व बाँडफाँड (प्रदेश)	४३१४०००	४५९००००	४७०४७५०	४८६९४१६.३	५०८८५४०	५३६८४०९.६८	५७१७३५६.३०९
९	सम्पूरक अनुदान (सङ्घ)	८००००००	१००००००००	१०२५००००	१०६०८७५०	११०८६१४४	११६९५८८१.७	१२४५६११३.९६
१०	सम्पूरक अनुदान (प्रदेश)	८००००००	८००००००	८२०००००	८४८७०००	८८६८९१५	९३५६७०५.३३	९९६४८९१.१७१
११	विशेष अनुदान (सङ्घ)	२००००००००	११५०००००	११७८७५००	१२२०००६३	१२७४९०६५	१३४५०२६३.९	१४३२४५३१.०६
१२	विशेष अनुदान (प्रदेश)	२५०००००	६५००००	६६६२५०	६८९५६८.७५	७२०५९९.३४	७६०२३२.३०८	८०९६४७.४०७७
१४	अन्य (रोयल्टीबाट)	०	८००००००	८२०००००	८४८७०००	८८६८९१५	९३५६७०५.३३	९९६४८९१.१७१
	जम्मा	६३३५१२५३०	५८८३९७०००	६०३१०६९२५	६२४२१५६६७	६५२३०५३७२	६८८१८२१६८	७३२९१४००८

*आधार वर्षमा ३.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले प्रक्षेपण ** आ.व. .२०८१/८२ को मा ४.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले प्रक्षेपण

*** आ.व. २०८२/८३ को मा ५.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले प्रक्षेपण **** आ.व. . २०८३/८४ को मा ६.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले प्रक्षेपण

***** आ.व. २०८४/८५ को मा ७.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले प्रक्षेपण

३.९ शैल्यशिखर नगरपालिकाका गौरवका आयोजनाहरू

कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कूल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी
				पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा	
नगर गौरब आयोजाना				१२५७००	२२६५००	२९४५००	४१००००	४५३५००	१६००२००	
नगर चक्रपथ कालोपत्रे DPR तयार	एकमुष्ट	०	१	१००००					१००००	नगरपालिका
नगर चक्रपथ कालोपत्रे					३००००	५००००	७००००	१०००००	२५००००	
नगर खेलमैदान निर्माण	सङ्ख्या	०	१	१००००	२००००				३००००	नगरपालिका
नगरका उच्च स्थानमा लिफ्ट खा.पा.	सङ्ख्या	३	३०	५०००	६००००	७००००	२००००		१५५०००	नगरपालिका
नगरका विभिन्न स्थानमा सिचाई योजना	सङ्ख्या	१४	६०	३००००	४०००	५०००	७०००	८०००	५४०००	नगरपालिका
शीत भण्डारण गृह/चिस्यान केन्द्र	सङ्ख्या	०	१	१००००	३०००	२०००			१५०००	नगरपालिका
डम्पिङ साइट निर्माण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन	सङ्ख्या	०	१	२०००	५०००	१५००	५०००	५००	१४०००	नगरपालिका
सिटी हलको निर्माण	सङ्ख्या	०	२	८०००		१००००	१२०००	२००००	५००००	नगरपालिका
स्थानीय कला संस्कृति संग्रहालय निर्माण	एकमुष्ट	०	१	७००		७०००	५०००		१२७००	नगरपालिका
१०० शैय्याको अस्पताल निर्माण	एकमुष्ट	१५ सैयाको	१००	४०००	५०००	१००००	४००००	८००००	१३९०००	नगरपालिका
एक वडा एक सुपथ मुल्य पसल	सङ्ख्या	०	९	६०००	६०००	६०००	९०००	१००००	३७०००	नगरपालिका
एक घर एक धारा कार्यक्रम	सङ्ख्या		४५०१	१००००	२००००	३००००	४००००	५००००	१५००००	नगरपालिका
प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाहरुमा सडकको पहुँच कार्यक्रम	सङ्ख्या			३०००	३०००	५०००	५०००	५०००	२१०००	नगरपालिका
बसपार्क निर्माण तथा व्यवस्थापन	सङ्ख्या	०	१	३०००	४०००	५०००	६०००	७०००	२५०००	नगरपालिका
एकीकृत धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	सङ्ख्या	०	१	१०००	१५००	३०००	६०००	८०००	१९५००	नगरपालिका
एक मा.वि. एक स्थायी शिक्षक दरवन्दी कार्यक्रम	सङ्ख्या	४	सबै	२०००	५०००	५०००			१२०००	नगरपालिका
एक वडा एक नमुना विद्यालय कार्यक्रम	सङ्ख्या	१	९	१०००		५०००	५०००	५०००	१६०००	नगरपालिका
गोकुलेश्वरमा कृषि उपज संकलन केन्द्र निर्माण र कारोबार गरि स्थानीय रोजगार प्रवर्द्धन कार्यक्रम	सङ्ख्या	१		१००००	२००००		१००००		४००००	नगरपालिका
कृषि विकास तथा पशुपालन पकेट क्षेत्र निर्माण तथा प्रवर्द्धन (आलु खेती, धान, दाँते ओखर, जौ, गहुँ, दलहन, बाखा, कुखुरा, कालिज, भैंसी) १५ करोड	सङ्ख्या	३०	९	१००००	२००००	३००००	४००००	५००००	१५००००	नगरपालिका

परिच्छेद ४ : आर्थिक क्षेत्र

नेपालको संविधानले सुनिश्चित गरेको खाद्य सुरक्षा, मर्यादित र सुरक्षित रोजगारी र आयको अधिकार कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार, प्रदेश सरकारका साथै र स्थानीय सरकारको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसलाई मूर्त रूप दिन संवैधानिक व्यवस्था, सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय नीति, कानुन, योजना र लक्ष्यको आधारमा स्थानीय सरकारले योजनाबद्ध प्रयास गर्नु आवश्यक रहेको छ । यस नगरपालिकाको समग्र आर्थिक विकासको अग्रणी क्षेत्र पर्यटन, कृषि, पशु, उद्योग, व्यापार तथा व्यवसाय, जलविद्युत्, वन पैदावार, सहकारी एवं कृषि पर्यटन रहेका छन् ।

यस नगरपालिकाको उत्पादन, रोजगारी र आयको प्रमुख संभाव्य स्रोतका रूपमा रहेको कृषि, पशु, उद्योग व्यवसाय, पर्यटन, बित्तीय व्यवस्थापन जस्ता क्षेत्रमा विकासका प्रयासलाई डोर्‍याउन यस क्षेत्रको बिद्यमान अवस्था, समस्या तथा चुनौती समेत विषय क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य र सोको प्राप्तिका लागि अवलम्वन गर्नु पर्ने रणनीति र बिषय क्षेत्रगत प्रमुख कार्यक्रमहरूसहितको आर्थिक विकास योजना निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

४.१ कृषि तथा पशुपक्षी

४.१.१ पृष्ठभूमि

कृषि तथा पशुपक्षी क्षेत्रले यस पालिकामा कूल गार्हस्थ उत्पादनको सर्वाधिक करिब ६२ प्रतिशतको योगदान गरेको पाइन्छ । कृषि क्षेत्रमा प्रचुर सम्भावना भएको नगरपालिकामा करिव एक तिहाइ खेतीयोग्य भूमि रहेको अवस्थामा उपलब्ध भूमिको वैज्ञानिक ढङ्गले समुचित प्रयोग गरी कृषि र कृषि उद्योगको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । एकातर्फ जग्गाको खण्डीकरण रोक्नुपर्ने चुनौती छ भने अर्कोतर्फ जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नु पर्नेछ।कृषि उत्पादनका क्षेत्रमा आत्मनिर्भर बनाई निर्यातमूलक अवस्थामा पुर्याउने सोचअनुरूप नै यस पालिकालाई विशेष प्राथमिकतामा राखिएको छ।उपलब्ध श्रम र सिपको पहुँच विस्तार गरी रोजगार सिर्जना गर्दै कृषिमा आधुनिकीकरण,व्यवसायीकरण र यान्त्रीकरणको माध्यमबाट कृषि क्षेत्रको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने लक्ष्य लिइएको छ।

दिगो विकास लक्ष्यअन्तर्गत भोकमरीको अन्त्य लगायतका लक्ष्य प्राप्त गर्न आदर्श उत्पादन र न्यायिक वितरण प्रणालीप्रति विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । पोषण तथा खाद्य विविधता प्रवर्द्धन गर्नका लागि खाद्यान्नका अतिरिक्त दूध, माछा, मासु र अण्डाको महत्त्वपूर्ण भूमिकालाई मनन गरी नगरपालिकामा पशुपक्षी पालनका माध्यमबाट पोषण तथा खाद्य सुरक्षा प्रवर्द्धन भई रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुनुका साथै आर्थिक उन्नतितर्फ अग्रसर हुनको लागि सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

४.१.२ समस्या तथा चुनौती

यस नगरपालिकामा कृषिको विकास तथा व्यवसायीकरणका समस्याहरूमा मुख्यतः बजारको अभाव, लगानीको अभाव तथा आधुनिक उपकरण तथा गुणस्तरीय बिउबिजन, मलखाद एवं औषधीहरूको अभाव तथा विक्री वितरण गर्न सडक यातायात तथा ढुवानीको समस्या रहेको अवस्था छ । यसैगरी व्यावसायिक खेती तथा बजारीकरणका लागि सिप तथा पुँजीको अभाव, स्थानीय स्तरमा विमा गर्ने निकायको अभावले गर्दा पहिरो, असिना आदिका कारणबाट वाली उत्पादनमा भइरहेको क्षति प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको पाइन्छ । अर्कोतर्फ कृषिमा लागत लाभको दृष्टिकोणमा खेती प्रणाली खर्चिलो हुनु, माटोको नियमित परीक्षण नहुनु जस्ता समस्या, व्यावसायिक सोचको कमी विद्यमान रहनु, कृषि सङ्कलन केन्द्र नहुनु, कृषि पर्यटन तथा पकेट खेती विकास कार्यक्रम नहुनु एवम् प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन नहुनु, कृषि उपजको सुरक्षित भण्डारको सुविधा नहुनु, कोल्ड स्टोर लगायतको सुविधा नहुनुबाट व्यवस्थित विक्री वितरण प्रणाली समेत नभएको अवस्था छ भने अधिकांश कृषकहरूमा व्यावसायिक कृषि र पशुपालनसम्बन्धी प्राविधिक, व्यवस्थापकीय र बजारीकरणसम्बन्धी ज्ञान, सिप र प्रविधिको प्रयोगमा कमी हुनु रहेको छ । आर्थिक विकास सम्भावनाका क्षेत्रहरू प्रचुर भए पनि परम्परागत र निर्वाहमुखी खेती प्रणाली, व्यावसायिक ज्ञान तथा प्रविधिसम्बन्धी सूचनाको कमी, कर्जामा कम पहुँच, बजारोन्मुख खेती प्रणाली नहुनुका साथै कृषिविज्ञको समेत

कमी भएको अवस्था पाइन्छ । स्थानीय हावापानी सुहाउँदो र बढी उत्पादन दिने खालको विभिन्न प्रजातिका बिउबिजन उत्पादन गर्ने नर्सरी नहुँदा कृषकहरूले माग र आवश्यकता अनुसारको वोट विरुवा प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । साथै जलवायु परिवर्तनको असरका कारण बालीमा देखा पर्ने हानीकारक झार, रोग तथा किराहरूको प्रकोप लगायत पोषण र पानीसम्बन्धी जोखिममा वृद्धि भएको अवस्था छ । जडीबुटी उत्पादन विस्तार र बजारीकरण समस्या, सङ्कलन साथै उत्पादनका लागि औजार उपकरणको कमी, वन्यजन्तुको समस्या समेत विद्यमान छन् ।

भूमि व्यवस्थापन तथा भूमि प्रशासन सेवालाई वैज्ञानिकीकरण तथा सरलीकरण गर्नु, गुठी जग्गाको अभिलेखाङ्कन गरी अतिक्रमण रोक्नु, परम्परागत खेती प्रणालीलाई आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरण गराई युवा जनशक्तिलाई कृषि तथा पशु व्यवसायतर्फ आकर्षित गराउनुका साथै वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केकाहरूका लागि कृषिमा आकर्षित हुने खालका कार्यक्रमहरूबाट स्वरोजगार गराउनु, खाद्यान्नको उचित वितरण गर्नु र यसको प्रयोगमा जनचेतनामूलक कार्य सञ्चालन गर्नुका साथै कृषि सहकारीहरूको लगानीलाई व्यापक रूपमा कृषि उत्पादन तथा उद्योगमा परिचालन गर्नुपर्ने चुनौतीहरू रहेका छन् ।

४.१.३ सम्भावना तथा अवसर

रैथाने जातका खाद्यान्न वालीहरू जस्तो जौ, फापर, जुनेलो, लट्टे, सिमी, भट्ट, कोदो, सुन्तला, र केरा खेती उत्पादनलाई व्यावसायिक रूपले उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना छ । रैथाने बाली तथा फलफूल खेतीको लागि उपयुक्त हावापानी रहेको छ । मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेतीका लागि प्रचुर सम्भावना रहेको छ । उच्च मूल्य पर्नजाने रायोको साग तथा तरकारीको बिउ लगायत बालीको पकेट क्षेत्रको विस्तार र प्रवर्द्धन गर्न सकेको खण्डमा कृषिको व्यावसायिकता एवं दिगो खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चितता प्रदान गर्न सक्ने प्रचुर सम्भावना रहेको छ । यसका अतिरिक्त मुख्य वनजन्य उत्पादनहरूको व्यवस्थित सङ्कलन तथा बजारीकरण गर्न सके यहाँको आर्थिक अवस्थामा समेत प्रत्यक्ष सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

नगरपालिकामा वाखापालनको प्रशस्त सम्भावना छ । व्यावसायिक रूपमा पशुपालन गर्न सकेमा पशुपालकहरूलाई मनग्य आम्दानी हुने देखिन्छ। पशुपालनको तथ्याङ्कलाई हेर्दा खसी, बोका, कुखराको स्थानीय बजारमा खपत भई निर्यात समेत हुने गरेको छ । गाई तथा बङ्गुर पालन गरेमा मासु तथा दुग्धजन्य पदार्थहरू शैल्यशिखर लगायत दार्चुला खलङ्गा, बैतडी गोठालापानी, पाटन, डडेल्धुरा र तराईसम्मको बजार मागलाई समेत पूरा गर्न सकिने राम्रो अवसर रहेको छ ।

४.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

कृषिको आधुनिकीकरण एवम् व्यावसायिकताको विकासद्वारा कृषि तथा पशुपक्षीपालन क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी र आत्मनिर्भर बनाउने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी नगरपालिकाको निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।
२. निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई दिगो र व्यावसायिक प्रणालीमा रुपान्तरण गर्नु ।
३. जैविक खेतीको प्रवर्द्धनमार्फत कृषि क्षेत्रको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गरी अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउनु ।
४. पशुपक्षी पालनलाई प्रविधियुक्त र व्यावसायिक बनाई पशुपक्षीजन्य पदार्थको निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ६ : कृषि तथा पशुपालनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी नगरपालिकाको निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।	
१.१: कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि र आधुनिकीकरण गर्ने ।	१. दिगो कृषि विकासका लागि आवश्यक नीति, ऐन र नियमहरू तर्जुमा तथा संसोधन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ । २. कृषि वस्तु उत्पादन अभिवृद्धि गर्न कृषि जन्य वस्तुको व्यावसायिक उत्पादनका लागि उपयुक्त र दिगो सिँचाइ सुविधा लगायतका आवश्यक पूर्वाधारको पहुँच बढाइनेछ । ३. उन्नत प्रविधि (थ्रेसिङ्ग मेसिन,जोत्ने, साइनारे, आदि)मा सुलभ कृषि कर्जाको व्यवस्था मिलाइनेछ । ४. कृषिमा आधुनिकीकरणका लागि आवश्यक कृषि औजारको व्यवस्था गरिनेछ। ५. खेतीयोग्य जग्गालाई बाँझो राख्ने प्रवृत्ति निरुत्साहित गर्दै बाँझो रहेका कृषि भूमिको दिगो उपयोगका लागि उपयुक्त योजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ।
उद्देश्य २ : निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई दिगो र व्यावसायिक प्रणालीमा रूपान्तरण गर्नु ।	
२.१: तुलनात्मक लाभ हुन सक्ने स्थानीय बालीनाली र आधारभूत खाद्यवस्तुको उपभोगमा आत्मनिर्भरता हासिल गर्ने ।	१. खाद्य तथा अन्य कृषि उत्पादनमा आत्मनिर्भरताका लागि उत्पादन पकेट क्षेत्र विकास गरी सघन व्यावसायिक खेती प्रणाली अघि बढाइनेछ । २. कृषि उपज उत्पादन, प्रशोधन, भण्डारण एवम् वितरण प्रणालीमा नयाँ प्रविधिको विकासको अनुसरण, अवलम्बन र आधुनिकीकरण गरिनेछ । ३. उत्पादन र भण्डारणका क्रममा हुने हानी नोक्सानीलाई न्यूनीकरण गर्न कृषि उपज सङ्कलन तथा भण्डारण केन्द्रको स्थापना गरिनेछ । ४. निजी तथा सहकारी क्षेत्रको संलग्नता बढाउँदै करार सम्झौतामा आधारित तथा सहकारी खेतीलाई प्राथमिकता दिइनेछ । ५. मूल्य शृङ्खला पद्धति अनुसार उत्पादनदेखि बजारीकरणसम्मका कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । ६. खाद्यान्न उत्पादन न्यून भएका पोषण असुरक्षित स्थानहरूमा स्थानीय स्तरमै उत्पादन गर्न सकिने कृषिजन्य उत्पादन (जौ, फापर, जुनेलो, लट्टे, सिमी, भट्ट, कोदो, सुन्तला, अदुवा) प्रवर्द्धन तथा उपयोगमा जोड दिइनेछ ।
उद्देश्य ३ : जैविक खेतीको प्रवर्द्धनमार्फत कृषि क्षेत्रको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गरी नगरपालिकाको अर्थतन्त्रमा टेवा पुर्‍याउनु ।	
३.१: जलवायु परिवर्तन र प्रकोपबाट पर्ने नकारात्मक असर न्यूनीकरण गर्दै वातावरणमैत्री कृषि प्रविधिको विकास र विस्तार गर्ने ।	१. प्राङ्गारिक खेतीलाई प्रोत्साहित गरी उत्पादित वस्तुलाई बजारीकरणमा जोड दिइनेछ । २. जलवायु परिवर्तनसँगै कृषिमा अनुकूलन गरी कृषि जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन तथा उपयोगमा वृद्धि गरिनेछ । ३. लोपोन्मुख तथा रैथाने विउबिजन र बालीजन्य जैविक विविधता संरक्षणमा स्थानीय समुदायको अग्रसरतालाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ४. कृषि अध्ययन तथा अनुसन्धानमा आधारित वातावरणमैत्री कृषि प्रविधिको विकास एवम् विस्तार गरिनेछ । ५. कृषि उपजको अधिकतम उत्पादन एवम् उत्पादकत्व वृद्धिका लागि स्थानीय साधन स्रोत र जैविक प्रविधिको उपयोग गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य ४ : पशुपक्षी पालनलाई प्रविधियुक्त र व्यावसायिक बनाई पशुपक्षीजन्य पदार्थको निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।	
४.१ : कृषकलाई पशुपक्षी पालन तथा पशुपक्षीजन्य व्यवसायमा प्रेरित गरी आत्मनिर्भर हुने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१. कृषकलाई पशुपक्षी पालन तथा पशुपक्षीजन्य व्यवसायमा प्रेरित गरी आत्मनिर्भर हुने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. युवाको विदेश पलायन रोक्न तथा विदेशबाट फर्किएका र बेरोजगार युवालाई पशुपक्षी पालनमा युवा लाक्षित कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गरिनेछ। ३. पशुपक्षी पालनमा युवा सहभागिता र महिला सशक्तीकरणलाई केन्द्रित गरी व्यावसायिक कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याइनेछ । ४. व्यावसायिक पशुपक्षी पालनका साथै ट्राउट जातका माछापालन तथा मौरी पालनका लागि अनुदान तथा सहुलियत ऋणको व्यवस्था गरिनेछ । ५. विपन्न परिवारलाई पशुपक्षी पालनका लागि प्रोत्साहन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ। ६. प्रत्येक वडामा पशु प्राविधिकको व्यवस्था गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	कृषि तथा पशुपन्छी	**जम्मा**			**८५२००**	**८७३००**	**८६५००**	**९९५००**	**११०८००**	**४६९१००**						
	कृषि विउ बितरण केन्द्रस्थापना	सङ्ख्या					२४००			२४००		२	४		२	२
	एक घर एक टनेल सहायता कार्यक्रम	सङ्ख्या		३०००	४००	४००	४००	४००	४००	२०००		१	४		२	२
	हाते ट्याक्टर सहायत कार्यक्रम	एकमुष्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		१	४		१	२
	रैथाने बाली प्रवर्द्धन (जौ, कोदो फापर)	एकमुष्ट			८००	८००	८००	८००	८००	४०००		२	४		२	२
	मसला बाली पकेट क्षेत्र प्रर्वद्धन कार्यक्रम (टिम्मुर, छत्तेली जीरा, लसुन, खुर्सानी, अदुवा, हलेदो आदी)	एकमुष्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		२	४		१	२
	मकै पकेट क्षेत्र आयोजना	एकमुष्ट				६००		१०००	१५००	२९००		१	४		१	२

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
	एक वडा एक कृषि प्राविधिक	सङ्ख्या		९	२४०००	२४०००	२४०००	३००००	३५०००	१३७०००		२	२		२	२
	कृषि बालीमा लाग्ने रोग नियन्त्रणका लागि औषधि सहयता कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		२	४		२	२
	माटो परिक्षण कार्यक्रम	एकमुष्ट			३००	३००		६००	९००	२१००		१२	४		२	१
	कृषि तालिम कार्यक्रम	एकमुष्ट			६००	६००	६००	६००	६००	३०००		४	२		२	२
	जौ पकेट क्षेत्र प्रर्वद्धन	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		२	४		२	२
	थाक्रो सहायता कार्यक्रम	एकमुष्ट			४००	४००	४००	४००	४००	२०००		२	४		२	२
	कृषि संकलन केन्द्र निर्माण	सङ्ख्या		९	१२००	१२००	१२००	१२००	१२००	६०००		२	४		२	२
	अमिलो प्रजातीका फलफुल प्रर्वद्धन कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		२	४		२	२
	दाँते ओखर प्रर्वद्धन	एकमुष्ट			१६००	१६००	१६००	१६००	१६००	८०००		२	४		२	२
	धान र गहुँ, तोरी पकेट क्षेत्र आयोजना	एकमुष्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		२	४		२	२
	कृषि तथा पशु सहकारी प्रर्वद्धन कार्यक्रम	एकमुष्ट			६००	६००	६००	६००	६००	३०००		१२	४		२	२
	केरा खेती				६००	६००	६००	६००	६००	३०००		२	४		२	२
	उखु पकेट क्षेत्र निर्धारण	एकमुष्ट			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		२	४		२	२
	चिउँरी पकेट क्षेत्र निर्धारण	एकमुष्ट			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		२	४		२	२
	कागती खेती	एकमुष्ट			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		२	४		२	२
	अदुवा, अलैंची, बेसार खेती	एकमुष्ट			१००	१००	१००	१००	१००	५००		२	४		२	२
	तरकारी पकेट क्षेत्र निर्धारण	एकमुष्ट			६००	६००	६००	६००	६००	३०००		२	४		२	२
	व्यावसायिक च्याउ खेती कार्यक्रम	एकमुष्ट			६००	६००	६००	६००	६००	३०००		२	४		२	२
	ड्रयागन फ्रुट उत्पादन	एकमुष्ट			१००	१००	१००	१००	१००	५००		२	४		२	२

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
	किबि पकेट क्षेत्र निर्धारण	एकमुष्ट			१००	१००	१००	१००	१००	५००		२	४		२	२
	बेमौसमी तरकारी खेती कार्यक्रम	एकमुष्ट			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		२	४		२	२
	व्यावसायिक बाँस निंगालो प्रवर्द्धन	एकमुष्ट			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		२	४		२	२
	कफी खेती कार्यक्रम	एकमुष्ट			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		२	४		२	२
	पशुपंछी									०						
	एक वडा एक पशु सेवा प्राविधिक	सङ्ख्या		९	२४०००	२४०००	२४०००	३००००	३५०००	१३७०००		२	२		२	२
	पशु बिमा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	एकमुष्ट			११००	११००	११००	११००	११००	५५००		२	४		२	२
	नश्ल सुधार कार्यक्रम	एकमुष्ट			१२००	१२००	१२००	१२००	१२००	६०००		२	४		२	२
	माछापालन कार्यक्रम	एकमुष्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		२	४		२	२
	मौरी पालन	एकमुष्ट			४०००	४०००	४०००	४०००	४०००	२००००		२	४		२	२
	दूध उत्पादन तथा बजारीकरणकार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		२	४		३	३
	व्यावसायिक पशुपालन अनुदान सहायता कार्यक्रम	एकमुष्ट			४०००	४०००	४०००	४०००	४०००	२००००		२	४		२	२
	घाँसको विऊ बितरण कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		२	४		२	२
	शैल्यशिखर वातावरण सुहाउँदो विऊ सहायता कार्यक्रम (बाखा गाई भेडा)	एकमुष्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		२	४		२	२
	गोठ तथा खोर सुधार कार्यत्रम	एकमुष्ट			८००	८००	८००	८००	८००	४०००		२	४		२	२
	पशुपालन (बाखा, भैसी, गाई)अनुदान सहयोग कार्यक्रम	एकमुष्ट			९००	९००	९००	९००	९००	४५००		२	४		२	२
	खरी लगायत पशु रोग नियन्त्रण कार्यक्रम	एकमुष्ट				७००		१०००	१५००	३२००		९	३		२	२
	कुखुरा/खरायो हाँस बंगुर पालनका लागि अनुदान	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		२	४		२	२

४.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

१. कृषि तथा पशुपक्षी										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	नगरपालिकाको आर्थिक विकासको क्षेत्रमा उच्चतम लगानी परिचालन गरी गुणस्तरीय उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्नु।	कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि तथा पशुपक्षीपालनको हिस्सा	प्रतिशत		७५	७५	७५	७५	नगरपालिकाको कृषि, पशु विकास र स्वास्थ्य शाखाको प्रतिवेदन	कृषि, पशु र खाध्य सुरक्षा क्षेत्रले थप प्रोत्साहन र प्राथमिकता पाएका हुने
असर	कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी नगरपालिकाको निर्यात प्रवर्द्धन भएको हुनेछ ।	प्रमुख खाद्यान्न बालीको उत्पादकत्त्व (धान, मकै, गहुँ, तोरी)	मे. टन प्रति हेक्टर		५	७	१२	१२		
		दलहन (सिमी) को उत्पादकत्त्व	मे. टन प्रति हेक्टर		४.५	५	७	७		
		आलु बालीको उत्पादकत्त्व	मे. टन प्रति हेक्टर		५	१२	१५	१५		
प्रतिफल	निर्वाहमुखी कृषि प्रणाली दिगो एवम् व्यावसायिक प्रणालीमा रुपान्तरण हुनेछ ।	३० मिनेटसम्मको दुरीमा कृषि उपज बिक्रीका लागि बजार उपलव्ध भएका कृषक परिवार	प्रतिशत		१२	३०	५०	५०		
		वर्षभरी सिंचाइ हुने खेतियोग्य जमिन	प्रतिशत		६५	६८	७०	७०		
		तरकारी व्यवसायिक उत्पादन क्षेत्र	प्रतिशत		७५	७५	७५	७५		
		कृषि सहकारी संस्था	सङ्ख्या		२	५	७	७		
		सहकारीमा आबद्ध कृषक	सङ्ख्या		३०००	४०००	५०००	५०००		
	कृषिमा आधारित उद्योगको स्थापना तथा सञ्चालन भई रोजगारी र आम्दानी वृद्धि हुनेछ ।	कृषिमा आधारित उद्योग सञ्चालन	सङ्ख्या		५	७	१०	१०		
		कृषिमा आधारित रोजगारी	सङ्ख्या		१९०	२८०	३७५	३७५		
		कृषि तालिम प्राप्त जनशक्ति	जना		२५००	३०००	४०००	४००		
		शीत भण्डार	सङ्ख्या	०	०	१	१	२		
		कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र	सङ्ख्या	०	३	६	६	६		

		टनेल	सङ्ख्या		५००	१५००	२५००	२५००		
		कृषि प्राविधिक	जना		९	९	९	९		
	व्यावसायिक पशुपालनबाट पशुजन्य पदार्थको आयात अन्त्य भई निर्यात प्रवर्द्धन हुनेछ ।	व्यवसायिक पशुपालन फर्म	सङ्ख्या		३४	३४	३४	३४		
		अण्डाको उत्पादकत्व	सङ्ख्या (हजारमा)		१०००	१२००	१५००	१५००		
		दुधको उत्पादकत्व	लिटर (हजारमा)		७२००	८०००	९०००	९०००		
		मासुको उत्पादकत्व	मेट्रिक टन		२०५	२१०	२२०	२३०		
		पशु प्राविधिक	जना		५	६	६	६		

४.२ सिँचाइ

४.२.१ पृष्ठभूमि

सिँचाइ र खानेपानीका लागि स्थानीय खोला तथा मूलहरूको स्रोतमा निर्भर रहेको यो पालिकाका दर्जन बढी सिँचाइ आयोजना तथा स्थानीय कुलोहरूबाट सिँचाइ सुविधा उपलव्ध भइरहेको छ । अझ पनि उच्च भागका खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाइ सुविधा उपलव्ध हुन सकेको छैन र सिँचाइ सुविधा नपुगेका स्थानहरूमा खेतीको लागि आकाशे पानीमा निर्भर रहनु पर्ने बाध्यता रहेको छ । यहाँका कृषकहरूले धान, गहुँ, मकै, फलफूलका साथै विभिन्न थरिका बेमौसमी तरकारी बालीको पनि उत्पादन गर्ने गरेको पाइन्छ । आवश्यक पूर्वाधार विकासको अभावमा सबै नागरिकले यथोचित रूपमा सिँचाइको लागि पानी व्यवस्थापन गर्न सकिरहेको अवस्था छैन । मानव वस्तीको क्रमिक विकास र जलवायु परिवर्तन तथा विश्व तापमान वृद्धि साथै प्राकृतिक स्रोतको अत्यधिक दोहनका कारण पानीका स्रोतहरू सुक्ने क्रम जारी छ ।

नगरपालिकाका ११ प्रतिशतको जमिनमा कुनै न कुनै प्रकारको सिँचाइको व्यवस्था भएको देखिन्छ । यस नगरपालिकाको मुख्य जलाधार क्षेत्र भनेको चौलानी नदी, धारीगाड, घट्टीगाड, गोकुलेश्वर गाड, रिठेगाड, नौगडे खोला रहेका छन् । नगरपालिकाका केही ठाउँहरूमा बाहेक यी खोलाहरूबाट सिँचाइ गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

४.२.२ समस्या तथा चुनौती

कृषियोग्य जमिनमा न्यून सिँचाइ सुविधा हुनु, सिँचाइ विकासमा आधुनिक प्रविधि (थोपा सिँचाइ, प्लास्टिक पोखरी, लिफ्टिङ) को प्रयोगमा कमी हुनु, पर्याप्त सिँचाइ कुलो र पोखरी गुणस्तरीय तथा पक्की नहुनु, भएका सिँचाइ आयोजनाहरू पनि पूर्ण क्षमतामा प्रयोगमा आउन नसक्नु, मर्मतसम्भारको कमी हुनु, सिँचाइ स्रोत मुहान सुक्दै जानु, जल उत्पन्न प्रकोपले सिँचाइ आयोजनामा क्षति पुग्नु, कृषि प्रणाली र सिँचाइबिच अन्तर्सम्बन्ध स्थापित गर्न नसकिनु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् ।

पहाडी र जटिल भूधरातल भएकाले सिँचाइ योजना निर्माण खर्चिलो र कठिन हुनु, कृषियोग्य जमिनमा सबै याममा सिँचाइ सुविधा उपलव्ध गराउन नसक्नु, स्थानीय समुदायहरूद्वारा सञ्चालन भइआएका परम्परागत सिँचाइ प्रणालीका कुलाहरूको संरक्षण हुन नसक्नु, सिँचाइ कुलाहरूको मर्मत सम्भारमा लाभग्राही उपभोक्ता समितिहरूलाई जिम्मेवार बनाउन नसक्नु आदि नगरपालिकाको सिँचाइ विकासका चुनौतीहरू हुन् ।

४.२.३ सम्भावना तथा अवसर

नगरपालिकाका केही वडाहरूमा उत्पादनशील जमिन भएको हुनाले सिँचाइबाट मनग्य फलफूल, नगदेवाली, गेडागुडी मकै,धान, गहुँ आदिको उत्पादन गर्न सकिने र यहाँको उत्पादन स्थानीय होटल, दार्चुला खलङ्गा बजार, गोठालापानी बैतडी र पाटन बजारसम्म विक्रीवितरण गर्न सकिने सम्भावना छ । यस नगरपालिकाको विभिन्न खोलामार्फत सिँचाइ व्यवस्था भइरहेको र ती सिँचाइ योजनाहरूबाट वर्षभरि सिञ्चित हुने गरेको पाइन्छ । यसैगरी सिँचाइका लागि विगतमा निर्माण भएका सिँचाइ कुलो तथा थप निर्माणका लागि पानीको स्रोत रहेको तथा सिँचाइका स्रोतहरूको दिगो व्यवस्थापनबाट खेतीयोग्य भूमिमा सिँचाइ सुविधा विस्तार गर्न सकिने देखिन्छ ।

सिँचाइ व्यवस्थापनका लागि प्रयाप्त स्रोतहरूको उपलव्धता भएको अर्थात् लिफ्ट सिँचाइको विकासका लागि उपयुक्त भूबनौट भएका कारण कम खर्चमा सिँचाइ सुविधा उपलव्ध गराउन सकिने सम्भावना रहेको छ । आकाशे पानी सङ्कलन र प्लास्टिक पोखरीको अभ्यास सुरु हुनु, साना सिँचाइ निर्माणका क्षेत्रमा सङ्घसंस्थाहरू क्रियाशील रहनु, साना सिँचाइ नगरपालिकाको अधिकार क्षेत्रमा पर्नु, नगरपालिकाको प्राथमिकतामा सिँचाइ क्षेत्र समावेश हुनु तथा सिँचाइका लागि उपयुक्त फाँटहरूको उपलव्धता हुनु यस नगरपालिकाका सिँचाइ विकासका अवसरहरू हुन् ।

४.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

सिँचाइ प्रणालीको विकास र जलस्रोतको व्यवस्थापनबाट कृषिजन्य उत्पादनमा वृद्धि गर्ने ।

उद्देश्य

१. परम्परागत सिँचाइ संरचनामा सुधार गर्दै नयाँ वैकल्पिक सिँचाइ स्रोतको पहिचान गर्नु ।
२. कृषियोग्य जमिनमा सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्न दिगो सिँचाइ प्रणालीको विकास तथा व्यवस्थापन गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ७ : सिँचाइका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : परम्परागत सिँचाइ संरचनामा सुधार गर्दै नयाँ वैकल्पिक सिँचाइ स्रोतको पहिचान गर्नु ।	
१.१ः परम्परागत सिँचाइ संरचनामा सुधार र व्यवस्थापनबाट खाद्य असुरक्षित क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकतामा राखी सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्ने ।	१. परम्परागत सिँचाइका परम्परागत स्रोतहरूको विवरण तयार पारिनेछ। २. परम्परागत स्रोतहरूको क्षमताको प्राविधिक टोलीबाट मूल्याङ्कन गराइनेछ। ३. यस्ता स्रोतहरूको संरक्षण गर्ने कार्यको थालनी गरिनेछ । ४. आधारभूत सिँचाइको पहुँच वृद्धिको लागि खाद्य असुरक्षित क्षेत्रहरूको पहिचान गरी प्राथमिकताको निर्धारण गरिनेछ । ५. संरचना निर्माणको लागि वित्तीय स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ । ६. निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न निर्माण तथा अनुगमन समितिको गठन गरिनेछ।
१.२ः आधारभूत सिँचाइको पहुँच नपुगेका कृषिजन्य क्षेत्रहरूमा वैकल्पिक स्रोतहरूको व्यवस्थापन गरी सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्ने ।	१. सिँचाइका वैकल्पिक स्रोतहरूको पहिचान गरिनेछ । २. पहिचान गरिएका स्रोतहरूको विज्ञ सम्मिलित टोलीबाट सम्भ्याव्यता अध्ययन गरिनेछ। ३. संरचना निर्माणको लागि आवश्यक वित्तीय स्रोतको व्यवस्थापन गरिनेछ। ४. सिँचाइको पहुँच नपुगेका कृषिजन्य क्षेत्रहरूको विवरण तयार गरी प्राथमिकताको सूची तयार गरिनेछ। ५. प्राथमिकताको आधारमा वैकल्पिक सिँचाइ संरचनाको निर्माण गरिनेछ । ६. सतह सिँचाइको सम्भावना नभएको क्षेत्रमा लिफ्टिङ प्रणालीबाट सिँचाइ गर्ने योजना तथा लागत इस्टिमेट गरिनेछ । ७. संरचना निर्माणको निमित्त निजी वा अन्य क्षेत्रसँग साझेदारीको प्रयास गरिनेछ। ८. संरचना निर्माणको प्रयोजनको लागि निर्माण तथा अनुगमन समिति गठन गरिनेछ। ९. संरचना विस्तारको लागि उपभोक्ताको लागत सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ। १०. सिँचाइ आयोजनाहरूको मर्मत सम्भारको लागि कृषक तथा समुदायको क्षमता वृद्धि गरिनेछ । ११. सिँचाइको आवश्यक रेखदेख, अनुगमन र सञ्चालनको लागि जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : कृषियोग्य जमिनमा सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्न दिगो सिँचाइ प्रणालीको विकास तथा व्यवस्थापन गर्नु ।	
२.१ : खेतीयोग्य जमिन भएको तर सिँचाइको पहुँच नपुगेको वा अपर्याप्त भएको क्षेत्रमा प्राथमिकताको आधारमा सिँचाइको पहुँच वृद्धि गरिनेछ ।	१. सिँचाइ नपुगेका अथवा अपर्याप्त खेतीयोग्य जमिनको विवरण तयार पारिनेछ । २. निर्माण भए तापनि समुचित प्रयोगमा नआएका सिँचाइ कुलोहरूको प्रयोगमा आउने गरी पुनर्निर्माण गरिनेछ । ३. एक योजनाबाट समुदायमा खानेपानी र सिँचाइको व्यवस्थापन गर्न सम्भव भएको अवस्थामा त्यस्ता योजनालाई प्राथमिकता दिइनेछ । ४. सिँचाइको लागि प्राथमिकताको आधारमा साना जलासय, पोखरी आदि संरचना तयार गरिनेछ । ५. सिँचाइका संरचनाको मर्मतसम्भारको लागि सामूहिक कोषको व्यवस्था गरिनेछ।

	६. संरचना विस्तारको लागि उपभोक्ताको लागत सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ । ७. सिँचाइको व्यवस्थापनको लागि उपभोक्ताहरूको समितिको गठन गरिनेछ ।
२.२ः दिगो सिँचाइ प्रणालीको लागि संरचनाको विकास र व्यवस्थापन गर्ने ।	१. जल उपभोक्ता संस्थाको संस्थागत क्षमताको विकास गरिनेछ । २. सिँचाइ योजनाको सञ्चालन र व्यवस्थापनलाई दिगो बनाउन सिँचाइ सेवा शुल्क निर्धारण गरी सङ्कलन र उपयोग गर्न कानुनी व्यवस्था गरिनेछ । ३. दिगो सिँचाइको व्यवस्थापनको लागि उपभोक्ता र समुदायको दक्षतामा वृद्धि गरिनेछ। ४. सिँचाइ पुगेका क्षेत्रमा उत्पादकत्व बढाउन सकिने खालका नगदेबाली, फलफूल तथा खाद्यवस्तुको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । ५. सिँचाइ आयोजनाका मुहानहरूको संरक्षण गरिनेछ ।
२.३ः जलउत्पन्न प्रकोपको क्षति नियन्त्रण गर्नु ।	१. जल उत्पन्न जोखिमको क्षेत्र पहिचान गरी न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ। २. नदीजन्य प्रकोपका दिगो नियन्त्रणमा स्थानीय प्रविधि र रैथाने ज्ञानको उपयोग गरिनेछ । ३. खोलाखोल्सीको नियन्त्रणमा बायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको उपयोग गरिनेछ । ४. नदी किनाराको वनको संरक्षणमा विशेष ध्यान दिइनेछ । ५. नदी किनारका जोखिमयुक्त स्थानमा बस्ती विस्तार तथा नदी खोला अतिक्रमण र अव्यवस्थित दोहनको नियन्त्रण गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	सिचाँइ	**जम्मा**			११०००	१५०००	१७०००	१९०००	२१०००	८२०००						
	लिफ्ट सिंचाई (चमेलिया नदी, गोकुलेगाड, रिठेगाडघट्टीगाड, अगरीगाड, रुपाघरी गाड, खोल्सी खोला, नौगडे गाड, चौडे गाड आदीबाट नगरका धेरै बस्तीहरुमा)	सङ्ख्या				५०००	१००००	१२०००	१४०००	४१०००		१२	४		२	२
	थोपा सिंचाई तथा स्प्रींगकल व्यवस्थापन	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		१२	४		२	२
	सिँचाइ कुलो निर्माण	कि.मि.			३०००	३०००				६०००		१२	४		२	२
	पाइपबाट सिँचाइ व्यवस्थापन	कि.मि.			३०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		१२	४		२	२
	सिँचाइ कुलोमर्मत संभार कार्यक्रम	एकमुष्ट			६००	६००	६००	६००	६००	३०००		१२	४		२	२
	रिचार्ज पोखरी निर्माण	सङ्ख्या			४००	४००	४००	४००	४००	२०००		१२	४		२	२
	सिँचाइका मुहान संरक्षण कार्यक्रम	एकमुष्ट			६००	६००	६००	६००	६००	३०००		१२	४		२	२
	साना सिचाइ योजना	एकमुष्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		१२	४		२	२
	आकाशे पोखरी निर्माण	एकमुष्ट			४००	४००	४००	४००	४००	२०००		१२	४		२	२

४.२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

२. सिंचाइ

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याईंको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	जलस्रोत तथा सिँचाइको विकास र व्यवस्थापनबाट सबै क्षेत्रमा पानीको अभाव अन्त्य गर्ने ।	खेतीयोग्य जमिनमध्ये सिञ्चित जमिन	प्रतिशत		८०	८५	९०	९०	पूर्वाधार विकास शाखा, सम्बन्धित शाखाको प्रगती विवरण	सिँचाइ पूर्वाधार क्षेत्रमा लगानी वृद्धि हुनुको साथै अनुगमन पनि थप प्रभावकारी भएको हुने
		बाह्रै महिना सिँचाइ हुने घरधुरी	प्रतिशत		६८	७५	८०	८०		
असर	बाह्रै महिना सिँचाइ उपलब्ध हुने क्षेत्र थप भई कृषि उत्पादकत्व वृद्धि भएको हुनेछ ।	सुचारु सिँचाइ आयोजना	सङ्ख्या		३२	३५	४०	४०		
		कुलो तथा नहर स्तरीकरण (किमि)	कि.मि. .		२०	४०	६०	६०		
प्रतिफल	पानीका मुहानहरू संरक्षण र व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।	संरक्षित मुहान	सङ्ख्या		३२	३५	४०	४०		
		प्लास्टिक पोखरी	सङ्ख्या		५	१०	१२	१२		
		रिचार्ज पोखरी	सङ्ख्या		५	१०	१५	१५		

४.३ पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा

४.३.१ पृष्ठभूमि

शैल्यशिखर नगरपालिका धार्मिक– सांस्कृतिक तथा जैविक विविधताको धनी, प्राकृतिक स्रोतको खानी र मनोरम सौन्दर्य स्थलको धनी छ । यस क्षेत्रमा पाइने जैविक विविधता, विविध सांस्कृतिक सम्पदा र प्राकृतिक मनोरम सुन्दरताले यस नगरपालिकाको महत्त्वलाई झनै बढाएको छ । मनोरम पहाडको दृश्य, विभिन्न प्रजातिको गुराँस सहितको हरियो वनजङ्गल, डाँडाकाँडाबाट देखिने आकर्षक दृश्य, ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक धरोहर, प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा, रीतिरिवाज, वेशभूषा, कलाकौशल र शान्त एवम् स्वच्छ वातावरण नै यस क्षेत्रको पर्यटनका सम्भावित क्षेत्रहरू हुन् ।

भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकास सम्बन्धी स्थानीय स्तरको नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनगुमन र नियमन, पुरातत्व, प्राचीन स्मारक तथा संग्रहालयको संरक्षण, सम्भार, प्रवर्द्धन र विकास, परम्परागत जात्रा तथा पर्वको सञ्चालन र व्यवस्थापन, प्रचलित कानुन बिरुद्धका कुरीति तथा कुसंस्कारविरुद्ध सामाजिक परिचालनसम्बन्धी कार्य, भाषा, संस्कृति र ललितकलाको संरक्षण र विकाससम्बन्धी अन्य कार्यलाई स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रका रूपमा उल्लेख गरेको छ । विभिन्न जातजाति, भाषाभाषीको मौलिक एवम् परम्परागत संस्कृतिको जगेर्नाका साथै भावी पुस्तालाई समयानुकूल हस्तान्तरण गर्नु आवश्यक छ भने पुरातात्विक र ऐतिहासिक सम्पदाको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न पनि उत्तिकै जरुरी छ । साथै यसबाट धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्दै आर्थिक उत्थान पनि गर्न सकिन्छ ।

४.३.२ समस्या तथा चुनौती

धार्मिक स्थलहरूको मर्मत सम्भार, पर्यटकीय स्थलको पहिचान र प्रचार प्रसारमा कमी, पर्यटक स्तरका होटल तथा रेस्टुराँहरू सञ्चालनमा कमी, आधुनिक तथा आयातित संस्कृतिको बढ्दो प्रभाव रहेको एवं व्यावसायिक होमस्टे समेत प्रयाप्त नरहेको अवस्था छ । यसैगरी, पर्यटकीय स्थलहरूमा मोटरेवल वाटो पुग्न सकेको छैन । पर्यटन पदमार्गको मर्मत र नयाँ पदमार्ग निर्माण हुन सकेको छैन । नगरपालिका भित्र वाह्य संस्कृतिको प्रभावका कारण मौलिक वेशभूषा, भाषा तथा संस्कृतिको ह्रास हुँदै गएको छ । यस क्षेत्रमा रहेका ऐतिहासिक सम्पदा र भाषा तथा संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धनमा पर्याप्त ध्यान पुगेको छैन । पश्चिमी तथा आधुनिक संस्कृतिको प्रभाव रहेको छ । मौलिक सांस्कृतिक अभ्यास र मौलिक ज्ञानको संरक्षणमा कमी रहेको छ ।

पर्यटकहरूलाई आकर्षण गर्ने जैविक विविधता कायम गर्नु, लालिगुराँस लगायतका विरुवाको संरक्षण गर्नु, पर्यटकीय पदमार्गमा होटल, खाजा पसलहरू सञ्चालन गर्नु चुनौतीका रूपमा रहेका छन् । त्यसैगरी भौगोलिक विकटताका कारण पर्यटकीय पूर्वाधार विकास खर्चिलो हुनु, युवावर्ग विदेश जाने क्रम अत्यधिक हुँदा पर्यटन विकासका लागि आवश्यक मानव स्रोत संसाधन व्यवस्थापन गर्न गाह्रो हुनु, ठूला योजनामा लगानी गर्न स्थानीय निजी क्षेत्र सक्षम नहुँदा पर्यटकीय पूर्वाधार विकास अपुरो हुने अवस्था सृजना हुनु नगरपालिकाका पर्यटन पूर्वाधार विकासका चुनौतीहरू हुन् ।

४.३.३ सम्भावना तथा अवसर

आर्थिक विकासको आधारमा यस नगरपालिका अन्तर्गत प्रशस्त धार्मिक, ऐतिहासिक स्थल तथा पर्यटकीय स्थलहरू रहेको पाइन्छ । ती पर्यटकीय स्थलहरू व्यवस्थित गरी आन्तरिक पर्यटकीय रूपमा यहाँको सांस्कृतिक महत्त्वहरू समेत झल्काउन सक्ने हो भने आर्थिक उपार्जनको समेत एक गतिलो आधार हुन सक्ने देखिन्छ । आकर्षक पहाडहरू, झरना, उच्च पहाडी फाँटहरू, मन्दिरहरू लगायतका क्षेत्रको पर्यटन विकासमा प्रचुर सम्भावना रहेको छ । यस क्षेत्रमा बाह्य तथा आन्तरिक पर्यटकहरू घुम्न आउने गर्दछन् जसले गर्दा नगरपालिकामा आर्थिक गतिविधि बढ्ने सम्भावना रहेको छ ।

विभिन्न वडाहरूमा वनजङ्गल प्रशस्त रहेकाले जीवजन्तु, चराचुरुङ्गीको दृश्यावलोकन हुने, रमणीय पहाड, गुफा, चौर, मन्दिरका साथै विभिन्न प्रजातीका फूलहरू फुल्ने र हिउँदमा विभिन्न बस्तीहरूमा हिउँ पर्ने हुँदा आकर्षणका केन्द्र बनेको, अग्ला टाकुरहरूमा दृश्यावलोकन केन्द्रहरू बनाउन सकिने प्रबल सम्भावना रहेको छ । पर्यटन उद्योगका लागि आवश्यक अध्ययन र तालिमका लागि युवायुवती स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुनु, पर्यटन उद्योगका लागि आवश्यक अन्न, तरकारी, फलफूल नगरमा नै उत्पादन हुनु, स्थानीय उत्पादनको बजारीकरण हुनु, स्थानीय हस्तकला, वेशभूषा, संस्कृतिको प्रवर्द्धन हुनु, होमस्टे सञ्चालनका लागि स्थानीय समुदाय इच्छुक रहनु, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय जगत्सँग आबद्ध हुने अवसर प्राप्त हुनु आदि यस नगरपालिकाका लागि पर्यटन विकासका अवसर हुन् । यस नगरपालिकामा ग्रामीण कृषि पर्यटन र पर्यटन महोत्सव गरी विभिन्न किसिमका पर्यटन प्रवर्द्धनका क्रियाकलापहरू सञ्चालन सुरु गर्न सकिने सम्भावना छ ।

४.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

ऐतिहासिक सम्पदा तथा मौलिक कला संस्कृतिहरूको जगेर्ना गर्दै शैल्यशिखरलाई आकर्षक र मनोरम पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा विकास गर्ने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. पर्यटन व्यवसायको गुणस्तर वृद्धि तथा पर्यटकीय स्थलको प्रचार-प्रसार गर्नु ।
२. पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको विकास गर्नु ।
३. मानव संसाधन विकास गर्नु ।
४. पर्यटकीय स्रोतसाधनको व्यवस्थापन गर्नु ।
५. विभिन्न धर्म, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र परम्पराको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्नु ।
६. विभिन्न ऐतिहासिक, पुरातात्विक, धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाको पुनःनिर्माण, जीर्णोद्धार र व्यवस्थापन गर्नु।

<u>रणनीति तथा कार्यनीति</u>

तालिका ८ : पर्यटनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : पर्यटन व्यवसायको गुणस्तर वृद्धि तथा पर्यटकीय स्थलको प्रचार-प्रसार गर्नु ।	
१.१: नगरपालिकामा सञ्चालनमा रहेका होटेल र चियापसलहरूको सेवाको स्तरोन्नति गर्ने ।	१. स्थानीय होटेल, लज, रेस्टुराँ र चियापसलका व्यवसायीहरूलाई विषयगत इन्स्ट्रक्टर झिकाई स्थानीय स्तरमै पेसागत तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । २. भइरहेका व्यवसायहरूको स्तरोन्नतिका लागि नगरपालिकाको पहलमा सहुलियत दरको पुँजीको खोजी गरिदिइनेछ ।
१.२: पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचारप्रसार गर्ने ।	१. पर्यटन प्रवर्द्धन बारेमा विज्ञहरूबाट संक्षिप्त अध्ययन गराइनेछ । २. विभिन्न सञ्चार माध्यमको प्रयोग गरी ठाउँहरूबारे प्रचारप्रसार गरिनेछ । ३. ब्रोस्योर तयार गरी छिमेकी जिल्लाहरूमा वितरण गरिनेछ । ४. जिल्लाका ब्याचलर्स/ मास्टर्स तहका विद्यार्थीहरूलाई अनुसन्धानका लागि यी स्थानको फिल्ड भिजिटमा प्रोत्साहित गरिनेछ । ५. यी स्थान विशेषका बारेमा नियात्राकारहरूको भ्रमण आयोजना गर्ने र साहित्यिक लेखरचना लेखाई पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गर्ने व्यवस्था गरिनेछ। ६. वेबसाइट, युटुब, फेसबुक, ट्विटर, इन्स्टाग्राम जस्ता सामाजिक सञ्जालको प्रयोग गरी आवश्यक प्रचार प्रसार गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको विकास गर्नु ।	
२.१: पर्यटन क्षेत्रको विकासकालागि आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने ।	१. पर्यटकीय महत्त्वका स्थानहरूमा आवागमन सहज बनाउन सडक, पदमार्ग, झोलुङ्गे पुल आदि निर्माण गरिनेछ । २. भइरहेका सडक र पदमार्गको स्तरोन्नति गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
२.२: पर्यटन पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने ।	१. विशेष पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान गरी पूर्वाधार निर्माणको विस्तृत योजना प्रतिवेदन तयार पारिनेछ । २. पूर्वाधार निर्माणका लागि आवश्यक जग्गा खरिद तथा अधिग्रहण गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ : पर्यटकीय मानव संसाधन विकास गर्नु ।	
३.१: नगरपालिका भित्रका युवायुवतीलाई पर्यटन विषयको शिक्षा प्रदान गर्ने ।	१. पर्यटन व्यवसायप्रति युवायुवतीको आकर्षण बढाउन आफ्नो क्षेत्रभित्रका योग्य र इच्छुक विद्यार्थीहरूलाई पर्यटन तथा अतिथि सत्कार विषयमा ब्याचलर्स डिग्रीमा अध्ययन गर्न पठाइने र आर्थिक सहयोग गरिनेछ । २. आफ्नो क्षेत्रभित्रका योग्य र इच्छुक युवायुवतीलाई नेपाल पर्यटन तथा होटेल व्यवस्थापन एकेडेमीबाट दिने गरिएका Food Preparation and Control, Tourist Guide, Trekking Guide लगायतका छोटो अवधिका तालिममा पठाइने र आर्थिक सहयोग गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ : पर्यटकीय स्रोतसाधनको व्यवस्थापन गर्नु ।	
४.१: बाह्य स्रोतसाधनको खोजी गर्ने।	१. पालिकाभित्र सामान्य रूपमा सम्भावना देखिएका योजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गर्न संघीय र प्रदेश सरकार समक्ष अनुरोध गरिनेछ । २. पालिकामा आउने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई यस योजनामा समावेश भएका कार्यक्रमहरूमा लगानी गर्न आह्वान गरिनेछ ।
४.२: आन्तरिक स्रोतसाधनको परिचालन गर्ने ।	१. वार्षिक बजेटको निश्चित प्रतिशत रकम नगरपालिकाको पर्यटन क्षेत्रका कार्यक्रमका लागि छुट्याइनेछ । २. पर्यटन क्षेत्रको विकासका लागि स्थानीय निजी क्षेत्रलाई आह्वान गरिनेछ।
उद्देश्य ५ : विभिन्न धर्म, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र परम्पराको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्नु ।	
५.१: सबै जातजाति र समुदायका धर्म, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र मौलिक परम्पराको संरक्षण गरी भावी पुस्तामा हस्तान्तरण हुने व्यवस्था गर्ने ।	१. धार्मिक, सांस्कृतिक सहिष्णुता कायम राख्दै प्रत्येक समुदायको धार्मिक एवम् सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, सम्वर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । २. भाषा, कला र संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्धन गर्ने नीति, नियम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ३. धर्म, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र मौलिक परम्पराको विकासमा उल्लेखनीय योगदान गर्ने व्यक्तित्वहरूको नामबाट निर्मित संरचनाहरूको नामकरण गरिनेछ ।
५.२: भाषा, कला र साहित्य, बहुसंस्कृतिको संरक्षण, सम्वर्द्धन र विकास गर्ने ।	१. सबै जात जातिको संस्कृति, रितिरिवाज र परम्पराको संरक्षणकोलागि बहुसांस्कृतिक ग्रामको स्थापना र विकास गरिनेछ । २. भाषा, लोक साहित्य, लोक संस्कृति, नृत्य, नाट्य र कलाको सम्बर्धन र साहित्यको विकास गर्न भाषा, कला, साहित्य र संस्कृति प्रतिष्ठानको गठन गरी सञ्चालन गरिनेछ। ३. भाषा, साहित्य र कलाको क्षेत्रबाट सामाजिक, सांस्कृतिक रूपान्तरणमा विशिष्ट योगदान गरिनेछ । ४. व्यक्तित्वहरूलाई सम्मानित र पुरस्कृत गरिनेछ । ५. प्रतिष्ठानद्वारा गायन, संगीत, नृत्य र नाटक सम्बन्धी व्यावसायिक र गैरव्यावसायिक प्रशिक्षण केन्द्रहरूको आधारभूत पाठ्यक्रममा एकरूपता कायम गरिनेछ । ६. विभिन्न धार्मिक सम्पदा एवम् तीर्थस्थलहरूलाई व्यवस्थापकीय सुधार गरी दिगो रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
५.३: भाषा, कला, साहित्य र संस्कृतिका खोज अनुसन्धान गरी धार्मिक एवम् साँस्कृतिक पर्यटनको प्रवर्द्धन गर्दै आर्थिक समृद्धिमा टेवा पुऱ्याउने ।	१. विभिन्न जातजाति र भाषाभाषीको मौलिक एवम् परम्परागत धर्म, संस्कृतिको संरक्षण र विकास गर्न खोज अनुसन्धान गरिनेछ । २. भाषा र संस्कृतिको विकास गरी भाषा र संस्कृतिलाई पर्यटन प्रवर्द्धनसँग जोडिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
५.४ः बहुसांस्कृतिक संग्रहालयको स्थापना र सञ्चालन गर्ने मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।	१. सांस्कृतिक सम्पदालाई संरक्षण गर्न बहुसांस्कृतिक संग्रहालयको स्थापना र सञ्चालन गरिनेछ । २. संग्रहालयमा स्थानीय कला, भाषा, लिपि, संस्कृति र ऐतिहासिक वस्तुहरू प्रदर्शनको व्यवस्था मिलाइनेछ। ३. संग्रहालयहरूलाई स्तरोन्नति गरी पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गरिनेछ ।
५.५ः पुरातात्विक एवम् मौलिक सम्पदा, जातीय संस्कृति र गुठीहरूको संरक्षण, संवर्धन र अभिलेखीकरण गर्न संस्थागत संरचनाको निर्माण र परिचालन गर्ने।	१. विभिन्न जातिका सांस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्परा झल्काउने कार्यक्रहरू, टेलिफिल्म, भिडियोहरू बनाउने र विद्यालय तथा समुदाय स्तरमा प्रदर्शन गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। २. भाषा, साहित्य, नाट्यकला, संगीत र ललितकलाको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने सङ्घ संस्था तथा व्यक्तित्वहरूको अभिलेख तयार गरी अद्यावधिक गरिनेछ । ३. परम्परादेखि लाग्दै आएका ठूला मेलाहरूको उचित व्यवस्थापन गर्ने प्रबन्ध मिलाइनेछ।
उद्देश्य ६ : विभिन्न ऐतिहासिक, पुरातात्विक, धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाको पुनर्निर्माण, जीर्णोद्धार र व्यवस्थापन गर्नु ।	
६.१ः जीर्ण अवस्थामा रहेका ऐतिहासिक, पुरातात्विक तथा सांस्कृतिक महत्त्वका सम्पदाहरूको पहिचान गरी तिनीहरूको जीर्णोद्धार, संरक्षण र विकास गर्ने ।	१. महत्त्वपूर्ण सांस्कृतिक सम्पदालाई विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गर्नका लागि पहल गर्न निर्देशिका बनाई यसका लागि प्रदेश र सङ्घ सरकारसँग समन्वय गरिनेछ । २. पालिका क्षेत्रभित्र रहेका सम्पदाहरूको खोज, अन्वेषण गरी संरक्षण गरिनेछ ।
६.२ः भौतिक एवम् अभौतिक संस्कृतिको संरक्षण गर्न सांस्कृतिक प्रोफाइल तयार गरी अद्यावधिक गर्ने।	१. प्रदेशका सबै पुरातात्विक तथा धार्मिक क्षेत्र र स्थानसँग सम्बन्धित संस्कृतिहरूको श्रव्यदृश्यसहितको प्रोफाइल तयार गरी संरक्षण गरिनेछ । २. विभिन्न जातजातिसँग सम्बन्धित मौलिक एवम् स्थानीय सामग्रीहरूलाई उत्पादन र प्रवर्द्धन गरिनेछ । ३. लोपोन्मुख स्थानीय कला, भाषा, लिपि, र संस्कृतिको अभिलेखीकरण गरी संरक्षण र विकास गरिनेछ । ४. भाषा, कला, नृत्य, नाट्यकला, लिपि र संस्कृतिलाई अभ्यास र स्थलीय सघनताका आधारमा सामुहीकरण गरी विकास र संरक्षणका कार्यक्रहरू सञ्चालन गरिनेछ । ५. मौलिक भाषा, लोक संगीत, संस्कृति र कलासम्बन्धी सामग्री आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा	**जम्मा**			**१५८००**	**१५८००**	**१४८००**	**२३८००**	**२६८००**	**९७०००**						
	पर्यटन प्रचार - प्रसार तथा डकुमेन्ट्री निर्माण	सङ्ख्या		२	१०००	१०००				२०००		८	१		३	३
	नगरभरीका मठ मन्दिरहरुमा मनाइने ऐतिहासिक रात्रीकालीन जात्रा, गौरा, खेडी, धोडीहरुको प्रचार - प्रसार तथा डकुमेन्ट्री निर्माण	एकमुष्ट			३०००	३०००	३०००	३०००	३०००	१५०००		८	१		३	३
	शैल्यशिखरको श्रीशैल्य मल्लिकार्जुन, बन्तोली र जगतपुरी शिवधाम मन्दिरको समग्र विकास	एकमुष्ट			३०००	३०००	३०००	३०००	३०००	१५०००		८	१		२	३
	पर्यटकीय पद मार्ग निर्माण	कि.मि.		२००	४०००	४०००	४०००	७०००	१००००	२९०००		८	१		३	३
	नगरभरिका मन्दिरहरुको समग्र सुधार कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		८	१		३	३
	भण्डारी घरहरुको समग्र सुधार कार्यक्रम	एकमुष्ट			१६००	१६००	१६००	१६००	१६००	८०००		८	१		२	३
	गोकुलेश्वर मेला व्यवस्थापनका लागि उपर्युक्त फिल्ड खोजी तथा निर्माण	एकमुष्ट			४००	४००	४००	४००	४००	२०००		८	१		३	३
	पुरानो बाजाहरुको संरक्षण	एकमुष्ट						६०००	६०००	१२०००		८	१		२	३
	मुख्य मुख्य मन्दिरहरूमा स्नानघर, शौचालय तथा घेराबार कार्यक्रम	एकमुष्ट			१६००	१६००	१६००	१६००	१६००	८०००		८	१		३	३
	गौरा, फाग, सगुन, भडाहा, चैतालो, ठाडो खेल, छलिया, होरी, नरहरी, पुस्या पन्ध्र, बुढी पोल्ने, तिहार, बिसपति, साउन तिहार, तृत्या, ऋषि पञ्चमी आदिको डकुमेन्ट्री तयारी	एकमुष्ट			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		८	१		२	३

४.३.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

३. पर्यटन										
नतिजा तह	**नतिजा**	**सूचक**	**एकाइ**	**आधार वर्षको अवस्था**	**योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)**			**जम्मा**	**पुष्ट्याइँको स्रोत**	**जोखिम पक्ष तथा अनुमान**
					पहिलो	**तेस्रो**	**पाँचौं**			
प्रभाव	नगरपालिका एउटा आकर्षक र मनोरम पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा स्थापित भएको हुनेछ ।	पर्यटन व्यवसायबाट प्रत्यक्ष रोजगारी पाउने	प्रतिशत		१	२	३	३	नगरपालिकाको प्रगति विवरण, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, नगरपालिका प्रोफाइल, सम्बन्धित शाखाको प्रतिवेदन	पर्यटन क्षेत्रमा तीनै तहको सरकारको लगानी वृद्धि भएको हुने निजी क्षेत्रको लगानी वृद्धि भएको हुने, पर्यटकीय स्थलहरूको बारेमा प्रभावकारी प्रचार प्रसार र आवश्यक पूर्वाधारहरू तयार भएका हुने
		पर्यटक सङ्ख्यामा वृद्धि दर (आन्तरिक)	प्रतिशत		५	१५	५०	५०		
		पर्यटक सङ्ख्यामा वृद्धि दर (बाह्य)	प्रतिशत		१०	३०	७०	७०		
असर	पर्यटन व्यवसायको गुणस्तर वृद्धि भई पर्यटकीय स्थलको प्रचार-प्रसार भएको हुनेछ ।	पर्यटन र सेवामूलक व्यवसायमा संलग्न व्यक्ति	सङ्ख्या		६०	१००	२००	२००		
		पर्यटन सुचना केन्द्र स्थापना	सङ्ख्या	०	०	०	१	१		
		पालिकामा भ्रमण गर्न आएका आन्तरिक पर्यटकहरूको वार्षिक सङ्ख्या	सङ्ख्या		२५००	६०००	१५०००	१५०००		
प्रतिफल	आधारभूत पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको विकास भएको हुनेछ ।	आधारभुत पूर्वाधार सहितको पर्यटकीय स्थल	सङ्ख्या		२	३	६	६		
		पर्यटकीय स्तरका होटल तथा बेड	सङ्ख्या	०	१	५	१०	७		
			सङ्ख्या	०	१०	५०	१००	१००		
		साधारण होटल तथा बेड	सङ्ख्या		१८	२५	४०	४०		
			सङ्ख्या		५५	८०	१३०	१३०		
		होम स्टे तथा बेड	सङ्ख्या		१०	२०	३०	३०		
			सङ्ख्या		२५	६०	१००	१००		
		पदमार्ग निर्माण तथा स्तरोन्नति	कि.मि. .		१५	७०	२००	२००		
	पर्यटन उद्योगका लागि आवक स्थानीय मानव संसाधन विकास भएको हुनेछ ।	ट्रेकिङ गाइड तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या		१०	३०	५०	५०		
		कुक तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या		१५	२०	३०	३०		
		होटल व्यवस्थापन तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या		१०	१५	२५	२५		

४.४ उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति

४.४.१ पृष्ठभूमि

उद्योग तथा वाणिज्य क्षेत्र शैल्यशिखर नगरपालिकाको अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण आधार हो । नेपालको संविधानले तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको पहिचान गरी उद्योगको विकास र विस्तार गर्ने, स्वदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने, वैदेशिक पुँजी आकर्षित गर्ने, औद्योगिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने, स्थानीय श्रम सिपको उपयोग गर्ने, व्यापारिक स्वच्छता र अनुशासन कायम राख्दै उपभोक्ता हित संरक्षण गर्ने आदि नीति लिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले लघु, घरेलु र साना उद्योगको दर्ता, नवीकरण, खारेजी, नियमन, प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन एवं उद्यमशिलता विकास र प्रवर्द्धनको आधिकार दिएको छ । साथै स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन, स्थानीय वजार व्यवस्थापन आदि कुराहरू स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रमा पर्दछन् । विकासको संरचना र प्रविधिहरूमा आएका प्रगतिहरूले नगरपालिकाका कुनै पनि बस्तीहरू, बाह्य क्षेत्र वा बजारबाट हुने आयात निर्यातबाट अलग रहन सकेको अवस्था छैन ।

नगरपालिकामा साना ठूला गरी करीव ३००० जति साना व्यापार व्यवसाय रहेका छन् । शैल्यशिखरको गोकुलेश्वर बजार यस पालिकाको मात्र नभई बैतडीको आधा भूगोलको र दार्चुला जिल्लाकै दोस्रो ठूलो सहर हो । यसका साथसाथै कर्कले, बलाँच, बगौरा, पनेबाँज, बन्तोली, ग्वानी, झारकाँडा लगायतका साना ठूला प्रमुख व्यापारिक बजार केन्द्रहरू रहेका छन् । स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने खाद्य तथा कच्चा पदार्थको बजार मूलतः गोकुलेश्वर बजार क्षेत्र नै हो। अमिलो, कागती, सिमी, ताजा तरकारी र विभिन्न जडिबुटीहरू यहाँबाट निर्यात हुने गरेको छ । भौगोलिक हिसाबबाट विविधता रहेको यस पालिकाभित्र खाद्यान्नको विनिमयमा एक आपसमा आश्रित रहेको अवस्था छ । मुख्य रूपमा लताकपडा, शिक्षा, स्वास्थ्य, सञ्चार तथा यातायातका साधनहरू र कृषि तथा पशुपक्षीका लागि चाहिने मल, विषादि, दाना र औषधिहरू नै पालिकाभित्र आपूर्ति हुने प्रमुख वस्तुहरू हुन् । विगतका तथ्याङ्कलाई हेर्दा नगरपालिकाको वित्तीय सञ्चिति ऋणात्मक देखिन्छ । आयातलाई निर्यातले प्रतिस्थापन गर्न पालिकाभित्र वस्तुहरूको उत्पादन र विविधीकरण गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

४.४.२ समस्या तथा चुनौती

यस नगरपालिका क्षेत्रभित्र उद्योगसम्बन्धी जानकारीको अभाव, घरेलु उद्योग सम्बन्धी तालिम पर्याप्त नहुनु, उद्योग सञ्चालनका लागि पर्याप्त लगानीको व्यवस्था नहुनु, दक्ष जनशक्तिको उपलव्धता स्थानीय स्तरमा नहुनु जस्ता प्रमुख समस्याहरू रहेका छन् । साथै उत्पादन भए तापनि बाँसबाट सामग्री निर्माण गर्ने सिपको कमी रहेको देखिन्छ भने यसका अतिरिक्त अन्य उत्पादनमा समेत उत्पादनमुखी बजारको व्यवस्थापन नहुनु, व्यावसायिक सूचना केन्द्रको कमी जस्ता पक्ष पनि उद्योग व्यवसाय विकासको प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको छ ।

आयातमा देखिएको मुख्य चुनौती भन्नु नै ग्रामीण क्षेत्रमा हुने मुद्रा सञ्चिती घट्नु रहेको छ । ग्रामीण क्षेत्रको वित्तीय स्रोत सहरतर्फ फर्किंदा ग्रामीण क्षेत्र उत्पादन स्थलबाट उपभोग गर्ने बजारका रूपमा रुपान्तरण हुनेछ । निर्यात वृद्धि गर्न ग्रामीण स्तरमा हुने उत्पादनका क्षेत्र र परिमाणमा वृद्धि गर्न लगानी गर्ने स्रोतको व्यवस्था गर्नु चुनौती रहेको छ । कच्चा पदार्थ उत्पादनमा आवश्यक सिप, ज्ञान, बजार सूचना र ढुवानीलाई अर्को चुनौतीका रूपमा लिइएको छ।

४.४.३ सम्भावना तथा अवसर

वर्तमान अवस्थामा यस नगरपालिकामा राष्ट्रिय स्तरका ठूला उद्योग एवं कारखानाहरू नभए पनि स्थानीय स्तरमा पाइने कच्चा पदार्थहरू र जडीबुटीमा आधारित उद्योग विकासको प्रचुर सम्भावना रहेको छ । नगरपालिकामा चिज, सिस्नु पाउडर, साबुन, बेकरीको स्तरोन्नती गर्ने सम्भावना देखिन्छ । वनपैदावारमा आधारित उद्योग सञ्चालन गर्न सक्ने सम्भावना छ । साना तथा मझौला उद्योगका लागि आवश्यक कच्चा पदार्थ सहज रूपमा नै उपलब्ध हुन सक्ने देखिन्छ।नगरपालिकाले विभिन्न व्यवसाय र उद्योगहरूबाट राजश्व उठाई आन्तरिक आम्दानी वृद्धि गर्न सक्ने सम्भावना छ।

साना तथा मझौला उद्योगको लागि आवश्यक कच्चा पदार्थ सहज रूपमा नै उपलब्ध हुनु, उद्योगको विकासबाट भौतिक, आर्थिक तथा सामाजिक संरचनाको विकास भई आर्थिक समुन्नति तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुनु, उद्योगबाट स्थानीय तहमा हुने रोजगारी सिर्जनाले बसाइँसराइ कम भई स्वस्थानको विकासमा समुदायहरू समर्पित हुनु, स्थानीय कच्चा पदार्थको सदुपयोग हुनु, पर्यटकहरूलाई स्थानीय उत्पादनमार्फत स्वागत गर्न सकिने र बजारीकरणलाई समेत सहयोग पुग्नु आदि नगरपालिकामा उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

स्थानीय कच्चा पदार्थ र सिपमा आधारित उद्योग व्यवसायको सिर्जना, विकास तथा औद्यौगिक उत्पादनमा वृद्धि गर्ने।

उद्देश्य

१. नगरपालिकाभित्रको आपूर्ति प्रणालीलाई प्रभावकारी एवम् दिगो बनाउनु ।
२. स्थानीय स्रोत, कच्चा पदार्थ, सिप र साधनको अधिकतम परिचालन गर्नु ।
३. उत्पादित वस्तुहरूको विक्रीवितरणका लागि बजार व्यवस्थापन गर्नु ।
४. वाणिज्य क्षेत्रलाई स्थानीय अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा विकास गर्नु ।

रणनीति तथा कार्यनीति

तालिका ९: उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिका रणनीति र कार्यनीति

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : नगरपालिका भित्रको आपूर्ति प्रणालीलाई प्रभावकारी एवम् दिगो बनाउनु ।	
१.१: अत्यावश्यक सामाग्रीहरूको सहज आपूर्तिको सुनिश्चितता गर्ने ।	१. सुपथ मुल्य पसलहरू सञ्चालनको व्यवस्था गरिनेछ । २. सुपथ मुल्य पसल सञ्चालनका लागि सहज कर्जा तथा नियमित अनुगमनको व्यवस्था मिलाइनेछ । ३. नगरपालिकाभित्रको सम्पूर्ण आपूर्ति व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन उच्चस्तरीय बजार अनुगमनको संयन्त्र परिचालन गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : स्थानीय स्रोत, सिप र साधनको अधिकतम परिचालन गर्नु ।	
२.१: स्थानीय स्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थको प्रशोधन गर्न तथा उद्योग सञ्चालन गर्न सहजीकरण एवम् प्रोत्साहन गर्ने ।	१. स्थानीय कच्चा पदार्थमा (जौ, कोदो, लालिगुराँस आदि) वाइन डिस्टीलरी स्थापना र व्यावसायिक उत्पादन गरी वाइन उद्योग सञ्चालन गरिनेछ । २. स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुने कच्चा पदार्थको प्रशोधन गर्नेकार्यलाई प्रोत्साहन गरिनेछ। ३. निजी-सहकारी लगानी मैत्री वातावरण निर्माण गर्न आवश्यक संस्थागत संयन्त्र बनाई क्रियाशील गरिनेछ । ४. उद्योगी, व्यवसायी एवम् लगानीकर्तालाई उद्योग दर्तादेखि स्थानान्तरण सम्मका सेवाहरू सहज उपलब्ध गराइनेछ ।
उद्देश्य ३ : उत्पादित वस्तुहरूको बिक्री वितरणकालागि बजार व्यवस्थापन गर्नु ।	
३.१: स्थानीय उत्पादनलाई गुणस्तरीयता सुनिश्चित गर्दै औद्योगिक वस्तुको बजारीकरण गर्ने।	१. जडीबुटी उत्पादन, प्रशोधन तथा निकासीमा जोड दिइनेछ। २. स्थानीय स्रोतमा आधारित हस्तकला उद्योगहरूको स्थापनाद्वारा परम्परागत सिप तथा प्रविधिको संरक्षण र विकास गरिनेछ । ३. औद्योगिक उत्पादनको गुणस्तरमा सुधार गर्न गुणस्तर परीक्षणसम्बन्धी व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ : वाणिज्य क्षेत्रलाई स्थानीय अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा विकास गर्नु ।	
४.१: तुलनात्मक लाभका वस्तु तथा सेवाहरूको पहिचान गरी	१. तुलनात्मक लाभका वस्तुहरूको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सम्बन्धित निकायसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।

निर्यातयोग्य हुने वस्तु तथा सेवाको उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्न आवश्यक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।	२. साना, घरेलु तथा मझौला उद्योगहरूलाई उत्पादन तथा आपूर्ति सञ्जालमा आबद्ध गर्दै मागबमोजिमका वस्तु तथा सेवाहरूको उत्पादनलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति				१०७००	११८००	१२८००	१५२००	२२४००	६८१००						
	कुटानी पिसानीका सुधारिएको घट्ट निर्माण	सङ्ख्या		५	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		९	९		१	३
	होटल, कुक, तालिम	एकमुष्ट			१८००	१८००	१८००	१२००	१८००	८४००		४	२		२	३
	मिनरल वाटरका लागि सहयोग कार्यक्रम	एकमुष्ट			५०००	५०००	५०००	५०००	५०००	२५०००		९	९		१	३
	अल्लो प्रशोधन केन्द्र स्थापना	एकमुष्ट						१०००	३६००	३७००		९	९		२	२
	सतुवा,चिराइतो खेती प्रवर्द्धन तथा जडिबुटीको बजार व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुष्ट				४०००		२०००		५०००		९	९		२	१
	कागज, साबुन, मैनबत्ती, अगरबत्ती, अल्लो प्रशोधन, चप्पल,अचार, ब्लक, ग्रील, झोला, काठ, दुना, टपरी, माटाका भाँडा, राइस मिलतथाउद्योग स्थापना कार्यक्रम	एकमुष्ट					५०००	३०००	५०००	१३०००		९	९		२	२
	केतुके, अल्लो, चिउरी, लालीगुराँस प्रशोधन कार्यक्रम	एकमुष्ट						२०००	६०००	८०००		९	९		२	३

४.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

४. उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	औद्योगिक क्षेत्रको विकास र विस्तारद्वारा स्थानीय रोजगारीमा वृद्धि, बजार व्यवस्थापन तथा प्रभावकारी आपूर्तिद्वारा पालिकाको अर्थतन्त्रको अभिवृद्धि हुनेछ ।	उद्योग व्यवसायमा संलग्न (उद्यमी, व्यवसायी)	प्रतिशत		२०	२२	२५	२५	नगरपालिका प्रोफाइल, सम्वन्धित शाखाको प्रतिवेदन	नगरपालिका भित्र व्यापार व्यवसायमूलक वातावरण निर्माण भएको हुने
		उद्योग व्यवसायबाट रोजगारी प्राप्त गर्नेको सङ्ख्या (थप)	सङ्ख्या		५०	१००	१५०	२००		
असर	नगरपालिका भित्र उल्लेख्य सङ्ख्यामा लघु, घरेलु, साना तथा मझौला उद्योगको स्थापनामा भई रोजगारीका थप अवसरहरू सिर्जना भएको हुनेछ।	प्रत्यक्ष रोजगरीमा वृद्धि (वार्षिक)	प्रतिशत		१०	१२	१५	१५		
		सिपमूलक तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या		हरेक वर्ष ४० जना थपिने					
		घरेलु तथा साना उद्योग दर्ता	सङ्ख्या		३०	५०	७०	७०		
		मझौला उद्योग दर्ता	सङ्ख्या		२	५	७	७		
प्रतिफल	स्थानीय स्रोत, सिप र साधनको अधिकतम परिचालन भई स्थानीय स्रोतमा आधारित उद्योगहरू स्थापना भएको हुनेछ ।	स्थानीय सिप तथा स्रोत साधनमा आधारित उद्योग	सङ्ख्या		३०	३५	४०	४०		
		स्थानीय कच्चा पदार्थ प्रशोधन उद्योग	सङ्ख्या		१५	१७	२०	२०		
	उत्पादित बस्तुहरूको विक्रीवितरणका लागि बजार व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।	विभिन्न ठाउमा हाट बजार सञ्चालन	सङ्ख्या		६	१०	१२	१२		
		निकासीजन्य कच्चा पदार्थको परिमाण	मे. टन		५	७	१०	१०		
	वाणिज्य क्षेत्रले स्थानीय अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण हिस्सा लिएको हुनेछ ।	विभिन्न ठाउँमा स्थानीय सामानको बजार सञ्चालन	सङ्ख्या		५	७	१०	१०		
		उत्पादन र बजारीकरण सहकारी संस्था	सङ्ख्या		१	२	२	२		
		थोक तथा खुद्रा व्यापारमा रोजगारी सिर्जना	सङ्ख्या		८०	१५०	२५०	२५०		
	नगरपालिकाभित्रको आपूर्ति प्रणाली प्रभावकारी भएको हुनेछ ।	सुपथ मूल्य पसल	सङ्ख्या		२	५	६	६		
		सहकारी पसल	सङ्ख्या		१	२	३	३		
		होलसेल पसलको सङ्ख्या	सङ्ख्या		११	१५	२०	२०		
		स्थानीय बजार र आपूर्ति अनुगमन	सङ्ख्या		४	४	४	४		

४.५ श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

४.५.१ पृष्ठभूमि

श्रम तथा रोजगारीलाई सुरक्षित, व्यवस्थित एवं उपलब्धिमूलक बनाउन र रोजगारबाट प्राप्त ज्ञान, सिप, पुँजी तथा अनुभवलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालनका लागि प्रोत्साहन गर्न सुरक्षित रोजगारीको सवाललाई नगरपालिकाले आफ्नो योजनामा समेट्न आवश्यक रहेको छ । नगरपालिकाभित्र कूल जनसङ्ख्याको आधा भन्दा बढी आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या रहेका छन् । आर्थिक रूपमा सक्रिय जनशक्तिलाई स्थानीय स्तरमा पर्याप्त रोजगारीको अवसर प्राप्त नहुँदा यस पालिकाबाट वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति बढ्दो छ ।राष्ट्रिय जनगणना २०७८ का अनुसार यस नगरपालिकाको कूल घरधुरीमध्ये करिव ७३८ घरधुरीबाट मानिसहरू वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन् । नगरपालिकाको क्षेत्रका कूल ४,५०१ घरपरिवारमध्ये परिवारका कुनै एक सदस्य वैदेशिक रोजगारीमा गएका घरपरिवारको अनुपात करिव १६.३९ प्रतिशत रहेको छ ।नगरपालिकामा करिब ३८.९ प्रतिशत जनसङ्ख्या बेरोजगार छ ।

गरिबी न्यूनीकरण र मानव सुरक्षाको महत्त्वपूर्ण साधनको रूपमा रहेको नागरिकको सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणको हकलाई संविधानले नै सुनिश्चित गरेको छ। राज्यले आर्थिक तथा सामाजिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका विपन्न एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, आफ्नो हेरचाह आफैं गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिक, दलित आदिलाई लक्षित गरी स्वास्थ्य उपचार सेवा, स्वास्थ्य बिमा, दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, निर्वाहमुखी भत्ता लगायत विशेष व्यवस्था सहित संरक्षणको व्यवस्था गर्दै आएको अवस्था छ।संघीय सरकारमा जस्तै पालिकामा पनि विद्यमान सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण प्रणालीलाई अझ सुदृढ, वित्तीय रूपले दिगो तथा प्रभावकारी बनाउन निकै आवश्यक भएको छ ।

४.५.२ समस्या तथा चुनौती

स्वदेशमा सीमित रोजगारी अवसर, युवा जनशक्तिको बढ्दो आकार, परम्परागत जीवन प्रणालीमा युवाहरूको घट्दो रुचि लगायतका कारणले नेपाली युवाहरू वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रम बढ्दो छ । जसले अल्पकालीन रूपमा बेरोजगारीको समस्या न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुग्नुका साथै प्राप्त विप्रेषणले मुलुकको अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन महत्त्वपूर्ण योगदान गरिरहेको छ । रोजगारीका कारण बढ्दो बसाइँसराइ र वैदेशिक रोजगारीमा जाने प्रवृत्तिले स्थानीय स्तरमा जनशक्तिको कमी, पारिवारिक, सामाजिक समस्या र परनिर्भरता बढिरहेको छ । नगरपालिका क्षेत्रमा बढिरहेको विप्रेषण आयको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग हुन नसक्दा उपभोग बढ्दो छ ।

सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका कार्यक्रम कार्यान्वयनमा जटिलताले कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा सञ्चालन हुन नसक्नु, सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणसम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क नहुनु यस क्षेत्रका केही समस्याहरू हुन् । अन्तराष्ट्रिय बजारसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्तिको विकास गरी वैदेशिक रोजगारमा पठाउन नसक्नु, वैदेशिक रोजगारको क्षेत्रमा ठगी लगायतका घटनाहरू बढ्नु, पारिवारिक तथा सामाजिक पुनः एकीकरणका सवालहरू सम्बोधन नहुनु, वैदेशिक रोजगारको दिगो विकल्प दिन नसक्नु आदि नगरपालिकाको लागि चुनौतीका रूपमा देखिन्छ । त्यसैगरी, सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण सेवाको एकीकृत सूचना प्रणालीलाई कार्यान्वयनमा ल्याउनु, एकीकृत् तथ्याङ्कको व्यवस्थापन गर्नु, सामाजिक सुरक्षाको दायरामा क्रमशः वृद्धि गरी स्रोतको दिगोपना र न्यायपूर्ण वितरण गर्नु सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रका विद्यमान चुनौतीहरू हुन् ।

४.५.३ सम्भावना तथा अवसर

आर्थिक रूपले जानसाङ्ख्यिक लाभ लिन सकिने जनसङ्ख्याको बाहुल्यता रहेको छ; जसको परिचालनमार्फत नगरपालिकाले स्थानीय विकासका कार्यलाई तीव्रतर रूपमा अगाडि बढाउन सक्छ । त्यसैले यो सङ्ख्या आफैंमा एउटा महत्त्वपूर्ण अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसको अलावा विदेशमा आर्जित विप्रेषण र सिकेको सिप

आफ्नो भूमिमा प्रयोग गर्न सकेमा आर्थिक विकासमा योगदान पुग्नुका साथै उत्पादन एवं रोजगारको अवसर समेत विस्तार हुने देखिन्छ ।

सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणको विषय तीनै तहका सरकारले कार्यान्वयन गर्ने अधिकार क्षेत्रमा पर्नु, नेपाल सरकारले योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजना कार्यक्रम लागू गर्नु तथा सामाजिक सुरक्षा कोष ऐन लागू हुनु सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको अवसर हो ।

४.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरी समावेशी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण प्रणाली मार्फत कल्याणकारी पालिकाको रूपमा स्थापित गर्ने ।

उद्देश्य

१. वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा तिनका परिवारले वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त आर्थिक लाभमा वृद्धि गर्नु ।

२. सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूमा समाजका लक्षित वर्गको पहुँच सुनिश्चित गर्दै सुरक्षित र सम्मानजनक जीवनयापनका लागि सेवा सुविधाहरूको विस्तार गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका १० : श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका रणनीति र कार्यनीति

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा तिनका परिवारले वैदेशिक रोजगारीबाट आर्थिक लाभ प्राप्त /वृद्धि गर्नु।	
१.१: वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा तिनका परिवारले वैदेशिक रोजगारबाट आर्थिक लाभ वृद्धि गर्नुका साथै वैदेशिक रोजगारबाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावहरू न्यूनीकरण गर्ने ।	१. स्थानीय तहमा स्वरोजगार तथा रोजगार सृजना हुने खालका कार्यक्रमहरू प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गरिनेछ । २. वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरूको यात्रालाई सुरक्षित, मर्यादित र उपलब्धिमूलक बनाउन सुरक्षित वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी व्यापक सूचना प्रवाह, सिप तालिम प्रदान तथा आवश्यक कानुनी सहायता प्रदानका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गरिनेछ । ३. नगरपालिकाभित्र प्राप्त विप्रेषणलाई आयमूलक क्षेत्रमा लगानी गर्नका लागि वित्तीय साक्षरता कक्षा सञ्चालन गर्दै उद्यम विकासमा सहयोग गर्ने साथै वैदेशिक रोजगारका कारण व्यक्ति, परिवार तथा समाजमा उत्पन्न नकारात्मक असरहरूलाई न्यूनीकरणका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गरिनेछ। ४. वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएर आएका व्यक्तिहरूको ज्ञान, सिप, पुँजीलाई व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकास गरिनेछ । ५. मनोसामाजिक परामर्श सेवालाई पालिकाको स्वास्थ्य शाखाअन्तर्गत आन्तरिकीकरण गर्दै सोसम्बन्धी सेवालाई दिगो रूपमा प्रवाह गरिनेछ । ६. सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँगको समन्वय तथा सहकार्यलाई बढावा दिई सुरक्षित वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी सेवाहरू प्रवाह गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूमा समाजका लक्षित वर्गको पहुँच सुनिश्चित गर्दै सुरक्षित र सम्मानजनक जीवनयापनका लागि सेवा सुविधाहरूको विस्तार गर्नु ।	
२.१ : लक्षित वर्गको पहिचान गरी सुदृढ सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको विकास गर्ने ।	१. सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी आवश्यक कानुनी दस्तावेज तयार गरिनेछ । २. लक्षित वर्गका व्यक्तिहरूलाई उपलब्ध गराइने सामाजिक सुरक्षा भत्ताका कोषको व्यवस्था गरिनेछ । ३. व्यवस्थित सामाजिक सुरक्षा सूचना प्रणालीमार्फत् लक्षित वर्गको पहिचान गरी

	आवश्यक भएमा थप एकीकृत योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । ४. परित्यक्त, हिंसापीडित, शारीरिक रूपले अशक्त, अपाङ्गता भएका तथा विशेष जोखिममा रहेका विपन्न वर्गका नागरिकहरूका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ र आफू एक्लो नभएको र पालिका साथमा रहेको अनुभूति प्रदान गरिनेछ। ५. लक्षित वर्गप्रति संवेदनशील बनाई जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
२.२: सुरक्षित, मर्यादित र सभ्य समाज निर्माण गर्ने ।	१. सामाजिक विकृति, कुरीति, जातीय छुवाछुत तथा भेदभाव नियन्त्रण लगायतका विभिन्न नकारात्मक गतिविधिहरू न्यूनीकरणका लागि आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. अपाङ्ग र लैङ्गिकमैत्री संरचना निर्माण गरिनेछ । ५. मर्यादित जीवनबारे सचेतनात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा				१२४००	१२४००	१२४००	१२४००	१२४००	६२०००						
	युवा स्वरोजगार कार्यक्रम	एकमुष्ट			३०००	३०००	३०००	३०००	३०००	१५०००		८	२		२	३
	आरन सुधार तथा आधानुनीकरण कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		८	२		२	३
	सहकारी प्रर्वद्धन कार्यक्रम	एकमुष्ट			४००	४००	४००	४००	४००	२०००		८	२		२	३
	सीपमुलक तालिम(सिलाइ, कटाइ, घडी, मोबाइल, टेलिभिजन तथा कम्प्युटर मर्मत हाउस वाइरिङ गलैचा तथा उनजन्य वस्तु निर्माण, सिकर्मी, डकर्मी ड्राइभिङ) कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		८	२		३	३
	सचेतना मुलक (रिटर्नी स्वयंसेवक परिचालन/अन्तरक्रिया/होर्डिङबोर्ड/जानकारीमुलक पर्चा विकास तथा वितरण) कार्यक्रम संचालन	सालबसाली		१	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		८	२		३	३
	आर्थिक/वित्तीय साक्षरता कक्षा सञ्चालन	सङ्ख्या		५	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		४	२		२	३
	व्यवसायिक सीप विकास तालिम सञ्चालन	सङ्ख्या		५	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		४	२		२	३
	वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्ति तथा तिनका परिवारका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा	एकमुष्ठ			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		८	२		३	३
	विप्रेषणको उत्पादनमूलक (उद्यमशीलता) उपयोगको लागि कार्यक्रम संचालन	सङ्ख्या		५	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		८	२		२	३
	टुहुरा बालबालिका छात्रवृत्ती तथा एकल पुरुष भत्ता	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		८	२		२	३

४.५.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

५. श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याईंको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	रोजगारीका थप अवसरहरू सिर्जना गरी समावेशी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण प्रणाली मार्फत् कल्याणकारी पालिकाको रूपमा स्थापित हुनेछ ।	सिपमूलक तालिम लिएर वैदेशिक रोजगारीमा जाने	प्रतिशत		१५	५०	८०	८०	नगरपालिका प्रोफाइल, सम्वन्धित शाखाको प्रतिवेदन	नगरपालिका भित्र थप राेजगार सृजना भइ सामाािजक सुरक्षााको प्रत्याभूति भएको हुने
		विप्रेषणलाई उद्यम विकास र आयमूलक क्षेत्रमा परिचालन	प्रतिशत	०	२	५	१०	१०		
असर १	वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा तिनका परिवारमा वैदेशिक रोजगारवाट आर्थिक लाभ वृद्धि हुनेछ ।	विप्रेषणलाई उद्यम विकास र आयमूलक क्षेत्रमा परिचालनका लागि वित्तीय साक्षरता	परिवार	०	५०	३००	५००	५००		
		वैदेशिक रोजगारी संलग्न घरपरिवारहरूलाई उद्यम विकास सहयोग	सङ्ख्या	०	१८	३७	४५	४५		
प्रतिफल	समाजमा वैदेशिक रोजगारवाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावहरू न्यूनीकरण हुनेछ ।	सुरक्षित वैदेशिक रोजगारका लागि सूचना प्रवाह	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		
		वैदेशिक रोजगारका कारण उत्पन्न मानसिक समस्याहरूमा मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान	सङ्ख्या	०	२०	६०	१००	१००		
	वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त हुने विप्रेषणमा वृद्धि हुनेछ ।	विप्रेषण	रुपियाँ (करोडमा)		६	७	८	८		
असर २	समावेशी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण प्रणाली मार्फत कल्याणकारी पालिकाको रूपमा स्थापित भएको हुनेछ ।	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आबद्ध जनसङ्ख्या (कूल लाभग्राहीमध्ये)	सङ्ख्या		आवस्यकता अनुसार सबै					
		कृषि तथा पशु बिमामा आबद्ध परिवार	प्रतिशत		५	७	१०	१०		
प्रतिफल	सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणसम्बन्धी कानुनी दस्तावेज तयार भई कार्यान्वयनमा आएका हुनेछ।	सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणसम्बन्धी आवश्यक कानुन निर्माण	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		
	एकीकृत सूचना प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ ।	सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी एकीकृत सूचना प्रणाली व्यवस्थापन	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		

परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र

नगरपालिकाले विगत वर्षदेखि नै शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद र युवा स्वरोजगारलाई प्राथमिकता क्षेत्रका रूपमा राखेर वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम तयार गरेको छ । शैक्षिक क्षेत्रमा गुणस्तर र पहुँचमा अभिवृद्धिका लागि प्राविधिक शिक्षाको विस्तार, नमुना विद्यालय कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् । स्वास्थ्य सेवा विस्तार, विशिष्टीकरण तथा गुणस्तर वृद्धि, एक घर एक खानेपानी धारा निर्माण, खुला दिशामुक्त क्षेत्र घोषणा, बालमैत्री तथा लैङ्गिक हिंसामुक्त नगरपालिका, विभेद् अन्त्य तथा समावेशी प्रतिनिधित्व र उत्पादनमुखी कार्यक्रममार्फत युवालाई रोजगारी प्रदान गर्ने नीति तथा कार्यक्रम नगरपालिकाले तर्जुमा गरेको देखिन्छ । विद्यालय बाहिर रहेका वालबालिकालाई विद्यालय शिक्षामा समाहित गर्ने अभियान निरन्तर रहेको र विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्र घोषणा गर्नुका साथै बालमैत्री सिकाइ विधि अवलम्बन गरिने नीति लिइएको छ ।

५.१ स्वास्थ्य तथा पोषण

५.१.१ पृष्ठभूमि

हरेक नागरिकको आधारभूत आवश्यकताका रूपमा रहेको स्वास्थ्य सेवा संविधानले निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक सुनिश्चित गरेको छ । संविधानमा कसैले पनि आकस्मिक सेवाबाट बञ्चित हुन नपर्ने व्यवस्था उल्लेख छ (नेपालको संविधान, धारा ३५, उपधारा १) । त्यसैगरी आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइका साथै पोषणसम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड, योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन गर्ने अधिकार संविधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । त्यसैअनुरूप दिगो विकासका लक्ष्य ३ तथा "सुलभ स्वास्थ्य सेवा स्वस्थ नागरिक" को उद्देश्य पूरा गर्न नगरपालिकाले यस आवधिक योजनामा स्वास्थ्य र पोषणसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ ।

आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई चुस्त दुरूस्त राख्न नगरपालिका क्षेत्रभित्र १ अस्पताल, ५ वटा स्वास्थ्य चौकी, ३ वटा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, ५ वटा बर्थिङ सेन्टर, १ आयुर्वेद औषधालय, ४ सहरी स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, ८ सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ, १ वटा निजी पोलिक्लिनिक, १ वटा निजी अस्पताल, १ वटा नगर आयुर्वेद स्वास्थ्य एकाइ केन्द्र र नगरका सबै वडाहरूमा सक्रिय महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका रहेका छन् ।

५.१.२ समस्या तथा चुनौती

गोकुलेश्वर अस्पताल दक्ष जनशक्ति अभाव र स्वास्थ्यकर्मीहरूको संकुचित मानसिक प्रवृत्तिका कारण प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन हुन सकिरहेको छैन । स्वास्थ्य चौकीका पूर्वाधार अपर्याप्त अवस्थामा रहेको, पर्याप्त उपकरण र औषधीहरू उपलब्ध नभएको, भवन सबैलाई पायक पर्ने ठाउँमा नभएको, जनशक्तिको अभावमा पर्याप्त बर्थिङ सेन्टर सञ्चालन गर्न नसकिएको, सामान्य उपचारबाहेक जटिल स्वास्थ्य समस्याहरूमा उपचार सुविधा उपलब्ध हुन नसकेको पाइन्छ । साथै सर्ने तथा नसर्ने रोगहरू, कुपोषण, दुर्घटना तथा विपदजन्य स्वास्थ्य समस्याहरू विद्यमान रहनु, विश्वव्यापीकरणसँगै खानपान तथा जीवनशैलीमा आएको परिवर्तनले नसर्ने रोगहरूको भार तथा मानसिक समस्याहरू बढ्दै जानुजस्ता समस्याहरू पनि रहेका छन् ।

विद्यमान भौतिक संरचनाबाट सेवा प्रवाह गर्न कठिनाइ हुनु, रोगको निदान गर्नको लागि न्यूनतम उपकरण र सुविधाहरू उपलब्ध गराउन नसक्नु, बजेट र जनशक्तिको अभावमा पायक पर्ने स्थानमा स्वास्थ्य चौकीका शाखाहरू, बर्थिङ सेन्टर लगायत घुम्ती स्वास्थ्यसेवा दिन नसक्नु, आवश्यकताअनुसार जनशक्ति र औषधीहरूको आपूर्ति बढाउन नसक्नु, भौगोलिक विकटताले अपाङ्ग, वृद्ध, वृद्धालाई सहज पहुँच पु्याउन नसक्नु, बदलिँदो अस्वस्थकर जीवनशैली तथा आहार-व्यवहारको अभ्यास रहनु जस्ता चुनौतीहरू विद्यमान छन् ।

५.१.३ सम्भावना तथा अवसर

संविधानले प्रत्याभूत गरेका स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी नीति तथा कानुनहरूको निर्माण भएको, प्रदेश तथा स्थानीय तहले स्वास्थ्य समस्याहरूको पहिचान गरी स्रोत साधनको परिचालन गर्ने वातावरणको सृजना भएको, स्वास्थ्य क्षेत्रमा

नागरिकको चेतना तथा चासो बढ्दै गएको, मुलुकमा दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको उपलब्धतामा वृद्धि भइरहेको, स्वास्थ्य बिमा र आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको विकास तथा बिस्तार हुँदै गएको, सबै वडाहरू सडक सञ्जालमा जोडिँदा स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा सहजता रहेको जस्ता विषयहरू स्वास्थ्य तथा पोषण विकासका सबल पक्षहरू हुन् ।

५.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

स्वास्थ्य संस्थाहरूको भौतिक संरचना निर्माण गरी सेवा प्रवाहको क्षमतामा वृद्धि गर्ने ।

उद्देश्य

१. सबै नागरिकहरूको आधारभूत तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गराउनु ।
२. स्वस्थ जनशक्ति तयार गर्न तथा रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउन गुणस्तरीय र पोषणयुक्त खाद्य सामग्रीमा पहुँच बढाउनु ।
३. स्वास्थ क्षेत्रमा थप लगानी वातावरण सिर्जना गरी स्वास्थ्य सेवा सुधार गर्नु।
४. नगरपालिकालाई कुपोषणमुक्त बनाउनु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ११ : स्वास्थ्य तथा पोषणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : सबै नागरिकहरूको आधारभूत तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गराउनु ।	
१.१: गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज पहुँच हुने गरी प्रभावकारी रूपमा सेवा उपलब्ध गर्ने।	१. आवश्यक एम्बुलेन्स, औषधी, उपकरण, प्रविधि र दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरू सहितको प्रभावकारी एवम् जवाफदेहीपूर्ण स्वास्थ्य सेवा प्रणालीको विकास गरिनेछ । २. गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच पुऱ्याउन स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम लागु गरिनेछ । ३. सर्ने वा नसर्ने रोगहरूका बारेमा प्रवर्द्धनात्मक, निरोधात्मक र उपचारात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । ४. स्वास्थ्यको सहज पहुँचकालागि आधुनिक सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरिनेछ । ५. स्वास्थ्य सेवा प्रवाहलाई पारदर्शी, जवाफदेही एवम् जनउत्तरदायी बनाउन सुशासनमा जोड दिइनेछ । ६. ल्याब सेवा सञ्चालनकालागि आवश्यक पहल अघि बढाइनेछ ।
१.२: पालिका मातहतका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा तोकिएका सङ्ख्यामा स्वीकृत जनशक्ति व्यवस्थापन गरी सेवा प्रवाहको क्षमता र पहुँच विस्तार गर्ने ।	१. पालिका भित्रका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा स्वीकृत कूल दरबन्दीको सङ्ख्या यकिन गरी आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ । २. दरबन्दी अनुसार माग भई प्राप्त जनशक्ति वा पालिकाको निजी स्रोतबाट नियुक्त गरिएका स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई पालिकाको मातहतमा आवश्यक तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य २: स्वस्थ जनशक्ति तयार गर्न तथा रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउन गुणस्तरीय र पोषणयुक्त खाद्य सामग्रीमा पहुँच बढाउनु ।	
२.१: पोषणयुक्त खानेकुराको बारेमा चेतना बढाउँदै यस सम्बन्धी सेवाको पहुँच सबै बस्तीसम्म पुऱ्याउने ।	१. गुणस्तरीय एवम् स्वास्थ्य वर्द्धक खाद्य पदार्थको प्रयोग बढाउँदै कुपोषण न्यूनीकरण गरिनेछ । २. मातृशिशु पोषण अवस्थामा सुधार ल्याउन विद्यमान बहुक्षेत्रीय पोषण योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ । ३. "सुनौला हजार दिन" अभियानलाई निरन्तरता दिइनेछ। ४. नागरिक स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने खाद्य पदार्थको विज्ञापन र बजार प्रवर्द्धनमा बन्देज लगाइनेछ ।

२.२ः मातृ तथा नवजात शिशु मृत्युदर, शिशु मृत्युदर र बाल मृत्युदर घटाउने र औसत आयु बढाउने ।	१. नवजात शिशु मृत्युदर, शिशु मृत्युदर, बाल मृत्युदर र मातृ मृत्युदर घटाउनको लागि प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित मातृत्व, बाल तथा शिशु स्वास्थ्य सेवाहरू सञ्चालन गरिनेछ । २. प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित मातृत्व एवम् बाल तथा शिशु स्वास्थ्य सेवा स्वास्थ्य तथा पोषणबारे जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ः स्वास्थ क्षेत्रमा थप लगानी वातावरण सिर्जना गरी स्वास्थ्य सेवा सुधार गर्नु।	
३.१ः स्वास्थ्य क्षेत्रमा निजी, सहकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको संलग्नता वृद्धि गरी ती क्षेत्रहरूबाट हुने लगानीलाई व्यवस्थित गर्ने ।	१. निजी र गैरसरकारी क्षेत्रमा स्थापित स्वास्थ्यसम्बन्धी व्यावसायिक सङ्घ-संस्थाहरूबीच स्वास्थ्य सेवा प्रवाह, अध्ययन, अनुसन्धान कार्यमा सहकार्यलाई बढावा दिइनेछ । २. स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी, निजी, सामुदायिक एवम् सहकारी क्षेत्रलाई समेट्दै गुणात्मक सेवा सुनिश्चित गराउन सुशासन कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।
३.२ः नगरपालिका क्षेत्रमा उपलब्ध जडीबुटीको व्यवस्थापन र उपयोग गर्दै आयुर्वेद चिकित्सा प्रणालीको विकास विकास गर्ने ।	१. आयुर्वेद पद्धतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि उपयुक्त संरचनाको विकास र विस्तार तथा स्थानीय जडीबुटीमा आधारित औषधी तयार गरी प्रयोग तथा वितरण गरिनेछ । २. आयुर्वेद प्रणालीको क्रमबद्ध विकास प्रणालीको संरक्षण, विकास एवम् विस्तारका लागि दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ ः नगरपालिकालाई कुपोषणमुक्त बनाउनु ।	
५.१ः शैल्यशिखर बासीलाई पोषणयुक्त खानेकुरा खान पाउने सुनिश्चितता गर्ने ।	१. न्यून आय भएका तथा गरिबीको रेखामुनि रहेका परिवारहरूको पहिचान गरी ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूकालागि पोषणयुक्त खानेकुराहरूको प्रवन्ध मिलाइनेछ। २. स्थानीय अर्गानिक उत्पादनको महत्त्व तथा सन्तुलित आहारका बारेमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ३. नगरपालिका भित्र खाद्य सुरक्षाको अवस्था सन्तोषजनक राख्न एक घर एक टनेल/करेसाबारीको व्थवस्था गरिनेछ । ४. पोषण सुरक्षासम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ५. गर्भवती महिला तथा बालबालिकाको लागि खोप तथा नियमित स्वास्थ्य जाँचको सुनिश्चितता गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	स्वास्थ्य तथा पोषण				१५०००	१६०००	२४०००	५३०००	३५०००	१४१०००						
	गोकुलेश्वर प्राथमिक असपत्तालको समग्र सुधार	एकमुष्ट			२०००	३०००	२०००	५०००	६०००	१८०००		३	५		२	३
	आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रको ल्याब सहित स्तरोन्नती तथा तला थप	एकमुष्ट				५०००	५०००	६०००	७०००	२३०००		३	५		२	३
	आधारभूत स्वा. केन्द्र लाई स्वास्थ्य चौकीमा स्तरोन्नती	सङ्ख्या			१०००			१००००		१००००		३	५		२	३
	सामुदायिक तथा सहरी स्वास्थ्य केन्द्र व्यवस्थापन	सङ्ख्या			१०००			१००००	१००००	२००००		३	५		१	३
	दक्ष स्वास्थ्यकर्मि सहितको स्वास्थ्य ईकाइ स्थापना तथा संचालन	एकमुष्ट			१०००	६०००	६०००			१२०००		३	५		२	३
	खोप केन्द्र तथा प्रसुती गृह निर्माण	सङ्ख्या			१०००		१००००	१००००		२००००		३	५		१	३
	सबै तहका स्वास्थ्य कर्मीहरूका लागि तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	५००	१०००	१०००	५०००		४	५		२	३
	पोषण हट व्याग, कम्बल वितरण	एकमुष्ट			१०००	१०००	५००	१०००	१०००	५०००		३	५		२	३
	एम्बुलेन्स खरीद	सङ्ख्या	२					१००००	१००००	२००००		३	५		२	३

५.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

१. स्वास्थ्य तथा पोषण

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याईंको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	नगरपालिकामा स्वास्थ्य सेवा सर्व शुलभ भएको हुनेछ ।	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष		६८	६९	७०	७०	नगरपालिका प्रोफाइल, स्वास्थ्य शाखा, वार्षिक प्रतिवेदन, झत्तङ	सरकारी स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रवाह हुने सेवा थप प्रभावकारी अर्थात् भरपर्दो सहज हुने, बाल पोषणमा भएको लगानी थप प्रभावकारी भएको हुने, स्वास्थ्य सेवा थप प्रभावकारी भएको हुने, स्वास्थ्य पूर्वाधारमा नगरपालिकाको लगानी वृद्धि भएको हुने
		३० मिनेटसम्मको दुरीमा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच रहेका परिवार	प्रतिशत		८०	१००	१००	१००		
असर १	गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको अभावमा स्वास्थ्यसेवाको लागि जिल्लाबाहिरका अस्पताल धाउनु पर्ने बाध्यताको अन्त्य हुनेछ ।	प्राथमिक उपचार केन्द्र	सङ्ख्या	१	१	२	२	२		
		अस्पताल	सङ्ख्या		०	१	१	१		
		बेड	सङ्ख्या	१५	०	१५	१००	१००		
		हेल्थ पोस्ट	सङ्ख्या	५	५	६	८	८		
		स्वास्थ्य एकाइ	सङ्ख्या	८	८	१०	१२	१२		
		विशेषज्ञ चिकित्सक	सङ्ख्या	२	०	२	४	४		
		मध्यम स्तरको स्वास्थ्य कार्यकर्ता	सङ्ख्या		६०	८०	१००	१००		
प्रतिफल	गर्भवती परीक्षणको सुविधाबाट आमा र गर्भमा रहेको बच्चाको स्वास्थ्यमा रुग्णता दरमा कमी हुनेछ।	संस्थागत सुत्केरी सेवाको दायरा	प्रतिशत		८०	१००	१००	१००		
		दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसुति सेवा लिएका महिला	प्रतिशत		३०	४०	७०	८०		
		बर्थिङ सेन्टर	सङ्ख्या		१५	२०	२०	२०		
		गर्भावस्थाको परीक्षण दर	प्रतिशत		८०	९५	१००	१००		
	बाल मृत्युदर, शिशु मृत्युदरमा कमी आउनेछ ।	५ वर्षमुनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	दर		०	०	०	०		
		शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	दर		०	०	०	०		
		नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	दर		०	०	०	०		
		पूर्ण खोप	प्रतिशत		१००	१००	१००	१००		

		भिटामिन ए खाने बालबालिका	प्रतिशत		१००	१००	१००	१००		
		झाडा पखालाको संक्रमण दर	प्रतिशत		३	१	०	०		
	महिला, अपाङ्ग र अल्पसङ्ख्यक समुदायमा स्वास्थ्य सेवा र सुविधाको पहुँचमा वृद्धि हुनेछ।	महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका	सङ्ख्या		२३	३०	३०	३०		
		सामान्य स्वास्थ्य उपकरण उपलब्ध भएका भवन	सङ्ख्या		सबै स्वास्थ्य संस्थामा					
		आधुनिक उपकरणसहितका स्वास्थ्य भवन	सङ्ख्या		४	६	६	६		
		आधारभूत सुविधासहितका स्वास्थ्य संस्था	सङ्ख्या		४	६	६	६		
		परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्ने दम्पति	प्रतिशत		४५	५२	६८	६८		
	प्रतिकारात्मक स्वास्थ्य सेवाको विस्तारबाट खर्चिलो र जोखिमयुक्त उपचारात्मक सेवाको खर्चमा कटौती हुनेछ।	सवारी साधन युक्त स्वास्थ्य संस्था	सङ्ख्या		०	५	१०	१०		
		स्वास्थ्य बिमा गर्ने परिवार	प्रतिशत		५	१७	२५	२५		
		एम्बुलेन्स सञ्चालन	सङ्ख्या		२	३	४	४		
		पालिकामार्फत निशुल्क उपलब्ध भएको औषधी	सङ्ख्या		९२	९२	९२	९२		
	स्वास्थ्य प्रवर्द्धनका उपायहरूबाट स्थानीय नागरिकहरूको स्वास्थ्यस्तर राम्रो भई औसत आयुमा वृद्धि हुनेछ।	एच.आइ.भी. एड्स रोकथामबारे जानकारी प्राप्त प्रजननयोग्य उमेरका महिला	प्रतिशत		६०	८५	१००	१००		
		स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन	सङ्ख्या		२	२	२	२		
		घुमन्ते स्वास्थ्य सेवा	पटक		२	२	२	२		
		दक्ष स्वास्थ्य सेवा तालिम	सङ्ख्या		१	१	१	१		
		प्रयोगशाला शुरु भएका स्वास्थ्य संस्था	सङ्ख्या		३	६	६	६		
असर २	बासीलाई पोषणयुक्त खानेकुरा खान पाउने सुनिश्चितता हुनेछ।	कुपोषण प्रभावित जनसङ्ख्या	प्रतिशत		५	१	०	०		
		आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका परिवार	प्रतिशत		३०	३५	५०	५०		
प्रतिफल	कुपोषणमुक्त नगरपालिका बन्नेछ ।	सुत्केरी -स्याहार भत्ता पाउने महिला	सङ्ख्या		सुत्केरी स्याहार भत्ता पउनु पर्ने सबै महिला					
		करेसाबारी भएको घरपरिवार	प्रतिशत		८५	९०	१००	१००		
		आफ्नो उत्पादनबाट वर्षभरी खान पुग्ने घरधुरी	प्रतिशत		५	१०	१५	१५		
		प्रतिव्यक्ति खाद्य उत्पादन	किलोग्राम		४५	५५	६०	६०		

		कम्तीमा एक गाई/भैंसी भएको परिवार	प्रतिशत		७५	७७	८०	८०		
		कम्तीमा एक मासुजन्य पशुपक्षी पाल्ने घर परिवार	प्रतिशत		७१	७५	८०	८०		
		उच्च खाद्य असुरक्षाको स्थितिमा रहेका परिवार	प्रतिशत		६०	५०	३०	३०		
		उपभोगको दुई तिहाइ खानामा खर्च गर्ने जनसङ्ख्या	प्रतिशत		७५	६०	४५	४५		

५.२ शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्तन

५.२.१ पृष्ठभूमि

शिक्षा हरेक व्यक्तिको मर्यादित एवम् परिष्कृत जीवन र सम्मानित रोजगारी तथा उद्यम विकासको आधार हो । नेपालको संविधानले शिक्षासम्बन्धी हकलाई मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरेको छ । आधारभूत शिक्षामा पहुँच, आधारभूत तहसम्मको अनिवार्य र निःशुल्क शिक्षा तथा माध्यमिक तहसम्मको निःशुल्क शिक्षा पाउने हक प्रत्याभूत गरेको छ । नेपालको संविधानले स्थानीय तहलाई आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको जिम्मेवारी दिएको छ । नगरवासीलाई उत्पादनशील जीवन बिताउन आवश्यक पर्ने जीवनोपयोगी सिपको विकास र सिकाइको अवसर प्रदान गर्दै सक्षम र समावेशी जनशक्तिको विकासद्वारा मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउनु पर्दछ । यो योजना बालबालिकालाई गुणस्तरीय र समावेशी शिक्षण सिकाइको वातावरणमा सहभागी हुने अवसरको सुनिश्चितता प्रदान गरी दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने महत्त्वपूर्ण माध्यम बन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

नेपालको संविधानले विद्यालय तहको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ । शैक्षिक विकासको सन्दर्भमा निरक्षरता अन्त्य गर्दै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा सहज पहुँच कायम गर्न राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्तरबाट अभ्यासहरू भइरहेका छन् । नेपालले लिएको दिगो विकास लक्ष्यअनुसार सन् २०३० सम्ममा सबैलाई गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता गर्न संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका तर्फबाट आवश्यक पहल भइरहेको छ । शिक्षालाई विकासको मूल आधारका रूपमा लिई शैल्यशिखर नगरपालिकाले नमुना विद्यालयका साथै प्राविधिक तथा उच्च शिक्षाका पूर्वाधार तयार गरी सहज अवसरहरू सृजना गर्ने कुरालाई महत्त्व दिई दस बर्से शिक्षा योजना तर्जुमा कार्यको सुरुवात गर्नु आवश्यक देखिन्छ ।

५.२.२ समस्या तथा चुनौती

शिक्षा क्षेत्रको सुधारमा राष्ट्रिय तथा स्थानीय स्तरबाट संस्थागत तथा व्यावहारिक प्रयास भए तापनि गुणस्तरीय तथा प्रतिस्पर्धी शिक्षाको दिशामा समय सापेक्ष सुधारहरू हुन सकेका छैनन् । भौगोलिक विकटता, गरिबी र स्रोत तथा साधनको अपर्याप्तता रहको छ । हालसम्म शिक्षण सिकाइमा शिक्षण सामग्रीको निर्माण तथा उपयोग हुन सकेको छैन भने आधुनिक सूचनाप्रविधिको पहुँचमा कमी रहेको छ । स्थानीय आवश्यकता अनुसारको स्थानीय पाठ्यक्रम र शैक्षिक क्यालेन्डर तयारी तथा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । विद्यालयको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा पर्याप्त ध्यान दिन नसक्दा शिक्षकको नियमितता र शिक्षण प्रक्रिया प्रभावकारी हुन सकेको छैन । सिकाइ उपलब्धि विश्लेषण र कार्यान्वयनमा कमी रहेको छ ।

स्थानीय शैक्षिक संस्थामा जनविश्वासको कमीका कारण गुणस्तरीय शिक्षाका लागि नगरपालिकामा रहेका निजी शैक्षिक संस्थाप्रतिको परनिर्भरता कायम रहेको छ । उच्च शिक्षाका लागि क्याम्पस र प्राविधिक शिक्षाका लागि विद्यालयमा प्राविधिक धारको आवश्यकतालाई सम्बोधन हुन सकेको छैन । धेरैजसो ११ र १२ कक्षामा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको अन्यत्र बस्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छ । कतिपय वडाहरूमा विद्यालयका भवनहरू जीर्ण र पहिरोको जोखिममा रहेका छन् । दलित जातिका बालबालिकाहरूको विद्यालयलाई निरन्तरता दिने क्रम कम छ । सानो उमेरमा विवाह गर्ने र उमेर बढ्दै गएपछि बजार र वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रम रोकिएको छैन । निरक्षरता हटाउन सञ्चालन भएका अनौपचारिक शिक्षा कक्षा प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । पूर्वाधारतर्फ बालमैत्री तथा अपाङ्गमैत्री भवन, खेलमैदान, घेरबार र शौचालयको कमी रहेको छ । सामाजिक परिवेशमा शैक्षिक वातावरणको कमीजस्ता समस्या विद्यमान रहेको छ ।

५.२.३ सम्भावना तथा अवसर

महिला, दलित, जनजाति र अपाङ्गता भएका एवम् सीमान्तीकृत समुदायका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा ल्याउन र टिकाउन विभिन्न प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने अवस्था रहनु, माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय

तहको कार्य दायरामा परेकाले शैक्षिक सुशासनको प्रत्याभूति सहज हुनु, शिक्षासँगै रैथाने ज्ञान, सिप र प्रविधि उपयोग तथा विकासको प्रचुर सम्भावना रहेको छ ।

प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिपप्रतिको युवाको आकर्षण रहनु, अभिभावकहरूमा थप जागरुकता विकास गरी शिक्षामा सबैको पहुँच पुऱ्याउन सकिनु, समृद्धिका मुख्य संवाहकका रूपमा रहेका पर्यटन, ऊर्जा, कृषि, उद्योग, पूर्वाधार, जनशक्ति विकास, सुशासनको मुख्य आधार नै शिक्षाको विकास रहनु यहाँका शिक्षा विकासका अवसरहरू हुन् ।

५.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

नगरपालिकामा विज्ञान र नवप्रवर्तनको प्रवर्द्धनसँगै सबैको गुणस्तरीय, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षामा सहज पहुँचको प्रत्याभूति गर्ने।

उद्देश्य

१. शिक्षण संस्थाहरूको संस्थागत विकास गर्नु ।
२. सबैका लागि शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाको अवसर बढाउनु ।
३. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक शिक्षामा जोड दिनु।
४. शैक्षिक विकासका लागि पूर्वाधार विकास तथा उच्च शिक्षाको आधार तयार गर्नु ।
५. संस्थागत तथा निजी विद्यालयहरूलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउनु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका १२ : शिक्षाका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : शिक्षण संस्थाहरूको संस्थागत विकास गर्नु ।	
१.१: विद्यालयमा गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता गर्न संस्थागत विकास गर्ने ।	१. नगरपालिका शिक्षा नीतिको तर्जुमा, ऐन नियमावली तथा योजनाको कानुनी व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । २. सबै विद्यालयहरूलाई शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली विकास गरी पालिकाको नेटवर्कमा रहने गरी एकद्वार पद्धतिबाट सञ्चालन गरिनेछ । ३. उत्कृष्ट कार्य गर्ने शिक्षक, कर्मचारी र अभिभावकलाई वार्षिक रूपमा पुरस्कार तथा सम्मानको व्यवस्था गरिनेछ । ४. विद्यालयहरूमा अन्तर-विद्यालय भ्रमण तथा सिकाइ आदानप्रदान कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ। ५. गुणस्तरीय सिकाइ मापदण्ड/ढाँचा (पाठ्यक्रम, विद्यालयको सिकाइ वातावरण, शिक्षक, शिक्षण सिकाइ सामग्री, शिक्षण विधि, परीक्षा र मूल्याङ्कन, अनुगमन मूल्याङ्कन आदि) तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ६. विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा समय र गुणस्तर बढाउन विद्यालय अनुगमन, मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण प्रणालीको विकास गरिनेछ । ७. विद्यालयको उपलब्धि स्तर एवम् प्रणालीगत कार्यकुशलताको उपयुक्त मापदण्ड र सूचक तयार गरिनेछ । ८. महिला शिक्षक सुत्केरी विदामा रहँदा स्वयंसेवक वा सट्टा-शिक्षकको व्यवस्था गरिनेछ । ९. जनजातिको वर्चस्व भएको विद्यालयमा प्रारम्भिक कक्षा मातृभाषामा शिक्षण गर्नका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको विद्यमान पाठ्यक्रम अनुसार हुने गरी स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठयपुस्तकको विकास गरिनेछ।

१.२ः गुणस्तरीय शिक्षाको लागि तालिमको संस्थागत विकास गर्ने ।	१. स्थानीय आवश्यकताको आधारमा तालिम पाठ्यक्रमको मोड्युल बनाई विज्ञ प्रशिक्षकद्वारा तालिम सञ्चालन गरिनेछ । २. बालविकास केन्द्रका शिक्षक र आधारभूत तहमा दरबन्दी कम भएका विद्यालयका शिक्षकलाई बहुकक्षा/बहुवर्ग शिक्षणसम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिनेछ । ३. विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक शिक्षक तालिमको व्यवस्था गरिनेछ। ४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक (सफ्ट स्किल समेत) सिप प्रदान गर्न शिक्षकहरूलाई आधुनिक, शिक्षण सिपयुक्त, प्रविधिमैत्री, निरन्तर सिकाइमुखी बन्न तालिम दिँदै पेसागत दक्षता बढाइनेछ।
उद्देश्य २ः सबैका लागि शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाको अवसर बढाउनु ।	
२.१ः सबै नागरिकलाई आधारभूत शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।	१. दुर्गम बस्तीका विद्यालयलाई आवासीय विद्यालयका रूपमा रुपान्तरण गरिनेछ । २. आवश्यक परेको ठाँउमा स्कुल बसको व्यवस्था समेत गरिनेछ । ३. पालिका/वडा शिक्षा समिति गठन र क्रियाशील गर्दै विद्यालय शिक्षामा पहुँच नपुगेकाको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ । ४. नियमित रूपमा विद्यालयमा छोराछोरी पठाउने अभिभावकलाई सम्मान गरिनेछ । ५. गरिब तथा आर्थिक रूपमा विपन्न बालबालिकालाई पोशाक, शिक्षण सामग्री तथा खाजा भत्ताको व्यवस्था गरिनेछ । ६. पालिकाबाट सञ्चालन हुने विकास निर्माण तथा सुधार कार्यमा आर्थिक स्थिति कमजोर भएका अभिभावकलाई सहभागी गराई शिक्षाका लागि रोजगारी अभियान सञ्चालन गरिनेछ । ७. हेलचक्र्याइँ गरी बालबालिकाहरूलाई नियमित विद्यालय नपठाउने अभिभावकहरूलाई पालिकाबाट प्रदान गरिने सबै सुविधाबाट वञ्चित गरिनेछ ।
२.२ः दलित, अपाङ्गता भएका, विपन्न तथा लक्षित समुदायका बालबालिकाको शिक्षाको हक सुनिश्चित गर्ने ।	१. दलित, अपाङ्गता भएका, आर्थिक रूपले विपन्न तथा लक्षित समुदायका बालबालिकाको पहिचान गरी उच्च शिक्षासम्म निःशुल्क गर्न तथा छात्रवृत्ति प्रदान गर्नका लागि सिफारिस गरिनेछ । २. दृष्टिविहीनलाई ब्रेल लिपि तथा बहिरालाई सांकेतिक भाषामा निःशुल्क शिक्षाको लागि जिल्लाभित्रकै स्रोत कक्षाहरूमा सिफारिस गरिनेछ भने अन्य अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई स्रोत कक्षाको खोजी गरी शिक्षाको हक सुनिश्चित गरिनेछ । ३. विपन्न तथा लक्षित समुदायका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्न प्रत्येक विद्यालयमा विशेष छात्रवृत्ति कोषको स्थापना गरिनेछ । ४. विद्यालय जान नसक्ने अपाङ्गता भएका बालबालिकाकालागि घरमै पढाउने र अभिभावक शिक्षा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । ५. ब्रेललिपि तथा साङ्केतिक भाषाको तालिम माग भई आएमा पालिकाबाट व्यवस्थापन गरिनेछ। ६. अपाङ्गमैत्री पूर्वाधारहरूको निर्माण गरिनेछ ।
२.३ः अनौपचारिक जीवनपर्यन्त सिकाइ प्रणाली स्थापनाका लागि नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था गर्ने ।	१. औपचारिक शिक्षामा निरन्तरता दिन नसक्ने बालबालिका तथा नागरिकलाई अनुकूल तथा समकक्षी शिक्षाको अवसर प्रदान गर्न खुल्ला तथा वैकल्पिक शिक्षा/ विद्यालयको व्यवस्था गरिनेछ । २. औपचारिक शिक्षा प्रणालीभन्दा बाहिर रहेका नागरिकलाई मागमा आधारित व्यावसायिक तथा प्राविधिक तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । ३. पालिकाभित्र ट्युसन, कोचिङजस्ता विद्यालयबाहिर हुने अध्यापन सेवाको अनुमति तथा नियमन गर्ने कार्यविधि तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ४. एक विद्यालय एक पुस्तकालय तथा एक वडा एक सार्वजनिक पुस्तकालयको नीति बनाई सूचनामाथिको पहुँच र पढ्ने बानीको विकास गरी सबैका लागि आजीवन सिकाइको वा जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्रदान गरी दिगो विकासको चौथो लक्ष्य पूरा गर्न सहयोग गरिनेछ । ५. शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकाधिक प्रयोग हुने गरी शिक्षाको वैकल्पिक माध्यमका रूपमा विषयगत विज्ञको नमुना कक्षाको प्रसारण स्थानीय, टेलिभिजन तथा

	एफएम मार्फत् गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ः प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक शिक्षामा जोड दिनु ।	
३.१ः आधारभूत तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक सिप प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. आधारभूत तहमा व्यावसायिक सिप प्रदान गर्न स्थानीय पाठ्यक्रममा यस सम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिनेछ । २. विद्यालय शिक्षामा निर्वाहमुखी सिपलाई एकीकृत रूपमा समावेश गरिनेछ ।
३.२ः प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको पहुँचमा सहजता, गुणस्तरीयता तथा उपयोगितामा वृद्धि गर्ने ।	१. प्राविधिक जनशक्तिको अवस्थाबारे अध्ययन गरी आवश्यक विद्यालयमा स्थानीय आवश्यकता अनुसारका ९–१२ को प्राविधिक धार सञ्चालन गरिनेछ । २. सबै विद्यालयमा कम्प्युटरको ल्यावको व्यवस्था गर्दै इन्टरनेटको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ। ३. विद्यालयमा प्रयोगात्मक कक्षाका लागि विज्ञान प्रयोगशालाको व्यवस्था गरिनेछ । ४. माध्यमिक तह (कक्षा ११–१२) मा विज्ञान विषय अध्यापन गर्ने सामुदायिक विद्यालयको स्तरोन्नति एवम् विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रमको व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ : शैक्षिक विकासका लागि पूर्वाधार विकास तथा उच्च शिक्षाको आधार तयार गर्नु ।	
४.१ः उच्चस्तरको जनशक्ति उत्पादनको व्यवस्था गर्ने ।	१. नगरपालिकाको आवश्यकताको पूर्ति तथा शैक्षिक विकासका लागि उच्च शिक्षामा प्राविधिक विषयको क्याम्पस, बहुप्राविधिक शिक्षालय र गोकुलेश्वर बहुमुखी क्याम्पसमा नै इलक्ट्रोनिक इन्जिनियरिङ्ग विषयको पठनपाठनको पहलका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ। २. उच्च शिक्षामा प्राविधिक विषयलाई प्राथमिकता दिई उच्च दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न पालिकाभित्र कम्तीमा एउटा पोलिटेक्निकल शिक्षालय स्थापना गरिनेछ ।
४.२ः विद्यालयको पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	१. बालविकास केन्द्रको पूर्वाधार मापदण्डअनुसार तयार गरिनेछ। २. विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा विपत् प्रतिरोधी रूपमा तयार गरिनेछ। ३. प्रत्येक विद्यालयमा छात्र र छात्राका लागि छुट्टा-छुट्टै सुरक्षित तथा स्वस्थकर शौचालयको व्यवस्था गरिनेछ। ४. प्रत्येक विद्यालयमा खेल मैदानको व्यवस्था गरिनेछ । ५. विद्यालयमा पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला र कम्प्युटर ल्यावको व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य ५ : संस्थागत तथा निजी विद्यालयहरूलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाइनेछ ।	
५.१ः संस्थागत तथा निजी विद्यालयहरूको नियमन गरी सेवामूलक बनाउने ।	१. प्रत्येक कक्षामा १५ प्रतिशत गरिब र विपन्न विद्यार्थीलाई वडाको सिफारिसमा निःशुल्क पढाउने व्यवस्था गरिनेछ । २. नयाँ विद्यालयहरूको अनुमति दिँदा शैक्षिक गुठीको रूपमा मात्र अनुमति दिने व्यवस्था मिलाइनेछ। ३. संस्थागत विद्यालयहरूको नियमनका लागि मापदण्ड तयार गरी त्यसैको आधारमा शुल्क निर्धारण, वर्गीकरण, अनुगमन गरी सेवामूलक बनाइनेछ ।
४. सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गरी प्रतिस्पर्धी बनाउने ।	१. विद्यालयमा विषयगत शिक्षकद्वारा मात्रै शिक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । २. अंग्रेजी र नेपाली दुवै माध्यमबाट ऐच्छिक रूपमा सबै कक्षामा सञ्चालन गरिनेछ । ३. अङ्ग्रेजी माध्यमबाट कक्षा सञ्चालन गर्न चाहने विद्यालयका शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । ४. कमजोर बालबालिकालाई सुधारात्मक शिक्षण गरी सिकाइ स्तरको वृद्धि गरिनेछ । ५. आवश्यक तालिम दिई बालविकाससम्बन्धी सिकाइ सामग्रीहरूको उत्पादन बालविकास केन्द्रमा नै गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । ६. विद्यालयहरूको शिक्षक दरबन्दी, विद्यार्थी सङ्ख्या तथा भौगोलिकता आदिका आधारमा पुनः नक्साङ्कन गरी आवश्यकता अनुसार मर्जिङ गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतन			०	१८५००	२०५००	२४०००	२१५००	१८५००	९७५००						
	१० वर्षे शिक्षा गुरुयोजना कार्यान्वयन	एकमुष्ट			१०००					१०००		४	६		२	३
	गोकुलेश्वर मा.वि.मा छात्रावास स्तरोन्नती	एकमुष्ट					५०००			५०००		४	६		२	३
	सोलार नभएका विद्यालयहरुलाइ सोलार अनुदानका लागि सहयोग कार्यक्रम	एकमुष्ट				५०००	५०००			१००००		४	६		२	३
	प्रत्येक विद्यालयहरुमा वाइफाइ जडान तथा कम्प्युटर प्रयोगशाला व्यवस्थापन	एकमुष्ट				७५००				७५००		४	६		२	३
	मा.वि.हरुलाइ प्रोजेक्टर वितरण	एकमुष्ट					६०००			६०००		४	६		२	३
	प्रत्येक मा.वि.हरुलाइ विज्ञान सामग्रीका लागि अनुदान	एकमुष्ट						६०००		६०००		४	६		२	३
	खेल मैदान नभएका विद्यालयहरुमा खेल मैदान निर्माण	एकमुष्ट							५०००	५०००		४	६		२	३
	विद्यालय भवन तथा सामुदायिक बाल विकास केन्द्र स्थापना र भवन निर्माण	एकमुष्ट			८०००					८०००		४	६		३	३
	वालविकासको लागी सामुदायिक भवन निर्माण तथा टोल शिक्षा संचालन	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		४	६		२	३
	शिक्षक दरबन्दी पदपूर्ति (बिषयगत शिक्षकको व्यवस्थापन)	एकमुष्ट				२०००				२०००		४	६		२	३
	घेरबार नभएका विद्यालयहरुलाइ घेरवार निर्माण	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		४	६		२	३
	आइसिटी शिक्षक नभएका विद्यालयहरुमा आसिटी शिक्षकको व्वबस्था	एकमुष्ट							२०००	२०००		४	६		३	३

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	विद्यालयहरुको समग्र कार्यसम्पादन	एकमुष्ट						४०००		४०००		४	६		३	३
	शिक्षा सम्मेलनको आयोजना	एकमुष्ट					४०००			४०००		४	६		२	३
	प्रत्येक विद्यालयमा छात्रा तथा अपाङ्ग मैत्री शौचालय र पानी व्यवस्थापन	एकमुष्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००		४	६		२	३
	थप नमुना विद्यालय स्थापनाका लागि सहयोग	एकमुष्ट				२०००				२०००		४	६		२	३

५.२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

शिक्षा										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन भएको हुनेछ ।	साक्षरता दर (५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		९०	९६	१००			
		साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत		८०	९०	१००			
		युवा साक्षरता दर (१५-२४ वर्ष)	प्रतिशत		८५	९५	१००			
असर	नगरपालिकाको शैक्षिक सूचकांकमा उल्लेख्य सुधार भएको हुनेछ ।	बाल कक्षा/पूर्व प्राथमिक तहको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना दर	प्रतिशत		९०	९५	१००			
		आधारभूत तह (१-८) मा लैगिंक समानता	महिला प्रति सय पुरुष		९०	९५	१००			
		उच्च शिक्षामा कूल विद्यार्थी	सङ्ख्या							
		माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत							
		माध्यमिक तह (९-१२) मा कूल भर्नादर	प्रतिशत							
		आधारभूत तह (१-८) मा कूल भर्नादर	प्रतिशत							
		आधारभूत तह (१-८) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत							
प्रतिफल	विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीको दर (Dropout Rate) न्यून हुनेछ । शिक्षक विद्यार्थी अनुपात आवश्यकता अनुरूप व्यवस्थापन भएको छ	आधारभूत तहमा विद्यालय जाने उमेरका विद्यालयबाहिर रहेका विद्यार्थी	प्रतिशत							
		विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीको दर (Dropout Rate) आधारभूत तह	प्रतिशत				०			
		विद्यालय शिक्षा (१-८) शिक्षक- विद्यार्थि अनुपात								
		विद्यालय शिक्षा (१-१२) शिक्षक- विद्यार्थि अनुपात	अनुपात							
	प्राविधिक र व्यावसायिक विद्यालय को स्तरउन्नति भएको हुनेछ ।	प्राविधिक धारको विद्यालय सञ्चालन	सङ्ख्या	०	०	१	२	२		
		प्राविधिक शिक्षालयमा अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्ख्या	सङ्ख्या							
		प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका विद्यालयहरू	सङ्ख्या							
	विद्यालयहरूको गुणात्मक परिवर्तन भएको	बालक्लब गठन भएका विद्यालय	सङ्ख्या							

	हुनेछ ।	कम्प्युटर प्रयोगशाला भएका विद्यालय	सङ्ख्या							
		विज्ञान प्रयोगशाला भएका विद्यालय	सङ्ख्या		सबै					
		इन्टरनेट तथा इ- शिक्षा सुविधा भएका विद्यालय	सङ्ख्या		सबृ					
	शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई समुदायको शैक्षिक स्तर माथि उठेको हुनेछ ।	छात्रामैत्री विद्यालय	सङ्ख्या	०						
		अपाङ्गतामैत्री विद्यालय	सङ्ख्या	०						
		आवासीय विद्यालय	सङ्ख्या	०						
	सामुदायिक र संस्थागत तहबाट प्रदान गरिने शिक्षाको गुणस्तरमा रहेको अन्तर घटेको हुनेछ ।	माध्यमिक शिक्षा कक्षा(९-१२) सञ्चालित सामुदायिक विद्यालय	सङ्ख्या							
		सामुदायिक विद्यालय	सङ्ख्या							
		संस्थागत विद्यालय	सङ्ख्या							
	विपन्न वर्ग तथा दलित विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षा (इञ्जिनियरिङ्ग, मेडिकल, कृषि, वन, आदिमा) नगरपालिकाबाट छात्रवृत्ति प्रदान हुनेछ र पालिकामा प्राविधिक जनशक्तिको आपूर्ति सहज हुनेछ ।	प्राविधिक विषयमा अध्ययनरत दलित छात्रवृत्तिप्राप्त विद्यार्थी	सङ्ख्या							
		प्राविधिक विषयमा अध्ययनरत विपन्न छात्रवृत्ति प्राप्त विद्यार्थी	सङ्ख्या							

५.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

५.३.१ पृष्ठभूमि

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाले मानव जीवनमा पार्ने बहुआयामिक प्रभावलाई दृष्टिगत गरी यस सेवालाई नेपालको संविधानले मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्यले समेत खानेपानी तथा सरसफाइसम्बन्धी स्पष्ट लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । खुला दिसामुक्त क्षेत्र घोषणा भइसकेको यस नगरपालिकामा एक घर, एक धारा तथा शौचालय निर्माणलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिएको छ । फोहर व्यवस्थापनका लागि नगरपालिकास्तरबाट पहल गरिएको छ । खानेपानी तथा सरसफाइको क्षेत्रमा विभिन्न गैरसरकारी निकायको सहयोग रहेको छ ।

नगरपालिकाभित्र ४५.५ प्रतिशत घरपरिवारले पाइप धाराको पानी उपयोग गर्ने गरेको तथा बाँकीले मूल तथा खोला नदीनालाको पानी प्रयोग गर्ने गरेको देखिन्छ ।

५.३.२ समस्या तथा चुनौती

संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका अतिरिक्त गैरसरकारी र निजी क्षेत्रबाट समेत प्रयास भए तापनि खानेपानीका आयोजनामा स्थानीय समुदायको अपनत्वको कमी र सरसफाइजन्य परम्परागत व्यवहारका कारण आशातित सुधार हुन सकेको छैन । मानिसहरूको जमघट हुने सार्वजनिक स्थलमा सार्वजनिक शौचालयको कमी रहेको छ । स्वच्छ तथा सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था हुन सकेको छैन भने सुख्खा याममा कतिपय वस्तीमा खानेपानीको अभाव हुने गरेको छ।

सरसफाइसम्बन्धी आनीबानी कमजोर रहेको यस क्षेत्रमा घरमै फोहर वर्गीकरण गरी व्यवस्थापन गर्ने प्रचलन रहेको छैन । पर्यटकीय मार्ग र मुख्य बजारहरूमा प्लास्टिकजन्य तथा सिसाजन्य फोहरको व्यवस्थापन हुन नसक्दा वातावरणीय प्रदूषण बढ्दै गएको छ । साथै बजार केन्द्रहरूमा समेत सडक नाली र ढल सुविधा उपलब्ध रहेको छैन। सार्वजनिक शौचालयमा साबुन, नियमित पानी आदिको नियमित व्यवस्थापन भएको देखिँदैन । शुद्ध खानेपानी, पहिरोको कारण खानेपानीका मूल तथा पाइपहरूमा क्षति भएको छ । जलविद्युत परियोजनाको कारण खानेपानीका मुहानहरू सुक्दै गएका छन् । खानेपानीका मुहानहरू वस्तीभन्दा टाढा रहेको कारण मर्मतसम्भार गर्न समस्या रहेको देखिन्छ । खानेपानीका पाइपहरू ठूला डाँडा हुँदै आएका कारण वर्षातमा पहिरोको कारण क्षतविक्षत हुने गरेको छ ।

५.३.३ सम्भावना तथा अवसर

नगरपालिकाका उच्च भेगका मूलहरूको पानीमा प्रशस्त प्राकृतिक मिनरल पाइने भएकाले त्यस क्षेत्रको पानीलाई प्रशोधन तथा प्याकिङ गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा विक्री गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

शुद्ध खानेपानी र सरसफाइको सन्दर्भमा जनप्रतिनिधि र अगुवाहरूको चासो बढ्दै जानु, खानेपानीको लागि स्रोत प्रशस्त हुनु, यो विषय राष्ट्रिय प्राथमिकतामा पर्नु र स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रमा पर्नु, फोहरमैला व्यवस्थापनमा जनप्रतिनिधि र समुदाय विस्तारै संवेदनशील हुँदै जानु, खानेपानी, सरसफाइ र फोहरमैला व्यवस्थापनमा सहयोगी संस्था र समुदायको सहकार्य हुनु आदि अवसरहरू हुन् । त्यसैगरी, आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र तीनै तहका सरकारको उच्च प्राथमिकतामा पर्नु, आयोजनाको छनौट, सञ्चालन र व्यवस्थापनमा उपभोक्ता तथा समुदायको थप चासो हुँदै जानु, बस्ती नजिकै पानीका स्रोतहरू (नदी, खोलानाला र मूल) को उपलब्धता प्रचुर मात्रामा रहनु, लिफ्टिङ प्रणालीबाट खानेपानी सुविधा पुऱ्याउन सकिने प्रविधिको विकास हुनु तथा नदी तथा जलाधार क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापनमा समुदायको चासो बढ्दै जानु यस पालिकामा खानेपानी तथा सरसफाइ प्रवर्द्धनका अवसरहरू हुन् ।

५.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

नगरपालिका क्षेत्रमा सर्वसुलभ र गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा विस्तार गर्ने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. आधारभूत खानेपानीको पहुँच विस्तार गर्नु ।
२. गुणस्तरीय खानेपानी सुविधाको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।
३. प्रत्येक घरमा व्यवस्थित शौचालय तथा घरेलु फोहरमैलाको व्यस्थापन गर्नु ।

<u>रणनीति र कार्यनीति</u>

तालिका १३: खानेपानी तथा सरसफाइका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : आधारभूत खानेपानीको पहुँच विस्तार गर्नु ।	
१.१: पहुँच नभएका बस्तीहरूमा खानेपानीको सेवा विस्तार गर्न खानेपानीका स्रोतहरूको पहिचान गर्ने	१. विद्यमान तथा वैकल्पिक खानेपानीका स्रोतहरूको प्राविधिक टोलीबाट मूल्याङ्कन गराइनेछ । २. खानेपानीका स्रोतहरूको संरक्षण गरिनेछ । ३. "एक घर एक धारा" कार्यक्रम लागु गरिनेछ । ४. आधारभूत खानेपानीको पहुँच वृद्धिको लागि ठाउँठाउँमा पानी ट्याङ्कीको सम्भ्याव्यता अध्ययन गरिनेछ । ५. नयाँ संरचनाको लागि आवश्यक जग्गाको व्यवस्था मिलाइनेछ ।
उद्देश्य २ : गुणस्तरीय खानेपानी सुविधाको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।	
२.१: आधारभूत खानेपानीको गुणस्तर बढाउन आवश्यक संरचनाहरू तयार गर्ने।	१. विद्यमान खानेपानीका संरचनाको क्षमता मूल्याङ्कन गरिनेछ । २. आवश्यकता अनुसार पानी शुद्धीकरण प्रक्रियाको लागि संरचना निर्माण गरिनेछ । ३. सामूहिक कोषको निर्माण गरी उपभोक्ताको लागत सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ। ४. निजी वा अन्य क्षेत्रसँग साझेदारीको प्रयास गरिनेछ । ५. व्यवस्थित खानेपानीको रेखदेख र सञ्चालनको लागि जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ।
उद्देश्य ३ : प्रत्येक घरमा व्यवस्थित शौचालय तथा घरेलु फोहरमैलाको व्यस्थापन गर्नु ।	
३.१: प्रत्येक घरपरिवारमा आधारभूत शौचालय तथा सरसफाइको व्यवस्था गर्ने।	१. निर्माण भएका शौचालयहरूको समुचित प्रयोगबारे अनुगमन गरिनेछ। २. घरबाट निस्किने अन्य फोहर व्यवस्थापन गर्न घर परिवारलाई आवश्यक प्रशिक्षणको व्यवस्था गरिनेछ । ३. हरेक घरबाट निस्किने कुहिने प्रकृतिका फोहरमैलाबाट कम्पोस्ट मल बनाउन प्रत्येक परिवारलाई प्रेरित गरिनेछ । ४. घरबाट निस्किने पानीलाई सङ्कलन गरी करेसाबारीमा उपयोग गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ। ५. समुदायका केही सार्वजनिक ठाउँहरूमा अपाङ्गमैत्री, बालमैत्री शौचालयको निर्माण गरिनेछ । ६. सरसफाइसम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	खानेपानी तथा सरसफाइ				९३४५०	१०२००	१३३००	१६४००	२८५००	१०१५००						
	सार्वजनिक स्थलहरुमा शुद्ध खा.पा. व्यवस्थापन	एकमुष्ट			२०००	३०००	४०००	५०००	६०००	२००००		६	५		२	१
	डीप बोरिङ खा.पा. कार्यक्रम	एकमुष्ट			२०००	३०००	४०००	५०००	६०००	२००००		६	५		२	१
	नगरका विभिन्न स्थानमा रहेका पानीका मुहान संरक्षण	एकमुष्ट			१०००	२०००	३०००	४०००	५०००	१५०००		६	५		२	१
	खानेपानी को मुल तथा धारा संरक्षण कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		६	५		२	१
	फोहरमैलाको व्यवस्थापनको लागी सबै घरमा फोहर संकलन गर्ने बाल्टीको व्यवस्था	एकमुष्ट			५००	५००	५००	५००	५००	१५००		६	५		२	१
	पुराना खा.पा. योजनहरुका लागि खानेपानी पाइप खरिद तथा वितरण	एकमुष्ट			६००	७००	८००	९००	१००००	४००००		६	५		२	१

५.३.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

३. खानेपानी तथा सरसफाइ

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	पालिका क्षेत्रमा सर्वसुलभ र गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा विस्तार हुनेछ।	आधारभूत खानेपानीको पहुँच भएको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	८४	८८	९०	१००	१००	नगर प्रोफाइल, प्राविधिक शाखा, सम्बन्धित शाखाको प्रतिवेदन	खानेपानीको स्रोतहरूमा वृद्धि भएको हुने, सरसफाइ जनचेतनामा वृद्धि भएको हुने, फोहोरमैला र वातावरणप्रति जनचेतना वृद्धि भएको हुने, फोहोरमैला व्यवस्थापनमा नगरपालिकाले थप लगानी गरेको हुने
		स्वच्छ खानेपानीको पहुँच भएको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	७८	८०	९०	१००	१००		
		शौचालय भएका घरपरिवार	प्रतिशत	९०	९५	१००	१००	१००		
असर	आधारभूत खानेपानीको पहुँच हरेक टोल समुदायलाई हुनेछ ।	पाइपद्वारा वितरित पानी उपयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत	८४	८८	९०	१००	१००		
		खानेपानीको स्रोत संरक्षण	सङ्ख्या	२९	३५	४०	४५	४५		
प्रतिफल	आधारभूत सरसफाइमा सुधार गरी समुदायलाई प्रदूषणमुक्त बनाउन सकिनेछ।	सेफ्टि ट्याङ्कीसहितको शौचालय भएको परिवार	प्रतिशत	९०	९५	१००	१००	१००		
		साधारण शौचालय भएको परिवार	प्रतिशत	१०	५	०	०	०		
		सार्वजनिक शौचालय	सङ्ख्या	२	२	५	७	७		
	सङ्क्रामक रोगको फैलावटमा कमी आउनेछ।	जोखिमयुक्त अवस्थामा साबुन पानीले हात धुने	प्रतिशत	७२	८०	८५	९५	९५		
		उपचार गरिएको वा सुरक्षित खानेपानी सुविधा प्राप्त घरधुरी	प्रतिशत	७८	८०	९०	१००	१००		

५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग

५.४.१ पृष्ठभूमि

महिलाहरूको क्षमता, श्रम, सिप र सृजनालाई विकास प्रक्रियामा लगाई संविधानको मर्मअनुरूप सामाजिक समानता कायम गर्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ । विगतमा केही सामाजिक असमानता तथा विभेदका कारण यस क्षेत्रका महिला, दलित, जनजाति, अल्पसङ्ख्यक वर्ग सामाजिक तथा आर्थिक रूपले पछाडि परेका छन् । लक्षित वर्ग तथा समुदायको सामाजिक न्याय, समानता, मानवअधिकार सहित सर्वाङ्गिण विकास गर्ने लक्ष्य तथा उद्देश्यका साथ लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणलाई यस योजनाले समेट्नेछ ।

बालबालिकाको हकलाई संविधानले मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको हुँदा बालबचाउ, बालसंरक्षण, बालविकास र बालसहभागिता जस्ता बालअधिकारका आधार स्तम्भहरू प्रत्याभूति गर्न बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०७५ लागु गरिएको छ । त्यसैगरी ज्येष्ठ नागरिकहरूको जीवन सहज, सुरक्षित एवं सम्मानित बनाई सामाजिक न्याय कायम गर्नु कल्याणकारी राज्यको दायित्व हो भने अपाङ्गतासम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्ययोजनाका आधारमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई विकासको मूलधारमा ल्याउनका लागि समावेशी र समन्यायिक पहुँच तथा सहभागितामा जोड दिइनु पर्दछ ।

५.४.२ समस्या तथा चुनौती

लैङ्गिक विभेद तथा हिंसालाई बढावा दिने सामाजिक संरचना, सोच, मूल्य, मान्यता, प्रथा, परम्परा कायमै रहनु, महिलामाथि घरेलु, यौनजन्य तथा लैङ्गिकतामा आधारित हिंसा विद्यमान हुनु, सामाजिक र पारिवारिक बहिष्करणमा परेका तथा हिंसा पीडित तथा एकल महिलालाई पूर्णरूपमा संरक्षण, पुनर्स्थापना, सशक्तीकरण र स्वावलम्बी बनाउन नसकिनु महिलासम्बन्धी क्षेत्रका समस्या हुन् ।

लक्षित वर्गको चौतर्फी हितका लागि नीतिगत तथा व्यावहारिक तवरबाट सुधारका पहलहरू भए तापनि दलित, महिला, अपाङ्गाता भएका व्यक्ति, बालबालीका, जेष्ठ नागरिक तथा आदिवासी जनजाति र विपन्न वर्गको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा उल्लेख्य सुधारहरू हुन सकेको छैन । बालविवाह, लैङ्गिक हिंसा, दलित तथा विपन्न तथा बालहिंसाका घटनाहरू निर्मुल हुन सकेको छैन । लैंगिक हिंसापीडित महिलाको पहिचान हुनसकेको छैन भने हिंसा विरुद्धमा महिला आवाज सरोकारवालहरूबाट सशक्त रूपमा उठन सकेको छैन । छुवाछुत तथा सामाजिक विभेद अझै पनि कायमै रहेको छ । विपन्न, हिंसापीडित र असहायहरूका लागि विषेश व्यवस्था हुन सकेको छैन । सबै लक्षित वर्गको सञ्जाल गठन भएको तर क्रियाशील हुन सकेको छैन । लक्षित वर्गको आत्मनिर्भरताका लागि पर्याप्त अवसर तथा क्षमता विकासका अवसरमा कमी रहेको छ ।

५.४.३ सम्भावना तथा अवसर

सामाजिक असमानता तथा विभेदका कारण सामाजिक तथा आर्थिक रूपले पछाडि परेका यस क्षेत्रका महिला, दलित, जनजाति, अल्पसङ्ख्यक वर्गको उत्थान गरी विकासको मूल प्रवाहमा सहाहित गर्दै लक्षित वर्ग तथा समुदायको सामाजिक न्याय, समानता, मानवअधिकारसहित सर्वाङ्गीण विकास गर्ने लक्ष्य तथा उद्देश्यका साथ लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणलाई समेट्न सके नगरपालिकाले समतामूलक समृद्ध पालिकाको रूपमा आफ्नो पहिचान स्थापित गर्न सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

महिला र बालबालिकाको हकअधिकारको सन्दर्भमा सरकारहरूबाट विभिन्न अभियान र कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहनु, संविधान र अन्य कानुनहरूले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई प्रवर्द्धन गर्नु, जनप्रतिनिधि र समाजका अगुवाहरू यस विषयमा संवेदनशील हुनु, महिला सञ्जाल र बालक्लबहरू गठन भई क्रियाशील हुनु, महिला तथा बालबालिकाको क्षेत्रमा विभिन्न दातृ निकायहरूबाट कार्यक्रम सञ्चालन हुनु अवसरहरू हुन् । त्यसैगरी, लैङ्गिकमैत्री संविधान तथा राज्यका तीनै तहमा महिलाको राजनैतिक सहभागिता तथा समाजको मूल्य, मान्यता र

व्यवहारमा क्रमशः सकारात्मक परिवर्तन हुँदै आउनु, बालबालिकाको मौलिक हकसम्बन्धी सवालका लागि विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमको प्राथमिकताका साथ तर्जुमा हुनु, संविधानद्वारा ज्येष्ठ नागरिकको विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक सुनिश्चित हुनु तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि सेवा सुविधा र सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था संविधान तथा ऐनद्वारा ग्यारेन्टी गरिनु तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू स्वयं क्रियाशील भई सङ्गठित हुनु आदि अवसरका रूपमा रहेका छन्।

५.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिविरुद्ध हुने सबै प्रकारका विभेद, हिंसा र शोषण अन्त्य गरी सक्षम र आत्मसम्मानपूर्ण जीवन यापन गराउने ।

उद्देश्य

१. महिला हिंसाको अन्त्य तथा लैङ्गिक समता कायम गर्नु
२. बालबालिकाको समग्र अधिकारको संरक्षण तथा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नु
३. ज्येष्ठ नागरिकको हकअधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै ज्ञान,सिप र अनुभवको उपयोग गर्नु
४. अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि आधारभूत सेवा, स्रोत र प्रविधिमा सहज पहुँचको वृद्धि गर्दै आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरणमार्फत् जीवनयापनमा सहजता तथा आत्मसम्मान प्रदान गर्नु
५. दलित तथा सीमान्तकृत समुदायलाई विकास तथा सामाजिक न्यायको मूलधारमा प्रवाहीकरण गर्नु ।

रणनीति तथा कार्यनीति

तालिका १४: महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू		कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: महिलाको हक-अधिकारको संरक्षण र लैङ्गिक समता कायम गर्नु ।		
१.१: पालिका मातहतका सबै निकायहरूमा लैङ्गिक समानता वृद्धि गर्ने ।	१. नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा समान महिलाको समान सहभागिता तथा प्रतिनिधित्वमा बढोत्तरी गरिनेछ । २. लैङ्गिक समानता प्राप्तिको लागि पुरुषको समेत सक्रिय सहभागितामा वृद्धि गरिनेछ ।	
१.२: लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्ने कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने ।	१. महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा, शोषण र विभेद नियन्त्रणको कानुनी उपचार प्रणालीलाई पहुँच योग्य बनाइनेछ । २. स्थानीय तहमा हिंसा प्रभावित महिलाहरूको लागि पुनर्स्थापना तथा सुरक्षा गृह स्थापना तथा सञ्चालन का साथै पालिकामा राहत कोषको सञ्चालन गरिने छ।	
उद्देश्य २ : बालबालिकाको समग्र अधिकारको संरक्षण तथा बालमैत्री वातावरण सृजना गर्नु ।		
२.१: विभेद, हिंसा, उत्पीडन, शोषणबाट बालबालिकालाई उचित संरक्षण गर्ने ।	१. बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा, यौनदुर्व्यवहार, बालश्रम, बलात्कार, बेचबिखनजस्ता अपराधविरुद्ध सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ। २. हिंसा प्रभावित बालबालिकाको उचित संरक्षण तथा पुनर्स्थापनाका लागि बाल हेल्पलाइन सेवाको व्यवस्था गरिनेछ । ३. अनाथ, असहाय, पूर्ण अपाङ्गता भएका र विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको लागि पुनर्स्थापना केन्द्र तथा बालकोषको स्थापना गरिनेछ ।	
२.२: बालबालिकाको	१. बालक्लब तथा बालसञ्जालको गठन, विस्तार तथा परिचालन गरी बालबालिकाको सहभागिता बढाइनेछ ।	

सहभागिता वृद्धि गर्ने ।	२. स्थानीय नीति निर्माण तहमा बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ । ३. बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक र शैक्षिक विकासमा अवरोध तथा बाधा नपर्ने गरी बाल सहभागितामा वृद्धि गरिनेछ ।
३. बालमैत्री वातावरणको विकास गर्ने ।	१. बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि प्रत्येक वडामा बालउद्यान निर्माण गरिनेछ । २. बालमैत्री स्थानीय शासनका माध्यमबाट बालअधिकार सूचकहरू पूरा गर्न बालमैत्री पालिका घोषणा गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ : ज्येष्ठ नागरिकको हकअधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै ज्ञान, सिप र अनुभवको उपयोग गर्नु ।	
३.१: ज्येष्ठ नागरिकको लागि हेरचाह, स्याहारसुसार र उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने ।	१. आफ्ना आमाबाबुलाई सन्तानले हेरचाह तथा उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्ने पद्धतिको प्रवर्द्धन गरिनेछ । २. आवश्यकताअनुसार ज्येष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र तथा आश्रमको व्यवस्था गरिने छ ।
३.२: ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान, सिप र अनुभवलाई उपयोग गरी सहभागितामा वृद्धि गर्ने ।	१. ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान, सिप र अनुभवलाई उपयोग गर्न अवसर प्रदान गर्नुका साथै अन्तरपुस्ता हस्तान्तरण गरिनेछ ।
३.३: ज्येष्ठ नागरिकको सामाजिक सुरक्षा सेवालाई वृद्धि गर्ने ।	१. ज्येष्ठ नागरिकलाई सम्मानस्वरुप सेवा र सुविधामा विशेष सहुलियतको व्यवस्था गरिनेछ । २. ज्येष्ठ नागरिकले समाज र राष्ट्रको लागि पुऱ्याएको योगदानको आधारमा सम्मान गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ : अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि आधारभूत सेवा, स्रोत र प्रविधिमा सहज पहुँचको वृद्धि गर्दै आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरणमार्फत् जीवनयापनमा सहजता तथा आत्मसम्मान प्रदान गर्नु ।	
४.१: अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना निर्माण तथा सुधार गरी सार्वजनिक सेवामा पहुँच बढाउने ।	१. भौतिक संरचना, पूर्वाधार तथा यातायातका साधनहरू अपाङ्गमैत्री बनाई सहज हुने वातावरण निर्माण गरिनेछ । २. शिक्षण सिकाइ पद्धति अपाङ्गमैत्री बनाई गुणस्तरीय शिक्षामा सबै अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहुँच वृद्धि गरिनेछ । ३. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सरकारी र निजी क्षेत्रमा रोजगारीको अवसर वृद्धि गरिनेछ ।
४.२: अपाङ्ग व्यक्तिहरूप्रति गरिने हिंसाको न्यूनीकरण गर्ने।	१. अपाङ्ग व्यक्तिहरूप्रति गरिने विभेद र हिंसा निराकरण गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। २. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सहभागितामा वृद्धिका लागि आवश्यक नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिनेछ ।
उद्देश्य ५ : दलित तथा सीमान्तकृत समुदायलाई विकास तथा सामाजिक न्यायको मूलधारमा प्रवाहीकरण गर्नु ।	
५.१: दलित तथा सीमान्तकृत समुदायको सबै प्रकारका सार्वजनिक समिति तथा निकायमा प्रतिनिधित्व सुनिश्चतता गर्ने।	१. नगरपालिकामा उपलव्ध रोजगारीका अवसरहरूमा दलित तथा सीमान्तकृत समुदायका युवाहरूलाई प्राथमिकता दिइनेछ । २. स्थानीय उपभोक्ता समितिहरूमा दलित तथा सीमान्तकृत समुदायको अनिवार्य प्रतिनिधित्वको प्रावधान राखिनेछ । ३. दलित तथा सीमान्तकृत समुदायका नागरिकलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी लगायत आधारभूत सेवा सुविधा समतामूलक रूपमा वितरण गर्ने प्रवन्ध मिलाइनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग				**५८७०**	**५९२०**	**१०९२०**	**५९२०**	**५९२०**	**३४५५०**						
	सुरक्षित महिनावारी र बाल विवाह सम्बन्धि सचेतना	एकमुष्ट			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	७५०		५	६		१	३
	लैंगिक हिसा सम्बन्धी कार्यक्रम (सासु बुहारी बुडा बुढी)	सङ्ख्या		३०	६००	६००	६००	६००	६००	३०००		५	६		१	३
	जेष्ठ नागरिक विश्राम स्थल एवं चौतारी घर निर्माण	एकमुष्ट					५०००			५०००		५	६		१	३
	लैंगिक समानता तथा समाजिक समावेशीकरण योजना	सङ्ख्या		१	५५०					५५०		५	६		१	३
	महिला जनप्रतिनिधिहरूलाई स्थानीय सरकार संचालन एवं नेतृत्व विकास सम्बन्धी क्षमता विकास कार्यक्रम	एकमुष्ठ			८००	८००	८००	८००	८००	४०००		५	६		१	३
	लक्षित समूह सहभागिता, नेतृत्व विकास तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	एकमुष्ठ			७००	७००	७००	७००	७००	३५००		५	६		२	३
	महिला सहकारी संस्था समूह विकास कार्यक्रम	एकमुष्ठ			२२०	२२०	२२०	२२०	२२०	११००		५	६		२	३
	एकल महिला सहयोग कार्यक्रम	एकमुष्ठ				६००	६००	६००	६००	२४००		५	६		२	३
	जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागी बहुआयामिक कार्यक्रम	एकमुष्ठ			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		५	६		१	३
	विद्यालय विमूख किशोरीको बहुआयामिक विकास कार्यक्रम	एकमुष्ठ			१२००	१२००	१२००	१२००	१२००	६०००		५	६		१	३
	आपतकालिन संरक्षण सेवामा महिला समूहको परिचालन	एकमुष्ठ			३००	३००	३००	३००	३००	१५००		५	६		१	३
	घरेलु तथा लैगिक हिंसा तथा यौनजन्य हिंसा न्यूनीकरण कार्यक्रम	एकमुष्ठ			३५०	३५०	३५०	३५०	३५०	१७५०		५	६		१	३

५.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

४. महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याईंको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिविरुद्ध हुने सवै प्रकारका विभेद, हिंसा र शोषण अन्त्य गरी सक्षम र आत्मसम्मानपूर्ण जीवनयापन भएको हुनेछ ।	महिला/घरेलु हिंसा	प्रतिशत		१५	५	०	०	नगरपालिका प्रोफाइल, सामाजिक विकास शाखा, वार्षिक प्रतिवेदन	निर्माण हुने संरचनाहरू लैंगिक सम्बेदनशील भएको हुने, योजना तथा कार्यक्रमहरू लैङ्गिकमैत्री हुनुको साथै बजेटको परिमाणमा पनि वृद्धि भएको
		बालश्रम	प्रतिशत		५	१	०	०		
		अपाङ्गमैत्री सार्वजनिक सेवा प्रदायक संस्था	सङ्ख्या		०	२	४	४		
		बैङ्कमार्फत सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जेष्ठ नागरिक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००		
असर	पालिका र पालिका मातहतका सबै निकायहरूमा सामाजिक समवेशीकरंका आधारमा समतामूलक सेवा प्रभाव भएको हुनेछ ।	लैङ्गिक हिंसा र छुवाछुत सम्बन्धी घटना दर्ता	सङ्ख्या		३२	३५	५०	५०		
		तालिम प्राप्त अपाङ्गता भएका व्यक्ति	सङ्ख्या			१५	२५	२५		
		कूल सहभागीहरूमा महिलाको प्रतिशत	प्रतिशत		३३	३३	३३	३३		
प्रतिफल	लैङ्गिक हिंसा अन्त गर्ने कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन हुनेछ ।	व्यवसायिक सिपमूलक तालिम प्राप्त महिला	सङ्ख्या		१००	३००	५००	५००		
		लैङ्गिक हिंसा र छुवाछुतसम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम	सङ्ख्या		२	२	२	२		
		पीडित महिलाहरूको लागि सुरक्षित आवास गृह	सङ्ख्या		०	०	१	१		
		जेसी परीक्षण	सङ्ख्या		१	१	१	१		
	सबै प्रकारका विभेद, हिंसा, उत्पीडन, शोषणबाट सबै प्रकारका बालबालिकालाई उचित संरक्षण हुनेछ ।	बाल हेल्पलाइन सञ्चालन	सङ्ख्या		१	१	१	१		
		बाल उद्यान	सङ्ख्या		१	४	७	७		
		सुरक्षित बालगृह	सङ्ख्या		१	१	१	१		
	ज्येष्ठ नागरिकको लागि हेरचाह, स्याहारसुसार र उपयुक्त वातावरण सिर्जना हुनेछ ।	जेष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र	सङ्ख्या		०	०	१	२		
		जेष्ठ नागरिक सम्मान	पटक		१	३	५	५		

	ज्येष्ठ नागरिकले आर्जन गरेको ज्ञान, सिप र अनुभवलाई राज्यले उपयोग गर्न नीति निर्माणमा सहभागिता अभिवृद्धि हुनेछ ।	जेष्ठ नागरिक सत्सङ्ग केन्द्र	सङ्ख्या		०	२	३	३		
	अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना निर्माण तथा सुधार गरी सार्वजनिक सेवामा सहज पहुँच हुनेछ ।	अपाङ्गता भएकाहरूको लागि दिवा सेवा केन्द्र	सङ्ख्या		०	१	१	१		
		यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यकमैत्री सार्वजनिक शौचालय	सङ्ख्या		०	०	१	१		
	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूप्रति गरिने विभिन्न प्रकारको हानीकारक अभ्यास तथा परम्परा, विभेद र हिंसा आदिको न्यूनीकरण भएको हुनेछ ।	अपाङ्गतासम्बन्धी हेल्प डेक्स सञ्चालन	सङ्ख्या		१	५	८	८		
		कूल सहभागीहरूमा अपाङ्गता भएका	प्रतिशत		१	१	१	१		

५.५ युवा तथा खेलकुद

५.५.१ पृष्ठभूमि

विकासको लागि युवा वर्गको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । युवा शक्तिको पहिचान र परिचालन गर्नसकेमा समग्र विकास प्रक्रियामा युवाले योगदान गर्न सक्छन् । संविधानको सामाजिक न्याय र समावेशीकरणसम्बन्धी नीतिमा राष्ट्रिय विकासमा युवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूको पूर्ण उपयोगको वातावरण सिर्जना गर्ने, युवाको सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्दै व्यक्तित्व विकास गर्ने तथा राज्यको सर्वाङ्गीण विकासमा योगदानका लागि उपयुक्त अवसर प्रदान गर्ने उल्लेख गरिएको छ। यसका साथै स्वस्थ, सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार गर्न खेलकूद तथा खेलाडीमा योजनाबद्ध लगानी गर्ने र खेलकुदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने एवं अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय सम्मान अभिवृद्धि गर्ने माध्यमको रूपमा विकास गर्ने भनिएको छ।

नगरपालिकाको उमेरगत जनसङ्ख्यालाई विश्लेषण गर्दा १९ देखि २४ वर्षको उमेर समूहमा २८ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ भने २५ देखि ४९ वर्ष उमेर समूहमा ११ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ । कूल जनसङ्ख्याको अनुपातमा युवा समूहको जनसङ्ख्या यतिको हुनु समग्र आर्थिक र सामाजिक विकासका लागि राम्रो हो । यस नगरपालिकामा ५ जना प्रदेश तथा जिल्लास्तरका खेलाडीहरू रहेका छन् । यस नगरपालिका क्षेत्रभित्र ३ वटा युवा क्लबहरू रहेका छन् । यस्ता क्लबहरू खेलकुद तथा युवा सशक्तीकरणका अतिरिक्त सामाजिक कार्यमा पनि संलग्न रहेको देखिन्छ । यस नगरपालिकाभित्र खेलमैदान, पर्यटकीय स्थल र खुल्ला स्थान गरी करिब ११ वटा स्थानहरू रहेका छन् ।

५.५.२ समस्या तथा चुनौती

नगरपालिका क्षेत्रमा युवा पलायन मुख्य समस्याका रूपमा रहेको छ । युवा रोजगारी तथा उद्यमशीलताको कमी रहको छ । खेलकुद व्यावसायिक हुन सकेको छैन भने गुणस्तरीय खेलमैदानको कमी रहेको छ । खेल क्षेत्रको विकासका लागि खेलमैदान, खेल प्रशिक्षण तथा खेलकुदको नियमित आयोजनामा कमी रहेको छ । रोजगारी, अध्ययन तथा अवसरको खोजीमा देशकै अन्य क्षेत्र तथा विदेशमा युवाहरू जाने प्रवृत्ति रहेको छ । भौगोलिक विकटता तथा उपयुक्त स्थलको अभावमा खेल मैदानको निर्माणमा कठिनाइ रहेको छ । नगरपालिकाको अधिकांश जग्गा भिरालो हुँदा प्रयाप्त खेलमैदान नभएको र अधिकांश ठाउँमा स्थानीय विद्यालयको मैदानलाई खेल मैदानको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

बर्सेनी श्रम बजारमा थपिने युवालाई रोजगारमूलक र व्यावसायिक शिक्षा तालिम उपलब्ध गराई रोजगारी प्रदान गर्नु, युवा प्रतिभा (पलायन रोक्नु, युवाहरूमा सकारात्मक सोचको वृद्धि गरी श्रम र संस्कृतिप्रति सम्मान गर्ने वातावरणको सिर्जना गर्नु, युवाहरूमा स्वयंसेवी भावना जागृत गर्नु, सामाजिक र आर्थिक सेवाहरूमा युवाको पहुँच वृद्धि गर्नु, उपयुक्त खेल पूर्वाधार आधारशीला निर्माण गर्नु तथा समुदायदेखि नै खेलकुदलाई आत्मसात् गरी बालबालिका, युवा, विद्यार्थी, ज्येष्ठ नागरिक लक्षित खेलकुद कार्यक्रम र शिक्षण, प्रशिक्षण तथा विभिन्न प्रतियोगिताहरूको आयोजना गरी स्वच्छ तथा प्रतिस्पर्धी खेलाडीको विकास एवम् खेल संस्कृतिको विकास गर्नु चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

५.५.३ सम्भावना तथा अवसर

विशेष योजनाका साथ कृषि तथा पर्यटनजस्ता आर्थिक उत्पादनको क्षेत्रमा आर्थिक रूपले सक्रिय युवा जनसङ्ख्या लगाउन सके र वैदेशिक रोजगारीका लागि आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति पलायन हुनबाट रोकी नगरपालिकाको विकासमा ठूलो फड्को मार्ने सम्भावना रहेको छ । त्यसैगरी युवाशक्ति परिचालनको लागि कानुनी व्यवस्था हुनु, युवा उमेर समूहको जनसङ्ख्या उच्च रहनु, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले स्थानीय खेलकुद विकासको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई दिनु, खेलकुदप्रति चासो वृद्धि हुँदै जानु, युवाक्लवहरू गठन भई परिचालन हुनु, खेलकूदका सामान्य पूर्वाधार हुनु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख सम्भावनाहरू हुन् ।

संविधानमै युवा विकाससम्बन्धी व्यवस्था हुनु, राष्ट्रिय युवा परिषद्को गठन र परिचालन हुनु, देशमा विकास आयोजना, उद्योग सञ्चालन गर्न प्रशस्त युवा शक्ति र श्रम देशमा उपलब्ध हुनु, संविधानले नै खेलकुदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा सम्मान अभिवृद्धि गर्ने माध्यमको रूपमा लिनु, स्थानीय स्तरमा विभिन्न क्लबहरूद्वारा खेलकुद पूर्वाधार विकास र प्रतियोगिता आयोजनामा योगदान रहनु तथा विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा खेलकुदलाई अभिन्न अङ्गका रूपमा लिइनु अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

युवा जनशक्तिलाई नगरपालिकाको सामाजिक र आर्थिक विकास तथा खेलकुदमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. युवाहरूलाई उद्यमशील, स्वरोजगार र स्वावलम्बी बनाउँदै विकासमा युवाको सहभागिता वृद्धि गर्नु ।
२. खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्दै युवा खेलाडीलाई उच्च प्रतिस्पर्धी र व्यावसायिक बनाउनु ।

<u>रणनीति तथा कार्यनीति</u>

तालिका १५: युवा तथा खेलकुदका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : युवाहरूलाई उद्यमशील, स्वरोजगार र स्वावलम्बी बनाउँदै विकासमा युवाको सहभागिता वृद्धि गर्नु ।	
१.१: विकासमा युवा सहभागिता बढाउने ।	१. विकास निर्माणमा युवाहरूलाई परिचालन गर्न युवा स्वयंसेवा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. पालिकाका नीति-कार्यक्रम निर्माण तथा अनुगमन-मूल्याङ्कनमा युवा सहभागिता वृद्धि गरिनेछ ।
१.२: युवालाई उद्यमशील, व्यवसायी र आत्मनिर्भर बनाउन वित्तीय स्रोत साधनको पहुँचमा वृद्धि गर्ने ।	१. रोजगार तथा स्वरोजगार सिर्जनाका लागि सार्वजनिक, निजी, साझेदारीका वित्तीय संस्थाहरू मार्फत् सहुलियत व्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराइनेछ ।
१.३: युवा केन्द्रित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सिप विकासका अवसरहरू विस्तार गरी उद्यमशील बनाउने ।	१. युवामा उद्यमशीलता विकासका लागि स्वदेश तथा विदेशको बजारको माग अनुरूप व्यावसायिक तथा प्राविधिक तालिम उपलव्ध गराइनेछ। २. वैदेशिक अध्ययन तथा रोजगारीबाट आर्जन भएका पुँजी, ज्ञान, सिप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशमा नै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गरिनेछ। ३. परम्परागत पेसा र व्यवसायको जगेर्ना, आधुनिकीकरण, र व्यवसायीकरण गर्न युवाहरूलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
१.४: युवामा सकारात्मक सोच, सिर्जनशीलता र नेतृत्व क्षमताको विकास गर्ने ।	१. सिर्जनात्मक अन्वेषण र नवप्रवर्तन कार्य गरी राष्ट्रको गौरव बढाउन योगदान दिन युवाहरूलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । २. विकास वा खेलकुदसम्बन्धी विभिन्न क्लबहरूको स्थापना तथा प्रभावकारी सञ्चालनमार्फत युवाहरूको नेतृत्व र व्यक्तित्वको विकास गरिनेछ । ३. युवाहरूलाई परिवार र समाजप्रति जिम्मेवार गराइनेछ । ४. युवाहरूलाई लागु पदार्थ दुर्व्यसन तथा नियन्त्रणसम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रम तयारी तथा सञ्चालनमा सहभागी गराइनेछ । ५. वातावरण संरक्षण र दिगो विकासमा युवा सहभागितालाई प्राथमिकता दिइनेछ। ६. विज्ञान तथा सूचना प्रविधिमा युवाको पहुँचका लागि प्रत्येक वडामा सूचना

	प्रविधिसम्पन्न युवा सूचना केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्दै युवा खेलाडीलाई उच्च प्रतिस्पर्धी र व्यावसायिक बनाउनु ।	
२.१: खेलकुदको समुचित विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधारको निर्माण गर्ने ।	१. पालिकामा कम्तीमा एउटा न्यूनतम सुविधासम्पन्न बहुउद्देश्यीय खेलकुद रङ्गशाला निर्माण गरिनेछ । २. सार्वजनिक निजी साझेदारीमा खेलकुद पूर्वाधार निर्माण र सुदृढ गरिनेछ । ३. प्रत्येक वडामा कभर्ड हल तथा आवश्यक खेल सामग्रीको व्यवस्था गरिने छ।
२.२: खेल सम्बद्ध राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी खेलकुद विकास गर्ने ।	१. खेलकुद विकासका लागि सरोकारवाला राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ संस्थासँग सहयोग र सहकार्य गरिनेछ । २. खेलकुद पूर्वाधारको विकास र खेल क्षेत्रको उत्थानका लागि विज्ञता हासिल गरेका विदेशी खेलाडीसँग ज्ञान र सिपको आदानप्रदान गर्न आवश्यक समझदारीको व्यवस्था मिलाइनेछ।
२.३: योग तथा ध्यानका साथै मनोरञ्जनात्मक, परम्परागत तथा संस्कृतिजन्य खेलकुद विकास गर्ने ।	१. योग तथा ध्यानमार्फत युवाहरूमा सकारात्मक विकासका लागि योग तथा ध्यानका प्रशिक्षक तयार गरिने छ । २. प्रत्येक वडामा योग तथा ध्यान प्रशिक्षण केन्द्र स्थापना तथा सुसञ्चालन गरिनेछ । ३. मनोरञ्जनात्मक तथा संस्कृतिजन्य खेललाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ४. लोपोन्मुख रैथाने (Indigenous) खेल उत्थान तथा विकासका लागि आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ ।
२.४: प्रतिभावान खेलाडीको पहिचान, क्षमता विकास र प्रोत्साहन गर्ने ।	१. राष्ट्र र प्रदेशको गौरव राख्न सफल खेलाडीहरूलाई सम्मान एवम् पुरस्कार दिइनेछ । २. स्थानीय स्तरदेखि प्रतियोगिता सञ्चालन गर्दै प्रतिभावान् खेलाडीको पहिचान, विकास, सम्मान तथा प्रोत्साहन गरिनेछ । ३. विद्यालय तथा पालिका तहमा खेलकुद पूर्वाधारको विकास गरी खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ । ४. खेलकुदमा युवाहरूको सहभागिता वृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	युवा तथा खेलकुद				६२००	७०५०	९०५०	१०५५०	२१०५०	५१२५०						
	वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका युवाहरुको सीप हेरी उपयुक्त व्यवसाय सञ्चालनका लागि सहायता	सङ्ख्या			१०००	१०००	१०००	१०००	२०००	६०००		९	५		२	२
	उपयुक्त स्थानमा क्रिकेट मैदान निर्माण	सङ्ख्या						५०००	५०००	१००००		९	५		२	२
	उपयुक्त स्थानमा खेलमैदान निर्माण	सङ्ख्या				३५००			३५००	७०००		९	५		२	२
	युवामैत्री कार्यक्रम पहिचान गरि कार्यान्वन	सङ्ख्या					३५००		५०००	८५००		९	५		२	३
	पालिका तथा वडा स्तरीय खेल मैदान निर्माण तथा स्तरोन्नती	सङ्ख्या					२०००	२०००	३०००	७०००		९	५		२	३
	युवाहरुको लागि क्षमता सीप विकास तालिमहरुको सञ्चालन	सङ्ख्या			७५०	७५०	७५०	७५०	७५०	३७५०		४	२		२	३
	युवा क्लबहरुको क्षमता विकास तथा खेलकुद परिचालन	एकमुष्ठ			५००	५००	५००	५००	५००	२५००		९	५		२	३
	अन्तर विद्यालय खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन	सालबसाली			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		९	५		२	३
	योग शिविर संचालन	सङ्ख्या			३००	३००	३००	३००	३००	१५००		३	५		२	३

५.५.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

५. युवा तथा खेलकुद

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	युवा जनशक्तिलाई पालिकाको सामाजिक-आर्थिक विकास तथा खेलकुदमा मूलप्रवाहीकरण भएको हुनेछ ।	युवाहरूको नेतृत्वमा रहेको सामाजिक सङ्घसंस्था	प्रतिशत		२	५	१०	१०	नगरपालिका प्रोफाइल, सामाजिक विकास शाखा, वार्षिक प्रतिवेदन	युवाहरूका लागि भएको लगानीमा वृद्धि भएको हुन, खेल पूर्वाधारमा लगानी वृद्धि हुने
		राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय खेलाडी सङ्ख्या	सङ्ख्या		५	७	१२	१२		
		प्रदेश तथा जिल्लास्तरीय खेलाडी	सङ्ख्या		५८	७०	८०	८०		
असर	क्षमता विकास, सिपमूलक तालिम र वित्तीय स्रोतमा युवाहरूको पहुँच वृद्धि भएको हुनेछ ।	सहकारीमा युवाको आवद्धता	प्रतिशत		३१	३४	३८	३८		
		युवा व्यवसायीहरूबाट सञ्चालन भएका व्यवसायको सङ्ख्या	सङ्ख्या		७	१०	१२	१२		
		उद्यमशीलता तालिम प्राप्त युवाहरूको वार्षिक सङ्ख्या	सङ्ख्या		३०	६५	१००	१००		
		वैदेशिक रोजगारीमा गएका युवा	प्रतिशत		२	२	२	२		
		उद्यम, व्यवसाय र स्वरोजगारीमा संलग्न युवा	प्रतिशत		२५	२७	३२	३२		
		युवा संलग्य स्थानीय संरचना वा संयन्त्र	सङ्ख्या		२००	२५०	३००	३००		
		युवाक्लब, संजाल तथा संस्था	सङ्ख्या		४	५	७	७		
प्रतिफल	खेलमैदान, योग तथा ध्यानकेन्द्र स्थापना भएको हुनेछ ।	नियमित योगाभ्यास गर्ने जनसङ्ख्या	प्रतिशत		१	१.५	२	२		
		पालिकास्तरीय खेलमैदान	सङ्ख्या		६	७	१०	१०		
	विद्यालयहरूमा खेलकुद विकास भएको हुनेछ ।	खेल मैदान भएका विद्यालय	सङ्ख्या		१०	१५	३०	३०		
		अन्तरविद्यालय प्रतियोगितात्मक खेलकुद कार्यक्रम	सङ्ख्या		४	६	८	८		
	प्रशिक्षण र अभ्यासमा वृद्धि हुनेछ ।	पालिकामा सञ्चालित खेलकुद प्रतियोगिता	सङ्ख्या		५	७	१०	१०		
		खेलाडी प्रशिक्षण कार्यक्रम	सङ्ख्या		१०	१०	१०	१०		
		पालिकास्तरीय प्रतियोगितात्मक खेलकुद कार्यक्रम	सङ्ख्या		२	२	२	२		

		सफल एवम् क्षमतावान खेलाडी प्रोत्साहन तथा सम्मान	सङ्ख्या		५	१०	१५	१५		
		योगा प्रशिक्षण	पटक		२	२	२	२		
	सार्वजनिक निजी सझेदारीमा वृद्धि भई खेलकुद पूर्वाधारको विकास भएको हुनेछ ।	कभर्ड हल तथा खेलकुद मैदान	सङ्ख्या		२	२	२	२		
		प्रदेशस्तरको खेल मैदान	सङ्ख्या		०	०	१	१		

परिच्छेद ६ः पूर्वाधार क्षेत्र

समग्र आर्थिक, सामाजिक विकास र सेवा सुविधा प्रवाहका लागि भौतिक पूर्वाधार विकास क्षेत्रको भूमिका अग्रणी एवं महत्त्वपूर्ण रहँदै आएको छ । स्थानीय तहको समग्र विकासलाई सकारात्मक दिशातर्फ अघि बढाउन पूर्वाधार विकास क्षेत्रमा मूलतः सडक, पुल निर्माण, परम्परागत गोरेटो बाटो, पक्की तथा झोलुङ्गे पुल, आवास, भवन तथा वस्ती विकास, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा र सूचना, सञ्चार र प्रविधि विषय क्षेत्रको विकास र विस्तार दिगो सञ्चालन सम्बन्धी विश्लेषण, लक्ष्य तथा उद्देश्य, सो हासिल गर्ने रणनीति तथा कार्यनीति, मार्गनिर्देशक कार्यक्रमलाई यस परिच्छेदको विश्लेषणमा समावेश गरिएको छ ।

६.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

६.१.१ पृष्ठभूमि

शैल्यशिखर नगरपालिका प्रचुर सम्भावना र चुनौती दुवैको सम्मिश्रण रहेको एक पहाडी नगरपालिकाको रूपमा रहेको छ । वडाहरू एकआपसमा कच्ची सडक सञ्जालबाट भए पनि जोडिएका छन् । यो नगरपालिका विकट भू–धरातलीय अवस्थाका कारण यस क्षेत्रको विकासमा अनेकौं चुनौतीहरू विद्यमान रहेका छन् । कठिन धरातलमा छरिएर रहेका डाँडापाँखाहरूका वस्तीहरूमा भौतिक पूर्वाधारहरू पुर्‍याई नागरिकहरूको जीवनलाई सहज बनाउनु यस नगरपालिकाको लागि त्यति सहज छैन तथापि सीमित स्रोतसाधनबाट नागरिकहरूको बढ्दो आवश्यकता र चाहनाहरू पूरा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

सार्वजनिक संरचनातर्फ नगर कार्यपालिकाको आफ्नो प्रशासनिक भवन निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको छ । नगरपालिकाका ९ वटा वडा कार्यालयहरूमध्ये ४ वटामा मात्रै आफ्नै वडा भवन छ । पालिकाका २० स्वास्थ्य चौकी भवनसहित सञ्चालनमा रहेका छन् भने १ प्राथमिक अस्पताल रहेको छ ।

६.१.२ समस्या तथा चुनौती

नगरपालिकाका बस्तीहरू व्यवस्थित नहुनु, प्रमुख मानिएका बस्तीहरूमा समेत आधारभूत सुविधा अपर्याप्त रहनु, एकीकृत बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालनमा नहुनुजस्ता समस्या विद्यमान छन् । विकसित हुँदै गरेका बजार क्षेत्रमा विश्रामस्थल एवं बस प्रतीक्षालय र सार्वजनिक शौचालय लगायतका न्यूनतम सुविधाहरू नै नभएको अवस्था छ । सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारी प्रवाहका लागि अत्यावश्यक वडा समितिको भवन, स्वास्थ्य चौकी लगायतका सार्वजनिक पूर्वाधारहरूको कमी रहेको देखिन्छ । अति विपन्न घरपरिवार लक्षित सुरक्षित आवास कार्यक्रम अपर्याप्त रहनु, भूकम्प पश्चात्को पुनर्निमाण कार्यका लागि तयारी नहुनु तथा भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माणका लागि तयार भएको दक्ष जनशक्ति नगरपालिकामा नहुनाले पनि निजी आवासहरू सुरक्षित हुन नसक्ने सम्भावना रहेको देखिन्छ । यसैगरी प्राकृतिक प्रकोपको रूपमा रहेको चट्याङ्गको उच्च जोखीम रहनु पनि बसोवासका हिसाबले समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

भिरालो जमिन, खोलानाला र चौलानी नदीको किनारमा बस्तीहरू रहेका, छरिएर रहेको बस्ती, वढ्दो बसाइँसराइ प्रवृत्ति, स्थानीय कला संस्कृति झल्किने घरहरू रहेका, यहाँका घरपरिवारहरू बसाइँसराइ गर्ने प्रकृति बढ्दै गएको छ । विना नक्सा र विना प्राविधिक इस्टिमेटका आधारमा घरहरू वनेका, पुराना घरहरू भएका कारण भूकम्पको जोखिम रहेको, अझै पनि धेरै घरहरू खर र ढुङ्गाले छाएका, बस्तीहरू नदी कटान र पहिरोका जोखिममा रहेका, आवासीय घरहरूको निर्माण मापदण्डअनुसार हुन नसकेको, सुरक्षित आवास तथा बस्ती विकास उचित रूपमा

नभएको, बजार विकास तथा विस्तारको कमी, बजारसँगको कमजोर पहुँच तथा विस्तारको अभाव, सार्वजनिक निर्माण आवश्यकताअनुसार हुन नसकेको, वस्तीहरू बीचको दुरी टाढा हुनु शैल्यशिखर विकासका लागि निकै चुनौतीपूर्ण देखिन्छ ।

६.१.३ सम्भावना तथा अवसर

पूर्वाधार विकास र आवास निर्माण गर्दै स्थानीय पहिचानयुक्त सहर बसाल्ने सम्भावना रहनु, सडक सञ्जालको द्रुत गतिमा वृद्धि भएको हुँदा आर्थिक गतिविधि धेरै हुन सक्ने रणनीतिक क्षेत्र पहिचान गरी सहर बसाल्ने सम्भावना रहेको छ । नगरपालिकाले एकीकृत जग्गा विकास परियोजना मार्फत नगर क्षेत्रका केही स्थानहरूमा जग्गा एकीकरण आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गरी गुरूयोजना बनाएर नयाँ सहर अवधारणा अनुसारका नयाँ व्यवस्थित वस्ती विकासका कार्यहरू अगाडि बढाउन सकिने सम्भावना छन् । साथै नयाँ क्षेत्रमा बस्ती एकीकरण पद्धतिमार्फत सहरी पूर्वाधार विकास एवं विस्तार हुने अवसर देखिन्छ ।

नगरपालिका क्षेत्रका केही स्थानहरूमा एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास गरी अव्यवस्थित र छरिएका घरपरिवारलाई एकताबद्ध र प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्ने, स्थानीय निर्माण सामग्रीको अधिकतम प्रयोग गरी स्थानीय वास्तुकला र नवीनतम प्रविधि मिश्रित सुरक्षित र किफायती भवनहरू निर्माण गर्ने सम्भावना एवं अवसरहरू छ ।

६.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

सुरक्षित, सुलभ र वातावारणमैत्री एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास गर्ने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास गरी अव्यवस्थित र छरिएका घरपरिवारलाई एकताबद्ध र प्रभावकारी सेवा प्रवाहको विकास गर्नु ।
२. स्थानीय निर्माण सामग्रीको अधिकतम प्रयोग गरी स्थानीय वास्तुकला र नवीनतम प्रविधिमिश्रित सुरक्षित र किफायती भवनहरू निर्माण गर्नु ।

<u>रणनीति र कार्यनीति</u>

तालिका १६ : आवास तथा बस्ती विकासका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास गरी अव्यवस्थित र छरिएका घरपरिवारलाई एकताबद्ध र प्रभावकारी सेवा प्रवाहको विकास गर्नु ।	
१.१: ग्रामीण क्षेत्रमा भौगोलिक हिसाबले बिकट र छरिएर रहेका तथा विपद्को जोखिममा रहेका र सीमान्तकृत घर परिवारलाई आधारभूत सुविधासहितको एकीकृत बस्ती निर्माण गर्ने ।	१. भूउपयोग नीती तथा बस्ती विकास योजना तर्जुमा गरी लागु गरिनेछ। २. भौगोलिक हिसाबले बिकट र छरिएर रहेका तथा विपद्को जोखिममा रहेका घर परिवारका लागि सुरक्षित, वातावारणमैत्री, सुलभ, आधारभूत सुविधायुक्त र मौलिक पहिचान बोकेको एकीकृत बस्ती निर्माण गरिनेछ । ३. भौगोलिक रूपले बिकट र विपद्को उच्च जोखिममा रहेका स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिनेछ । ४. ग्रामीण क्षेत्र र छरिएर रहेका घरपरिवारलाई आधारभूत सुविधासहितको बस्ती निर्माण गरिनेछ ।
१.२: घना बस्ती रहेका क्षेत्र तथा सडक क्षेत्रको बस्ती व्यवस्थित गर्ने।	१. बजारी क्षेत्र तथा घना बस्ती रहेका र राजमार्ग क्षेत्रको बस्तीलाई व्यवस्थित गरिनेछ । २. सडक क्षेत्रमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिनेछ र मापदण्डहरूलाई पूर्णरूपले कायन्वयन गरिनेछ । ३. कृषियोग्य जमिनमा हुने गरेको जग्गा प्लटिङ्गलाई नियन्त्रण गरी व्यवस्थित

	गरिनेछ । ४. शारीरिक अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक लगायत विपद्को उच्च जोखिममा रहेका व्यक्तिका लागि विशेष सामाजिक आवासको विकास गरिनेछ ।
१.३: भूउपयोग नीति तथा योजना निर्माण गर्ने र योजनाबद्ध रूपमा एकीकृत बस्ती विकास गर्ने कार्यलाई अभियानको रूपमा अगाडि बढाउने ।	१. एकीकृत बस्ती विकास गर्न जग्गा प्राप्ति व्यवस्थालाई सरल बनाइनेछ । २. राजमार्ग क्षेत्रमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिनेछ । ३. विपद संवेदनशील क्षेत्रमा बसोबास गर्ने घरपरिवार पहिचान गरी त्यस्ता स्थानबाट हटाउने कार्यलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
उद्देश्यः २ स्थानीय निर्माण सामग्रीको अधिकतम प्रयोग गरी स्थानीय वास्तुकला र नवीनतम प्रविधिमिश्रित सुरक्षित र किफायती भवनहरू निर्माण गर्नु ।	
२.१: स्थानीय पहिचान भएको र सबै वर्ग तथा समुदायले किन्न सक्ने भवनहरूको निर्माण गर्ने ।	१. सरकारी तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी उपयुक्त भवन डिजाइन तथा निर्माण गरिनेछ । २. पालिकामा निर्माण हुने भवनहरूको डिजाइनमा एकरूपता ल्याउन भवन निर्माण मापदण्ड बनाई लागु गरिनेछ । ३. स्थानीय वास्तुकला र नवीनतम प्रविधिमिश्रित सुरक्षित र किफायती निजी भवन निर्माण गर्न निजी क्षेत्र तथा समुदायलाई प्राविधिक सहयोग गरिनेछ ।
२.२: भवन डिजाइन, निर्माण तथा सुपरीवेक्षणका कार्यमा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने ।	१. सुरक्षित, किफायती, वातावरणमैत्री र पहिचानयुक्त भवन निर्माण बारे जनचेतना वृद्धि गर्न समुदाय लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. स्थानीय रूपमा उपलब्ध निर्माण सामग्रीहरूको प्रयोगलाई अधिकतम प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । ३. एकीकृत सेवा प्रदायक बहुपयोगी र बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण गरी एकीकृत जनसेवा प्रदान गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण				६१००	७१००	२०१००	२३४००	२६९००	८३६००						
	वडा कार्यालय भवन निर्माण	सङ्ख्या		५		५०००	५०००		१००००	२००००		११	३		२	१
	पर्यटकीय आवास भवन निर्माण	सङ्ख्या		२			७५००	७५००	७५००	२२५००		११	३		१	२
	अतिथी गृह निर्माण	सङ्ख्या		२				५०००		५०००		११	३		२	२
	सर्वजनिक शौचालय निर्माण	सङ्ख्या		६			२०००	२०००		४०००		११	३		२	१
	प्रतिक्षालय निर्माण	सङ्ख्या		४				७००	७००	१४००		११	३		२	१
	सामुदायिक भवन	सङ्ख्या		४	४०००		४०००	४०००	४०००	१६०००		११	३		२	१
	हेली प्याड निर्माण	सङ्ख्या		२		२०००			२०००	४०००		११	३		२	१
	वस स्टेसन निर्माण	एकमुष्ट			२०००			२०००		४०००		११	३		२	१
	योग हल निर्माण	सङ्ख्या		१				७००	७००	१४००		११	३		२	१
	सार्वजनिक पुस्तकालय	सङ्ख्या		२			५००		५००	१०००		११	३		२	१
	वृद्धाश्रम निर्माण	सङ्ख्या		१				७००	७००	१४००		११	३		२	१
	प्रहरी चौकी निर्माण	सङ्ख्या		१			१०००			१०००		११	३		२	१
	बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण	सङ्ख्या		१				७००	७००	१४००		११	३		२	१
	बजार व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुष्ट			१००	१००	१००	१००	१००	५००		११	३		२	१

६.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

३. बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	सुरक्षित, सुलभ र वातावारणमैत्री एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास हुनेछ ।	भूकम्प प्रतिरोधी भवन	प्रतिशत		नयाँ बन्ने सबैमा					
		व्यवस्थित सहरीकरण सहितको बस्ती	सङ्ख्या	०		१		१		
		पालिकाको मापदण्ड बमोजिम भवन निर्माण	प्रतिशत		नयाँ बन्ने सबैमा					
असर	भौगोलिक रुपले विकट र विपद जोखिमयुक्त स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गर्न सहरी बस्ती विस्तार मापदण्ड निर्माण भएको हुनेछ ।	जोखिमयुक्त बस्तीको स्थानान्तरण	बस्ती सङ्ख्या	०						
		निर्माण भएका वस्ती विकास योजना सङ्ख्या	सङ्ख्या	०						
प्रतिफल	पालिकामा आवश्यकता अनुसका आवास तथा भवन निर्माण भएको हुनेछ ।	कार्यपालिका भवन (थप)	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		
		वडाकार्यलय भवन	सङ्ख्या	४	१	२	२	९	नगरपालिका प्रोफाइल, प्राविधिक शाखा, सम्बन्धित शाखाको प्रतिवेदन	भवन आचारसंहितासम्बन्धी चेतनामा वृद्धि र नगरपालिकाबाट हुने कार्यान्वयन र अनुगमन थप प्रभावकारी भएको हुन
		कर्मचारी आवास	प्रतिशत	०	०	०	१	१		
		सामुदायिक भवन	सङ्ख्या		६	१०	१२	१२		
	विभिन्न आयोजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन, सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र विस्तृत इन्जिनियरिङ डिजाइन भएको हुनेछ	भवन तथा आवास निर्माणका लागि वातावरणीय प्रभाव अध्ययन	सङ्ख्या		१	१	२	२		
		भवन तथा आवास निर्माणका लागि विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन	सङ्ख्या		३	५	७	७		
	प्राकृतिक पहिरोको जोखिम बस्तीहरूलाई व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।	भूकम्प तथा पहिरो प्रतिरोधी विद्यालय भवन	सङ्ख्या		नयाँ बन्ने सबैमा					
		भूकम्प तथा पहिरो प्रतिरोधी स्वास्थ्य संस्था	सङ्ख्या		४	७	७	७		
		भूकम्प तथा पहिरो प्रतिरोधी वडा	सङ्ख्या		नयाँ बन्ने सबैमा					

		कार्यालय तथा अन्य सरकारी भवन								
	विपन्न घर परिवारका लागि जनता आवास कार्यक्रम सचालन भएको हुनेछ ।	विपन्नकालागि निर्मित आवास	सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	३०		

६.२ सडक, पुल तथा यातायात

६.२.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले यातायात सुविधामा नागरिकको सरल, सहज र समान पहुँच सुनिश्चित गर्न यातायात क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता दिँदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित, व्यवस्थित, समावेशी र अपाङ्गतामैत्री बनाउने परिकल्पना गरेको छ । भौतिक पूर्वाधार आर्थिक विकास एव सामाजिक समृद्धिका आधारहरू हुन्; जसमा सडक यतायात तथा पुलको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण योगदान रहन्छ । पूर्वाधारको विकासमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय निकायलाई जिम्मेवार बनाएको छ । पूर्वाधार निर्माणका लागि स्थानीय निकायलाई प्रदेश एव संघीय सरकारबाट समेत अर्थिक एवं प्राविधिक सहयोग पुर्याउने व्यवस्था गरिएको छ । नगरपालिकाले पूर्वाधार विकासमा समावेशी, वातावरणमैत्री, गुणस्तरीय पूर्वाधार भन्ने अभियानका साथ कार्यक्रम अगाडि बढाउनु अनिवार्य छ। नगरपालिकाको विकास र समृद्धिको प्रमुख आधारका रूपमा रहेको एक क्षेत्र सडक तथा यातायात पनि हो ।

गोकुलेश्वर-दार्चुला सडक खण्ड र गोकुलेश्वर-चमेलिया हाइड्रोपावरसम्मको सडक खण्ड कालोपत्रे छ भने अन्य सडक ग्राभेल र कच्ची अवस्थामा रहेका छन् ।गाकुलेश्वर-झरकाँडा-बन्तोली-पनेबाँज सडक खण्ड कालोपत्र हुने तयारीमा छ । यसैगरी सबै वडाहरूसम्म सडकको विस्तार भएको अवस्था विद्यमान छ तर वडा न. ४ को सडकखण्ड व्यवस्थित हुन सकिरहेको छैन। यस नगरपालिकाको छोटो दुरीका रुटमा नीजी सवारी साधनहरू नियमितरूपमा चल्ने गर्दछन्। प्रायजसो ठाउँमा भने वर्षातको समयमा पहिरोले बाटो अवरुद्ध हुने, पानी जम्ने, हिलो हुने भएका कारण नियमितरुमा यातायात सुचारु गर्न कठिनाई हुने गरेको छ ।

६.२.२ समस्या तथा चुनौती

नगरपालिका क्षेत्रभित्र सबै सडक बिस्तारमा कठीनाई रहनु, बिकट भौगोलिक अवस्थितिका कारण सडक ट्र्याक खोल्न कठिनाई हुनु जस्ता समस्याहरू प्रमुख रहेका छन् । यसैगरी कतिपय बस्ती रहेको स्थानसम्मको सहज सडक सुविधा विस्तार हुन नसक्नु, आवश्यकता अनुसार बाटो तथा सडक निर्माण नहुनुले पनि आवागमनमा असहज भएको देखिन्छ । सार्वजनिक यातायातका साधनहरू विस्तारित सबै सडकमा नियमित रूपमा सञ्चालन नहुनु, जीपहरूले भाडा महङ्गो लिने गरेको अन्य समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

६.२.३ सम्भावना तथा अवसर

यस नगरपालिकाका अधिकांश भूभाग समथर नभएको कारण सडक सञ्जाल विस्तार गर्न सहज नदेखिए पनि स्थानीय सरकारले यातायात पूर्वाधार निर्माणलाई प्राथमिकतामा राख्नु, यातायात पूर्वाधार निर्माणको लागि आवश्यक स्थानीय संरचनाको बलियो आधार निर्माण हुनु यस क्षेत्रको सम्भावनाका रूपमा लिन सकिन्छ ।यसैगरी दार्चुला खलङ्गासम्म जाने सडक कालोपत्र भइसकेको र गोकुलेश्वर-झरकाँडा-पनेबाँज सडक खण्ड संघीय सरकारले बजेट विनियोजित गरी कालोपत्र भइरहेको तथा गोकुलेश्वरदेखि बलाँच हुँदै मार्मा अपीहिमालसम्म जाने सडक पनि कालोपत्रे हुने क्रममा रहेकोले यस क्षेत्रमा नगरपालिकाले यातायात क्षेत्रमा ठूलो लगानी लगाउनु परिरहेको छैन । यातायात व्यवस्थापनमा अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोग बढ्दै जानु, प्रदूषणरहित सवारी साधनको प्रयोगको माहोल सिर्जना हुँदै जानु, यातायात व्यवस्थापनका नयाँ प्रविधि भित्र्याउन निजी क्षेत्रको क्षमता वृद्धि हुँदै जानु, सहरीकरणसँगै सवारी साधनहरूको माग बढ्दै जानु, चाक्ला र गुणस्तरीय सडक निर्माणमा सरकार तथा समुदायको चासो बढ्नु आदि दिगो यातायात व्यवस्थापनका अवसरहरू हुन् ।

आन्तरिक सडक सञ्जालको पूर्ण रूपमा विकास हुँदा पालिकालाई कृषि, पर्यटन र जडीबुटी उत्पादन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको देखिन्छ भने स्थानीय वस्ती तथा बजार केन्द्रबाट मूल सडकमा जोडिने कृषि सडक तथा अन्य सडकहरूको स्तरोन्नति गर्न सके कृषि उत्पादन बजारीकरण निकै सहज हुन गई आर्थिक क्रियाकलापहरूमा बढवा हुन सक्ने देखिन्छ ।

६.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

दिगो पूर्वाधार विकासमार्फत् नागरिकको सहज पहुँच हुने ।

उद्देश्य

१. सडक पूवार्धारहरूको निर्माण तथा स्तर उन्नति गरी मानिसहरूको जीवन सहज र सरल बनाउनु ।
२. यातायात पूर्वाधारको उचित मर्मतसम्भार तथा व्यवस्थापन गरी सहज आवतजावत र स्थानीय जनताको सुविधा, आयआर्जन तथा रोजगारी सिर्जना गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका १७ : यातायात तथा पूर्वाधारका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : सडक पूवार्धरहरूको निर्माण तथा स्तर उन्नति गरी मानिसहरूको जीवन सहज र सरल बनाउनु ।	
१.१: योजनाको दीर्घकालीन उपयोगको लागि निर्माण भइसकेका पूर्वाधारहरूको संरक्षण, विस्तार तथा मर्मतको लागि कोषको व्यवस्था गर्ने।	१. नेपाल सरकारले निर्धारण गरेका न्यूनतम मापदण्ड निर्धारण गरी सोको पालना गरी सडकको गुणस्तर कायम गरिनेछ । २. पुल निर्माण कार्यहरूको गुणस्तर कायम गर्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिनेछ । ३. योजनाको दीर्घकालीन उपयोगको लागि निर्माण भइसकेका पूर्वाधारहरूको संरक्षण, विस्तार तथा मर्मतको लागि कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.२: आर्थिक तथा सामाजिक गतिविधिलाई सन्तुलित, समावेशी, गतिशील बनाउन योगदान पुऱ्याउन सक्ने रणनीतिक सडक सञ्जाल सुदृढ गर्ने।	१. व्यावसायिक गतिविधिलाई गतिशील बनाउन सडकको निर्माण तथा स्तरवृद्धि गरिनेछ । २. प्राथमिकता प्राप्त लोकमार्ग तथा नगरपालिकाको रणनीतिक सडक सञ्जालको निर्माणमा तीव्रता दिइनेछ । ३. सडकमा वर्षैभरि निर्बाध यातायात सञ्चालनको लागि सडक पुलको निर्माणलाई प्राथमिकताका साथ तीव्रता दिइनेछ ।
१.३: छिटो, भरपर्दो र वातावरणमैत्री सडक सञ्जाल विकास गर्न सहयोगी हुने प्रविधि तथा उपायहरू अवलम्बन गर्ने ।	४. बजार क्षेत्रमा सडक, पानी निकास र ढल, खानेपानी पाइप, बिजुली तथा इन्टरनेट वितरण लाइन, फुटपाथ आदिको एकीकृत रूपमा निर्माण गरिनेछ । ५. बजार क्षेत्र तथा जोखिमयुक्त सडक खण्डहरूमा आवश्यकताका आधारमा आकाशे पुल तथा भूमिगत बाटो निर्माण कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाइनेछ । ६. सडक छेउछाउका पहिरो तथा भूक्षय नियन्त्रण गर्न भौतिक संरचनाका साथसाथै बायोइन्जिनियरिङ लगायतका गैरसंरचनात्मक वातावरणमैत्री प्रविधिहरूको प्रयोग गरिनेछ ।
उद्देश्य २: यातायात पूर्वाधारको उचित मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन गरी सहज आवतजावत र स्थानीय जनताको सुविधा, आयआर्जन तथा रोजगारी सिर्जना गर्नु ।	
२.१: प्रमुख ग्रामीण बस्तीहरू र प्रमुख पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने गरी यातायात पहुँच बढाउन सडक	१. योजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत डिजाइन र लागत अनुमान गरेर मात्र वातावरणमैत्री पूर्वाधारको निर्माण गरिनेछ । स्थानीय

विस्तार गर्ने ।	तहको श्रम एवम् सिपलाई केन्द्रबिन्दुमा राखिनेछ । २. सम्पूर्ण पूर्वाधार योजनाहरूलाई आधुनिक सूचना प्रणाली अनुसार अद्यावधिक गर्दै नियमित रूपमा कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ । ३. प्रमुख ग्रामीण बस्तीहरू र प्रमुख पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने पूर्वाधार विकासका निर्माणमा व्यापक जनसहभागिता बढाइनेछ । ४. योजनाहरूलाई निर्धारित समयमा नै सम्पन्न गर्न योजनाको प्रकृतिअनुरूप आवश्यक स्रोत तथा वस्तु र गुणस्तरको आधारमा वर्गीकरण गरी सोही अनुरूप व्यवस्था मिलाइनेछ ।
२.२ः पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान तथा सो स्थानसम्मको पहुँच मार्गको निर्माण कार्यलाई अभियानका रूपमा सञ्चालन गर्ने ।	१. पर्यटकीय स्थलहरू सम्मको पहुँच मार्ग निर्माण तथा व्यवस्थापनको लागि समुदाय तथा स्थानीय तहलाई व्यापक रूपमा परिचालन गरिनेछ । २. पहुँच मार्ग विकास तथा व्यवस्थापन गुरुयोजना तयार गरी स्तरोन्नति, निर्माण तथा व्यवस्थापन कार्यलाई क्रमागत रूपमा अगाडि बढाइनेछ। ३. ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पर्यटकीय ठाउँहरूको प्रवर्द्धन गर्न पदमार्गहरूको निर्माण गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	सडक, पुल तथा यातायात				**५९५१७**	**११०९४२**	**१५८२३३**	**९४०३३**	**६८४७५**	**३५२३१७**						
	कालोपत्रे															
	सबै वडा कार्यालयहरुसम्म कालोपत्र सडक	कि.मि		९		५००००	५५०००			१०५०००		९	३		३	३
	सडक स्तरोन्नती															
	नगरभरी सञ्चालित सबै सडकहरु	कि.मि			२७०००	२९०००	३५०००	५७५००	४५५००	१९४०००		९	३		३	३
	घोरेटो बाटो तथा पदमार्ग															
	विद्यालय र धार्मिकस्थलहरुमा जान पदमार्ग/पि.सी.सी. बाटो निर्माण	कि.मि.			४७००	३२००	४५००	५३००	४२००	२१९००		९	३		३	३
	झलुङ्गे पुल/ट्रस पुल															
	पि.सी.सी. पुल निर्माण	संख्या			५७५०	६४२५	१४५००	७०००	४१२५	५७५०		९	३		३	३
	झोलुङ्गे पुल निर्माण	संख्या			११५००	१२८५०	२९०००	१४०००	८२५०	११५००		९	३		३	३
	ट्रस पुल	संख्या			७६६७	८५६७	१९३३३	९३३३	५५००	७६६७		९	३		३	३
	नयाँ बाटो															
	पालिकाभित्र आवश्यकता अनुसार नया सडक निर्माण	कि.मि.			२९००	९००	९००	९००	९००	६५००		९	३		३	३

६.२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

२. सडक, पुल तथा यातायात

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	सङ्घ, प्रदेश तथा नगरपालिकाको समन्वयका आधारमा सडक तथा यातायात पूर्वाधार विकास गरी आर्थिक तथा सामाजिक विकासका अवसरमा नागरिकको सहज पहुँच भएको हुनेछ ।	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत		१०	३०	५०	६०	नगरपालिका प्रोफाइल, पालिका प्रगति विवरण, प्राविधिक शाखा	जनताको माग अनुसार यातायातको व्यवस्थापन भएको हुने, सडक पूर्वाधारमा लगानी वृद्धि हुने
		सर्वयाम सडक	कि.मि.		१२	२५	३७	३७		
असर	योजनाको दीर्घकालीन उपयोगकोलागि निर्माण भइसकेका पूर्वाधारहरूको संरक्षण, विस्तार तथा मर्मत संभार भएको हुनेछ ।	यातायात सुचारु सडक लम्बाइ	कि.मि.		१२	२५	३७	३७		
		नियमित मर्मत संभार भएको सडकको लम्बाइ	कि.मि.		५	१२	१७	१७		
प्रतिफल	पालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक गतिविधिलाई सन्तुलित, समावेशी, गतिशील बनाउन योगदान पुर्याउन सक्ने रणनीतिक सडक संजाल सुदृढ भएको हुनेछ ।	अन्तर पालिका सडक सञ्जाल विस्तार	कि.मी.		२	५	७	७		
	छिटो, भरपर्दो र वातावरण मैत्री सडक सञ्जाल विकास गर्न सहयोगी हुने प्रविधि तथा उपायहरू अवलम्बन हुनेछ ।	वायोइञ्जिनिरिङ्ग प्रविधी र सडक साइड वृक्षारोपण	कि.मी.		१	३	५	५		
		बाढी नियन्त्रणका लागि ग्याबिन वाल निर्माण	कि.मी.		१	३	५	५		
	प्रत्येक वडाहरूमा र महत्त्वपूर्ण स्थलहरूमा, बस्तीहरू र प्रमुख पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने गरी यातायात पहुँच बढाउन सडक विस्तार गरिनेछ ।	पालिकामा संचालित ४ पाङ्ग्रे यातायातका साधन	सङ्ख्या		०	०	२	२		
		कच्ची	कि.मी.		१०	१५	१९	१९		
		ग्राभेल सडक	कि.मि.		१२	२५	३७	३७		
		कालोपत्रे	कि.मि.		०	५	५	५		

		ट्र्याक खोलिएको सडक	कि.मि..		१०	३०	५०	५०		
		पक्की पुल	सङ्ख्या		०	१	१	१		
		झोलुङ्गे पुल	सङ्ख्या		२०	३२	४१	४१		
		सडक नाली	कि.मि..		०	३	५	५		
		सडक पेटी	कि.मि..		०	०	०	०		

६.३ जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा

६.३.१ पृष्ठभूमि

जलविद्युत् आर्थिक वृद्धि र आर्थिक रूपान्तरणको एक महत्त्वपूर्ण साधन हो । सुदूरपश्चिम प्रदेशमा दिगो र भरपर्दो विद्युत् पहुँच सबै नागरिकमा पुगिनसकेको र प्रदेश सरकारले ऊर्जा क्षेत्रलाई आर्थिक समृद्धिको संवाहक मानेको सन्दर्भमा जलविद्युत विकास र व्यवस्थापनमा प्रदेश सरकारको महत्त्वपूर्ण भूमिका आवश्यक छ । नेपालको संविधानले जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने नीतिगत व्यवस्था गरेको छ ।

नगरपालिकाभित्र बिजुलीबत्तीको रूपमा प्रयोग गर्ने घरपरिवार ५५ प्रतिशत रहेको छ । नगरक्षेत्रका ४५ प्रतिशत घरधुरीहरूमा वैकल्पिक सौर्य ऊर्जामार्फत विद्युत आपूर्ति भएको छ । केही वडाका बस्तीहरूमा सामुदायिक विद्युतीकरण मार्फत विद्युत् आपूर्ति भएको छ । विद्युत् आपूर्तिका लागि नगरपालिकाले राष्ट्रिय प्रसारण लाइनलाई जोड्ने कार्यलाई तीव्रता दिएको छ । नगरपालिका क्षेत्रमा ४० प्रतिशत घरपरिवार एल.पी.ग्याँसबाट खाना पकाउने गर्दछन् भने खाना पकाउनका लागि दाउरा प्रयोग गर्ने करिब ६० प्रतिशत रहेका छन् । सुधारिएको चुलो प्रयोग गर्ने घरधुरीको सङ्ख्यामा वृद्धि हुँदै गएको छ ।

६.३.२ समस्या तथा चुनौती

सबै स्थानमा विशिष्ट उपयोगका लागि राष्ट्रिय प्रसारण लाइन पालिकामा नै उत्पादित लघु जलविद्युत् सेवा उपलब्ध हुन सकेको छैन भने उपलब्ध विद्युत् सेवा पनि नियमित र व्यवस्थित हुन सकेको छैन । स्वच्छ ऊर्जाको रूपमा गोबर ग्याँस, वायो ब्रिकेट (वनस्पति कोइला) र धुवाँरहित सुधारिएको चुलोको उपयोग पर्याप्त मात्रामा हुन सकेको छैन । अधिकांश वडाहरूमा परम्परागत रूपमा दाउराबाट खाना पकाउने गरिएको छ । बस्ती विकास, सहरीकरण तथा आर्थिक गतिविधिको विस्तारका कारण बढ्दै गएको विद्युतको माग बढ्दै गए अनुसार विद्युत् आपूर्ति गर्नु र भौगोलिक विकटता रहेका र ग्रामीण स्तरमा छरिएको बस्तीहरूमा विद्युतीकररण गर्नु चुनौतीको रूपमा रहेका छन् ।

६.३.३ सम्भावना तथा अवसर

नगरक्षेत्रमा जलविद्युत् उत्पादनको लागि उपयुक्त भौगोलिक अवस्था र जलस्रोतको उपलब्धता रहेको छ । राष्ट्रिय प्रसारणको लाइन नगरभरि वितरण भएपछि विद्युत् आपूर्तिमा ठूलो योगदान हुनेछ । जनसमुदायमा ऊर्जाको आवश्यकताबारे चेतना अभिवृद्धि भएको अवस्था छ । ऊर्जा विकासबाट भौतिक, आर्थिक तथा सामाजिक संरचनाको विकास भई आर्थिक समुन्नति तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुने देखिन्छ ।

आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी परम्परागत व्यवहारलाई परिवर्तन गरी उत्पादनलाई वृद्धि गर्न सकिन्छ । ऊर्जा विकासबाट साना तथा घरेलु र ठूला उद्योग स्थापना तथा सञ्चालनमा सहजता भई औद्योगिक विकास गर्न सहज हुनेछ । फोहरमैला व्यवस्थापनका लागि ठोस फोहरको प्रशोधनबाट मिथेन ग्याँस उत्पादन गरी बिक्री गर्ने सम्भावना रहेको छ ।

६.४४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

नवीकरणीय तथा वैकल्पिक ऊर्जाको उत्पादन र उपभोगमा दक्षता बढाई वातावरणमैत्री, दिगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय र स्वच्छ ऊर्जामा सबैको पहुँचमा वृद्धि गर्ने ।

उद्देश्य

१. ऊर्जाको उपभोगमा दक्षता बढाई वातावरणमैत्री, दिगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय र स्वच्छ ऊर्जामा सबैको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।
२. परम्परागत ऊर्जाको सट्टामा वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा वृद्धि गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका १८ : ऊर्जाका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : ऊर्जाको उपभोगमा दक्षता बढाई वातावरणमैत्री, दिगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय र स्वच्छ ऊर्जामा सबैको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।	
१.१: ऊर्जा क्षेत्रको संस्थागत संरचना तयार गरी दिगो र अधिकतम् उपयोगको आधार तयार गर्ने ।	१. संघीय स्वरूप अनुसार ऊर्जा क्षेत्रको स्थानीय स्तरमा संस्थागत संरचना तयार गरिनेछ । २. संगठनात्मक संरचना अनुसार विद्युत् जडान गर्ने र मर्मतसम्भार गर्न तालिम प्राप्त दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गरी उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ । ३. विद्युत् वितरण लाइनमा उच्च क्षमता तथा गुणस्तरीय ट्रान्सफर्मरहरू प्रतिस्थापान गरिनेछ । ४. घरायसी प्रयोजनका लागि अधिकतम ऊर्जा प्रयोग गर्ने परिवारलाई सम्मान/प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.२: उपलब्ध सम्पूर्ण ऊर्जा स्रोतको पहिचान, उत्पादन, वर्तमान तथा भविष्यमा ऊर्जाको माग र आपूर्तिसम्बन्धी डाटाबेस तयार गरी संस्थागत विकासमा जोड दिने ।	१. नगरपालिकामा ऊर्जाको स्रोत पहिचान, कूल सम्भाव्य जलविद्युत क्षमता, माग र आपूर्तिको अध्ययन गरिनेछ । २. उत्पादित ऊर्जा, वर्तमान तथा भविष्यको माग र आपूर्तिको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी डाटाबेस तयार गरिनेछ । ३. निर्माण सम्पन्न भई सञ्चालनमा रहेका लघु तथा साना जलविद्युत् आयोजनाको मर्मतसम्भार र संस्थागत विकास गरिनेछ । ४. यस क्षेत्रमा रहेका मुख्य ऊर्जा उत्पादन केन्द्रसम्मको सडक र प्रसारण लाइनको सञ्जाल निर्माण गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : परम्परागत ऊर्जाको सट्टामा वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा वृद्धि गर्नु ।	
२.१: ऊर्जाको प्रयोगलई दिगो, भरपर्दो गुणस्तरीय र प्रभावकारी रूपमा विकास गरी बहुउपयोगी बनाउने ।	१. ऊर्जाको खपत प्रभावकारी ढङ्गबाट गर्नका लागि विशेष सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. सार्वजनिक संस्था वा स्थानहरू जस्तै, अस्पताल, विद्यालय, धार्मिकस्थल, सडक, पर्यटकय स्थल, आदिमा अधारभूत ऊर्जाको नियमित आपूर्ति गर्न सौर्य ऊर्जा जडान गरिनेछ । ३. विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्न सहुलियत ऋण/अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ । ४. कृषि तथा सहरी क्षेत्रबाट निस्किने फोहरजन्य वस्तुबाट वायोग्याँस तथा प्राङ्गारिक मल उत्पादन तथा प्रयोग गर्न प्रत्साहन गरिनेछ । ५. सिँचाइ तथा खानेपानीको पहुँच पुऱ्याउन सम्भावना नरहेका क्षेत्रमा सौर्य ऊर्जाको प्रयोग गरी लिफ्ट खानेपानीको सञ्चालन गरिनेछ । ६. जलविद्युत्, वैकल्पिक ऊर्जाको अधिकतम प्रयोग गरी दैनिक जीवनयापनमा सहजता ल्याउँदै परम्परागत इन्धनको प्रयोग घटाइनेछ। ७. वैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्न बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्रबाट सहुलियत दरमा ऋणको व्यवस्था गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलवायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	जलश्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा				१८००	५९००	२३००	१८००	२२४००	३४१००						
	लघु जलविद्युत आयोजनको मर्मत तथा संरक्षण				३००	२००	३००	१००	४००	१२००						
	आधुनिक चुलो वितरण	एकमुष्ठ			६००	६००	६००	६००	६००	३०००		७	९		२	१
	ग्रामिण विद्युतीकरण (राष्ट्रिय प्रसारण लाइन विस्तार)	एकमुष्ठ				४०००				४०००		७	९		२	१
	सौर्य बत्ती जडान (मन्दिर, सार्वजनिक स्थल, वडा कार्यलय)	एकमुष्ठ			६००	६००	६००	६००	६००	३०००		७	९		३	२
	गोकुदेखि पनेबाँझ, गोकुले-झरकाँडा-बन्तोली र गोकुले देथला-बलाँच सडकबत्ती	एकमुष्ठ							२००००	२००००		७	९		३	३
	वैकल्पिक उर्जा सचेतना कार्यक्रम	एकमुष्ठ			३००		३००		३००	९००		७	९		३	४
	गरिबीको रेखामुनीका जनतालाइ सोलार वितरण	एकमुष्ठ				५००	५००	५००	५००	२०००						

६.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

१. जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	परम्परागत ऊर्जाको प्रतिस्थापन गरी वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोगमा वृद्धि भएको हुनेछ ।	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत		६५	८५	१००	१००	सम्बन्धित शाखाको	सम्बन्धित कार्यालयहरूले आफूलाई समसामयिक अध्यावधिक गरेको हुने,

असर	नविकरणीय तथा वैकल्पिक ऊर्जाको उत्पादन र उपभोगमा ऊर्जा दक्षता बढाई वातावरणमैत्री, दिगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय र स्वच्छ ऊर्जामा सवैको पहुँचमा वृद्धि हुनेछ ।	जलविद्युत् उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट		०	०	१५	१५	प्रतिवेदन	ऊर्जा पूर्वाधारमा
		प्रतिव्यक्ति विद्युत् उपभोग (वाट प्रति घण्टा)	घण्टा		२५	३५	५०	५०		
		लघु जलविद्युत् उत्पादन क्षमता	किलोवाट		६५०	६५०	६५०	६५०		
प्रतिफल	ऊर्जा वितरण प्रणालीलाई प्रभावकारी एवम् भरपर्दो बनाई विद्युत पहुँचमा वृद्धि गरी खपत बढाइनेछ ।	थ्री फेज लाइनको विस्तार	प्रतिशत		७०	८०	९०	९०		
		राष्ट्रिय प्रसारण लाइनमार्फत विद्युतीकरण भएको परिवार	प्रतिशत		९५	१००	१००	१००		
		खाना पकाउने इन्धनका रूपमा बिद्युत् प्रयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत		०	१०	३०	३०		
	वैकल्पिक ऊर्जाको विस्तार गरी दिगो, भरपर्दो गुणस्तरीय र प्रभावकारी रूपमा विकास गरी बहुउपयोगी बनाइने छ ।	सोलार ऊर्जा प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		७०	६०	४०	४०		
		सोलार ऊर्जा उत्पादन	कि.वा.		३५०	३००	१००	१००		
		बायोग्याँस (गोवरग्याँस) प्रयोग गर्ने घरपरिवार	सङ्ख्या		४०	५०	१००	१००		

६.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

६.४.१ पृष्ठभूमि

शैल्यशिखर नगरपालिकाका सहरी वडाहरूमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोगको अवस्था राम्रो रहेको छ भनें ग्रामीण वडाहरूमा यसको अवस्थामा सुधार ल्याउन अत्यावश्यक छ । सबै वडाहरूमा एन.टि.सि र एन सेलको सामान्य सुविधा उपलब्ध भएको देखिएको छ । नगरक्षेत्रका सबै वडामा मोबाइल फोन सेवाको सुविधा पुगे तापनि सेवा पहुँच भने शत प्रतिशत भने हुन सकेको छैन । सबै ठाउँमा अप्टिकल फाइबर विस्तार हुन नसक्दा इन्टरनेट सुविधा एकदमै कमजोर छ भने वडास्तरबाट प्रवाह हुने अनलाइन सेवाहरू सबै वडाहरूमा सुचारू हुन सकेको छैन; साथै ५० प्रतिशत भन्दा कम मानिस मात्र इन्टरनेटको पहुँचमा रहेको देखिन्छ ।

नगरपालिकामा पत्रपत्रिका तथा एफ.एम. स्टेसनहरूले सञ्चार सुविधा पुऱ्याएको देखिन्छ । यस नगरपालिकाबाट दैनिक नगरबासीलाई सूचना प्रवाह गर्न स्थानीय एफ.एम. रहेको देखिन्छ । यद्यपि, टेलिभिजन, केवल नेटवर्क, र इन्टरनेटको सरल पहुँचका कारण सूचना तथा सञ्चार विकास दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ ।

६.४.२ समस्या तथा चुनौती

भौगोलिक विकटताको कारण सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तारलाई दुर्गम वडासम्म द्रुतता दिन समस्या भएको छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको पर्याप्त उपयोग हुन सकेको छैन । सूचना तथा सञ्चारको संरचनागत विकासका पूर्वाधारमा कमी देखिन्छ । सूचना प्रविधिको विकास र साइवर सुरक्षाको लागि पर्याप्त संरचनागत व्यवस्था भएको भने छैन । केही स्थानहरूमा मोबाइल नेटवर्क अनियमित तथा ज्यादै कमजोर भएकाले सेवा प्रयोग एवं वडा कार्यालयको सेवा प्रवाहमा समेत बाधा पुगेको छ । हालसम्म अप्टिकल फाइवर पुग्न सकेको छैन ।

अप्टिकल फाइबर विस्तारमा गति दिने कार्य, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा विकसित नवीनतम प्रविधि समय सापेक्ष प्रयोगमा ल्याउने कार्य, विद्युत प्रसारण भरपर्दो बनाउने कार्य, नगर क्षेत्रको ऐतिहासिक महत्वका वस्तु र सेवाहरूलाई डिजिटल अर्काइभमा सुरक्षित राख्ने कार्य, साइवर सुरक्षा सम्वन्धी संस्थागत संरचना तयार गरी आम जनतामा यस सम्वन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्य, र सामाजिक सञ्जालको वृद्धिसँगै यसमा बढ्दै गएको दुरूपयोग तथा विकृतिलाई रोक्ने कार्य चुनौती पूर्ण देखिएको छ ।

६.४.३ सम्भावना तथा अवसर

विद्यमान योजना तथा नीतिअनुरूप नगरलाई सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन सकिन्छ । स्थानीय सञ्चार माध्यम र सञ्चारकर्मीको क्षमता विकास गरी नगरलाई मिडियामैत्री बनाउन सकिन्छ । आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी नगरपालिकाको प्रशासनिक लगायत दैनिक कामकाजका प्रणालीहरू सहज एवम् चुस्त बनाउन सकिने सम्भावना प्रशस्त छ ।

विद्यालय तथा स्वास्थ्य केन्द्र लगायत सम्पूर्ण सार्वजनिक संस्थाहरूको कार्य प्रणालीलाई सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट थप चुस्त दुरूस्त र प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । प्रविधिको भरपूर उपयोग गरी पर्यटकीय, कला, भाषा तथा संस्कृतिको दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण स्थलहरूको संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन गर्न सकिने र सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई थप प्रभावकारी

बनाउन सकिने देखिन्छ । सूचना तथा सञ्चारको विकासले समग्र आर्थिक विकासको गतिविधिलाई पारदर्शी, चुस्त दुरूस्त र प्रभावकारी बनाउन टेवा पुऱ्याउनेछ ।

६.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास गर्दै सबै नागरिकको पहुँच तथा उच्चतम उपयोग सुनिश्चित गरी आमनागरिकको जीवनस्तरलाई सहज बनाउने ।

उद्देश्य

१. आमसञ्चार माध्यमलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, विश्वसनीय बनाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र सेवाहरू सबै नागरिकको पहुँचमा पुऱ्याउनु ।
२. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सेवालाई सर्वसुलभ, गुणस्तरीय र भरपर्दो बनाई प्रविधिको उच्चतम सेवा प्रयोग गर्नु।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका १९: सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: आम सञ्चार माध्यमलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, विश्वसनीय बनाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र सेवाहरू सबै नागरिकको पहुचमा पुऱ्याउनु ।	
१.१: सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी नयाँ खोज तथा अनुसन्धान र विकासको लागि कानुनी आधार तयार गर्ने ।	१. सञ्चार माध्यमसँग साझेदारीको नीतिलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । २. सूचना प्रविधि क्षेत्रको विकासका लागि निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गर्न सहजीकरण गरिनेछ । ३. केबलमा आधारित सञ्चार प्रविधिलाई ताररहित प्रविधिमा रूपान्तर गर्न विभिन्न अध्ययन गरिनेछ ।
१.२: बजार तथा चलचित्र क्षेत्रको पूर्वाधार विकास गरी उद्योगको रूपमा विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. यस क्षेत्रलाई परिचित गराउने खालका भाषिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक तथा सामाजिक पृष्ठभूमि झल्कने प्रवर्धनात्मक सूचनाका सामग्रीहरूको निर्माण र निर्माण भएका सामग्रीहरूको डिजिटलाइजेसन गरी यस क्षेत्रको विकासलाई टेवा पुऱ्याउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधियुक्त पर्यटकीय योजना बनाइनेछ । २. यस क्षेत्रको कला संस्कृतिको पहिचानमा जोड दिई मौलिक, सामाजिक तथा गुणस्तरीय लघु चलचित्र तथा डकुमेन्ट्री निर्माणलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ३. टेलिमेडिसिन केन्द्रको स्थापना गरी सबै नागरिकलाई घरमै बसी स्वास्थ्य उपचारसम्बन्धी परामर्श सेवा लिने अवसरको सुनिश्चितता गरिनेछ । ४. विज्ञापन बजारको व्यवस्थापन एवम् नियमन गर्न नियामक निकायको स्थापना तथा सञ्चालन गरिनेछ । ५. सार्वजनिक क्षेत्रबाट प्रचार प्रसार हुने विज्ञापनमा समानुपातिक वितरण प्रणालीको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.३: समग्र प्रविधिको विकासका लागि डिजिटलाइजेसनमार्फत सामाजिक, आर्थिक र शासकीय व्यवस्थामा सुधार गर्ने ।	१. सार्वजनिक तथा निजी सेवाहरू क्रमशः सफ्टवेयर अनलाइनमार्फत् सूचना तथा सेवा प्रदान गरिनेछ । २. सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको विकासका लागि स्थानीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनको आधार तयार गरिनेछ । ३. डिजिटल डिभाइड कम गर्नको लागि डिजिटल साक्षरता र सचेतना अभिवृद्धिलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । ४. सूचना प्रविधिलाई शिक्षा र आधुनिक प्रविधिमा उपयोग गरिनेछ ।

	५. सूचना प्रविधिको प्रयोग मार्फत् स्थनीय भाषा, संस्कृति तथा मौलिकताको संरक्षण गरिनेछ । ६. आधारभूत तह देखि नै हरेक विद्यार्थीले कम्प्युटर तथा सूचना प्रविधिसम्बन्धी अध्ययन गर्न पाउने अवसरको सुनिश्चितता गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सेवालाई सर्वसुलभ, गुणस्तरीय र भरपर्दो बनाई प्रविधिको उच्चतम सेवा प्रयोग गर्नु ।	
२.१: सूचना तथा सञ्चार सेवालाई प्रतिस्पर्धी, मर्यादित, सर्वसुलभ तथा नियमित पहुँचको स्थापना गरी सूचना प्रविधिको उच्चतम सेवा प्रयोग गर्ने ।	१. नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा अप्टिकल फाइबरको विस्तार गरी इन्टरनेटको पहुँच सर्वसुलभ बनाइनेछ । २. सबै कार्यालयका वेवसाइट, इमेल, ट्विटर, भाइबरजस्ता माध्यमबाट नागरिकको गुनासो प्राप्ति तथा सुनुवाइ हुने व्यवस्था मिलाइनेछ । ३. सबै वडाहरूमा डिजिटल सूचना पाटीको व्यवस्था गरी सम्पूर्ण सूचना, क्रियाकलाप तथा गतिविधिहरूका बारेमा सुसूचित हुने अधिकारको सुनिश्चितता गरिनेछ । ४. सार्वजनिक आमसञ्चार माध्यमलाई स्वच्छ, प्रतिस्पर्धी, मर्यादित, उत्तरदायी र व्यावसायिक बनाइनेछ । ५. नगरपालिकाका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरूलाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाई सबैका लागि सहज एवम् सर्वसुलभ सेवाको सुनिश्चितता गरिनेछ ।
२.२: सूचनामा सम्पूर्ण नागरिकहरूको पहुँच र सञ्चार प्रविधिको उच्चतम प्रयोगको सुनिश्चितता गर्ने ।	१. सञ्चार क्षेत्रका लागि विद्यमान भौतिक संरचनामा आवश्यकता अनुसार थप संरचना विस्तार गरिनेछ । २. नगरपालिकाका सबै ठाँउमा टेलिफोन सेवाको नेटवर्क उपलब्ध हुन सक्ने गरी आवश्यकता अनुरूप मोबाइल टावरको विस्तार गरिनेछ । ३. नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा स्थानीय तथा राष्ट्रिय पत्र-पत्रिकाहरूको ताजा खबर नियमित रूपमा अनलाइन संस्करणमा समेत पढ्न पाउने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि				६२००	५३००	७१००	५१००	५१००	२८८००						
	सूचना प्रविधि केन्द्र स्थापना तथा संचालन	सङ्ख्या		१	४००	१००	१००	१००	१००	८००		८	९		२	३
	सार्वजनिक स्थानमा निशुल्क वाइफाइ	सङ्ख्या		९	५००	५००	५००	५००	५००	२५००		८	९		२	३
	गोकुलेश्वर बजार क्षेत्र लगायत अन्य मुख्य ठउँहरुमा सिसी टिभी जडान तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	सङ्ख्या		१०	३००	७००				१०००		८	९		२	३
	संचार क्षेत्र (मोबाइल तथा इन्टरनेट क्षमता) स्तरोन्नती एवं क्षमता सुधार	एकमुष्ठ			२०००	२०००				४०००		८	९		२	३
	सार्वजनिक तथा सरकारी कर्यालयहरूमा इन्टरनेट व्यवस्थापन	एकमुष्ठ			१०००					१०००		१६	८		२	३
	शैल्यशिखर चिनारी भिडियो प्रोफाइल तथा लघु चलचित्र तयार	सङ्ख्या					२५००			२५००		१६	८		२	३
	सार्वजनिक सेवा प्रदानलाई प्रविधिमा आधारित सफ्टवेयर निर्माण	एकमुष्ठ						२५००	२५००	५०००		८	९		२	३
	प्रविधि मैत्री पालिका निर्माणका लागि आवस्यक पूर्वाधार विकास	एकमुष्ठ			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		१६	८		२	३
	प्राबिधिक अध्ययन गरी फोन नलाग्ने बासिन्दाहरुको ठाउँमा टेलिफोन टावरको निर्माण	एकमुष्ठ					२०००			२०००		९	३		२	३
	सबै सामुदियक विद्यालयहरुमा वाइफाइ जडान	एकमुष्ठ			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		९	३		२	३

६.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

४. सञ्चार तथा सुचना प्रविधि

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकासमार्फत पालिकाबासीको जीवनस्तरमा सहजता हुनेछ ।	मोबाइल नेटवर्क कभरेज क्षेत्र	प्रतिशत	६५	७०	९५	१००	१००	नगरपालिका प्रोफाइल, सूचना प्रविधि शाखा	सूचना प्रविधिमा थप लगानी विद्धि भएको हुने
		इन्टरनेटमा पहुँचप्राप्त परिवार	प्रतिशत	१	५	२५	५०	५०		
असर	सूचना तथा सञ्चार सेवालाई प्रतिस्पर्धी, मर्यादित, सर्वसुलभ तथा नियमित पहुँचको स्थापना गरी सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग भएको हुनेछ ।	उद्यम व्यवसायमा सूचना प्रविधि प्रयोग गर्ने व्यक्ति	प्रतिशत	थ्व	२	५	१०	१०		
		टेलिफोन /मोबाइल प्रयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत	८५	आवश्यकता अनुसार सबै					
		अप्टिकल फाइबरको बिस्तार	प्रतिशत	०	सबै वडामा					
प्रतिफल	सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी नया खोज तथा अनुसन्धान र विकासको लागि कानुनी आधार तयार हुनेछ ।	सूचना प्रविधि नियमन कानुन निर्माण	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		
	समग्र प्रविधिका विकासकालागि डिजिटलाइजेसनमार्फत सामाजिक, आर्थिक र शासकीय व्यवस्थामा सुधार भएको हुने ।	इन्टरनेट उपलब्ध भएका विद्यालय	सङ्ख्या	०	सबै विद्यालयहरूमा					
		इन्टरनेट उपलब्ध भएका सरकारी कार्यालयहरू	सङ्ख्या	५	सबै सरकारी कार्यालयहरूमा					
		फ्रि वाइफाइ उपलब्ध भएका सार्वजनिक स्थलहरू	स्थान	०	१	३	५	५		
		इ-कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालयहरू	सङ्ख्या	०	मा.वि. स्तरका सबै विद्यालयहरूमा					
		डिजिटल सूचना पाटी	सङ्ख्या	०	८	८	८	८		
	सूचनामा सम्पूर्ण नागरिकहरूको पहुँच र सञ्चार प्रविधिको उच्चतम प्रयोगको सुनिश्चित हुनेछ ।	सञ्चारका कुनै एक साधन उपलब्ध घरधुरी	प्रतिशत	९०	९५	१००	१००	१००		
		राष्ट्रिय पत्रपत्रिका नियमित रूपमा उपलब्ध हुने सार्वजनिक पुस्तकालय	सङ्ख्या	०		१		१		

परिच्छेद ७ : वन, वातावरण तथा विपत् व्यवस्थापन क्षेत्र

मानव र प्रकृतिबिच गहिरो र अन्योन्याश्रित सम्बन्ध छ । प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापनविना मानवजीवन सम्भव छैन । वन संरक्षण, भू तथा जलाधार संरक्षण, जैविक विविधताको व्यवस्थापन तथा संरक्षण, वातावरण व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन र विपत् व्यवस्थापनजस्ता विषयहरू नगरपालिकाको कार्यक्षेत्रभित्र पर्दछन् । दिगो विकास र विपत् उत्थानशीलतामा अभिवृद्धि नै शैल्यशिखरको विकासको समृद्धि भन्ने अभियानका साथ उद्देश्य, नीति र कार्यक्रम निर्धारण गरिएको छ ।

७.१ वन तथा जैविक विविधता

७.१.१ पृष्ठभूमि

यस नगरपलिकामा वन जङ्गलको अवस्था राम्रो देखिन्छ । गउँपालिकाको कूल भूभाग ११७.८२ वर्ग किलोमिटर रहेको देखिन्छ। पहाडी क्षेत्रमा रहेका यस नगरपालिकामा विभिन्न खोलानालाहरूको किनारमा समाशीतोष्णदेखि टुन्ड्रा प्रकृतिको हावापानी भएको वनजङ्गल फैलिएर रहेको पाइन्छ । यहाँ मुख्य गरी धुपी सल्ला, बाँज, उतिस, चिलाउने, कटुस, वर, पीपल जातका प्रजातिहरू पाइन्छ । यसैगरी कोइली, मैना, सुगा, ढुकुर, लुइँचे, गौंथली, काग, भँगेरा, जुरेली, भद्रायो, चिल, बाज, कोटेरा, ठेउवा, बट्टाइ, चिबे, भ्याकुर, फिस्टो, रुपी, गिद्ध, कालिज, लाटोकोसेरो, चमेरो, हाँस, परेवा, कुखुरा, तित्रा, धोबी चरो, हाडफोरुवा आदि तथा घस्रने जीवहरूमा, हरेउ, सुनगोहोरो, छेपारो, भित्ती, सर्प, गड्यौंला, जुका, अन्य किटपतङ्ग आदि जातका चराचुरुङ्गीहरू पाइन्छन् । यहाँका जङ्गलहरू बस्तीदेखि टाढा, अपायक स्थानमा घना र उत्तम छन् भने बस्तीनजिक रहेका वन क्षेत्रहरू विगतमा विनाशको क्रममा रहे तापनि हाल क्रमशः सुधारको क्रममा छन् ।

भूउपयोगको दृष्टिकोणले नदी तथा खोला क्षेत्रले जैविक विविधताको संरक्षणमा निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ। नगर क्षेत्रमा रहेका विभिन्न खोलानाला तथा अन्य साना खोल्सा आदिले यस क्षेत्रको जैविक विविधताको संरक्षणमा निकै ठुलो योगदान पुऱ्याएका छन् ।

७.१.२ समस्या तथा चुनौती

जमिनमा व्यक्तिगत स्वामित्वको प्रभुत्व रहेसम्म वैज्ञानिक भूउपयोगको अवधारणा अनुसार योजना कार्यान्वयन हुन कठिन देखिएको छ । वनमा आधारित उपभोक्ता समितिहरूमार्फत मिचाहा प्रजातिको बोट विरूवालाई नियन्त्रण गर्दै नर्सरी विस्तार, वृक्षारोपण, रिचार्ज पोखरी निर्माण, अग्नीरेखा, झाडी सफाइजस्ता क्रियाकलापहरूबाट जैविक सम्पदाको संरक्षणका प्रयास पूर्ण सफल हुन सकेका छैनन् । वृक्षारोपण, वन नर्सरी, जडीबुटीको व्यावसायिक खेती अपेक्षित रूपमा विस्तार भएको छैन । वन्यजन्तुहरू खास गरी बाँदर, बँदेल र दुम्सीबाट खेतीपाती एवं बालीनालीहरू क्षति हुने गरेको छ। सडकको दायाँबायाँ वृक्षारोपण गर्न बाँकी छ । ग्रामीण सडकहरू समेत वायोइन्जिनियरिङ्ग प्रविधिबाट निर्माण हुन सकेको अवस्था छैन । कतिपय खोलानालामा माछा मार्न विषादीको अत्यधिक प्रयोग हुने गरेकाले जल प्रदूषण बढ्दो समस्याको रूपमा रहेको छ ।गोकुलेश्वर बजार क्षेत्रमा समयमै फोहर उठ्न नसक्दा सो फोहर चमेलिया नदीमा फाल्ने प्रचलनका कारण जलचरहरूमा विनाशको समस्या बढ्दो रूपमा रहेको छ ।

वन तथा जैविक विविधताको संरक्षणका लागि नगरपालिका तहलाई जिम्मेवार बनाउनु भौतिक विकास र वन संरक्षण कार्यका बिच उत्पन्न हुने द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्नु, स्थानीय जनतामा वन तथा जैविक विविधताको संरक्षणबारे ज्ञान

अभिवृद्ध गरी सहकार्य गर्नु, छाडा चरिचरन, वन फँडानी, अव्यवस्थित बस्ती, र आगलागी जस्ता क्रियाकलापहरू नियन्त्रण गर्नु यस क्षेत्रका मुख्य चुनौती हुन् ।

७.१.३ सम्भावना तथा अबसर

व्यावहारिक तथा दिगो भूउपयोग नीति तया यसको कार्यान्वयनबाट यस क्षेत्रको जैविक विविधताको संरक्षण गर्न सकिन्छ। यसबाट उर्वर कृषि भूमि र वन जङ्गलको निकै हदसम्म संरक्षण र उपयोग गर्न सकिन्छ । हरित पूर्वाधार विकासको अवधारणालाई आयोजना चक्रमा आत्मसाथ गर्न सकिन्छ । वनमा आधारित सहकारी संस्थामार्फत वन पैदावार सङ्कलन, प्रशोधन केन्द्र तथा बजारको व्यवस्थापन गर्न र होमस्टे सञ्चालन गरी वन पैदावारबाट रोजगारी तथा आय आर्जनका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिने अवस्था छ । सामुदायिक र कवुलियती वनको विकास र विस्तारमा महिला, विपन्न, र दलितहरूको सहभागिता बढाउँदै जीविकोपार्जनमा टेवा पुग्ने देखिन्छ । वन पैदावारमा आधारित जडीबुटी खेती तथा उद्यमशीलता विकास गर्दै सहकारी संस्थाका सदस्यहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । वन तथा काठजन्य लघुउद्योग तथा व्यवसायहरू स्थापना गरी आयआर्जन गर्न सकिन्छ । स्थानीय स्तरमा कृषि, वन तथा पशुपालन व्यवसायको विकासका प्रशस्त सम्भावनालाई परिचालन गरी प्राकृतिक वातावरण तथा वन्यजन्तुको संरक्षण गर्न समेत सकिन्छ ।

वन क्षेत्रलाई संरक्षण तथा आम्दानीमुखी बनाउन सामुदायिक वन, कबुलियत वनसँग सहकार्य गरी वन कृषि कार्यको प्रवर्द्धन गर्ने, वन सम्पदा तथा वन्य जीवजन्तुको उचित संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोग गर्न सकेको खण्डमा आय आर्जनको महत्त्वपूर्ण स्रोतको रूपमा विकास गर्न सकिने प्रचूर सम्भावना रहेको छ ।

७.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

नगरक्षेत्रका वनको उचित व्यवस्थापन र जैविक विविधताको संरक्षणका माध्यमबाट जीवनस्तरमा सुधार गर्ने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. स्थानीय वनको संरक्षण र वैज्ञानिक व्यवस्थापन, वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन गर्नु ।
२. वन क्षेत्रको वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट वन र जैविक विविधतासहित वन पैदावारको उचित उपयोग गर्नु ।

<u>रणनीति र कार्यनीति</u>

तालिका २० : वन तथा भूसंरक्षणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : स्थानीय वनको संरक्षण र वैज्ञानिक व्यवस्थापन वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन गर्नु।	
२.१: वनलाई उत्पादनमुखी बनाई वनजन्य उत्पादनको व्यवसायीकरण गर्ने ।	१. वनभित्रका ढलेका तथा सुकेका रुखहरू बिक्रीवितरणको व्यवस्था गरिनेछ । २. काठजन्य वस्तुको उत्पादन, प्रशोधन र उपयोगमा विविधीकरण र प्रविधि विकास गरी नयाँ रोजगारी र उत्पादनका क्षेत्र सिर्जना गरिनेछ । ३. गैरकाष्ठ वन पैदावारको प्रबल सम्भावना भएको खेती विस्तार तथा बजारीकरण गरिनेछ। ४. जडीबुटी प्रशोधन उद्योग स्थापना गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । ५. वन्यजन्तुपालन, प्रजनन तथा व्यवसायीकरणका लागि स्थानीय जनतालाई प्रेरित गरिनेछ। ६. वनजन्य व्यवसायप्रति स्थानीय युवायुवतीको आकर्षण बढाउन आफ्नो क्षेत्रभित्रका योग्य

	र इच्छुक विद्यार्थीहरूलाई वनविज्ञान विषयमा अध्ययन गर्न आर्थिक सहयोग गरिनेछ ।
१.२: समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणालीअनुसार वनको संरक्षण गर्ने ।	१. स्थानीय जनतालाई वनको महत्त्व र यसका फाइदाबारे जानकारी गराइनेछ । २. वनको सीमा निर्धारण गरी तारबार गरिनेछ । ३. खाली भूभागमा वृक्षारोपण गरिनेछ । ४. वन नर्सरी स्थापना गरिनेछ । ५. सामुदायिक वनहरूका कार्ययोजना अनुसार वनको संरक्षण गरिनेछ । ६. स्थानीय जनतालाई फलफूलका विरुवाहरू वितरण गरिनेछ । ७. तालिम, गोष्ठी, अध्ययन भ्रमण आदिका माध्यमबाट उपभोक्ता समितिका सदस्यहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : वन क्षेत्रको वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट वन र जैविक विविधतासहित वन पैदावारको उचित उपयोग गर्नु ।	
२.१: जैविक विविधताको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. वनमा आधारित उपभोक्ता समितिहरूमार्फत मिचाहा प्रजातिको बोट विरूवालाई नियन्त्रण गर्दै नर्सरी विस्तार, वृक्षारोपण, रिचार्ज पोखरी निर्माण, अग्नीरेखा, झाडी सफाइजस्ता क्रियाकलापहरूबाट जैविक सम्पदाको संरक्षण गरिनेछ । २. वन्यजन्तुहरूबाट हुनसक्ने सम्भावित क्षति न्यूनीकरण गर्न जङ्गल क्षेत्रमै उपयुक्त हुने घाँस, विरूवा, फलफूलहरू रोपण गरी बनयजन्तुको आहारा व्यवस्था मिलाइनेछ । ३. व्यावसायिक मूल्य भएका जडीवुटी लगायतका बोटविरूवाहरूको व्यापक वृक्षारोपण गरी जैविक विविधताको संरक्षण गर्दै दिगो उपयोगमा जोड दिइनेछ । ४. छाडा चरिचरन, वन फँडानी गरी बस्ती विकास, आगलागी जस्ता क्रियाकलापहरूलाई पूर्ण बन्देज लगाई दण्ड जरिवानाको व्यवस्था गरिनेछ ।
२.२: बाह्य र आन्तरिक स्रोतसाधनको परिचालन गर्ने ।	१. योजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसमक्ष अनुरोध गरिनेछ । २. गैरसरकारी संस्थाहरूलाई वन तथा जैविक विविधताको संरक्षणका कार्यक्रमहरूमा लगानी गर्न आह्वान गरिनेछ । ३. नगरको वार्षिक बजेटको निश्चित प्रतिशत रकम वन तथा भूसंरक्षण क्षेत्रका कार्यक्रमका लागि छुट्याइनेछ । ४. वनजन्य उद्योगको विकास र व्यवसायीकरणका लागि स्थानीय निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलवायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	वन तथा जैविक विविधता				२८५०	२८५०	३३५०	२८५०	२८५०	१४७५०						
	जडीबुटी संरक्षण तथा प्रर्वद्धन	एकमुष्ट			५००	५००	५००	५००	५००	२५००		१५	७		३	१
	सामुदायिक वन तथा बाँझो जमिनमा बृक्षारोपण तथा घेरबार	एकमुष्ट			१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००		१५	७		३	१
	सामुदायिक वन संरक्षण	एकमुष्ट			७००	७००	७००	७००	७००	३५००		१५	७		३	१
	सामुदायिक वन निर्माण तथा समुदायलाई हस्तान्तरण गर्न पहल गर्ने	एकमुष्ट					५००			५००		१५	७		३	१
	ताल संरक्षण	एकमुष्ट			५०	५०	५०	५०	५०	२५०		१५	७		३	१
	बालुवा गिट्टि उत्खनन तथा व्यवस्थापन	एकमुष्ट			१००	१००	१००	१००	१००	५००		१५	७		३	१

७.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

१. वन तथा जैविक विविधता										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	नगरपालिका क्षेत्रका वनको उचित व्यवस्थापन, भूसंरक्षण र जैविक विविधताको संरक्षणका माध्यमबाट स्थानीय जनताको जीवनस्तरमा सुधार भएको हुनेछ ।	रुख विरुवाले ढाकेको वा हरियाली वा वन क्षेत्र	प्रतिशत		४०.८	४०.८	४०.८	४०.८	चमेलिया सब डिभिजन वन कार्यालय, नगरपालिका प्रोफाइल, सम्बन्धित शाखा	वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनको अवधारणाअनुसार जैविक विविधता र वन पैदावारको उपयोग भएको हुने
		सामुदायिक वनबाट प्राप्त हुने राजस्व वृद्धि	प्रतिशत		१०	१०	१०	१०		

असर	वनलाई उत्पादनमुखी बनाई वनजन्य उत्पादनको व्यवसायीकरण भएको हुनेछ ।	स्थानीय फर्निचर उद्योग	सङ्ख्या		१	२	३	३		
		आयमूलक कार्य संचालित वन क्षेत्र	सङ्ख्या		सबै सामुदायिक वनहरू					
प्रतिफल	समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणाली अनुसार वनको संरक्षण हुनेछ ।	सामुदायिक वन सङ्ख्या	सङ्ख्या		१५०	१७५	१८५	२००		
		सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिका सदस्यको क्षमता अभिवृद्धि तालिम	सङ्ख्या		१	३	५	५		
		वार्षिक बृक्षारोपण	सङ्ख्या		५०००	१५०००	२५०००	२५०००		
	वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन गरी चोरी-निकासी तथा अतिक्रमण नियन्त्रण भएको हुनेछ ।	चोरी-निकासी नियन्त्रणका लागि नियमन एकाइ गठन	सङ्ख्या		१	७	७	७		
		पालिकास्तरीय वन एकाइ स्थापना	सङ्ख्या		१	१	१	१		
		जैविक विविधता युक्त क्षेत्र	सङ्ख्या		१	२	३	३		
		वन क्षेत्रको तारवार	कि.मि.		५	१५	३०	३०		
		लोप हुनलागेका बालीनालीको पुनस्थापन (बाली नालीको सङ्ख्या)	सङ्ख्या		१	३	५	५		

७.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

७.२.१ पृष्ठभूमि

नगरपालिकाले जलाधार व्यवस्थापनलाई जीविकोपार्जनसँग जोडेर जलउपयोग गुरुयोजना तथा जीविकोपार्जन कार्यान्वयन तर्जुमा गर्नु आवश्यक छ । यस नगरपालिकाको मुख्य जलाधार क्षेत्र भनेको चमेलिया नदी रहेको छ । ससाना खोलाहरू पनि उच्च पहाडी क्षेत्रबाट उत्पन्न भएका हुँदा मुख्य खोलाहरूमा पनि पानीको मात्रा पर्याप्त देखिन्छ । नगरपालिकाका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र तथा वडाहरूमा फैलिएर रहेका जलस्रोत, नदी तथा खोलाहरूले प्रशस्त जलभण्डार गर्नुका साथै विभिन्न किसिमका जलचरहरू र पक्षीहरूलाई सुरक्षित बासस्थानको रूपमा आश्रय दिइरहेको पाइन्छ । नदी तथा नदीजन्य पदार्थ (ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा) को प्रचुरता रहेको भए तापनि पहुँच मार्ग अभाव साथै बजारको समस्या हुँदा बहुमूल्य नदीजन्य पदार्थ त्यसै खेर गइरहेको छ ।

७.२.२ समस्या तथा चुनौती

वन अतिक्रमण बढदै जानु, कटान, भू-क्षय, अनियन्त्रित चरिचरन, चमेलिया नदी अन्य खोलानालाबाट अनियन्त्रित रूपमा ढुङ्गा/गिट्टी/वालुवा सङ्कलन तथा निकासी हुनु, विस्तारित सडक सञ्जाल, गोकुलेश्वर बजार क्षेत्रबाट सङ्कलन गरिएका फोहरमैला उत्सर्जन चमेलिया नदीमा हुनु, प्लास्टिकजन्य फोहर निष्कासन र अव्यवस्थित भौतिक निर्माणका कारण वायु र पानीजन्य प्रदूषण, विभिन्न सरोकारवाला तथा नियमनकारी निकायसँग समन्वय हुन नसक्नु, नागरिक सचेतना कम हुनु यहाँका प्रमुख समस्या हुन् ।

अवैज्ञानिक तरिकाले प्राकृतिक स्रोतको दोहन, वन क्षेत्रको विनास, जथाभावी सडक निर्माण, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी विकास निर्माणको काम हुनुजस्ता समस्या देखिएको छ भने परिणामस्वरूप अनावृष्टि, अतिवृष्टि, पानीको मुहान सुकेर सुख्खा क्षेत्रको विस्तार भएको अवस्था छ । मानव वस्तीको विकास र बसाइँसराइको चापका साथै अनुत्पादक पशुहरूको अत्यधिक चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक नदी-खोलामा भूक्षय भई पुरिने क्रम जारी छ भने अर्कातर्फ, खोलाले धार परिवर्तन गर्नु पनि थप संरक्षण चुनौती बनेको छ ।

७.२.३ सम्भावना तथा अवसर

नगरपालिकामा माटोको बनावट, खेतीयोग्य जमिन, संरक्षित क्षेत्र, बस्तीयोग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययन गरी भूउपयोग योजनाका आधारमा समग्र नगरपालिकाको बस्ती विकास तथा नगरबासीहरूको आर्थिक स्तर वृद्धि गर्न र जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण गरी नमुना नगरपालिका बनाउने ठूलो सम्भावना रहेको छ ।

नगरक्षेत्रमा उपलव्ध जलाधार तथा सिमसार क्षेत्रको संरक्षणसहित स्थानीय समुदायलाई भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनमा थप जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउन सकिने सम्भावना रहेको छ ।

७.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

शैल्यशिखर नगरपालिकाको भूसंरक्षण र जलाधार व्यवस्थापनद्वारा प्रकोप न्यूनीकरण गरी सुरक्षित पालिका निर्माण गर्ने।

<u>उद्देश्य</u>

१. वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट भूसंरक्षण र जलाधार व्यवस्थापनको उचित उपयोग गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका २१ : वन तथा भूसंरक्षणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट भूसंरक्षण र जलाधार व्यवस्थापनको उचित उपयोग गर्नु ।	
१.१ भूमि संरक्षणका लागि वृक्षारोपण र मुहान संरक्षणको क्रियाकलाप मार्फत जलाधार व्यवस्थापन गर्ने ।	१. भूमि तथा जलाधार क्षेत्र संरक्षण क्षेत्रसँग सम्बन्धित स्थानीय नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा नियमन गर्ने गरिनेछ । २. सडक निर्माण कार्य गर्दा एवम् प्राकृतिक उत्खनन गर्दा वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन गरी वातावरण जोगाउने उचित उपाय अवलम्बन गरिनेछ, । ३. नदीजन्य लगायत प्राकृतिक स्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थको उत्खनन् प्रशोधन तथा निकासी कार्यलाई मापदण्ड बनाई कार्यान्वयनमा सहजीकरण गरिनेछ । ४. भएका वन सम्पदाको उपयोगको अवस्था अध्ययन गरी वन विकास तथा सिमसार क्षेत्रको गुरूयोजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ५. भू क्षय नियन्त्रणका लागि बायोइन्जिनियरिग प्रविधिको उपयोग, सिमसार क्षेत्रको उचित संरक्षणका लागि वृक्षारोपण, पोखरीजस्ता अभियान सञ्चालन गरी जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण गरिनेछ । ६. नगरपालिकाले भूमि संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनको ठोस तथा दीर्घकालीन नीति लिइनेछ । ७. अनावृष्टि अतिवृष्टि, अल्पवृष्टि रोक्न सूचना दिने संयन्त्र स्थापना गरिनेछ ।
१.१ जैविक तथा स्थानीय प्रविधिलाई प्रवर्द्धन गरी भूसंरक्षण गर्ने ।	१. पहिरो जाने तथा नदी कटान हुने विभिन्न वडाहरूमा बाँस, निगालो खेती तथा बायोइञ्जिनियरिङ विधि प्रवर्द्धन गरी नदीकटान न्यूनीकरणमा दिगोपन सुनिश्चित गर्ने प्रयास गरिनेछ । २. वडास्तरमा नर्सरी व्यवस्थापन गरी वृक्षारोपण कार्यक्रम विस्तार गरी खाली जमिन, भिरालो क्षेत्र तथा नदी किनारमा वृक्षारोपण गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन				३०००	४५००	४५००	४५००	४५००	२१०००						
	चरन क्षेत्र विकास	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		१५	७		३	१
	बाखा चरण क्षेत्र व्यवस्थापन	एकमुष्ट			५००	५००	५००	५००	५००	२५००		१५	७		३	१
	भूउपयोग नीति तथा क्षेत्र निर्धारण र कार्यान्वयन	सङ्ख्या		१	१०००	२५००	२५००	२५००	२५००	११०००		१५	७		३	१
	जलाधार व्यवस्थापन	एकमुष्ट			५००	५००	५००	५००	५००	२५००		१५	७		३	१

७.२.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

२. भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	नगरपालिका क्षेत्रभित्र भूसंरक्षण र जलाधार व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।	संरक्षित भूक्षय संवेदनशील क्षेत्र	सङ्ख्या	०	१	३	५	५	नगरपालिका प्रोफाइल, सम्बन्धित शाखा प्रतिवेदन	भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनका क्षेत्रमा थप कार्यक्रमहरू भएको हुने
असर	वातावरणमैत्री र जलवायु परिवर्तनसँग अनुकूलित हुने गरी स्वच्छ एवम् सफा वातावरणसहितका विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुनेछ।	भूसंरक्षण कार्ययोजना तयार भई कार्यान्वयन	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		
		संरक्षित जलाधार क्षेत्र	सङ्ख्या	०	२	५	१०	१०		
प्रतिफल	भूसंरक्षण गरी वातावरणीय सन्तुलन कायम हुनेछ ।	पहिरो नियन्त्रणका लागि तटबन्ध निर्माण	कि.मि.		१०	२५	४०	४०		
		संवेदनशील क्षेत्रको बाढी नियन्त्रण	सङ्ख्या		१०	२०	३०	३०		
	प्राकृतिक स्रोत साधनलगायत स्थानीय सम्पदाहरूको संरक्षण हुनेछ	स्थानीय विपत् तथा भूसंरक्षण योजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		
	स्थानीय स्रोत साधनहरूमा बाढी तथा पहिरो पर्ने प्रभाव कम हुनेछ	बाढी तथा पहिरो जोखिम क्षेत्र पहिचान	सङ्ख्या		१०	५	०	०		
		बाढी तथा पहिरो जोखिम क्षेत्र नक्साङ्कन	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		

७.३ वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन

७.३.१ पृष्ठभूमि

नगरपालिका क्षेत्रको गोकुलेश्वर बजार बाहेकका अधिकांश क्षेत्र खुल्ला क्षेत्रको रूपमा वा हरियाली क्षेत्रको रूपमा रहेको, ग्रामीण बजार केन्द्र रहेको र अन्य साना साना वस्तीहरू मात्र रहेको कारण ध्वनि, वायु तथा जल प्रदूषण नगन्य रहनु वातावरणका हिसावले उत्तम देखिन्छ ।गोकुलेश्वर बजार क्षेत्र वातावरणीय प्रदूषणका हिसाबले अत्यधिक जोखिममा रहे तापनि अन्य पालिकाको वातावरणलाई स्वस्थ्य र स्वच्छ राख्न प्रयाप्त मात्रामा हरित क्षेत्रहरू रहेका छन् भने नगरपालिकामा विभिन्न पर्यटकीय खुल्ला स्थल लगायतका सार्वजनिक स्थल, पाटीपौवा तथा चौताराहरूले पनि नगरपालिकाको वातावरणलाई स्वच्छ तथा हराभरा राखेको छ ।

नगरपालिकाले स्वच्छ तथा सफा वातावरणको निर्माण गर्न तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण र अनुकूलनका लागि अघि सारेका नीतिगत प्रयास सकारात्मक छन् । नगर क्षेत्रमा हरित पूर्वाधार विकासका ठूला आयोजनाहरू नभए तापनि वैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्रमा नीतिगत रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने, सौर्य ऊर्जालाई बढावा दिने, खाना पकाउने स्रोतको उपभोगमा दाउराको प्रयोग कम गर्दै जाने, एलपिजी ग्याँस खरिदमा अनुदान उपलब्ध गराउने लगायतका कार्यक्रमहरू भइरहेको अवस्था छ ।

नगरपालिकालाई खुला दिसापिसाबमुक्त नगरपालिका घोषणा गरिसकिएको भए पनि सरसफाइको अवस्थालाई हेर्दा यस नगरपालिकामा एक घर एक चर्पीको कार्यान्वयन पूर्ण रूपमा भइसकेको छैन । विभिन्न कारणहरूले नगरपालिका क्षेत्रमा निस्कने फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन हुन सकेको छैन ।

७.३.२ समस्या तथा चुनौती

नगरपालिकाको गोकुलेश्वर बजारमा फोहर ब्यवस्थापनको अत्यधिक समस्या रहेको छ भने कर्कले, देथला, बलाँच, बगौरा, पनेबाँच, झरकाँडा, बन्तोली, ग्वानी र बोहरीगाउँ लगायतका क्षेत्रहरू बजार केन्द्रका रूपमा विकास भइरहेको हुँदा ती क्षेत्रमा प्लास्टिक र सिसाजन्य फोहर व्यस्थापनसम्बन्धी समस्या क्रमशः देखा पर्न थालेको देखिन्छ । अधिकांश सडकको अवस्था कच्ची वा धुलाम्य हुने खालको रहेको हुँदा धुलो व्यवस्थापनमा समस्या, सरसफाइसम्बन्धी चेतनाको कमी, वातावरण तथा स्वच्छतासम्बन्धी नीतिको अभाव, पानीको स्रोतको कमी एवं हरियाली क्षेत्र वृद्धि गर्ने कार्यक्रम न्यून हुनु मुख्य चुनौतीको रूपमा रहेको छ । दाउरा उपयोग घटाउन नसकिएको तथा सोको कारण आगलागीका घटनाको जोखिममा वृद्धि, वातावरण प्रदूषण घटाउने कार्यहरू नभएको र बढ्दै गएको स्वास्थ्य समस्याहरूमा कमी ल्याउन नसकिएको, वैकल्पिक ऊर्जा वा वायोग्याँस, सौर्य ऊर्जा, विद्युत्को उपयोगमा प्रोत्साहनको व्यवस्था नहुनु प्रमुख समस्या र चुनौतीको रूपमा रहेको छ।

फोहरमैला व्यवस्थापनका लागि सरसफाइ केन्द्र सेनेटरी ल्यान्ड फिल्ड साइटको स्थायी व्यवस्थापन हुन सकिरहेको छैन । प्लास्टिकजन्य फोहर दिनानुदिन बढ्दै गएको र यसको नियन्त्रणको लागि वैकल्पिक व्यवस्था दिन नसक्नाले नगरपालिकाको सरसफाइमा समस्या देखिएको छ । स्रोतमा फोहरको उचित वर्गीकरण (कुहिने फोहर, नकुहिने फोहर, धातु वा सिसाजन्य फोहर र अस्पतालजन्य) गर्न नसक्नु र यसको कडाइका साथ कार्यान्वयनका लागि नगरपालिकामा जनप्रतिनिधिसहितको संरचना बन्न नसक्नु पनि फोहरमैला व्यवस्थापन प्रभावकारी हुन नसक्नुका कारणहरू हुन् । सार्वजनिक शौचालयहरूको अभाव रहेको छ भने कतिपय घरधुरीमा खानेपानीको व्यवस्था छैन । पूर्ण सरसफाइमा अझै

पनि कमीकमजोरी छन् । विद्यालयहरूमा सेनिटरी प्याडको विसर्जन एवं किशोरीमैत्री शौचालय लगायतका समस्याहरू यथावत छन् ।

७.३.३ सम्भावना तथा अवसर

वातावरण संरक्षण तथा फोहरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी दीर्घकालीन योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने, ध्वनि तथा वायु प्रदूषण नियन्त्रणका लागि स्थानीयहरूलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी सचेतना वृद्धि गर्ने, वातावरण सरसफाइ समूह/समिति परिचालन गरी वातावरण संरक्षण तथा स्वच्छताका कायम गर्ने, सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी फोहर न्यूनीकरण, प्रशोधन तथा प्रयोगजस्ता विधिहरू अवलम्बन गरी फोहरमैलाको व्यवस्थापन तथा स्रोतमै न्यूनीकरण गरी नगरलाई सुन्दर बनाउने स्थानीय समुदायसँगको सहकार्यमा सडक, विद्यालय, सार्वजनिक क्षेत्र एवं खुल्ला क्षेत्रहरूमा फलफूल तथा वृक्षारोपण गर्दै हरियाली पार्क क्षेत्रहरू निर्माण गर्ने सम्भावनाहरू रहेको छ ।

७.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

गुणस्तरीय र दिगो सरसफाइ सेवा विस्तार गर्ने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. समुदायका पायक पर्ने स्थानहरूमा फोहर सङ्कलनको व्यवस्था मिलाउनु ।
२. सरसफाइ सुविधाको पहुँचको सुनिश्चितता गर्नु ।

३.५ रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

तालिका २२ : फोहरमैला व्यवस्थापनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : समुदायका पायक पर्ने स्थानहरूमा फोहर सङ्कलनको व्यवस्था मिलाउनु ।	
१.१: समुदायका घना बस्ती भएको ठाउँ, हाटबजार लाग्ने र सेवा प्रदायक कार्यालय भएका स्थानहरूमा फोहरमैला व्यवस्थापनको गुरुयोजना बनाई फोहर सङ्कलनको व्यवस्था गर्ने ।	१. समुदायका फोहरमैलालाई जम्मा गर्ने, प्रशोधन गर्ने र डिस्पोज गर्ने पूर्वाधारहरू बनाइनेछ। २. प्रत्येक घनाबस्ती, बजार र बजार-उन्मुख ठाउँहरूमा डम्पिङ साइटको व्यवस्था गरी फोहरमैला व्यवस्थापन गरिनेछ । ३. फोहरमैला व्यवस्थापनको गुरुयोजना बनाइनेछ। ४. वडाका बस्ती र फोहरमैलाको अनुमानित उत्सर्जनको हिसाबले त्यस्ता ठाउँहरूको अध्ययन गरी विवरण तयार पारिनेछ । ५. निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा बजार क्षेत्रको फोहरमैलाबाट बायोग्याँस र प्राङ्गारिक मल उत्पादन गर्ने प्रक्रियालाई अगाडि बढाइनेछ ।
१.२: नगरपालिकामा शौचालय तथा सरसफाइको सुनिश्चितता गर्ने।	१. सबै सामुदायिक भवन तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा शौचालयको व्यवस्था गरिनेछ । २. घरहरूबाट निस्कने फोहर पानीलाई प्रशोधन गरेपछि मात्र नदी, खोला तथा खोल्सामा प्रवाह गर्न मापदण्ड बनाई लागु गरिनेछ। ३. सहरी सहरन्मुख तथा बजार क्षेत्रमा सरसफाइ सेवाको स्तर वृद्धि गरिनेछ। ४. पूर्ण सरसफाइ कार्यक्रम अन्तर्गत अपाङ्गमैत्री महिलामैत्री शौचालयको निर्माण गरिनेछ ।
उद्देश्य २ : सरसफाइ सुविधाको पहुँचको सुनिश्चितता गर्नु।	
२.१: सरसफाइको पहुँच भएका प्रत्येक घरधुरीमा क्रमिक रूपमा गुणस्तरीय सरसफाइको पहुँच वृद्धि	१. सार्वजनिक स्थानहरूमा आवश्यकता अनुसार फोहर सङ्कलन गर्ने भाँडोको व्यवस्था गरिनेछ ।

गर्ने।	२. बस्ती, टोल सरसफाइको लागि उपभोक्ताहरूबाटै समिति गठन गरी सरसफाइ गरिनेछ । ३. फोहरमैला सङ्कलन र व्यवस्थापनको लागि सामूहिक कोषको व्यवस्था गरी फोहरमैला व्यवस्थापन कार्यलाई दिगो बनाइनेछ ।
२.२: सरसफाइसम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१. लक्षित समुदायमा फोहरको उचित व्यवस्थापनको लागि जनचेतना सञ्चालन गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन				१३३५०	६८५०	११८५०	६८५०	११८५०	५०७५०						
	वातावरणमैत्री स्थानीय शासन कार्यक्रम (नगर तथा वडास्तरीय)	सङ्ख्या		९	३००	३००	३००	३००	३००	१५००		१६	७		३	१
	फोहरमैला व्यवस्थापनको गुरुयोजना निर्माण	सङ्ख्या		१	१५००					१५००		१६	७		३	१
	फोहोर व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त ठाउँको	सङ्ख्या		३	५०००		५०००		५०००	१५०००		१२	७		३	१
	सरसफाइकालागि टोल स्तरीय समिति गठन एवम् परिचालन	सङ्ख्या		३०	३००	३००	३००	३००	३००	१५००		६	७		२	१
	फोहरमैला सङ्कलन र व्यवस्थापनको लागि सामूहिक कोषको व्यवस्था	एकमुष्ठ			२५००	२५००	२५००	२५००	२५००	१२५००		१६	७		३	१
	सार्वजनिक स्थलमा फोहर सङ्कलन गर्ने भाँडोको व्यवस्था	सङ्ख्या		५०००	७५०	७५०	७५०	७५०	७५०	३७५०		६	७		३	१
	प्राङ्गरीक मल प्रोत्साहन कार्यक्रम	एकमुष्ठ			५००	५००	५००	५००	५००	२५००		६	७		२	१
	ढल निकास	एकमुष्ठ			२५००	२५००	२५००	२५००	२५००	१२५००		६	७		२	१

७.३.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल) पहिलो	तेस्रो	पाँचौं	जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					३. वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन					
प्रभाव	आधारभूत सरसफाइमा सुधार गरी समुदाय प्रदूषणमुक्त हुनेछ ।	वायु प्रदूषणको औसत मात्रा (पि पि एम २.५)	माइक्रोग्राम प्रति घन मिटर						सम्वन्धित शाखाको प्रतिवेदन	फोहोरमैला र वातावरणप्रति जनचेतना वृद्धि भएको हुने, फोहोरमैला व्यवस्थापनमा नगरपालिकाले थप लगानी गरेको हुने
		पुर्ण सरसफाइयुक्त वडा	सङ्ख्या		३	३	३	९		
असर	नगरपालिकामा भरपर्दो र गुणस्तरीय सरसफाइ सेवा विस्तार भएको हुनेछ ।	धुवाँमुक्त घरधुरी	प्रतिशत		१००	१००	१००	१००		
		फोहोरमैला बिसर्जन केन्द्र	सङ्ख्या			१	१	१		
प्रतिफल	दिगो सरसफाइ व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सुधार हुनेछ	फोहोरमैला बिसर्जन नीति	सङ्ख्या		१	१	१	१		
	संक्रामक रोगको फैलावटमा कमी आउनेछ	संक्रामक रोगबाट बिरामी हुने जनसङ्ख्या	प्रतिशत		२	१	०	०		
		नगरटोल सरसफाइको लागि उपभोक्ता समिति	सङ्ख्या		५०	५०	५०	५०		
	पायक पर्ने सार्वजनिक ठाउँमा फोहर राख्ने बाल्टिन र ड्रमको व्यवस्था गरी समुदायलाई फोहरमुक्त बनाउन सकिनेछ	डस्टबिन व्यवस्थापन भएका घरधुरी	प्रतिशत		१	१५	२५	२५		
		फोहरबाट जैविक मल उत्पादन गर्ने परिवार	प्रतिशत		७५	७५	७५	७५		
	प्राविधिकहरूको आधारभूत तथा पुनर्ताजगी तालिममार्फत सरसफाइको क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्न सकिनेछ	फोहोरमैला व्यवस्थापनकालागि दक्ष जनशक्ति	सङ्ख्या		०	२	२	२		
	वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापनसम्बन्धी ज्ञान तथा चेतना अभिवृद्धि हुनेछ	स्थानीय वातावरणमैत्री नीति	सङ्ख्या		१	१	१	१		
		वातावरण तथा फोहरमैलासम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सङ्ख्या	सङ्ख्या		१	३	५	५		

७.४ विपत् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

७.४.१ पृष्ठभूमि

नगरस्तरीय विपत् जोखिम व्यवस्थापनका समिति क्रियाशील रहेको अवस्था छैन। नगरपालिकाले उच्च र मध्यम जोखिम क्षेत्रहरू पहिचान गरी विभिन्न सङ्घ संस्थाले विभिन्न किसिमका तालिम लगायत स्थानीय समुदायको क्षमता अभिवृद्धिका लागि कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको भए तापनि कार्यान्वयनको अवस्था कमजोर छ। हालका दिनमा भुकम्प प्रतिरोधी भवनहरू निर्माणमा वृद्धि हुन थालेको छन् । नगरपालिकाले विपत् व्यवस्थापनका लागि विपत् पछिको नगद तथा वस्तुगत राहतको लागि स्थानीय विपत् कोषको समेत व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ।

नगरपालिका क्षेत्रका चमेलिया नदी लगायत विभिन्न खोला तथा गाडले विशेष गरी वर्षातको समयमा नदी र खोला आसपासका बेँसीहरूमा बाढी र नदी कटानको समस्या ल्याउँछन् । वर्षातको समयमा पहिरोको समस्या हुने गरेको छ । यसबाहेक बेलाबेलामा वनजङ्गलमा लाग्ने डढेलो, अतिवृष्टि, अनावृष्टि तथा जङ्गली जनावरको आक्रमण आदि पनि यस पालिकाका विपत्का कारण हुन् । जलवायु परिवर्तनले मौसमी पात्रोमा परिवर्तन आएको छ । बालीनालीमा नयाँ किरा तथा रोगहरू उत्पन्न हुने गरेको छ। पानीका स्रोत सुक्दै गएका छन् भने विभिन्न किसिमको रोग लाग्नु, कुपोषण, तनाव, विद्यार्थी विरामी भई पठनपाठनमा समस्या र खेती फसलमा कमी आएको छ । वातावरणको प्रभावहरू क्रमशः स्वास्थ्य, शिक्षा र पोषणमा समेत देखिन थालेका छन् ।

७.४.२ समस्या तथा चुनौती

भूमिको व्यवस्थित तथा वैज्ञानिक रूपमा उपयोग हुन नसक्दा विकासका प्रयासहरू दिगो नहुने जोखिम रहेको छ । विपत् प्रतिकार्यका लागि सामुदायिक तथा संस्थागत क्षमता कम हुनु नगरपालिकाको प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेको छ । नाङ्गा डाँडाहरूमा हुने भूस्खलन, विपत् पूर्वतयारी, न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्यका लागि समुदायस्तरमा ज्ञान, सिप र संयन्त्रको कमी रहेको छ । प्रमुख बस्तीहरूमा सामुदायिक आश्रयस्थलहरू छैनन् । आपतकालीन सेवाका लागि पर्याप्त एम्बुलेन्स सेवा तथा दमकलको व्यवस्था नहुनु, विपत् आइपर्दा आवश्यक पर्ने न्यूनतम औषधी एवम् उपकरणहरूको व्यवस्था नहुनु, पालिकामा शववाहन सेवा नहुनु, विपत् पूर्व सूचना प्रणलीको अभावजस्ता समस्या तथा चुनौतीहरू रहेका छन् ।

जलवायु परिवर्तनजन्य जोखिम उच्च भए पनि विपत् प्रतिरोधी कृषि बालीहरूको विस्तार हुन सकेको छैन । जलवायु परिर्वतनका असरहरूलाई न्यूनीकरण गर्न वा अनुकूलन गर्न ज्ञान, सिप र संयन्त्र विकासमा त्यति ध्यान पुग्न सकेको देखिँदैन । अव्यवस्थित भूउपयोग तथा अनियन्त्रित भौतिक पूर्वाधार निर्माणका कारणले वातावरणीय सन्तुलनमा नकारात्मक असर परेको छ । नगर क्षेत्रमा जम्मा हुने प्लास्टिकजन्य फोहरमैला एवं स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्किने फोहरहरूले समेत वातावरणमा प्रतिकूल असर पारेको छ ।

७.४.३ सम्भावना तथा अवसर

नगरपालिकाले स्वच्छ तथा सफा वातावरणको निर्माण गर्न तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण र अनुकूलनका लागि अघि सारेका नीतिगत प्रयास सकारात्मक छन् । नागरिक स्तरमा केही हदसम्म ज्ञान तथा चेतना अभिवृद्धि भएको छ । नगरपालिकामा जलवायु परिवर्तनबाट भौतिक, आर्थिक तथा समाजिक संरचनाहरूमा पर्नसक्ने प्रभाव न्यून गर्न तथा आर्थिक विकास तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिन्छ ।

विपत् पूर्व तयारी कार्यका लागि मोबाइल एसएमएसमार्फत सूचना दिने तथा विपत् सङ्कटोन्मुख बस्ती स्थानान्तरणको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी विपत् न्यूनीकरणमा गर्न सकिने सम्भावना छ ।

७.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति. कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

विपत्बाट हुने मानवीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय क्षतिमा कमी ल्याउने ।

उद्देश्य

१. जोखिम न्यूनीकरणका लागि सम्भाव्य ठाँउहरूको पहिचान गरी पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास गर्नु।
२. मानवसिर्जित तथा प्राकृतिक कारणबाट हुने प्रकोप/विपत्को जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी नगरपालिकालाई कम प्रकोप/विपत् जोखिम हुने क्षेत्रको रूपमा विकास गर्नु ।
३. जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु ।

४.५ रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

तालिका २३ : विपत् व्यवस्थापनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : जोखिम न्यूनीकरणका लागि सम्भाव्य ठाँउहरूको पहिचान गरी पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास गर्नु ।	
१.१: विपत् रोकथाममार्फत् विपत् न्यूनीकरण गर्दै विपत् उत्थानशील समाजको निर्माण गर्ने।	१. पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन गरिनेछ । २. विपत् सूचना केन्द्र, आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्र, खोज तथा उद्धार, जोखिम लगायतका कार्यहरू गर्न अधिकारसम्पन्न विपत् व्यवस्थापन समिति स्थापना गरी एकद्वार प्रणालीबाट उक्त कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ । ३. विपत्बाट हुन सक्ने क्षति कम गर्न विकास निर्माणमा र स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमामा जोखिम व्यवस्थापनलाई आन्तरिकीकरण गरिनेछ । ४. विपत् जोखिम पूर्वतयारी र जोखिम न्यूनीकरणमा स्थानीय क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
१.२: सरोकारवालाहरूको समन्वय र संलग्नतामा विपत् व्यवस्थापन कार्यहरूलाई प्रभावकारी रूपले सञ्चालन गर्ने ।	१. विपत्सम्बन्धी जोखिम तथा प्रकोपबारे जानकारी एवम् तथाङ्क अद्यावधिक गर्न विपत् व्यवस्थापन एकाइहरू स्थापना गरिनेछ । २. नगरपालिकामा विपत् व्यवस्थापनसँग कार्य गर्ने सम्बन्धित निकायहरूलाई सूचना सङ्कलन, प्रशोधन, प्रक्षेपण जस्ता विषयहरूमा तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । ३. नगरपालिकामा कार्यरत सरकारी, निजी, सहकारी, स्थानीय निकाय, गैरसरकारी क्षेत्र लगायत स्थानीय समुदाय तथा सरोकारवालाहरूलाई विपत् व्यवस्थापनसम्बन्धी उत्कृष्ट कार्य भएका पालिकाहरूमा अवलोकन भ्रमण गराइनेछ । ४. विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व तयारी गर्ने कार्यहरूमा सम्बन्धित विपत् व्यवस्थापन इकाइहरू बिच समन्वयात्मक सहभागिता कायम गरिनेछ ।
१.३: विपत् व्यवस्थापन सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने प्रभावकारी प्रचार/प्रसारका कार्यहरू सञ्चालन गर्ने ।	१. विपत् व्यवस्थापन सम्बन्धी गोष्ठी, अन्तर्क्रिया र विचार आदान प्रदानका कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ । २. नगरपालिकामा कार्यरत निकायहरूले आआफ्नो वार्षिक कार्य योजनामा विपत् व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रचारप्रसारका कार्यहरू समावेश गरी कार्यान्वयन गरिनेछ। ३. विपत् व्यवस्थापनलाई विद्यालय तथा शैक्षिक संस्थाहरूमा विशेष रूपले अध्यापन गराउन विद्यालय तथा शैक्षिक संस्थाको पाठ्यक्रममा विपत् व्यवस्थापन विषयलाई समावेश गरिनेछ । ४. विद्यालय तथा शैक्षिक संस्थाहरूमा विपत् व्यवस्थापनसम्बन्धी विषयहरूको कक्षा सञ्चालन गरिनेछ ।

	५. विपत् व्यवस्थापनसम्बन्धी उत्कृष्ट कार्य भएको जिल्लाहरूमा सम्बन्धित विषयका शिक्षक तथा कर्मचारीलाई अध्ययन भ्रमण गराइनेछ ।
उद्देश्य २ : मानवसिर्जित तथा प्राकृतिक कारणबाट हुने प्रकोप/विपत्को जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी नगरपालिकालाई कम प्रकोप/विपत् जोखिम हुने क्षेत्रको रूपमा विकास गर्नु ।	
२.१ः विपत् संवेदनशील क्षेत्रहरूको पहिचान, संरक्षण, रोकथाम, पुनः स्थापना र स्थानान्तरण गर्ने ।	१. बाढीपहिरो, चट्याङ, डुबान, खानी तथा उद्योग क्षेत्र आदिका आधारमा बढी विपत् संवेदनशील क्षेत्रहरूको पहिचान गरी त्यस्ता क्षेत्रहरूबाट बस्ती अन्यत्र सारी व्यवस्थित एवम् सुविधा सम्पन्न बनाइनेछ । २. जोखिमयुक्त क्षेत्रहरूको पहिचान गरी सम्भाव्यता अध्ययनका आधारमा पुनः स्थापना तथा स्थानान्तरण गरिनेछ । ३. भूकम्पको जोखिमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी नयाँ निर्माण हुने सम्पूर्ण भौतिक संरचनालाई भूकम्प प्रतिरोधी बनाइनेछ। ४. निर्माण भइसकेका संरचनाहरूलाई सम्भव भएसम्म प्रबलीकरण गर्न जोड गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ : जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलनसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु ।	
३.१ वातावरण संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलनसम्बन्धी कार्य गर्ने ।	१. वायु, ध्वनि प्रदूषणको स्तर चेकजाँच गरी मापदण्ड बनाई चेतना अभिवृद्धि गर्दै प्रदूषण नियन्त्रण गर्न सरोकारवालासँग समन्वय गरिने छ । २. शैल्यशिखर नगरपालिकालाई वातावरणमैत्री नगरको रूपमा विकास गरिनेछ । ३. पूर्वाधारका योजनाहरूमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन गर्न उत्थानशील योजना कार्यान्वयन गरिनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता				**३४७५०**	**३५१२५**	**३९६२५**	**६६०६२**	**४८८१२**	**१८९१२५**						
	तटवन्धनका कार्यक्रम	एकमुष्ट			१०५००	१९५००	१३५००	१७२५०	१८७५०	७९५००		१३	७		२	१
	पहिरो नियन्त्रण	एकमुष्ट			५२५०	९७५०	६७५०	८६२५	९३७५	३९७५०		१३	७		२	१
	जोखिममा रहेका घर स्थानान्तरण	एकमुष्ट						५०००	५०००	१००००		१३	७		२	१
	बस्ती स्थानान्तरण	एकमुष्ट					५०००	१००००	१००००	२५०००		१३	७		२	१
	जंगली जनवार व्यवस्थापन (भालु, स्याल, बाँदर नियन्त्रण)	एकमुष्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		१३	७		२	१
	विपद व्यवस्थापन समिती गठन गरी विपदमा पुर्नस्थापना गर्न आवासगृह निर्माण	संख्या		२			१००००			१००००		१३	७		२	१
	हेलिप्याड निर्माण	संख्या		२	२६२५	४८७५	३३७५	४३१२	४६८७	१९८७५		१३	७		२	१
	दमकल खरीद	संख्या		१				१९८७५				१३	७		२	१

७.४.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

४. विपत् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	विपत्बाट हुने मानवीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय क्षतिमा कमी आएको हुनेछ ।	विपत्बाट क्षति भएको रकम	रू. लाखमा		९०	५०	२५	२५	नगरपालिकाको प्रोफाइल, सम्बन्धित शाखाको प्रतिवेदन	विपत् सम्बन्धमा नगरपालिका तथा समुदाय सम्वेदनशील भएको हुने
		विपत्जन्य घटनाबाट विगत ३ वर्षको औसत मानवीय क्षति सङ्ख्या	सङ्ख्या		नगन्यमात्रमा हुने					
		विपदबाट क्षती भएको घरधुरी	सङ्ख्या		०	०	०	०		
असर	विपत् जोखिमको पूर्वानुमान सूचना र उद्धारका लागि प्रभावकारी सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन भएको हुनेछ	प्रमुख नदी/खोलामा बाढी सूचना प्रणाली स्थापना	सङ्ख्या		०	१	१	१		
		आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्र	सङ्ख्या		१	३	५	५		
		विपत् व्यवस्थापनका लागि खुल्ला क्षेत्र र स्थान	सङ्ख्या		५	७	१०	१०		
प्रतिफल	विपत् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्ययोजना विकास हुनेछ	विपत् व्यवस्थापन योजना	सङ्ख्या		१	१	१	१		
		स्थानीय विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा जलवायु अनुकूलन कार्ययोजना तर्जुमा	सङ्ख्या		१	१	१	१		
	सूचना/तथ्याङ्क सङ्कलन सही र सरल रूपमा प्राप्त हुने संयन्त्र विकास हुनेछ	विपत् व्यवस्थापनमा क्रियाशील सङ्घ-संस्थाहरू	सङ्ख्या		३	५	५	५		
		विपत् व्यवस्थापन स्थानीय कोष (हजारमा)	रू. लाखमा		६०	७०	८०	८०		
	सरोकारवाला र स्थानीय जनसमुदायहरूको क्षमता अभिवृद्धि हुनेछ	सामान्य खोज उद्दारमा तालिमप्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या		५	१०	२०	२०		
		तालिम प्राप्त स्वयम् सेवक	सङ्ख्या		२	१२	१५	१५		
		वस्तीकालागि अयोग्य स्थानमा बसोबास गरेका घरधुरी	प्रतिशत		३	१	०	०		

परिच्छेद ८ : संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र

८.१ संस्थागत विकास तथा सुशासन

संघीय व्यवस्थाअनुसार स्थानीय सरकारलाई जनताको नजिकको सरकारको रूपमा स्थापित गरिएको छ । २०७४ सालमा लामो समयदेखि जनप्रतिनिधिविहीन भएपश्चात् निर्वाचित स्थानीय सरकारसँग नागरिकले ठूलो अपेक्षा राखेका थिए । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ मा उल्लेख गरिएका अधिकारको प्रयोग गर्दै स्थानीय सरकारले प्रदान गर्ने सेवाको प्रवाह र पूर्वाधार विकासका योजनाको जिम्मेवारीलाई विधिसम्मत प्रक्रियाबाट जनअपेक्षाअनुसार कुशल, पारदर्शी र जवाफदेही ढङ्गले सम्पादन गर्न आवश्यक छ । बदलिँदो परिस्थितिमा स्थानीय सरकारलाई प्राप्त अधिकार क्षेत्र, र साधन स्रोतमा बढोत्तरीसँगै जनआकांक्षा पनि चुलिएको छ । यसरी चुलिएको जनआकांक्षालाई सम्बोधन गर्नको लागि सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापनमा सिर्जनात्मक र प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्न जरूरी छ । दिगो विकास लक्ष्यले संस्थागत विकास र सुशासनलाई समेत महत्त्व दिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यहरूमध्ये लक्ष्य –१६ (शान्ति, न्याय र सुदृढ संस्थाहरू) र लक्ष्य –१७ (लक्ष्यहरूका निम्ति साझेदारी) यस क्षेत्रसँग जोडिएका लक्ष्यहरू हुन् । सुशासन तथा संस्थागत विकास योजना अन्तर्गत कानुन, नीति र सुशासन, संगठन तथा क्षमता विकास, जवाफदेहिता, राजस्व तथा स्रोत व्यवस्थापनका क्षेत्र पर्दछन् ।

८.१.१ पृष्ठभूमि

स्थानीय शासनको प्रभावकारी सञ्चालन, परिणाममुखी विकास तथा प्रभावकारी सेवा प्रवाहको लागि संस्थागत संरचना, दक्ष मानव संसाधन, संस्थागत क्षमताको आवश्यकता पर्दछ । स्थानीय सरकारको संस्थागत विकास तथा सुशासनबाट मात्र संघीयता अनि राज्यप्रणाली सुदृढ हुन सक्दछ । तीनै तहको सरकारहरूले बिधिको शासनको मूल्य तथा मान्यताअनुरूप नागरिक संलग्नता, जवाफदेहिता, पारदर्शिता र भ्रष्टाचारमुक्त अवस्थाको सिर्जना र सञ्चालित विकास कार्य तथा प्रवाहित सेवाको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गरी विकास कार्यलाई नतिजामुखी बनाउनु आवश्यक छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले स्थानीय तहका सरकारहरूबाट सम्पादन हुने सबै काम तथा सेवालाई सरल, सुव्यवस्थित, सेवाग्राहीमैत्री र जवाफदेही बनाई नागरिकप्रति उत्तरदायी हुने अपेक्षा गरेको छ । पञ्चवर्षीय (आवधिक) योजना आफैँमा संस्थागत विकास तथा सुशासनको एक प्रमुख रणनीति भएको कारण संस्थागत विकास, क्षमता विकास र सुशासन र योजना कार्यान्वयन जस्ता पक्षहरूलाई यसभित्रको प्रमुख साधन तथा माध्यमको रूपमा लिइएको छ ।

शैल्यशिखर नगरपालिकामा ५० सदस्यीय नगर सभा तथा १९ सदस्यीय नगर कार्यपालिकाको व्यवस्था छ । नगरको नीतिगत व्यवस्थालाई कार्यदिशा दिन र प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सङ्घीय कानुनको अधीनमा रही ५ वटा विषयगत विकास समितिहरू र विधायन, नगर शिक्षा तथा स्वास्थ्य, साझेदारी विकास, स्थानीय समन्वय, नगर स्तरीय विपत् व्यवस्थापन, बजार अनुगमन, मल वितरण व्यवस्थापनसम्बन्धी स्थानीय समिति र सल्लाहकार समिति लगायतका समितिहरूले कार्यसम्पादन गर्दै आएका छन् । सहज र सरल रूपमा स्थानीय स्तरमा नै न्याय सम्पादनका लागि एक न्यायिक समितिले कार्य सम्पादन गर्दै आएको छ ।

शैल्यशिखर नगरपालिकाले अहिलेसम्म कूल ३७ वटा (स्थानीय ऐन, कार्यविधि र निर्देशिका) स्थानीय राजपत्रमा प्रकाशन गरी नगरपालिकाको नियमित कार्य सम्पादनलाई व्यवस्थित बनाउने प्रयास गरेको छ । त्यसैगरी नगरको पहिलो कार्यकालमा नगर प्रोफाइल बने तापनि त्यति विश्वासिलो र भरपर्दो बनेको देखिँदैन । यस कार्यकालमा आवधिक योजना, विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन, सार्वजनिक सुनुवाइ लगायतका आधा दर्जन बढी दस्तावेज निर्माण गरी संस्थागत विकासमा टेवा पुर्‍याउने पहल भएको छ । निर्धारित समयसीमाभित्र संसदीय परम्पराअनुसार नगरसभा सम्पन्न गरी पारित ऐनहरू

असारभित्र वेभसाइटमा अपलोड गरिएको छ । समीक्षा गोष्ठीमा स्वतन्त्र विश्लेषकहरूबाट टिप्पणी र सुझाव प्रस्तुत गरी छलफल गर्ने गरिएको छ ।

नगरपालिकाको सुशासन प्रवर्द्धन गर्नका लागि प्रमुख प्रशासकीय भवनमा र ९ वटै वडा कार्यालयहरूमा देखिने गरी नागरिक वडापत्र राखी त्यसलाई क्रमशः कार्यान्वयन गरिँदै छ । सार्वजनिक सुनवाइ, सामाजिक परीक्षण र सार्वजनिक परीक्षण प्रणालीको उपयोगमार्फत सेवा प्रवाह र सुशासनको थालनी गरिएको छ । गुनासो पेटिका, वेबसाइट, फेसबुक जस्ता कार्यक्रमबाट जनसरोकारका विषयहरू सम्बोधन तथा सार्वजनिक गर्ने काम गरिएको छ ।

नगरको बजेट तथा योजना निर्माण प्रक्रियामा सहभागितामूलक योजना तर्जुमा विधिमार्फत नागरिकको समेत सहभागितामा योजना तर्जुमाको अभ्यास गरी सभाबाट स्वीकृत बजेट तथा नीति कार्यक्रमलाई बजेट पुस्तिका र वेबसाइटमार्फत सार्वजनिक गर्ने गरिएको छ । ठूला आयोजनाहरू निर्माण गर्दा आयोजनाको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार पारी सम्पूरक कोषको समेत व्यवस्था गरिएको छ । योजना तर्जुमा प्रक्रियामा सबै सङ्घसंस्थालाई सहभागी गराउने गरिएको छ। सामाजिक सुरक्षा भत्ता लाभग्राहीको बैङ्क खातामा सोझै निकासा गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

८.१.२ समस्या तथा चुनौती

आवश्यक सबै ऐन, कानुन र कार्यविधि तर्जुमा पूर्ण रूपमा भई नसक्नु, व्यवस्थित र प्रविधियुक्त सेवा प्रदायक शाखा, उपशाखाहरू नहुनु, घुम्ती सेवाहरू नियमित नहुनु, विद्युतीय सेवा प्रवाहमा विविधता हुन नसक्नु र नगरवासीमा प्रविधिसम्बन्धी ज्ञानमा कमी आदि प्रमुख समस्या हुन् । त्यस्तै बेलाबेलामा प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत परिवर्तन हुनु, आवश्यक सङ्ख्यामा दक्ष कर्मचारीको अभाव हुनु, जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको क्षमता विकास तालिम नहुनु, कर्मचारीहरूको सरुवा भइरहनु, आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली लगायत अन्य आवश्यक नीति नियम तर्जुमा भई नसक्नु, क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक वडापत्र कार्यन्वयन नहुनु, कर्मचारीहरूको कार्यविवरण तयार भए पनि पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन नहुनु, केही वडा कार्यालयहरूको सुविधासम्पन्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण नहुनु, कर्मचारीहरूको नियमित कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनअनुसार क्षमता अभिवृद्धि हुन नसक्नु तथ्याङ्कीय आधार तयार नुहुनु, योजनाका आधारमा बजेट नभई बजेटका आधारमा योजना बन्नु र टुक्रे योजना उल्लेख्य हुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

परम्परागत शासनमुखी कार्य प्रवृत्तिलाई सेवामुखी तथा सेवाग्राहीप्रति उत्तरदायी प्रशासनिक संरचनामा बदल्नु, क्षमतावान् र गुणस्तरीय कर्मचारीको पदपूर्ति गर्नु, शासकीय प्रणालीमा पारदर्शिता तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्नु, सार्वजनिक क्षेत्रमा सदाचार पद्धतिको विकास गर्नु, विकास निर्माणका कार्यहरू समयमै गुणस्तरीय ढङ्गले सम्पन्न गरी आम नागरिकको स्थानीय सरकारप्रति विश्वास आर्जन गर्नु नगरपालिकाका चुनौती हुन् ।

८.१.२ सम्भावना तथा अवसर

साङ्गठनिक प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन आफ्नै कानुन बनाउने अधिकार हुनु, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन नजिकबाट गर्न सक्नु, नेपाल सरकारको सेवा प्रवाहसम्बन्धी मापदण्ड हुनु, संघीय सरकारबाट स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन कार्यविधि तयार भई कार्यान्वयनमा आउनु, सुशासन नगरपालिकाको प्राथमिकतामा पर्नु, गै.स.स., नागरिक समाज र स्थानीय समूहको सहयोग प्राप्त हुने अवस्था हुनु, भ्रष्टाचारमुक्त उत्तरदायी र पारदर्शी कार्य संस्कृतिको विकासमा जनचासो र चेतना बढ्दै गएकोले राज्यबाट प्रदान गरिने सेवा र सुविधालाई थप सेवाग्राही मैत्री बनाउन सकिन्छ भने सङ्घीयताको मूल मर्मबमोजिमका कानुनी आधारहरू तयार हुँदै आएको हुँदा नगर कार्यपालिकाको नेतृत्वमा स्थानीय स्तरको विकासको सम्भावना बढेको छ।

नगर विकासमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको सक्रियता वढेको छ। जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूबीच सेवा प्रवाहलाई चुस्त र दुरुस्त बनाउनका लागि छलफल हुनु, सेवा प्रवाहमा आएका गुनासोहरूलाई जनप्रतिनिधिहरूले प्रत्यक्ष सुन्न र देख्न पाउनु, सेवा प्रवाहका लागि विभिन्न तहगत संरचना तयार हुनु आदि अवसर हुन् ।

८.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

नगरपालिका र स्थानीय सरोकारवालाको कार्य सम्पादन र सेवा प्रवाहको स्तर वृद्धि गर्नु ।

उद्देश्य

१. सुशासनका लागि कानुनी र नीतिगत पूर्वाधार निर्माण गर्नु ।
२. सार्वजनिक सेवा प्रवाह र विकास प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनु ।
३. सक्षम, दक्ष, गुणस्तरीय र प्रविधिमैत्री जनशक्तिको विकास गर्नु ।
४. वित्तीय सुशासन कायम गर्नु ।

रणनीति तथा कार्यनीति

तालिका २४ : सेवा प्रवाह तथा सुशासनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ : सुशासनका लागि कानुनी र नीतिगत पूर्वाधार निर्माण गर्नु ।	
१.१: शासन प्रणाली सञ्चालनसम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड र कार्यविधिको तर्जुमा गर्ने ।	१. सेवा प्रवाह र सुशासनसम्बन्धी आवश्यक नीति तथा कार्यविधिको तर्जुमा गरिनेछ। २. सार्वजनिक निकायका पदाधिकारीको जिम्मेवारी र कर्तव्यलाई स्पष्ट पारिनेछ । ३. सार्वजनिक निकायका पदाधिकारीको आचारसंहिता पालनाको अनुगमन प्रणाली सुदृढ गराइनेछ । ४. सार्वजनिक पदाधिकारीको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, पदस्थापन, दण्ड र पुरस्कारलाई प्रणालीबद्ध बनाइनेछ । ५. कार्यसम्पादनलाई वृत्ति विकाससँग घनिष्ठ रूपमा आवद्ध हुने गरी कानुनी व्यवस्था मिलाइनेछ । ६. सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन प्रणाली सुव्यवस्थित गरिनेछ ।
१.२: सार्वजनिक सेवाहरूलाई गुणस्तरीय र सर्वसधारणको पहुँचयोग्य बनाउन स्थानीय शासनपद्धति अनुरूपको प्रशासन संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने ।	१. सार्वजनिक सेवाप्रवाहलाई गुणस्तरीय समावेशी एवम् सहज बनाउन विद्युतीय शासन प्रणालीको अवलम्बन गरिनेछ । २. स्थानीय शासन प्रणाली अनुरूप प्रशासन संयन्त्रको पुनर्संरचना गरिनेछ।
उद्देश्य २ : सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउनु ।	
२.१: नगरपालिकाले प्रवाह गर्ने सेवामा अधिकारमुखी पहुँच स्थापना गर्ने ।	१. सबै प्रकारका सेवामा सबैको र खास गरी समाजका सीमान्तीकृत र विपन्न समुदायको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ । २. सेवाग्राहीको मागसापेक्ष, सहभागितामूलक विकास प्रक्रियाको अवलम्बन गरिनेछ । ३. विद्युतीय शासन प्रणालीको व्यापक अवलम्बन गरी प्रशासनिक कार्यविधिलाई सरल बनाइनेछ । ४. जनताको गुनासो सिधै अध्यक्षसँग पुग्ने संयन्त्र स्थापित गरी शीघ्र जवाफदेहिता, कारबाही र जानकारीको सुनिश्चितता गरिनेछ । ५. सूचना प्रविधिको प्रयोग र पहुँच बढाइनेछ ।
२.२: नगरपालिकाको कार्यसम्पादन लाई	१. गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र र सूचना अधिकारीको भूमिकालाई प्रभावकारी तुल्याइनेछ ।

उत्तरदायी, पारदर्शी र परिणाममुखी बनाउने।	२. नैतिकता, आचरण र इमान्दारितालाई कार्य संस्कृतिको रूपमा विकास गरी दण्ड र पुरस्कारलाई व्यवस्थित तुल्याइनेछ । ३. भ्रष्टाचारविरुद्ध शून्य सहनशीलता अपनाइनेछ । भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापमा निगरानी तथा कारबाहीलाई सशक्त बनाउन पालिकास्तरमा कार्यरत सामाजिक सङ्घसस्थाको समन्वय र सहकार्य प्रभावकारी बनाइनेछ । ४. आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीका साथै वित्तीय जोखिम नियन्त्रण प्रणालीको अवलम्बन गरिनेछ । ५. बेरूजुलाई सार्वजनिक गरिनुका साथै बेरूजुको प्रकृतिका आधारमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आबद्ध गरिनेछ । ६. सेवा प्रवाहलाई जनमैत्री र सेवामूलक बनाउन नागरिक बडापत्र राखिनेछ । ७. सार्वजनिक उत्तरदायी संयन्त्रहरू (सामाजिक परीक्षण, सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाइ, गुनासो व्यवस्थापन, आदि)लाई प्रभावकारी र नियमित गराइनेछ । ८. पालिकाको कार्यक्रमगत क्षेत्र र बजेट, कार्ययोजना, अद्यावधिक प्रगति र जनसरोकारका निर्णयहरू वेबसाइटमार्फत् नियमित रूपमा सार्वजनिक गरिनेछ । ९. गैरसरकारी संस्था र नागरिक समाजसँग समन्वय र सहकार्यका माध्यमबाट सार्वजनिक उत्तरदायित्व अभिवृद्धिमूलक कार्यसम्पादन गरिनेछ । १०. कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादनलाई विकास कार्यक्रमको नतिजा, सेवा प्रवाहको गुणस्तरीयता, सेवाग्राहीको सन्तुष्टि आदिसँग आवद्ध गरिनेछ । यसका लागि सेवाग्राहीहरूको सन्तुष्टि सर्वेक्षण, गुनासो समाधान, सार्वजनिक सुनुवाइ आदिको मापनलाई समेत आधार बनाइनेछ । ११. सेवा प्रदायकप्रति नागरिकहरूको सन्तुष्टिको स्तर मापन र नियमित पृष्ठपोषण लिइनेछ । यस कार्यमा तेस्रो पक्ष मूल्याङ्कन प्रणाली समेतको अवलम्बन गरिनेछ ।
२.३ः सार्वजनिक निकायका काम कारबाही सम्बन्धी सूचनामा नागरिकको पहुँच बढाउनु ।	१. सेवा प्रवाहलाई जनमुखी र सेवामूलक बनाउन क्षतिपूर्तिसहितको वडापत्र क्रमशः कार्यान्वयन गर्न गराउन सार्वजनिक निकायलाई उत्प्रेरित गरिनेछ । २. जनगुनासोको व्यवस्थापनलाई थप प्रभावकारी बनाउन सहयोग गरिनेछ । ३. अत्यावश्यक सार्वजनिक सेवाको पहुँचमा कठिनाइ भोगिरहेको जनतालाई सेवा पुऱ्याउन एकीकृत घुम्ती सेवालाई व्यापक र प्रभावकारी बनाइनेछ।
उद्देश्य ३ : सक्षम, दक्ष, गुणस्तरीय र प्रविधिमैत्री जनशक्तिको विकास गर्नु ।	
३.१ः जनशक्ति विकास गर्ने ।	१. पालिकाका लागि आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्तिको विकास र उपयोगका लागि एकीकृत जनशक्ति विकास योजना तयार गरिनेछ । २. वार्षिक बजेटको निश्चित प्रतिशत तालिम तथा क्षमता विकास र आवश्यक अनुसन्धानका लागि विनियोजन गरिनेछ । ३. पालिकाका जनप्रतिनिधि र कर्मचारीको आवश्यकता र मागअनुसार अभिमुखीकरण तालिम र क्षमता विकासका लागि आधुनिक प्रविधियुक्त तालिम प्रतिष्ठानको स्थापना गरिनेछ ।
३.२ः अन्तर्सरकार समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउने ।	१. संघीय र प्रदेश सरकारसँग नियमित सम्पर्क र समन्वय स्थापित गरिनेछ । २. पालिकाको विगतका दस्तावेज, आयोजना दस्तावेज र प्रतिवेदनहरूलाई आफ्नो पोर्टल (वेब-साइट) मा राखिनेछ । ३. पालिकाको कार्यसम्पादन र प्रतिवेदन प्रणालीमा प्रदेशस्तरमै एकरूपता आउने गरी प्रदेश सरकारको सहयोग र समन्वयमा सफ्टवेयरको व्यवस्थापन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ ।

	४. पालिकास्तरीय विकास समस्या समाधान समिति गठन तथा कार्यविधि निर्माण गरी समस्या समाधान तथा सहजीकरण संयन्त्रको रूपमा विकास गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ : वित्तीय सुशासन कायम गर्नु ।	
४.१: सार्वजनिक आयव्यय र खरिद प्रक्रियालाई प्रभावकारी, व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउने ।	१. नगरपालिका तथा वडा कार्यालयहरूको वार्षिक खरिद योजना तयार गरिनेछ । २. संस्थागत पुनर्संरचना र सूचना प्रविधिमा आधारित वित्तीय व्यवस्थापनको सुदृढीकरण प्रवर्द्धन गरिनेछ । ३. कानुन बमोजिम समयमै खर्च नगरी आर्थिक वर्षको अन्त्यमा खर्च गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न र उपलब्ध स्रोत र साधनको उचित प्रयोग गर्न आर्थिक वर्षको अन्तिम तीन महिनामा वार्षिक कार्यक्रम संशोधन गर्ने र विनियोजन बजेट अत्याधिक खर्च गर्ने प्रवृत्तिमा रोक लगाउन उपयुक्त नीति अवलम्वन गरिनेछ । ४. विकास आयोजनाहरूको ठेक्कापट्टा निर्धारित समयभित्रै गर्ने व्यवस्था मिलाउन पहल गरिनेछ ।
४.३: आन्तरिक नियन्त्रण र लेखापरीक्षणलाई विश्वसनीय तथा प्रभावकारी बनाउने ।	१. वित्तीय आँकडालाई वस्तुपरक बनाउन तथा अद्यावधिक गर्न सूचना प्रविधिमा आधारित वित्तीय व्यवस्थापनको सुदृढीकरण गरी विस्तार गरिनेछ । २. बेरुजुलाई नियन्त्रण गर्न आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई सूचना प्रविधिमा आधारित बनाइनुको साथै लेखा उत्तरदायी अधिकारीलाई स्वतन्त्र रूपमा कार्य गर्ने वातावरण बनाइनेछ ।

कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						स्थानीय दीर्घकालिन लक्ष्य रणनीतिक स्तम्भ संकेत	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्र.स.संकेत	लैंगिक संकेत	जलबायू संकेत
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा						
	संस्थागत संरचना तथा मानव संसाधन विकास				२०६५०	१५५९०	१५१६०	१५४६०	१५७९०	८२६५०						
	सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्भेक्षण अद्यावधिक	सङ्ख्या		१	१०००					१०००		१६	८		३	३
	मानव तथा संस्थागत क्षमता विकास प्रर्वद्धन	एकमुष्ठ			७००	७७०	८५०	९४०	१०४०	४३००		१६	८		२	२
	मानव संसाधन विकास एवम् संस्थागत क्षमता विकासका लागि सम्भाव्यता अध्ययन	सङ्ख्या		१		७००				७००		१६	८		३	३
	सेवाप्रवाह सरलिकृत एवम् संस्थागत विकास तथा अध्ययन-अवलोकन भ्रमण	सङ्ख्या		५	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		१६	८		३	३
	संस्थागत स्व मुल्यांकन तथा क्षमता विकास	एकमुष्ठ			३००	३००	३००	३००	३००	१५००		१६	८		३	३
	कर्मचारीहरूको मनोवल र उत्प्रेरणा अभिवृद्धि	एकमुष्ठ			७००	७७०	८५०	९४०	१०४०	४३००		१६	८		३	३
	कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली विकास र कार्यन्वयन	सङ्ख्या		१	१०००					१०००		१६	८		३	३
	स्थानीय सामुदायिक संस्था क्षमता विकास तथा परिचालन कार्यक्रम	एकमुष्ठ			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		१६	८		३	३
	न्यायिक समिति र मेलमिलाप केन्द्र संचालन तथा न्यायिक कार्य सम्पादन भौतिक सुधार कार्यक्रम	एकमुष्ठ			१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००		१६	८		३	३
	सुशासन, ऐन नियम तथा जवाफदेहिता															
	सेवा प्रवाह तथा सुशासनकालागि आवश्यक कार्यविधिको निर्माण	सङ्ख्या		५	१०००					१०००		१६	८		२	३
	ऐन, नियम, कार्यविधि र निर्देशिका निर्माण, प्रविधीकरण तथा प्रकाशन	एकमुष्ठ			५००	५००	५००	५००	५००	२५००		१६	८		२	३
	विवाद मध्यस्थता, कानूनी साक्षरता तथा मेलमिलाप कार्यक्रम	एकमुष्ठ			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		१६	८		३	३

	सबै वडाहरूमा डिजिटल सूचना पाटी निर्माण	सङ्ख्या		९	७००					७००		१६	८		३	३
	पालिकाद्वारा प्रदान गरिने सेवाको अभिलेख व्यवस्थापन	एकमुष्ठ		१	५००	२००	२००	२००	२००	१३००		१६	८		२	३
	विद्युतीय शासन प्रयोग र पहुँचमा बृद्धि	एकमुष्ठ			५००	५५०	६०५	६६५	७३०	३०५०		१६	८		३	३
	सामाजिक जवाफदेहिता वृद्धिकालागि (सामाजिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाइ र सार्वजनिक परीक्षण) सञ्चालन	सङ्ख्या		५	१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००		१६	८		३	३
	जनगुनासो व्यवस्थापन गर्न उजुरी पेटिकाको व्यवस्थापन (सबै वडा र सेवाप्रदायक कार्यलय)	सङ्ख्या		७	५००	५५०	६०५	६६५	७३०	३०५०		१६	८		२	३
	वित्तीय श्रोत परिचालन															
	आन्तरिक आयको संभावना अध्ययन र प्रक्षेपण वृद्दि योजना	सङ्ख्या		१	७००					७००		१६	८		३	३
	करदाता शिक्षा कार्यक्रम	एकमुष्ठ			५००	५००	५००	५००	५००	२५००		१६	८		३	३
	उत्कृष्ट करदाता प्रोत्साहन कार्यक्रम	एकमुष्ठ			२००	२००	२००	२००	२००	१०००		१६	८		३	३
	योजना व्यवस्थापन															
	आयोजना वैंक पूर्व संभाव्यता अध्ययन तथा डिपिआर तयारी	सङ्ख्या		८	१२००	१०००	१०००	१०००	१०००	५२००		१६	८		३	३
	आवधिक तथा विषयगत गुरुयोजना तर्जुमा र अद्यावधिक कार्यक्रम	एकमुष्ठ			१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००		१६	८		३	३
	उपभोक्ता समिति क्षमता विकास कार्यक्रम	एकमुष्ठ			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		१६	८		२	३
	मद्यकालिन खर्च संरचना तर्जुमा तथा अद्यावधिक	सङ्ख्या		१	१०००	२००	२००	२००	२००	१८००		१६	८		३	३
	गाउँ वस्तुस्थिति अद्यावधिक कार्यक्रम	सङ्ख्या		१	५००	२००	२००	२००	२००	१३००		१६	८		३	३
	नतिजामूलक अनुगमन, मुल्याङ्कन प्रणाली तथा गुणस्तर सुदृढीकरण	एकमुष्ठ			४५०	४५०	४५०	४५०	४५०	२२५०		१६	८		३	३
	नगर भित्रका योजनाहरूको नियमित अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा समीक्षा	एकमुष्ठ			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००		१६	८		३	३

८.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

संस्थागत विकास तथा सुशासन										
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कूल)			जम्मा	पुष्ट्याइँको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	तेस्रो	पाँचौं			
प्रभाव	नगरपालिकाको शासन प्रणाली, समावेशी कार्यमूलक, जनमुखी, परिणाममुखी, पारदर्शी र उत्तरदायी हुनेछ	कर्मचारीको पदपूर्ति	प्रतिशत		८५	१००	१००	१००	प्रशासन शाखा, लेखा शाखा, लेखापरीक्षण प्रतिवेदन, राजस्व शाखा, वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, नगर प्रोफाइल	नगर कार्यपालिकाको संस्थागत क्षमता विकास भएको हुने, मानव संसाधन विकास, पारदर्शिता, तथा सामाजिक जवाफदेहिता वृद्धि भई सुशासन कायम भएको हुने
		कार्यपालिकाको बैठक	सङ्ख्या		आवश्यकता अनुसार					
		पालिकाद्वारा स्वीकृत नीति तथा कानुन	सङ्ख्या		आवश्यकता अनुसार सबै बन्ने					
		पालिका तथा वडा कार्यालय लगायत सेवा प्रवाही कार्यालयमा नागरिक बडापत्र निर्माण	सङ्ख्या		सबैमा बन्ने					
		औसत वार्षिक बेरुजु	प्रतिशत		५	१	०	०		
		औसत वार्षिक पुँजीगत खर्च	प्रतिशत		४०	३५	३२	३२		
		आन्तरिक आय	रु. हजारमा		३२२०	२५३०	२५३०	२५३०		
असर	सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबाट जनताहरूले सरल र सर्वसुलभ तरिकाले सेवा प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।	सामाजिक परीक्षण	सङ्ख्या		१	३	५	५		
		आवधिक योजना तर्जुमा	सङ्ख्या	०	१	१	१	१		
		मध्यमकालीन खर्च संरचना तयार गरेका वडा	सङ्ख्या		६	६	६	६		
		अनलाइन प्रतिवेदन प्रणाली स्थापना भएका वडा	सङ्ख्या		६	६	६	६		
		पालिका तथा वडाको सार्वजनिक सुनुवाइ	सङ्ख्या		६	१८	३०	३०		
प्रतिफल	सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रम र प्रवाह हुने सेवा सुविधामा पारदर्शिता कायम भई सर्वसाधारण जनता सुसूचित हुनेछन् ।	कर्मचारी तथा जन प्रतिनिधिको कार्यप्रगतिको समीक्षा	सङ्ख्या		४	१०	१४	१४		
		अनुगमन	सङ्ख्या		आवश्यकता अनुसार सबै बन्ने					

		कार्यक्रमको कार्य प्रगति समीक्षा	सङ्ख्या		२	६	१०	१०		
		अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको सार्वजनिक सुनुवाइ	सङ्ख्या		१	१	१	५		
असर	गुणस्तरीय मानव संसाधन र सक्षम स्थानीय संस्थाहरूका माध्यमबाट पालिकाको आर्थिक समाजिक विकास हुनेछ ।	क्षमता विकास योजना	सङ्ख्या		१	१	१	१		
		कर्मचारीको कूल दरबन्दी	सङ्ख्या		दरबन्दी (आवश्यकता) अनुसार व्ययवस्था हुने					
		स्वीकृत ओएनएम प्रतिवेदन	सङ्ख्या		१	१	१	१		
प्रतिफल	नगरपालिकाबाट हुने गरेका सेवाप्रवाह छिटोछरितो भई जनतालाई लाभ पुग्नेछ ।	सेवाग्राहीको सन्तुष्टि स्तर	प्रतिशत		७०	८०	८५	८५		
	जनताको आर्थिक स्थितिमा सुधार हुने, दैनिक जीवन सञ्चालनमा सहयोग पुगेर जीवनस्तर माथि उठ्नेछ।	जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीको क्षमता विकास	सङ्ख्या		३	६	१०	१०		
असर	सार्वजनिक प्रशासनलाई जनताप्रति उत्तरदायी, विकासमैत्री, विद्युतीय-सुशासनयुक्त र सेवामूलक बनाइने छ ।	अनलाइन सेवामा आबद्ध सुविधा	सङ्ख्या		१	३	३	३		
		सफ्टवेयरमा आधारित सेवा	सङ्ख्या		५	७	९	९		
		एकैदिनमा सम्पन्न गरिने सार्वजनिक सेवा	सङ्ख्या		१२	१५	१८	१८		
प्रतिफल	सूचना प्रविधिको प्रयोग र विस्तारबाट स्वचालित कार्यप्रणालीको विस्तार भएको हुनेछ ।	इ-हाजिरीको व्यवस्था भएका कार्यालय	सङ्ख्या		सबै सरकारी तथा विद्यालयहरू					
		पर्याप्त विद्युतीय तथा अन्य उपकरण भएका वडा कार्यालयहरू	सङ्ख्या		सबैै वडा कार्यालयहरू					
	गुणस्तरीय सेवाप्रवाह भएको हुनेछ ।	आवश्यकता अनुसार सवारी साधनको व्यवस्था भएका वडा कार्यालयको सङ्ख्या	सङ्ख्या		सबैै वडा कार्यालयहरू					
		आफ्नै भवनमा कार्यालय सञ्चालन भएका वडाहरू	सङ्ख्या		६	६	६	६		
	उत्प्रेरित र उच्च मनोबलयुक्त कर्मचारीबाट	आवश्यक कानुनहरूको	सङ्ख्या		आवश्यकतानुसार निर्माण हुने					

	प्रभावकारी सेवा प्रवाह भएको हुनेछ ।	निर्माण								
		कार्यदक्षताका आधारमा कर्मचारीहरूलाई पुरस्कार र दण्ड	सङ्ख्या		१	३	५	५		
		कर्मचारीको कार्यविवरण तर्जुमा	सङ्ख्या		१	१	१	१		
असर	सार्वजनिक आय र व्ययलाई व्यवस्थित, पारदर्शी र अनुमानयोग्य बनाई समग्र विकास प्रक्रिया प्रभावकारी हुनेछ ।	निर्धारित समयावधि मै बजेट	आएको/नआएको	नआएको	आएको			आएको		
		वार्षिक योजना तथा कार्यक्रम विवरण बेवसाइटमा	राखिएको/ नराखिएको	राखिएको	राखिएको			राखिएको		
		आय-व्ययको अद्यावदिक विवरण वेबसाइटमा	राखिएको/ नराखिएको	नराखिएको	राखिएको			राखिएको		
प्रतिफल	वार्षिक खरिद योजना समयमै तयार भई खरिद कार्य भएको हुनेछ ।	वार्षिक खरिद योजना	सङ्ख्या		१	१	१	१		
	राजस्व परिचालन प्रभावकारी रूपमा भएको हुनेछ ।	आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन	सङ्ख्या	१	१	१	१	१		
		आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको व्यवस्था	सङ्ख्या	१	१	१	१	१		
		समयमा फछ्यौंट भएका वार्षिक योजना	प्रतिशत		९५	९८	९८	९८		

परिच्छेद ९ : कार्यान्वयन व्यवस्था

९.१ पृष्ठभूमि

शैल्यशिखर नगरपालिकाले नगरको योजनाबद्ध विकासका लागि नगरको वस्तुगत विवरण, तथ्यको विश्लेषण, सरोकारवाला तथा समुदायसँगको अन्तरक्रियाबाट प्रथम पञ्चवर्षीय योजना तयार गरेको छ । यस सन्दर्भमा विषयगत समस्या, चुनौती र अवसरहरूको पहिचान र त्यसका आधारमा विषयकेन्द्रित रणनीति र कार्यनीति सहितको योजना तर्जुमा भएको छ । योजना तर्जुमाको क्रममा नगरपालिकाले नेपाल सरकारको पन्ध्रौं योजना , सौह्रौ पञ्चवर्षीय योजनाको आधारपत्र तथा सुदूरपश्चिम प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय आवधिक विकास योजनालाई समेत आधारको रूपमा लिएको छ । नगरपालिकाले आवधिक विकास योजनालाई तथ्य र प्रमाणमा आधारित विश्लेषणसहित सहभागितामूलक ढङ्गबाट नतिजा खाका तयार गरेको छ । यस नतिजा खाकाबाट योजनाको नियमित अनुगमन गर्न तथा आवधिक मूल्याङ्कन गर्न आधार तयार भएको छ ।

आवधिक नगर विकास योजनाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र प्रतिफलहरू हासिल गर्न तद्अनुसारका कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक हुन्छ र सोको लागि वित्तीय स्रोतको आवश्यकता पर्दछ । यसका लागि नगरपालिकाको आफ्नो आन्तरिक स्रोत र सङ्घ तथा प्रदेश सरकारले उपलब्ध गराउने विभिन्न किसिमका अनुदानहरू मात्रै पर्याप्त हुँदैन । तसर्थ आवश्यक स्रोत परिचालनका लागि निजी क्षेत्र, सहकारी, गैरसरकारी सङ्घसंस्था, नागरिक समाज, मिडिया, सेवाप्रदायक विषयगत कार्यालयहरू, अन्य सहयोगी सङ्घ संस्थाहरू तथा बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय विकास साझेदार संस्थाहरूसँगको सहकार्य र साझेदारी महत्त्वपूर्ण हुन्छ । साथै राजस्व परिचालनलाई अझै बढी प्रभावकारी बनाउन स्थानीय राजस्व परामर्श समितिको सक्रियताको ठूलो भूमिका हुन्छ ।

९.२ संस्थागत व्यवस्था तथा मानव संशाधन योजना

संघीय शासन व्यवस्था अनुसार राज्यको पुनःसंरचना प्रक्रियाबाट नवगठित यस नगरपालिकाको सम्पन्न स्थानीय तहको निर्वाचनबाट निर्वाचित नगर कार्यपालिकामार्फत नगरपालिकाको कार्य सञ्चालन हुँदै आएको छ । नगरपालिकाको विद्यमान कर्मचारी दरबन्दी विवरण अनुसार प्राविधिक र अप्राविधिक दुवै प्रकृतिका कर्मचारीहरूको दरबन्दी यस कार्यालयमा रहेका छन् ।

आवधिक विकास योजनाको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न मौजुदा संगठन संरचनामा परिमार्जनका लागि अविलम्ब संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षणलाई अद्यावधिक गरी कार्यालयको संगठन संरचना, कर्मचारी दरबन्दी र कार्यविवरण तयार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

९.३ विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट

यस आवधिक योजनामा विभिन्न पाँचवटा विषयतगत क्षेत्रहरू तथा नगर गौरबका आयोजनाका निर्धारित कार्यक्रमहरूका लागि आवश्यक लागत अनुमान गरिएको छ । कार्यक्रम तथा बजेट आवश्यकताको अनुमान नगरका सम्बन्धित शाखाका प्रतिनिधि र सरोकारवालाहरूको कार्यशाला तथा वडास्तरीय छलफलबाट प्रस्ताव गरिएको हो । यसरी तय गरिएको आवश्यक लागत नगरपालिकाको आन्तरिक आय, सङ्घ तथा प्रदेशबाट प्राप्त हुने विभिन्न प्रकारका अनुदान, गै.स.स. तथा दातृ निकायहरूबाट हुन सक्ने सहयोग, निजी क्षेत्रबाट हुन सक्ने लगानी र जनसहभागिता स्वरूप प्राप्त हुन सक्ने परिमाणहरूलाई अनुमानका आधारमा निर्धारण गरिएको छ ।

तालिका २५: विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट

क.सं.	विषयगत क्षेत्र उपक्षेत्र	अनुमानित बजेट लागत (रू.हजारमा)						बजेट प्रतिशत
		पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा	
	गाउँ गौरवका आयोजना	१२५७००	२०६५००	२४४५००	२८००००	३४३५००	१२००२००	३२.७८
१	**आर्थिक क्षेत्र**	**१३५१००**	**१४२३००**	**१४३५००**	**१६९९००**	**१९३४००**	**७७८२००**	**२१.२५**
१.१	कृषि तथा पशुपन्छी	८५२००	८७३००	८६५००	९९५००	११०८००	४६९१००	१२.८१
१.२	सिंचाई	११०००	१५०००	१७०००	१९०००	२१०००	८३०००	२.२४
१.३	पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा	१५८००	१५८००	१४८००	२३८००	२६८००	९७०००	२.६५
१.४	उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति	१०७००	११८००	१२८००	१५२००	२२४००	६८१००	१.८६
१.५	श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा	१२४००	१२४००	१२४००	१२४००	१२४००	६२०००	१.६९
२	**सामाजिक क्षेत्र**	**१३९७१०**	**५९६७०**	**८१२७०**	**१०७३७०**	**१०८९७०**	**४२५८००**	**११.६३**
२.१	स्वास्थ्य तथा पोषण	१५०००	१६०००	२४०००	५३०००	३५०००	१४१०००	३.८५
२.२	शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवतन	१८५००	२०५००	२४०००	२१५००	१८५००	९७५००	२.६६
२.३	खानेपानी तथा सरसफाइ	९३४५०	१०२००	१३३००	१६४००	२८५००	१०१५००	२.७७
२.४	महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग	५८७०	५९२०	१०९२०	५९२०	५९२०	३४५५०	०.९४
२.५	युवा तथा खेलकुद	६८९०	७०५०	९०५०	१०५५०	२१०५०	५१२५०	१.४०
३	**पूर्वाधार क्षेत्र**	**१२८६१७**	**१२९२४२**	**१८७७३३**	**१२४३३३**	**१२२८७५**	**४९८८१७**	**१३.६२**
३.१	बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण	६१००	७१००	२०१००	२३४००	२६९००	८३६००	२.२८
३.२	सडक, पुल तथा यातायात	५९५१७	११०९४२	१५८२३३	९४०३३	६८४७५	३५२३१७	९.६२
३.३	जलश्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा	५६८००	५९००	२३००	१८००	२२४००	३४१००	०.९३
३.४	सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि	६२००	५३००	७१००	५१००	५१००	२८८००	०.७९
४	**वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्र**	**५३९५०**	**४९३२५**	**५९३२५**	**८०२६२**	**६८०१२**	**२७५६२५**	**७.५३**
४.१	वन तथा जैविक विविधता	२८५०	२८५०	३३५०	२८५०	२८५०	१४७५०	०.४०
४.२	भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन	३०००	४५००	४५००	४५००	४५००	२१०००	०.५७
४.३	वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन	१३३५०	६८५०	११८५०	६८५०	११८५०	५०७५०	१.३९
४.४	विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता	३४७५०	३५१२५	३९६२५	६६०६२	४८८१२	१८९१२५	५.१७
५	**संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र**	**२०६५०**	**१५५९०**	**१५१६०**	**१५४६०**	**१५७९०**	**८२६५०**	**२.२६**
५.१	संस्थागत विकास तथा सुशासन	२०६५०	१५५९०	१५१६०	१५४६०	१५७९०	८२६५०	२.२६
	जम्मा योजना बजेट	४७८०२७	३९६१२७	४८६९८८	४९७३२५	५०९०४७	२०६१०९२	५६.२९
	कुल जम्मा बजेट गौरबको योजना सहित	६०३७२७	६२२६२७	७८१४८८	९०७३२५	१०५२५४७	३६६१२९२	१००.००

शैल्यशिखर नगरपालिकाको पाँच बर्से विकास अवधिको लक्ष्य प्राप्तिका लागि कूल लागत बजेट **रू. तीन अर्ब छासठी करोड ब्राह्र लाख बयान्बै हजार** अनुमान गरिएको छ । यस अन्तर्गत सबैभन्दा बढी नगर गौरबको आयोजनाका लागि करिब **३२.७८ प्रतिशत** र पूर्वाधार क्षेत्र विकासका लागि करिब १३.६२ **प्रतिशत** बजेट लागत अनुमान गरिएको छ । त्यसैगरी, आर्थिक विकासका लागि २१.२५ **प्रतिशत**, सामाजिक विकासका लागि ११.६३ **प्रतिशत**, वन वातावरण तथा विपत् व्यवस्थापनका लागि ७.५३ **प्रतिशत** र सुशासन तथा संस्थागत क्षेत्र विकासका लागि २.२६ **प्रतिशत** खर्च हुने अनुमान गरिएको छ ।

९.४ स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण

आवधिक नगर विकास योजनाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र प्रतिफलहरू हासिल गर्न तदनुसारका कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक हुन्छ र सोको लागि वित्तीय स्रोतको आवश्यकता पर्दछ । यसका लागि नगरपालिकाको आफ्नो आन्तरिक स्रोत र सङ्घ तथा प्रदेश सरकारले उपलब्ध गराउने विभिन्न किसिमका अनुदानहरू मात्रै पर्याप्त हुँदैन । तसर्थ आवश्यक स्रोत परिचालनका लागि नीजि क्षेत्र, सहकारी, गैरसरकारी सङ्घ संस्था, नागरिक समाज, मिडिया, सेवा प्रदायक विषयगत कार्यालयहरू, अन्य सहयोगी सङ्घ संस्थाहरू तथा बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय विकास साझेदार संस्थाहरूसँगको सहकार्य र साझेदारी महत्त्वपूर्ण हुन्छ । साथै राजस्व परिचालनलाई अझै बढी प्रभावकारी बनाउन स्थानीय राजस्व परामर्श समितिलाई विशेष जिम्मेवारी दिइएको छ ।

९.४.१ राजस्व परिचालनको अवस्था

शैल्यशिखर नगरपालिकाको नेतृत्वमा तर्जुमा भएको पञ्चवर्षीय आवधिक नगर विकास योजना नगर विकासका सबै सरोकारवालाहरूको सार्थक प्रयत्नबाट कार्यान्वयन हुनेछ । नतिजा तालिकामा उल्लिखित लक्ष्य प्राप्त गर्न तर्जुमा गरिएको कार्यान्वयन तथा लगानी योजनामा नगरपालिकाले आन्तरिक र बाह्य स्रोतबाट हासिल गर्ने आयका अतिरिक्त सबै सरोकारवालाको लगानी समेत प्रक्षेपण गरी योजनाको लागि उपलब्ध अनुमानित स्रोतमा समावेश गरिएको छ ।

आ.व. २०७९/०८० को कूल यथार्थ आय **रु. ६३३५९२५३०.२९** रहेको छ भने नगरपालिको चालु आ.व. २०८०/८१ को अनुमानित आय **रु. ५८८३९७०००** रहेको देखिन्छ । गत आ.व. को यथार्थ र चालु आ.व. को अनुमानित आयका आधारमा विश्लेषण गरी कम्तीमा पनि वार्षिक ७.५ प्रतिशतका दरले आयवृद्धि हुनसक्ने आधारमा ५ वर्षको कूल अनुमानित आय गणना गर्दा नगरपालिकाको कूल अनुमानित आय करिब **रू. तीन अर्ब छासठी करोड ब्राह्र लाख बयान्बै हजार** हुने देखिन्छ ।

गत वर्षको आय विवरणको वृद्धि प्रवृत्तिका आधारमा नगरपालिकाको आय बढ्दो रूपमा परिचालन भएको देखिन्छ। आन्तरिक राजस्व अन्तर्गत करहरू तथा शुल्कबाट (सम्पत्ति कर, व्यवसाय कर, सिफारिस शुल्क) राजस्व सङ्कलन हुने गरेको छ ।

आन्तरिक स्रोतको योगदान गत आ.व. मा कूल आयको ४.३९ प्रतिशत मात्रै रहेको छ । नगरपालिकाको आन्तरिक आय आ.व. ०७८/७९ भन्दा आ.व. २०७९/८० मा सामान्य रूपले मात्रै वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यसैगरी बाह्य स्रोतबाट आएको अनुदान सहयोग तथा ऋण परिचालनबाट प्राप्त हुने रकमको कूल आयमा ९५.६१ प्रतिशत योगदान रहेको छ । त्यस्तै गत आ.व. मा कूल आयमा ९५.६१ प्रतिशत बाह्य स्रोतबाट प्राप्त भएको छ । लागत सहभागिता भने न्यून मात्रमा रहने गरेको देखिन्छ ।

तालिका २६ : राजस्व परिचालनको अवस्था

आ.व. (रकम रु. हजारमा)		आन्तरिक स्रोतको आय	बाह्य स्रोतको आय	जम्मा
आ.व. ०७९/०८० को यथार्थ	रकम	२७८२०५३०	६०५७७२०००	
	प्रतिशत	४.३९	९५.६१	
आ.व. ०८०/०८१ को अनुमानित	रकम	१५००००००	५७३३९७०००	
	प्रतिशत	२.५४	९७.६४	

९.४.२ खर्च अवस्थाको विश्लेषण

नगरपालिकामा चालु खर्च अन्तर्गत पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक तथा सुविधा, कर्मचारी पारिश्रमिक तथा सुविधा, कार्यालय सञ्चालनसम्बन्धी खर्च, मर्मत सम्भार खर्च र कार्यक्रम खर्च गरी ५ प्रकारका खर्च रहेका छन् । आ.व. . २०७९/०८० को व्यय विवरण अनुसार चालु खर्च कूल खर्चको करिब …….. **प्रतिशत** रहेको छ भने पूँजीगत खर्च …….. **प्रतिशत** रहेको छ । नगरपालिकाको विगतका वर्षको व्यय विवरणको तुलनामा यस आ.व. मा चालु खर्च बढेको अवस्थामा छ।

तालिका २७ : खर्च बाँडफाँडको प्रक्षेपण

क्र. सं.	विवरण	२०७९/८० को यथार्थ रु. हजारमा	२०८०/८१ को अनुमान	२०८१/८२ को प्रक्षेपण	२०८२/८३ को प्रक्षेपण	२०८३/८४ को प्रक्षेपण	२०८४/८५ को प्रक्षेपण	२०८५/८६ को प्रक्षेपण	आवधिक योजनाको जम्मा
१	**बजेटको वर्गीकरण**								
१.१	चालु खर्च								
१.२	पुँजीगत खर्च								
१.३	सशर्त अनुदानतर्फ खर्च								
१.४	विशेष अनुदानतर्फ खर्च								
१.५	सामाजिक सुरक्षा खर्च								
	जम्मा बजेट								
२	**खर्चको क्षेत्रगत बाँडफाँड**								
२.१	आर्थिक विकास								
२.२	सामाजिक विकास								
२.३	पूर्वाधार विकास								
२.४	वन वातावरण तथा विपत् व्यवस्थापन								
२.५	संस्थागत विकास तथा सुशासन								
२.६	शैल्यशिखर गौरबका योजना								
	जम्मा बजेट								

९.४.३ अपुग स्रोत व्यवस्थापन

आवधिक विकास योजना कार्यान्वयनका लागि कूल लगानी बजेट **रू. तीन अर्ब छासठ्ठी करोड ब्राह्र लाख बयान्बै हजार** अनुमान गरिएको छ । गत आ.व. .२०७८/०७९ र २०७९/०८० को यथार्थ र चालु आ.व. .को अनुमानित र आ.व. . २०८०/८१ को प्रस्तावित आयका आधारमा आगामी पाँच वर्षको नगरपालिकाको अनुमानित आय **तीन अर्ब**

तीस करोड सात लाख तेइस हजार देखिन्छ । यसरी कूल लगानी अनुमान र स्रोत परिचालनबाट प्राप्त हुने बजेट बिच करिब **रू. छत्तीस करोड पाँच लाख उनान् सत्तरी हजार** (**९.८५** प्रतिशत) बजेट अपुग देखिन्छ ।

तालिका २८ : अपुग स्रोत व्यवस्थापन

क्र.सं.	शिर्षक	आर्थिक वर्ष र अनुमानित रकम रू. हजारमा					बजेट (रू.हजारमा)
		२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	
१	कूल स्रोत परिचालन	६०३१०६	६२४२१५	६५२३०५	६८८१८२	७३२९१४	३३००७२२
२	कूल लगानी अनुमान	४७८०२७	४१६१२७	४८६९८८	४९७३२५	५०९०४७	२०६१०९२
३	गाउँ गौरबका योजना	१२५७००	२२६५००	२९४५००	४१००००	५४३५००	१६००२००
जम्मा लगानी बजेट		६०३७२७	६४२६२७	७८१४८८	९०७३२५	१०५२५४७	३६६१२९२
स्रोतको न्यूनता		-६२१	-१८४१२	-१२९१८३	-९०७३२५	-३१९६३३	-३६०५९०

९.५ स्रोत परिचालन रणनीति

शैल्यशिखर नगरपालिकाको आवधिक नगर विकास योजना (आ.व. २०८१/०८२ देखि २०८५/०८६ सम्म) को लागि विभिन्न स्रोतहरूबाट उपलब्ध हुन सक्ने बजेटलाई आधार मानेर कार्यक्रमहरूको अनुमान गरिएको छ । नगर कार्यपालिकाको कार्यालय, निजी क्षेत्र, गै.स.स. तथा सहकारी आदिले खर्च गर्न सक्ने परिमाणलाई आधार मानी यसको लागि उपलब्ध हुन सक्ने वित्तीय स्रोतको अनुमान गरिएको छ । यस आवधिक योजनाको कार्यान्वयन विभिन्न आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतहरू परिचालन गरी गरिने छ । उक्त स्रोतहरूमा नगरपालिकाको आन्तरिक स्रोत तथा सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने विभिन्न प्रकारका अनुदानहरू, स्थानीय तहलाई राजस्व बाँडफाँटबापत प्राप्त हुने रकम, स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदारी कार्यक्रमजस्ता स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने रकम, विकास साझेदार संस्थाहरूबाट विभिन्न कार्यक्रमका लागि प्राप्त हुने रकम, निजी क्षेत्रबाट हुने लगानी तथा जनसहभागिता परिचालनबाट प्राप्त हुने रकम मुख्य छन् ।

यस आवधिक योजना अवधिमा कूल **रू. तीन अर्ब छासठ्ठी करोड ब्राह्र लाख बयान्बै हजार** खर्च हुने अनुमान गरिएको छ भने करिब **तीन अर्ब तीस करोड सात लाख तेइस हजार** (**९०.१५ प्रतिशत**) विभिन्न स्रोतहरूबाट रकम प्राप्त हुने अनुमान गरिएको छ । कूल अनुमानित खर्च गर्न अपुग हुने रकम करिब **रू. छत्तीस करोड पाँच लाख उनान्सत्तरी हजार** (**९.८५** प्रतिशत) बजेटका लागि नगरपालिकाले थप स्रोत परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसका लागि नगरपालिकाले निम्नानुसारका रणनीतिहरू अवलम्बन गरी स्रोत व्यवस्थापन गर्न सकिने देखिन्छ ।

यस आवधिक नगर विकास योजना अवधिमा नगरपालिकाले तर्जुमा गर्ने वार्षिक नगर विकास योजनाहरू यस योजनाका लक्ष्य तथा उद्देश्यसँग तादत्म्यता हुने गरी तर्जुमा गरिने छ; जसले गर्दा योजना अवधिमा कार्यान्वयन हुने कार्यक्रम तथा बजेटले पूर्ण रूपमा यस आवधिक नगर विकास योजनाको लक्ष्य उद्देश्य प्राप्तिमा योगदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदारी कार्यक्रम (सांसद कोष) नाममा प्राप्त हुने बजेटहरूको प्रयोग यस आवधिक नगर विकास योजनामा रहेका क्रियाकलाप कार्यान्वयनमा प्रयोग गरिने छ । स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदारी कार्यक्रमबाट नगरमा आउने रकमलाई नगरस्तरीय महत्त्व बोकेका ठूला आयोजना निर्माणमा उपयोग गरिने छ ।

१. गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ ।
२. अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, द्विपक्षीय संस्था, बहुपक्षीय संस्थाहरूवाट प्राप्त हुने सहयोगलाई वृद्धि गर्न पहल गरिने छ । कर तथा गैरराजस्व परिचालनमा करको दरभन्दा पनि दायरा वृद्धि गरी नगरपालिकाको राजस्व क्षमता वृद्धि गरी स्रोतको व्यवस्था मिलाइने छ ।
३. स्थानीय वचत तथा ऋण समूहहरू, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू जस्ता सामुदायिक क्षेत्रहरूसँगको साझेदारीमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ ।
४. सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारबाट विशेष तथा सम्पूरक अनुदान प्राप्त गरिने छ ।
५. नगर क्षेत्रभित्र राष्ट्रिय र प्रदेशस्तरीय महत्त्वका योजनाहरू छनोट र कार्यान्वयन गर्न नगरपालिकाले सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग पहल गरी ठूला आयोजनामा नगरपालिकाको लगानी न्यूनीकरण गरिने छ ।
६. नगरपालिकाको राजस्व परिचालन क्षमता विस्तार तथा स्थानीय श्रम, स्रोत र साधन परिचालन र जनसहभागिता वृद्धि गरी नगरपालिकाको स्रोत वृद्धि गरिने छ ।
७. मन्दिर, गुम्बा लगायत सांस्कृतिक सम्पदाको पुनर्निर्माणमा निजी क्षेत्र, समुदाय र सम्भावित स्थलहरूमा पुरातत्त्व विभागको सहभागिता वृद्धि गरिने छ ।
८. स्थानीय सरकारलाई प्राप्त ऋण लिने अधिकारको उपयोग गरी थप सम्भाव्यताको आधारमा ऋण समेत परिचालन गरिने छ ।
९. आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई थप प्रभावकारी बनाइने छ ।

९.६ आवधिक योजना कार्यान्वयन

९.६.१ योजना कार्यान्वयन

यो आवधिक योजनालाई दीर्घकालीन सोचउन्मुख रही आगामी पाँच वर्षको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममार्फत कार्यान्वयन गरिनेछ । योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कनका आधारमा यसका नीति, कार्यक्रम र प्राथमिकताहरूमा समयोचित परिमार्जन गरिनेछ । शैल्यशिखरको विकास नगरपालिका वा सरकारी क्षेत्रको एकल प्रयासले मात्र सम्भव छैन । त्यसैले यो योजना कार्यान्वयनमा निम्नानुसारका विभिन्न क्षेत्रको भूमिका अपेक्षा गरिएको छ ।

(क) सरकारी क्षेत्र

यस आवधिक योजनालाई कार्यान्वयन गराउने प्रमुख भूमिका सरकारी क्षेत्र अर्थात् नगरपालिकाको हो । नगरपालिकाले नै सबै क्षेत्रसँगको समन्वय र साझेदारीमा योजना कार्यान्वयन गराउनेछ । नगरपालिकाले निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गर्न संघीय र प्रदेश सरकार समेतको सहयोगमा पूर्वाधार विकास गरी विकासको आधार तयार गर्ने, नीतिगत, कानुनी, संरचनागत तथा प्रक्रियागत सुधार गरी निजी क्षेत्रलाई लगानीमैत्री वातावरण तयार गर्ने र सोअनुसार प्रभावकारी अनुगमन र नियमन गर्ने कार्य गर्नेछ । मौलिक हकअधिकार र मानव अधिकार संरक्षण, गरिबी निवारण, शिक्षा, स्वास्थ्य लगायत सामाजिक विकास, महिला पिछडिएका बर्गको संरक्षण र विकास, समावेशिता, वातावरण संरक्षण, सामाजिक सुरक्षा, आदि निजी क्षेत्र आकर्षण नहुने क्षेत्र र सरकारको भूमिका नभई नहुने क्षेत्रमा नगरपालिका आफैंले कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नेछ । यस क्षेत्रवाट करिब ८१ प्रतिशत लगानी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

(ख) निजी क्षेत्र

यो योजना कार्यान्वयनमा निजी क्षेत्रले महत्त्वपूर्ण साझेदारको रूपमा भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरिएको छ । विशेष गरी कृषि तथा पशुविकास, उद्योग, पर्यटन तथा विभिन्न सेवा क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुनेछ । सरकारबाट भएको नीतिगत, कानूनी र संरचनागत सुधारको लाभ लिई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको विकास गर्दै उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने, आय र रोजगारीका अवसर सृजना गर्ने, गुणस्तरीय उत्पादन र वजारीकरण गर्ने, वजारमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको अभाव हुन नदिने, जिम्मेवारी र दायित्व बोधका साथ नियमित कर तथा अन्य राजस्व वुझाउने जस्ता महत्त्वपूर्ण भूमिकाको अपेक्षा निजी क्षेत्रवाट गरिएको छ । यस क्षेत्रवाट करिब ५ प्रतिशत लगानी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

(घ) सहकारी क्षेत्र

सहकारीले संस्थामा आबद्ध सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक समृद्धि हासिल गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । ससाना वचत र ऋण परिचालन गर्न, स्थानीय समुदायलाई सङ्गठित रूपमा आर्थिक सामाजिक विकासमा परिचालन गर्न, स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गर्न, सहकारिताको धारणा अभिवृद्धि गर्न सहकारी संस्थाहरूले महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । नगरपालिकाले उद्यम विकास, रोजगारी सृजना, समावेशी आर्थिक वृद्धि, गरिवी निवारण आदिमा सहकारी क्षेत्रको विशेष भूमिका अपेक्षा गरी यस क्षेत्रवाट योजना अवधिमा ३ प्रतिशत लगानी प्रक्षेपण गरिएको छ ।

(ङ) गैरसरकारी क्षेत्र (गै.स.स.)

समूह परिचालन, सचेतनामूलक कार्यक्रम, ससाना पूर्वाधार विकास, समुदायमा आधारित सेवा प्रवाह, लैङ्गिक तथा सामाजिक सशक्तीकरण, समूह वचत तथा ऋण परिचालन, ससाना आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन, रोजगारी सृजना, नीतिगत पृष्ठपोषण आदि कार्यमा गै.स.स.ले नगरपालिकासँग महत्त्वपूर्ण साझेदारको रूपमा काम गर्दै आएका छन् । आफ्ना वैशिष्ट्यका क्षेत्रमा गै.स.स.ले प्रमुख साझेदारको रूपमा काम गर्ने अपेक्षाका साथ यस क्षेत्रबाट ६ प्रतिशत लगानी हुने अनुमान गरिएको छ ।

(च) उपभोक्ता समूह, नागरिक समाज र सामुदायिक सङ्घसंस्था

विकास प्रदायकले जतिसुकै प्रयास गरे तापनि यसका प्रापक अर्थात् उपभोक्ताको सहभागिता, सहयोग, सहकार्य र अपनत्व ग्रहण भई दिगो व्यवस्थापन नगरेसम्म विकासलाई गति दिन सम्भव छैन । त्यसकारण यिनीहरूवाट विकास कार्यमा व्यापक सहयोग सहभागिता र निगरानी हुने अपेक्षा गरिएको छ । विकास कार्यमा उपभोक्ता समूह र स्थानीय समुदायको योगदान ३ प्रतिशत हुने अनुमान गरिएको छ ।

(छ) अन्तर स्थानीय तह साझेदारी

यो योजना कार्यान्वयनमा अन्तर स्थानीयहरुले साझेदारको रूपमा भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरिएको छ । विशेष गरी कृषि तथा पशुविकास, उद्योग, पर्यटन तथा विभिन्न सेवा क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुनेछ । सरकारबाट भएको नीतिगत, कानूनी र संरचनागत सुधारको लाभ लिई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको विकास गर्दै उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने, आय र रोजगारीका अवसर सृजना गर्ने, गुणस्तरीय उत्पादन र वजारीकरण गर्ने, वजारमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको अभाव हुन नदिने, जिम्मेवारी र दायित्व बोधका साथ नियमित कर तथा अन्य राजस्व वुझाउने जस्ता महत्त्वपूर्ण

भूमिकाको अपेक्षा अन्तर स्थानीय तहवाट गरिएको छ । यस क्षेत्रवाट करिब २ प्रतिशत लगानी हुने अपेक्षा गरिएको छ।

९.६.२ कार्यान्वयन प्रक्रिया

(क) सूची तयारी

नगरपालिकाले आवधिक योजनाले निर्धारण गरेका प्राथमिकताका कार्यक्रमहरू आफैंले कार्यान्वयन गर्ने, संघीय सरकारवाट कार्यान्वयन हुने, प्रदेश सरकारवाट कार्यान्वयन हुने, तीनै तहका सरकारवाट संयुक्त लगानीमा कार्यान्वयन हुने, प्रदेश वा सङ्घ सरकारको साझेदारीमा कार्यान्वयन गर्ने, अन्य स्थानीय सरकारको साझेदारीमा सञ्चालन हुने, गै.स.स. तथा अन्तराष्ट्रिय गै.स.स. मार्फत कार्यान्वयन हुने, विकास साझेदारवाट कार्यान्वयन हुने तथा निजी क्षेत्रबाट कार्यान्वयन गरिने छुट्टा छुट्टै सूची तयार गर्नेछ ।

(ख) छलफल एवं अन्तर्किया

सूची तयार गरेपछि निजीक्षेत्र, गै.स.स., सहकारीक्षेत्र र सामुदायिक क्षेत्रले सञ्चालन गर्ने कार्यका लागि नगरपालिकाले सम्बन्धित क्षेत्रहरूसाग छलफल र अन्तरक्रिया गरी लगानी गर्न सहयोग एवं सहजीकरण गर्नेछ । छलफल र अन्तक्रियालाई नियमित गराई उनीहरूलाई सरकारको असल सहयोगीको रूपमा विकास गर्दै लगिनेछ ।

(ग) मध्यकालीन खर्च संरचना तयारी

नगरपालिकाले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमलाई आवधिक योजना र वार्षिक कार्यक्रमबिच अन्तर्सम्बन्ध स्थापित गर्न तथा योजनाको प्राथमिकीकरण गर्दै प्राथमिकताप्राप्त आयोजनाहरूमा लगानी सुनिश्चित गर्न मध्यमकालीन खर्च संरचना तर्जुमा गरी वार्षिक रूपमा परिमार्जन गर्दै लगिनेछ । मध्यमकालीन खर्च संरचनाले निर्धारण गरेको योजना र बजेटको प्राथमिकताका आधारमा क्रमशः योजनाहरू कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ ।

(घ) नतिजामा आधारित अनुगमन ढाँचा अनुसार वार्षिक समीक्षा

आवधिक योजनासँग वार्षिक योजनाको अन्तर्सम्बन्ध स्थापित गरी कार्यान्वयन गर्न वार्षिक कार्यक्रमसँग निम्नलिखित तालिका संलग्न गरी स्वीकृत गरिने व्यवस्था गरिने छ । कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, खरिद नियमावली लगायत अन्य सम्बन्धित ऐननियम अन्तर्गत रही योजनाको प्रकृतिअनुसार ठेक्का, करार, अमानत वा उपभोक्ता समितिमध्ये उपयुक्त माध्यमबाट गरिनेछ । त्यसैगरी गै.स.स. विकास साझेदारहरूसँगको साझेदारीमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा सम्बन्धित निकायसँग गरेको सम्झौताबमोजिम कार्यान्वयन गरिनेछ ।

तालिका २९ : वार्षिक कार्यान्वयन कार्ययोजना ढाँचा

योजनाको विषयगत क्षेत्र	आवधिक योजना			वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम							
	नीति तथा कार्यक्रम	लक्ष्य/सूचक		आयोजना/ कार्यक्रम (स्थान समेत)	लक्ष्य		विनियोजन	कार्यान्वयन विधि	लाभान्वित जनसङ्ख्या	प्राथमिकता क्रम	लगानी तथा कार्यान्वयन गर्ने निकाय
		एकाइ	परिमाण		एकाइ	परिमाण					
आर्थिक विकास											
सामाजिक विकास											
पूर्वाधार विकास											
वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन											
संस्थागत र सुशासन											
अन्तर्सम्बन्धित क्षेत्र											
जम्मा कार्यक्रम खर्च											
जम्मा चालु खर्च											
कूल जम्मा											

द्रष्टव्यः विषय क्षेत्र र उपक्षेत्रहरूले आआफ्नो कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गर्दा चालु र पूँजीगत खर्च खुलाई नगरपालिकामा पेश गर्नुपर्ने छ ।

९.७ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना

नगरपालिकाले अनुगमन कार्य योजना बनाई नियमित रूपमा नतिजा सूचकमा आधारित भई सहभागितामूलक प्रक्रियावाट अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नेछ । अनुगमनमा संलग्न हुने जनप्रतिनिधि एवं कर्मचारीहरूको क्षमता विकास गरिनेछ । अनुगमनका लागि आवश्यकता अनुसार सरोकारवालाहरू र तेस्रो पक्षसमेतलाई सहभागिता गराइनेछ । नतिजा सूचकमा आधारित अनुगमन खाका तयार गरी सोहीअनुसार नियमित अनुगमन, वार्षिक समीक्षा, मध्यावधि तथा अन्तिम मूल्याङ्कन गरिनेछ । नगरपालिकाले देहायको उद्देश्य प्राप्तिका लागि अनुगमन गर्नेछः

- कार्यतालिका अनुसार काम भए नभएको यकिन गर्न ।
- तोकिएको कामको समय, लागत र गुणस्तर कायम गर्न ।
- कार्यान्वयनको क्रममा भएका गल्ती वा कमजोरी तत्काल सुधार गर्न ।
- डिजाइन वा कार्यान्वयनमा भएका गल्ती सुधार गरी सार्वजनिक कोषको अपव्यय हुनबाट रोक्न ।

नगरपालिकाले देहाय अनुसार अनुगमन गर्नेछः

- निरन्तर अनुगमन,
- दिगोपनाको अनुगमन ।

नगरपालिकाले देहायका आयोजनाहरूको अनुगमन गर्नेछः

- नगरपालिकाबाट स्वीकृत कार्यक्रम वा आयोजनाहरू,

- नगरपालिकाबाट लगानी भएका आयोजनाहरू,
- नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त स्रोतसाधनमार्फत सञ्चालित आयोजनाहरू,
- नगरपालिका क्षेत्रभित्र गैरसरकारी सस्थामार्फत सञ्चालित आयोजनाहरू,
- नगरपालिकाले आवश्यक ठानेका अन्य आयोजनाहरू ।

९.७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता

अनुगमनले विकास कार्यक्रम र आयोजनाहरूको नतिजा खोज्ने र कार्यान्वयन गर्ने पक्षलाई बढी जिम्मेवार बनाउनुको साथै जवाफदेही पनि बनाउँछ । नीति, योजना, कार्यक्रम र आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको सुनिश्चितताका लागि अनुगमन एवम् त्यसबाट प्राप्त नतिजाको विश्लेषणका तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्दछ । विकास आयोजनाहरूबाट, निर्धारित समयावधि भित्र निश्चित उपलब्धि तथा लागत अनुसारको प्रतिफल प्राप्त भए/नभएको यकिन गर्न सशक्त एवम् निष्पक्ष अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था हुनुपर्दछ । अनुगमन एउटा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो, जो आयोजना कार्यान्वयनको चरणमा गरिन्छ, यसको मुख्य उद्देश्य चालु परियोजनाको प्रगति र ढिलासुस्तीको बारेमा सरोकारवालाहरूलाई समयमा नै जानकारी गराई परियोजनालाई सही बाटोमा हिंडाउनु हो ।

९.७.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी

अनुगमनमा देहायका तरिकाहरू अपनाइनेछः

- नियमित प्रतिवेदन लिएर,
- स्थलगत अवलोकन गरेर,
- सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरेर,
- नागरिक समाजका संस्थाहरू परिचालन गरेर (मिडिया आदि),
- सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण जस्ता विधिहरूमार्फत ।

अनुगमनमा देहायका पदाधिकारीहरू संलग्न रहने छन्ः

- स्थानीय तहको कार्य विभाजन नियमावलीले तोकेको पदाधिकारी,
- उपाध्यक्ष (स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४),
- अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिका सदस्यहरू,
- प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र सम्बन्धित शाखा प्रमुख (नियमित कार्य),
- वडा स्तरीय आयोजनाको हकमा वडाध्यक्ष र सदस्यहरू ।

नगरपालिका स्तरीय अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिमा देहायका पदाधिकारीहरू रहने छन्ः

– उपप्रमुख	संयोजक
– नगर प्रमुखले तोकेका एक जना महिलासहित कार्यपालिकाका सदस्यहरूमध्येबाट	सदस्य (दुई जना)
– प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	सदस्य
– प्रमुख, योजनाशाखा	सदस्य सचिव

आवश्यकता अनुसार कार्यपालिकाका अन्य सदस्य तथा विषय विज्ञलाई आमन्त्रण गर्न सकिने ।

देहायको अनुगमन कार्ययोजना बनाई लागू गरिनेछः

- कार्यपालिकामा एकिकृत कार्यान्वयन कार्ययोजना पेश गरेको १५ दिनभित्र अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिबाट आफ्नो वार्षिक अनुगमन कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ,
- अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिले गरेको कामको प्रतिवेदन प्रत्येक २ महिनामा कार्यपालिकाको बैठकमा पेश गरी छलफल गरिनेछ । समितिले समाधान गर्न नसकेका समस्याहरूलाई यस बैठकबाट सम्बोधन गरिनेछ ।

वडास्तरीय कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न देहाय बमोजिमको समिति रहनेछः

- सम्बन्धित वडाको वडाध्यक्ष — संयोजक
- वडा सदस्यहरू — सदस्य
- वडा सचिव — सदस्य सचिव

आवश्यक परे कार्यपालिकाका अन्य सदस्य तथा कर्मचारीलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

९.७.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया

योजना अवधि समाप्त भएपछि कार्यपालिकाले तोकेका आयोजनाको तेस्रो पक्षद्वारा देहायका सूचना प्राप्त गर्न प्रभाव मूल्याङ्कन गरिनेछ ।

- योजनाको लक्ष्य वमोजिम प्रगति भए नभएको,
- लाभग्राहीमा योजनाका नतिजाले पारेको प्रभाव,
- आगामी योजना तर्जुमाको लागि पृष्ठपोषण,
- योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन विधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्न,
- योजनाबाट प्राप्त हुने फाइदालाई अधिकतम बनाउन ।

आवधिक तथा वार्षिक नगर विकास योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको प्रक्रिया देहायअनुसार हुनुपर्नेछ :

तालिका ३०: अनुगमन तथा मूल्याङ्कन खाका

के गर्ने	कसले गर्ने	कहिले गर्ने	कसरी गर्ने	फलोअप
अनुगमन प्रक्रिया				
कार्यक्रम वा प्रक्रिया अनुगमन	सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन समिति, वडा समिति, सरकारी कार्यालय र गै.स.स.	आवश्यकता अनुसार, मासिक, चौमासिक र वार्षिक	▪ स्थलगत अनुगमन ▪ वार्षिक योजनाको चौमासिक कार्ययोजनामा उल्लिखित लक्ष्य र प्रगति विवरणको तुलना ▪ बृहत् योजनाको कार्यान्वयन योजनाको ▪ वार्षिक लक्ष्य र प्रगतिको तुलनात्मक अध्ययन	▪ अनुगमन टोलीले अनुगमन प्रतिवेदन तयार गरी नगरपालिका कार्यालयमा पेश गर्ने ▪ नगरपालिका कार्यालयले प्रतिवेदनका सिफारिश कार्यान्वयनका लागि नपासमक्ष कार्ययोजना पेश गर्ने
प्रतिफल अनुगमन	नगर कार्यपालिका, सुपरिवेक्षण तथा	चौमासिक, अर्ध वार्षिक, वार्षिक र मध्यावधि	▪ स्थलगत अनुगमन ▪ वार्षिक कार्ययोजनाको लक्ष्य र प्रगति विवरणको तुलना	

	अनुगमन समिति		▪ सञ्चालित योजनाहरूको कार्यान्वयनबाट सोच तालिकामा उल्लिखित अपेक्षित प्रतिफल के कति कारणले हासिल हुने देखिन्छ वा देखिँदैन भन्ने सम्बन्धी अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने	
असर तह अनुगमन	नगर कार्यपालिका सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन समिति र तेस्रो पक्ष	वार्षिक, मध्यावधि र अन्तिम वर्ष	▪ लक्षित समूह तथा सहभागितामूलक छलफल ▪ नमूना सर्वेक्षण मार्फत सोच तालिकाको लक्ष्य अनुरुप प्रगति मापन ▪ योजनाबाट विषयगत उद्देश्य, अपेक्षित प्रतिफल के कति कारणले प्राप्त हुने वा नहुने विषयमा अध्ययन ▪ प्रतिवेदन तयारी र नगरपालिकामा छलफल	
मूल्याङ्कन प्रक्रिया				
असर तह मूल्याङ्कन	स्वतन्त्र तेस्रो पक्ष	योजनाको मध्य अवधि	▪ लक्षित समूह तथा सहभागितामूलक छलफल ▪ नमूना सर्वेक्षण मार्फत सोच तालिकाको लक्ष्य अनुरुप प्रगति मापन ▪ असर तहका सूचना सङ्कलन गर्दा प्रारम्भिक तहका असरमा ध्यान दिने ▪ प्रतिवेदन तयारी र नगरपालिकामा छलफल	▪ अनुगमन टोलीले अनुगमन प्रतिवेदन तयार गरी नगरपालिका कार्यालयमा पेश गर्ने ▪ नगरपालिका कार्यालयले प्रतिवेदनका सिफारिश कार्यान्वयनका लागि न.पा.समक्ष कार्ययोजना पेश गर्ने
प्रभाव तह मूल्याङ्कन	नगर कार्यपालिका सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन समिति र तेस्रो पक्ष	योजना सम्पन्न भएको दुई वर्षपछि	▪ लक्षित समूह तथा सहभागितामूलक छलफल ▪ नमूना सर्वेक्षण मार्फत योजनाको दीर्घकालीन सोच तथा विषयगत उद्देश्यहरू हासिल गर्ने दिशामा योजना केकति हदमा सफल भयो र योजना आफैँमा केकति सान्दर्भिक, प्रभावकारी रह्यो र समग्र विकासको दिगो व्यवस्थापनमा योजनाले के कति योगदान गर्न सक्यो भनी अध्ययन ▪ प्रतिवेदन तयारी र नगरपालिकामा छलफल	

आयोजनाको प्रभाव मूल्याङ्कन देहाय बमोजिम गर्ने व्यवस्था गरिनेछ :

- नगरपालिकाले निर्धारण गरेका निश्चित लागतभन्दा बढीका आयोजनाको योजना सम्पन्न भएको २ वर्षभित्र तेस्रो पक्षबाट प्रभाव मूल्याङ्कन गराइनेछ ।
- प्रभाव मूल्याङ्कनको नतिजा कार्यपालिकाको बैठकमा प्रस्तुत गरी सरोकारवालाहरूको जानकारीको लागि सार्वजनिक गरिनेछ ।

अनुसूचीहरु

अनुसूची – १ : आवधिक योजनाका लागि तयार पारिएका आधार नक्साहरू

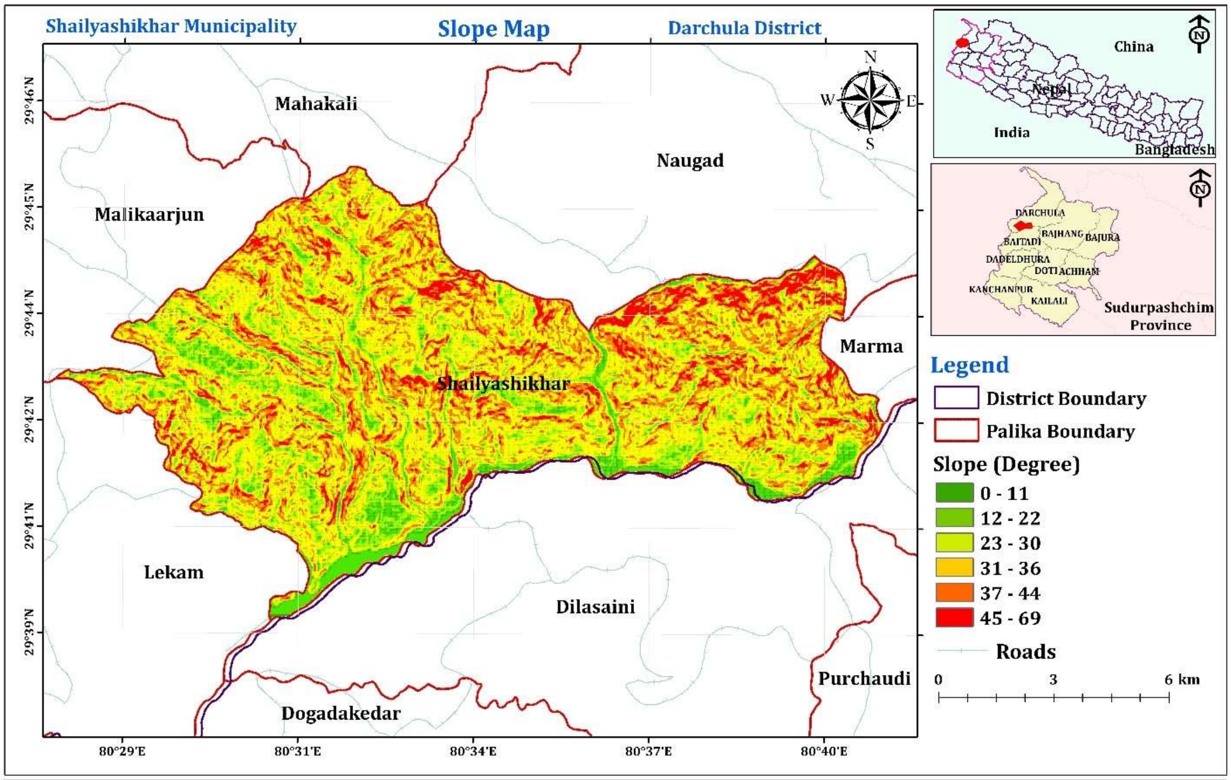

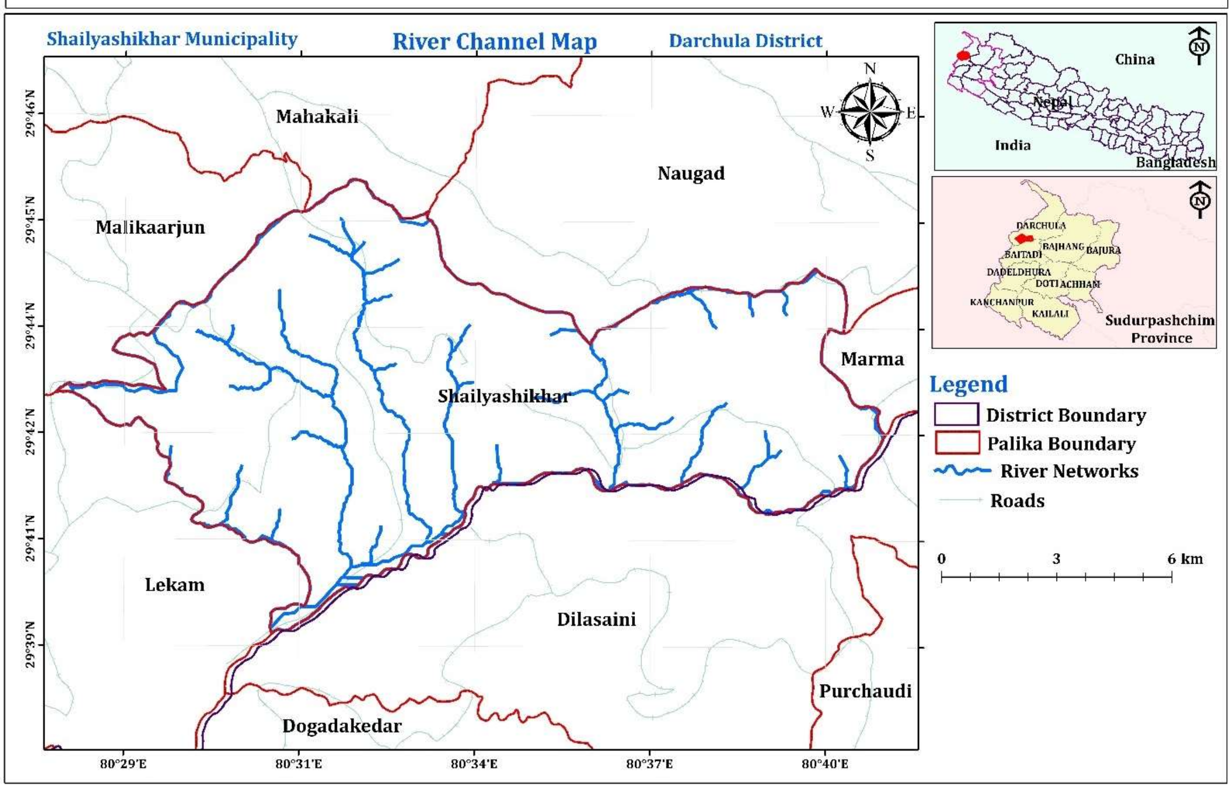

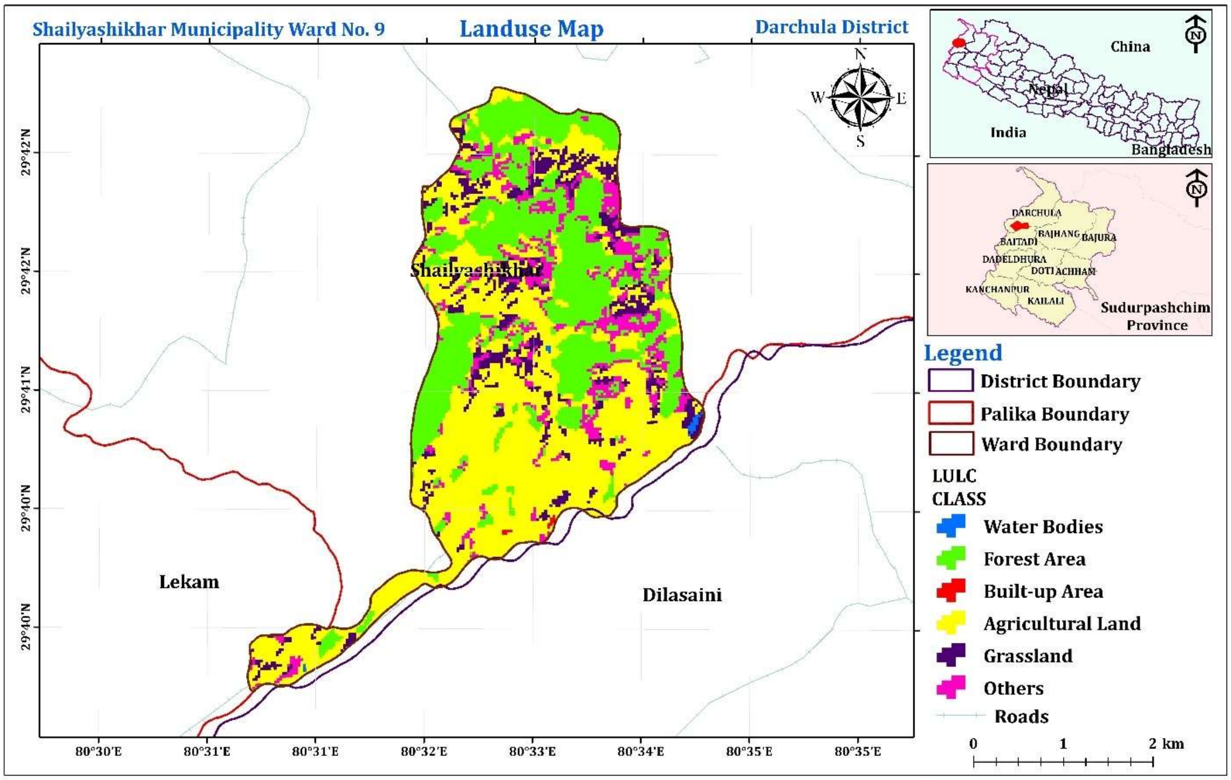
Shailyashikhar Municipality Ward No. 9
Landuse Map
Darchula District
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0
1
2 km
Shailyashikhar
Lekam
Dilasaini
29°42'N
29°42'N
29°41'N
29°40'N
29°40'N
80°30'E
80°31'E
80°31'E
80°32'E
80°33'E
80°34'E
80°35'E
80°35'E

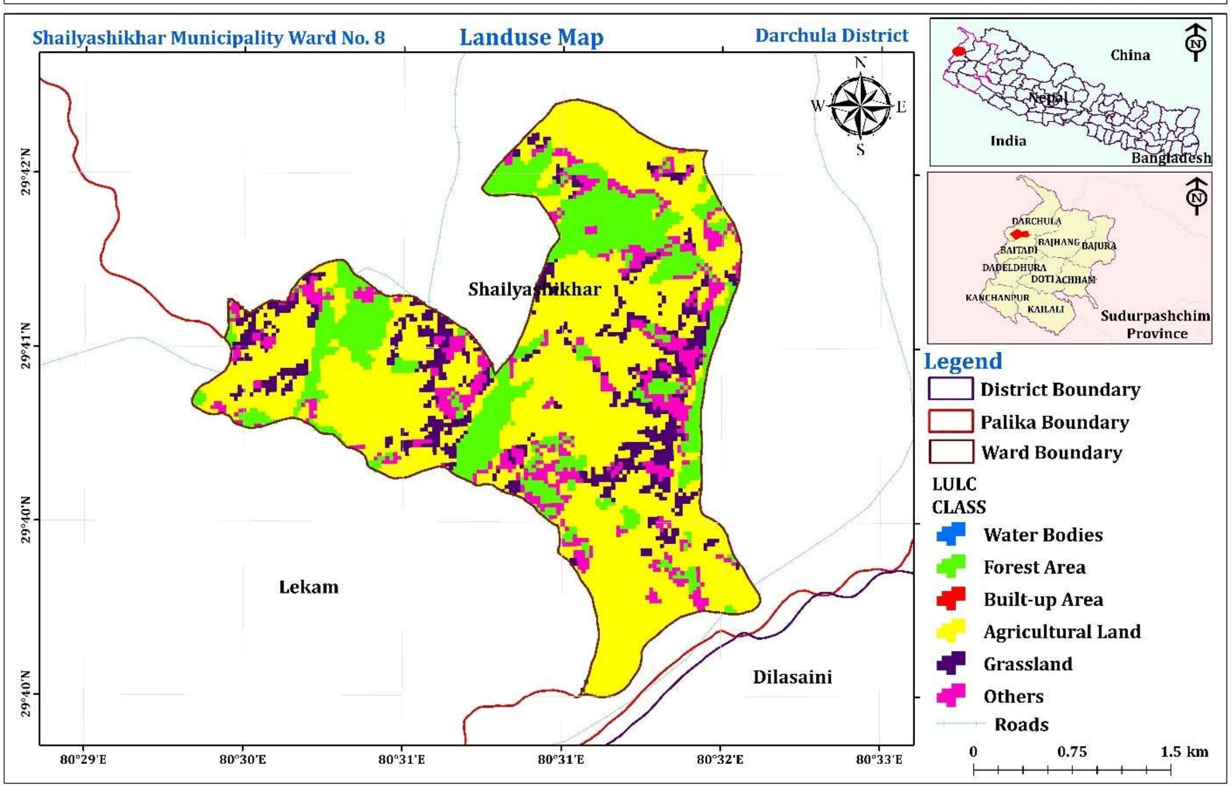
Shailyashikhar Municipality Ward No. 8
Landuse Map
Darchula District
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0
0.75
1.5 km
Shailyashikhar
Lekam
Dilasaini
29°42'N
29°41'N
29°40'N
29°40'N
80°29'E
80°30'E
80°31'E
80°31'E
80°32'E
80°33'E

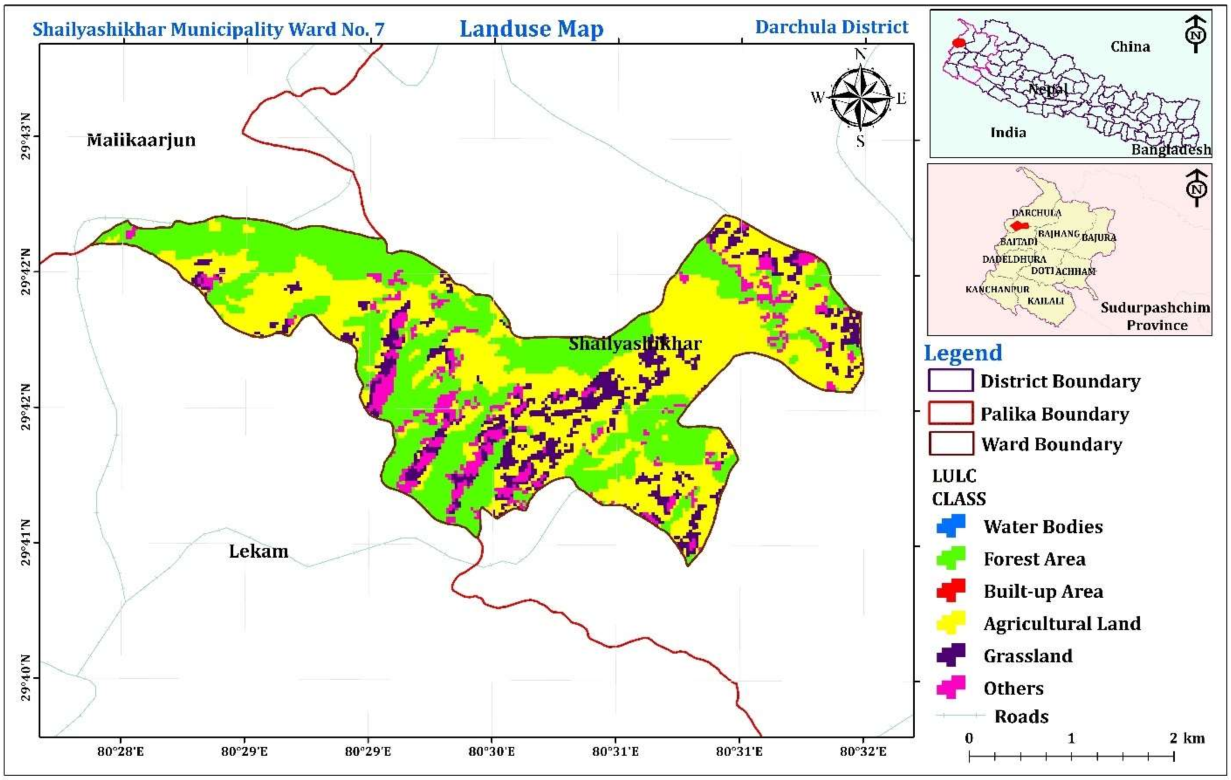
Shailyashikhar Municipality Ward No. 7
Landuse Map
Darchula District
Malikaarjun
Shailyashikhar
Lekam
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0
1
2 km
80°28'E
80°29'E
80°29'E
80°30'E
80°31'E
80°31'E
80°32'E
29°43'N
29°42'N
29°42'N
29°41'N
29°40'N

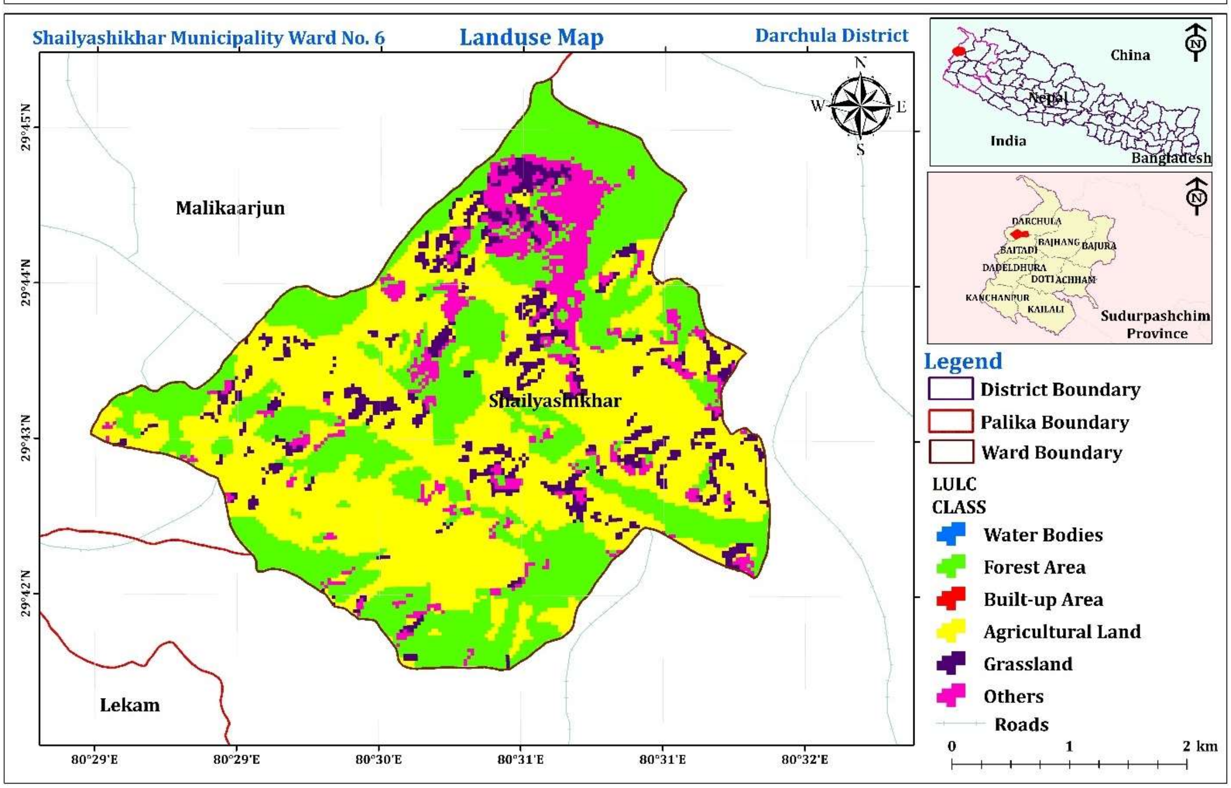
Shailyashikhar Municipality Ward No. 6
Landuse Map
Darchula District
Malikaarjun
Shailyashikhar
Lekam
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0
1
2 km
80°29'E
80°29'E
80°30'E
80°31'E
80°31'E
80°32'E
29°45'N
29°44'N
29°43'N
29°42'N

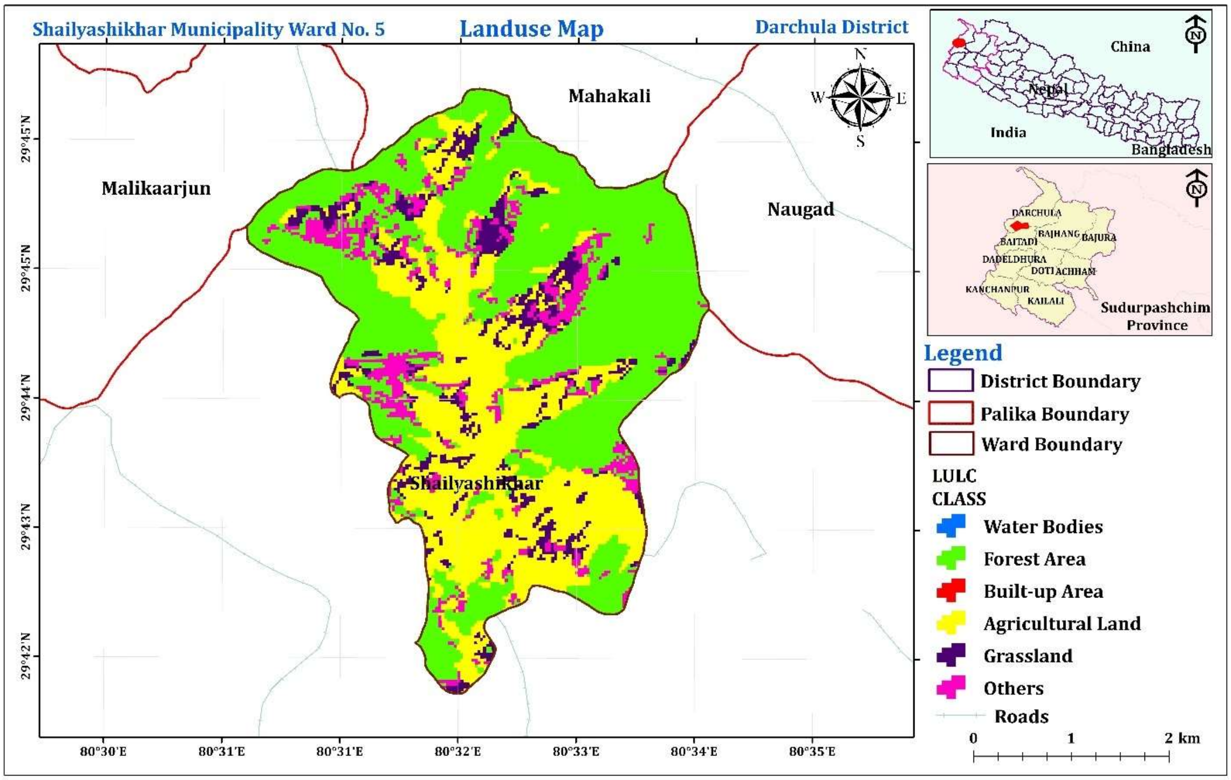
Shailyashikhar Municipality Ward No. 5
Landuse Map
Darchula District
Mahakali
Malikaarjun
Naugad
Shailyashikhar
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0 1 2 km
80°30'E
80°31'E
80°31'E
80°32'E
80°33'E
80°34'E
80°35'E
29°45'N
29°45'N
29°44'N
29°43'N
29°42'N

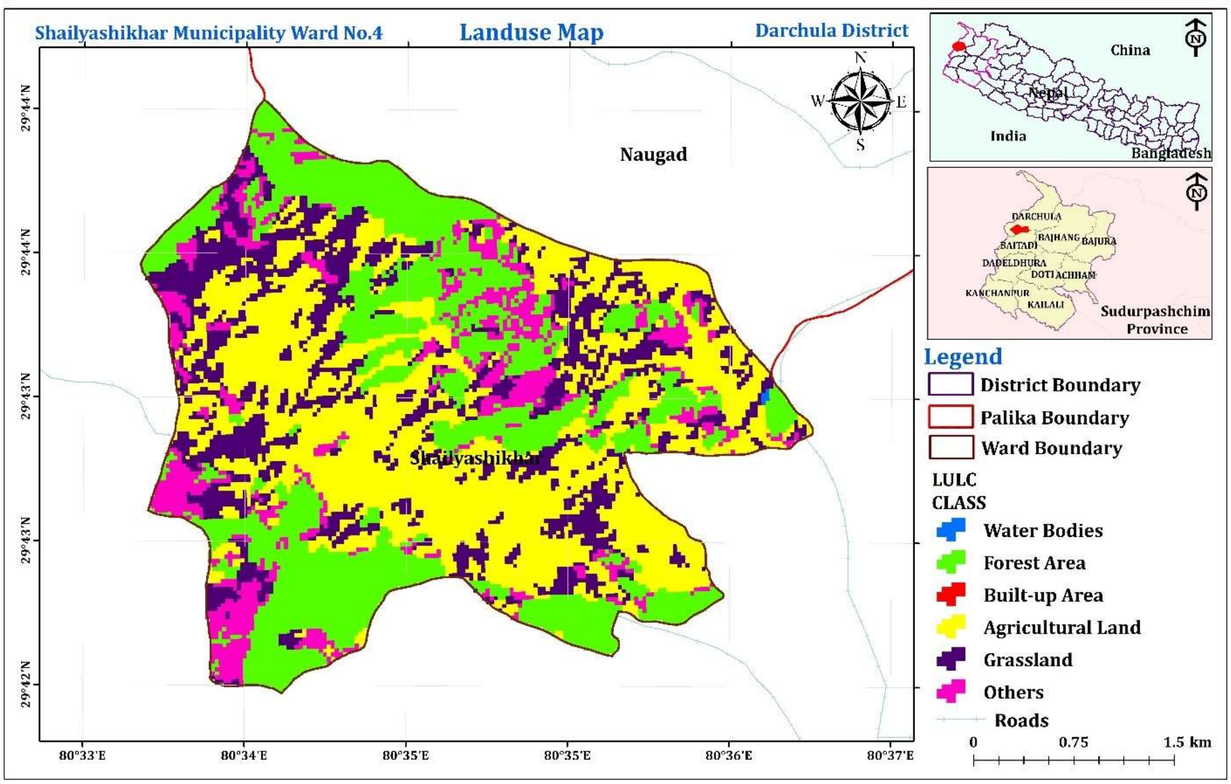
Shailyashikhar Municipality Ward No.4
Landuse Map
Darchula District
Naugad
Shailyashikhar
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0 0.75 1.5 km
80°33'E
80°34'E
80°35'E
80°35'E
80°36'E
80°37'E
29°44'N
29°44'N
29°43'N
29°43'N
29°42'N

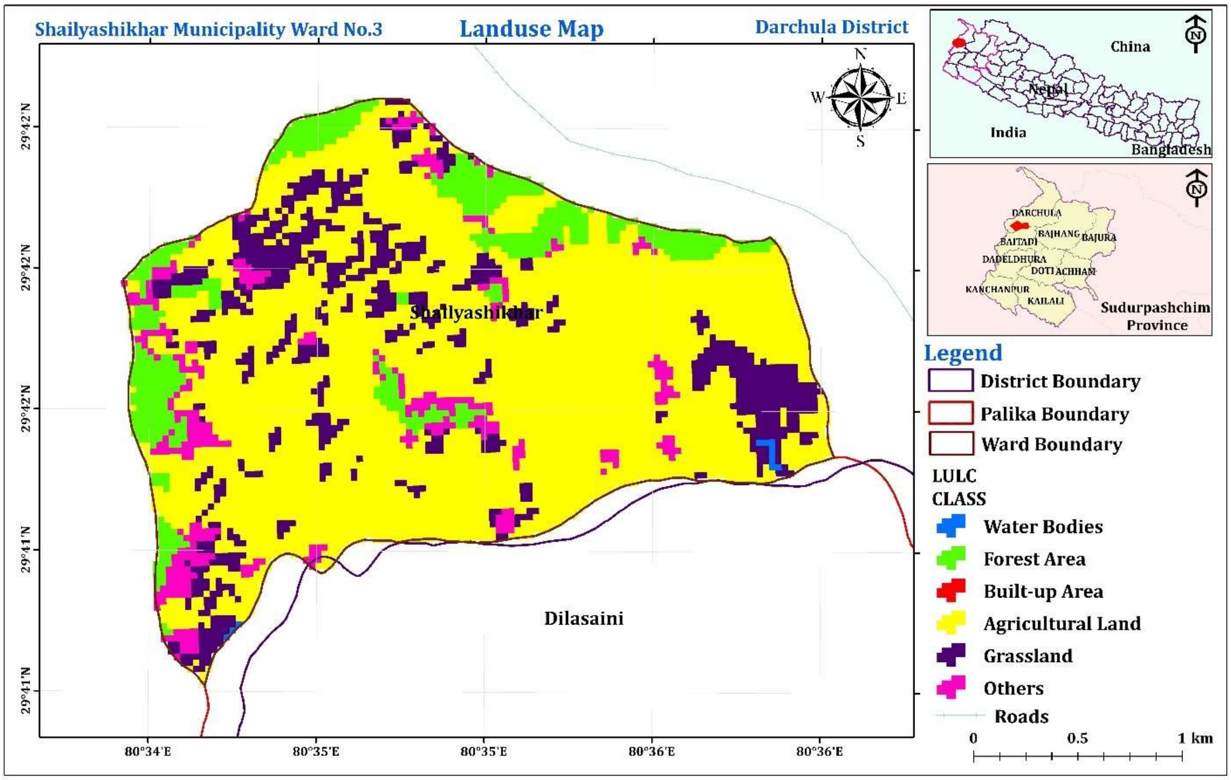

Shailyashikhar Municipality Ward No.3
Landuse Map
Darchula District
Shailyashikhar
Dilasaini
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0
0.5
1 km
80°34'E
80°35'E
80°35'E
80°36'E
80°36'E
29°42'N
29°42'N
29°42'N
29°41'N
29°41'N

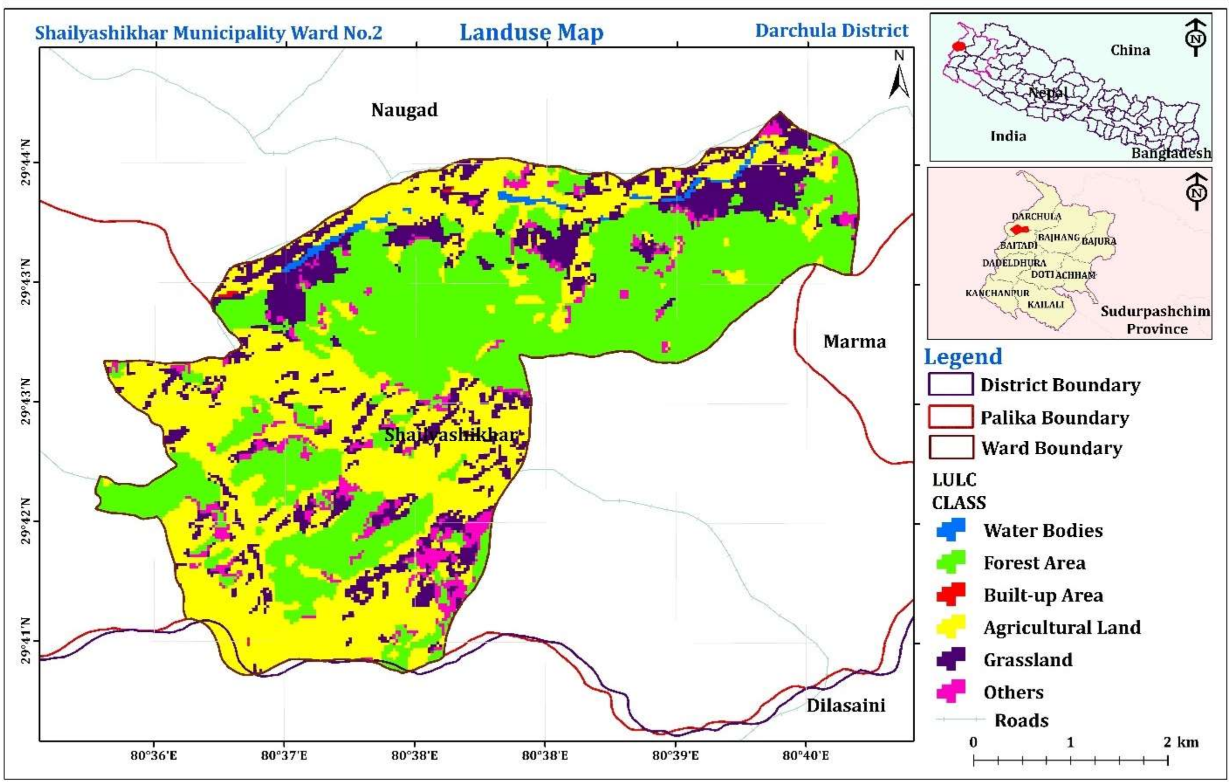

Shailyashikhar Municipality Ward No.2
Landuse Map
Darchula District
Naugad
Marma
Shailyashikhar
Dilasaini
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0
1
2 km
80°36'E
80°37'E
80°38'E
80°38'E
80°39'E
80°40'E
29°44'N
29°43'N
29°43'N
29°42'N
29°41'N

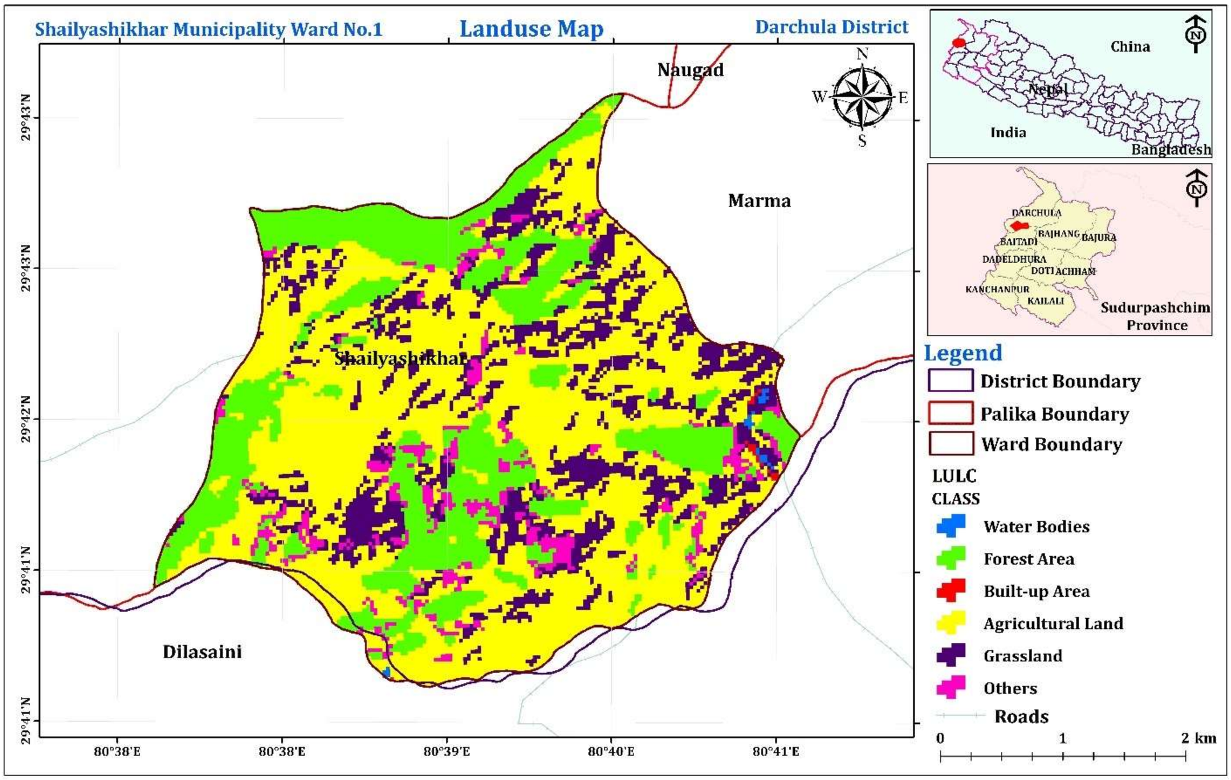
Shailyashikhar Municipality Ward No.1
Landuse Map
Darchula District
Naugad
Marma
Shailyashikhar
Dilasaini
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAJHANG
BAJURA
BAITADI
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Ward Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0 1 2 km
29°43'N
29°43'N
29°42'N
29°41'N
29°41'N
80°38'E
80°38'E
80°39'E
80°40'E
80°41'E

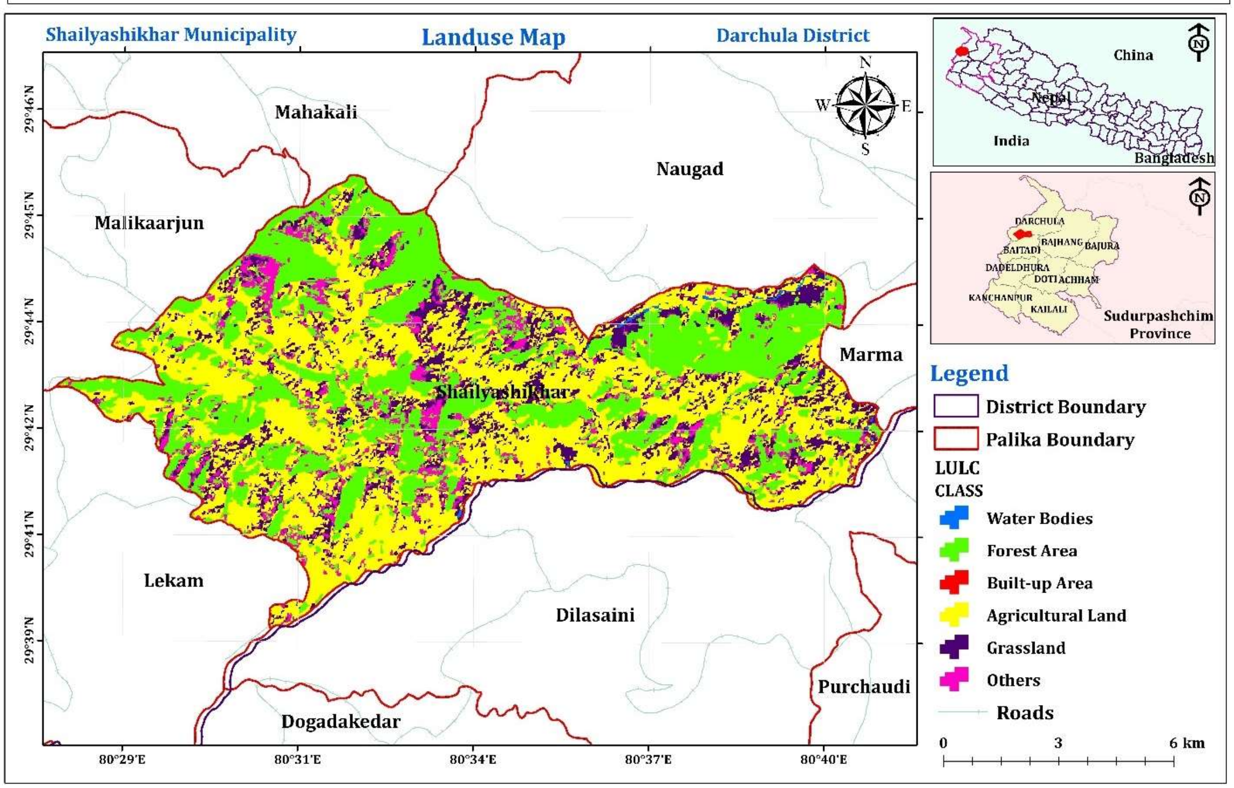
Shailyashikhar Municipality
Landuse Map
Darchula District
Mahakali
Naugad
Malikaarjun
Marma
Shailyashikhar
Lekam
Dilasaini
Purchaudi
Dogadakedar
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAJHANG
BAJURA
BAITADI
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
LULC CLASS
Water Bodies
Forest Area
Built-up Area
Agricultural Land
Grassland
Others
Roads
0 3 6 km
29°46'N
29°45'N
29°44'N
29°42'N
29°41'N
29°39'N
80°29'E
80°31'E
80°34'E
80°37'E
80°40'E

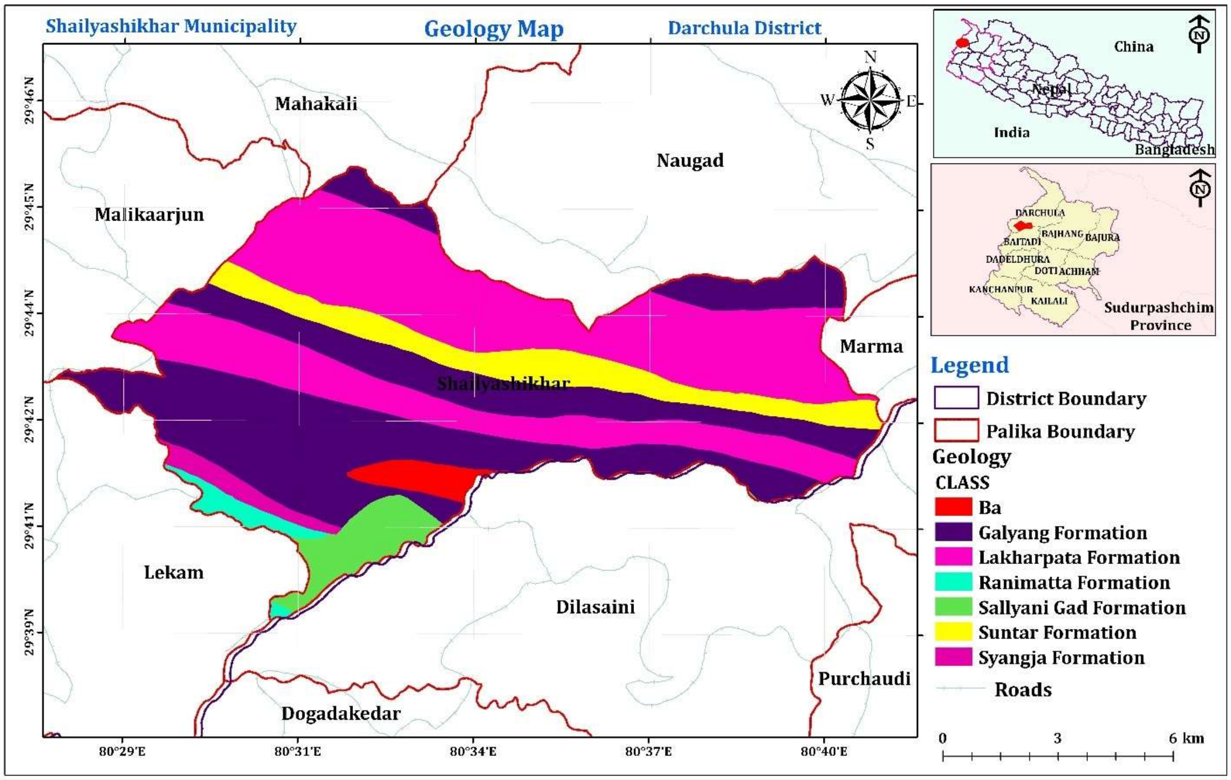
Shailyashikhar Municipality
Geology Map
Darchula District
Mahakali
Naugad
Malikaarjun
Marma
Shailyashikhar
Lekam
Dilasaini
Purchaudi
Dogadakedar
China
Nepal
India
Bangladesh
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Geology
CLASS
Ba
Galyang Formation
Lakharpata Formation
Ranimatta Formation
Sallyani Gad Formation
Suntar Formation
Syangja Formation
Roads
0
3
6 km
80°29'E
80°31'E
80°34'E
80°37'E
80°40'E
29°46'N
29°45'N
29°44'N
29°42'N
29°41'N
29°39'N

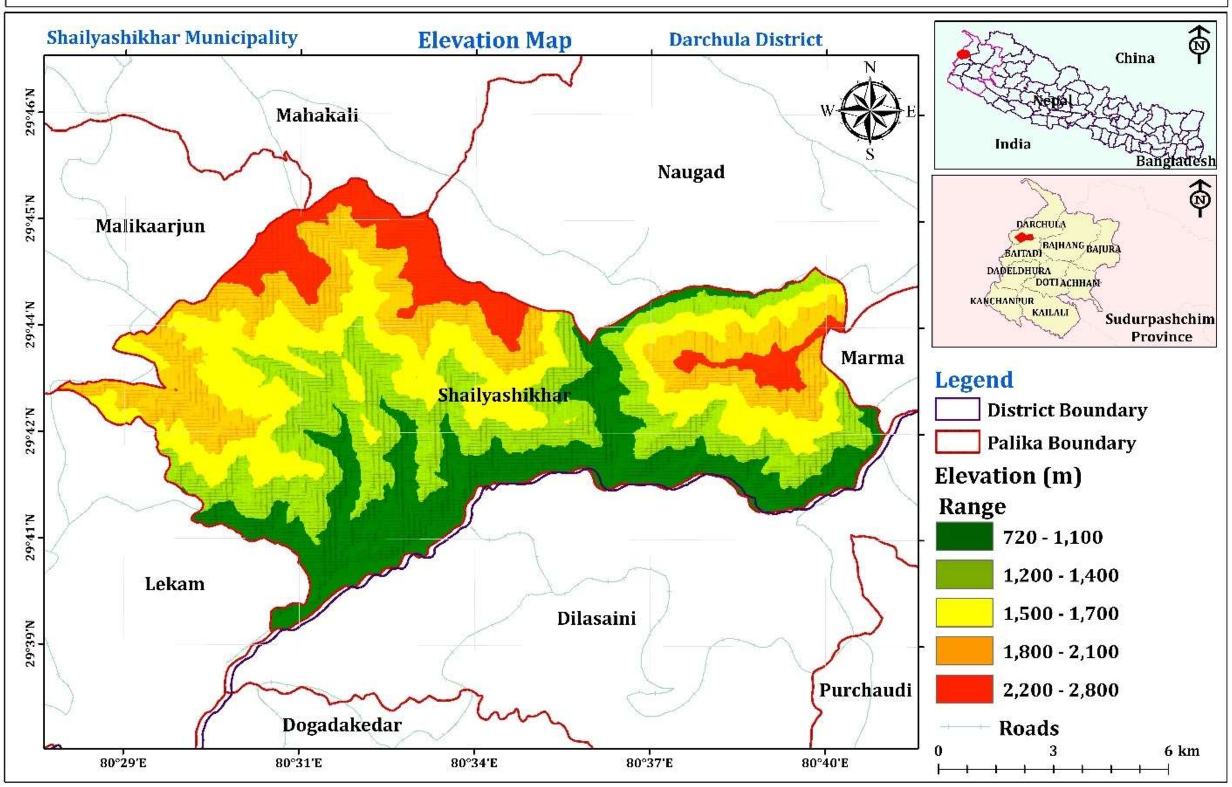
Shailyashikhar Municipality
Elevation Map
Darchula District
Mahakali
Naugad
Malikaarjun
Marma
Shailyashikhar
Lekam
Dilasaini
Purchaudi
Dogadakedar
China
Nepal
India
Bangladesh
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Elevation (m)
Range
720 - 1,100
1,200 - 1,400
1,500 - 1,700
1,800 - 2,100
2,200 - 2,800
Roads
0
3
6 km
80°29'E
80°31'E
80°34'E
80°37'E
80°40'E
29°46'N
29°45'N
29°44'N
29°42'N
29°41'N
29°39'N

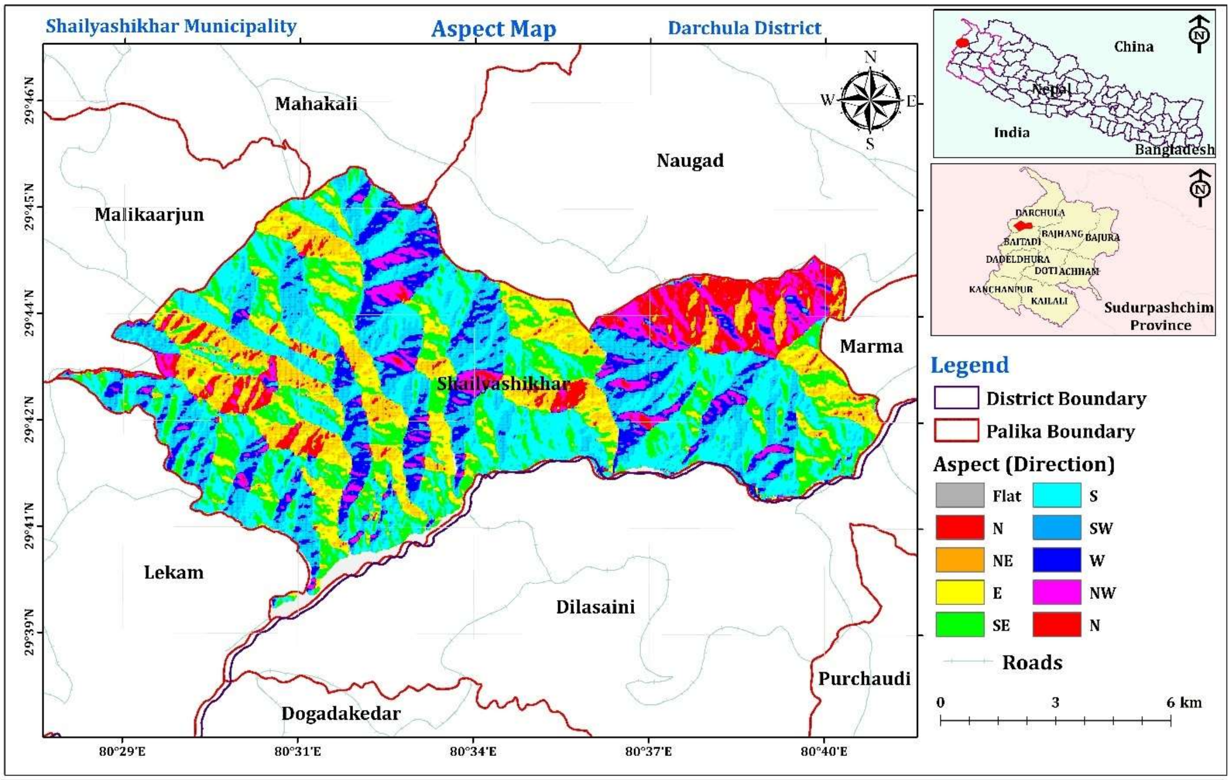
Shailyashikhar Municipality
Aspect Map
Darchula District
Mahakali
Naugad
Malikaarjun
Marma
Shailyashikhar
Lekam
Dilasaini
Purchaudi
Dogadakedar
China
Nepal
India
Bangladesh
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Aspect (Direction)
Flat
S
N
SW
NE
W
E
NW
SE
N
Roads
0
3
6 km
80°29'E
80°31'E
80°34'E
80°37'E
80°40'E

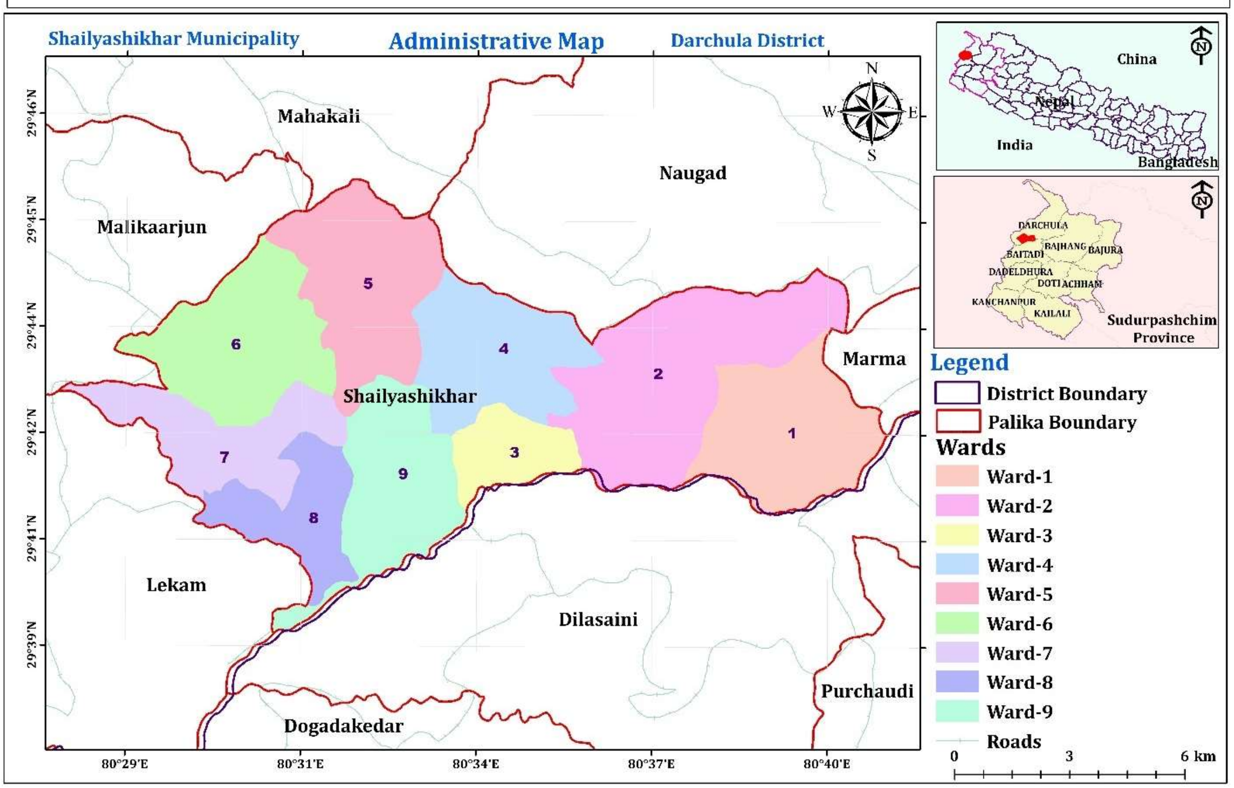
Shailyashikhar Municipality
Administrative Map
Darchula District
Mahakali
Naugad
Malikaarjun
Marma
Shailyashikhar
Lekam
Dilasaini
Purchaudi
Dogadakedar
China
Nepal
India
Bangladesh
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Wards
Ward-1
Ward-2
Ward-3
Ward-4
Ward-5
Ward-6
Ward-7
Ward-8
Ward-9
Roads
0
3
6 km
80°29'E
80°31'E
80°34'E
80°37'E
80°40'E

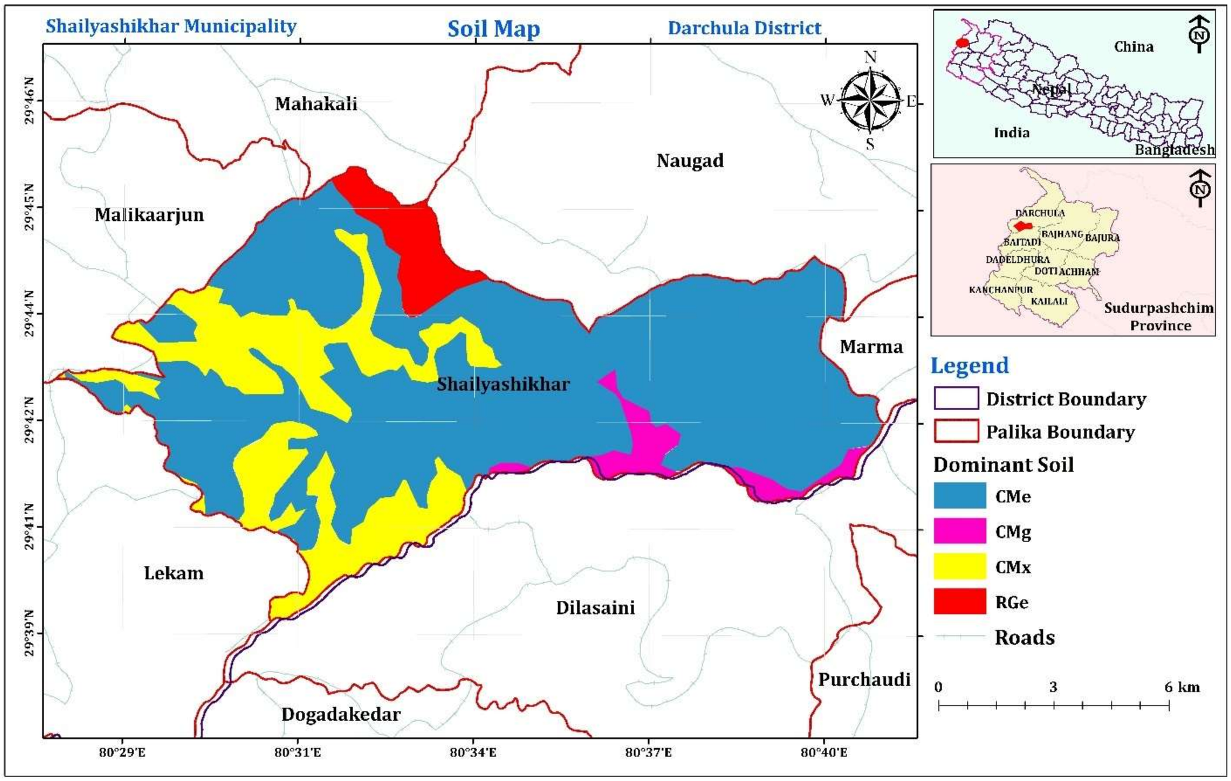
Shailyashikhar Municipality
Soil Map
Darchula District
Mahakali
Naugad
Malikaarjun
Shailyashikhar
Marma
Lekam
Dilasaini
Purchaudi
Dogadakedar
China
Nepal
India
Bangladesh
DARCHULA
BAITADI
BAJHANG
BAJURA
DADELDHURA
DOTI
ACHHAM
KANCHANPUR
KAILALI
Sudurpashchim Province
Legend
District Boundary
Palika Boundary
Dominant Soil
CMe
CMg
CMx
RGe
Roads
0
3
6 km
29°46'N
29°45'N
29°44'N
29°42'N
29°41'N
29°39'N
80°29'E
80°31'E
80°34'E
80°37'E
80°40'E

अनुसूची – २ : वडा भेलाबाट टिपोट गरिएका योजनहरू

वडा नं. १

कृषि तथा पशुपंक्षी

- बारिल बलाँचमा धान गहुँ मकै पकेट क्षेत्र निर्धारण
- बारिल बलाँचमा आलु उखु फलफुल तरकारी पकेट क्षेत्र निर्धारण
- भूईकडा सैनवन थला उखु, दलहन चिउँरी मकै फलफुल पकेट क्षेत्र निर्धारण
- जोगेउडामा धान गहुँ मकै तरकारी फलफुल पकेट क्षेत्र निर्धारण
- खरी रोगका कारण बलाँच, जोगेउडा, सैनबन, भुईकाँडा, चौड आदि क्षेत्रमा भैसी पालन नै छोडिएकाले खरि रोग नियन्त्रण गरि उक्त क्षेत्रहरुमा भैसीपालन कार्यक्रम
- वडाका अन्य ठाउँमा गाई भैसी बाख्रा खरायो कुखुरा भेडा(थलामा) हाँस र माहुरी पालन कार्यक्रम

सिंचाई

- ग्वोगाड बारिल सिचाइ नहर
- सरगाडी बारिल सिंचाइ नहर
- भुइकाँडा सिचाइ नहर
- चकमोली थाला सिचाइ नहर
- जेबलधार सिचाइ नहर
- कटौजाडी सिचाइ नहर
- टुणा सिचाइ नहर

पर्यटन सस्कृति र सम्पदा

- मालिकार्जुन शिखर धाम पदमार्ग
- चमेलिया जलविद्युत आयोजना
- त्रिधारा तीर्थस्थलको समग्र विकास
- तातापानी भम्क तलाउँ निर्माण
- मालिकार्जुन मन्दिर थाला, दुधेखाली तथा दुधपोखरी संरक्षण
- शिखरधाम भ्यू टावर निर्माण

उद्योग, व्यापार , व्यवसाय, तथा आपुर्ती

- चिउरी प्रसोधन केन्द्र स्थापना
- माहुरी पालन
- कुखुरा पालन
- बाख्रा पालन
- च्याउँखेती
- तरकारी तथा फलफुल खेती
- उखुखेती
- बाँस तथा निगालो खेती ब्यवसाय

श्रम रोजगार र सामाजिक सुरुक्षा

- लघु उद्यम सञ्चालन गरि रोजगार सृजना गर्ने

स्वास्थ्य तथा पोषण

- बारिलमा स्वास्थ्य एकाइ थप्नु पर्ने
- विद्यालय दिवा खाजामा स्थानीय उत्पादनलाइ प्रोत्साहन गर्ने
- गर्भवती र सुत्केरी महिलाका लागि पोषण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

खानेपानी तथा सरसफाइ

- वडा भरि एक घर धारा कार्यक्रम
- फोहर व्यवस्थापनका लागि डम्पिङ साइडको पुर्वाधार तयार
- बजार क्षेत्रमा ढल निकास कार्यक्रम
- जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

युवा तथा खेलकुद

- निर्माणाधिन बलाँच खेलकुद मैदानलाइ स्तरोन्नती
- प्रत्येक विद्यालयमा खेलमैदन निर्माण गर्नुपर्ने

बस्ती , आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

- सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्थापन
- सार्वजनिक पुस्तकालय निर्माण
- दाहासंसकार गृह (मसानघाट) निर्माण

सडक

- चौड भुइकाडा सैनवन हुदै शिखरधाम नयाँ सडक
- शिखरधाम पदमार्ग
- बलाँच थला मल्ला थला पदमार्ग

जलविद्युत

- विद्युतीकरण नभएको ठाउँमा विद्युतीकरण

सुचना सञ्चार तथा प्रविधि

- निर्माणाधिन नेपाल टेलिकमको टावर पुरा गरि सञ्चालनमा ल्याउँने

वन तथा जैविक विविधता

- हर्रो उत्पादन, चिउरी प्रशोधन केन्द्र स्थापना गर्ने

वडा नं. २

कृषि तथा पशुपंक्षी

- वागवानी (फलफुल खेती) मकान्ना
- केरा खेती
- सन्तुला, जुनार, ओखर खेती
- एक घर एक पोली हाउस
- गोठ तथा खोर सुधार कार्यक्रम
- बाख्रा, गाई, भैसी पालन
- तरकारी खेती
- मौरी पालन

सिंचाई

- हरिसिंह बगर सिचाईं योजना
- मकान्ना छोलेगाड सिचाईं योजना
- छोलेगाड खोला सिचाईं योजना
- पन्तेउडा सिचाईं योजना
- चकमोली–सल्याडी – डाँडा सिचाईं योजना
- चकमोली खोला लिप्ट सिचाईं योजना
- तौकी खोला सल्याडी सिचाईं योजना
- कालीपातली खोला –बिचुथाम सिंचाई योजना
- कालीपातली सिचाईं योजना
- कालीपातली सिचाईं योजना
- कालिपातली खालीखेत सिचाईं योजना
- सानखोला सल्लेबगर सिचाईं योजना
- नौगाड नदी – घट्टेबगड सिचाईं योजना
- भालुमारे –ज्यामिर खेत सिचाईं योजना
- भालुमारे –मङराउ सिचाईं योजना
- मनभङ्ग लिप्ट सिचाईं योजना
- पैराड – मङराउँ सिचाईं योजना
- पैराड – तल्लागाउँ सिचाईं योजना
- तौकीडाँडँ सिंचाईं पोखरी
- कुकडेपानी सिचाईं योजना
- तल्ला मल्ला मनभङ्ग सिचाइ पोखरी
- तल्लो डाँडा आकाशे पोखरी

पर्यटन सस्कृति र सम्पदा

- त्रिवेणीधामदेखि नागेश्वर मन्दिर हुदै मालिकार्जुन (तौकी शिखर) सम्म जाने बाटो
- त्रिवेणीधाममा आश्रम
- पञ्चानन मन्दिरदेखि सहुसुधारासम्म डुङ्गा जाने ब्यवस्था
- २०० बर्ष पुरानो गौराघर तथा भण्डार घर जिर्णोद्धार
- लटिनाथ मन्दिर सिंउडा घेर पर्खाल
- निर्माणाधीन लाटदेवता मन्दिर सम्पन्न
- सडक देखि लटिनाथ मन्दिर सम्म जाने बाटो

उद्योग, व्यापार , व्यवसाय, तथा आपुर्ती

- निगालो, बाँस, चोयो उद्योग प्रवद्धन कार्यकर्म
- आरन सुधार कार्यक्रम
- साबुन उद्योग स्थापना
- सञ्चालित होजियारी तथा गलैचा आदी उद्योगहरुको स्तरन्नती

श्रम रोजगार र सामाजिक सुरुक्षा

- सीपमुलक तालिम कार्यक्रम

स्वास्थ्य तथा पोषण

- वडा स्थित स्वास्थ्य संस्थाबाट उच्च रक्तचाप, सुगर, किडनी, दम आदी रोगहरूको परीक्षणको व्यवस्थापन गर्ने
- क्षयरोग परीक्षणका लागि प्रयोगशालाको ब्यवस्था गर्ने
- बालपोषण कार्यक्रम
- बर्थिङ सेन्टर ब्यवस्थित गर्ने कार्यक्रम
- योगकेन्द्र र फिटनेस केन्द्र स्थापना

शिक्षा विज्ञान तथा नवप्रवद्धन

- वडा स्थित सबै विद्यायहरूमा छात्रामैत्री शौचालयको ब्यवस्थापन कार्यक्रम
- कम्प्युटर प्रयोगशाला
- विषगत र कक्षागत शिक्षक ब्यवस्थापन
- विद्यालयहरूमा विद्युतीकरणको पुर्णता
- भुकम्प प्रतिरोधात्मक भवनहरुको निर्माण
- अपाङ्गमैत्री कक्षाकोठा र पर्याप्त फर्निचर
- बालमैत्री खेलकुद
- खानेपानी तथा बालमैत्री धारा
- सत्यप्रकाश मा.वि. मा छात्रावासको ब्यवस्था

खानेपानी तथा सरसफाइ

- हरिसिंह वगर मकान्न खानेपानी योजना
- मल्लीछोला पन्तेउडा खानेपानी योजना
- चकमोली सल्याडी डाँडा खानेपानी योजना

- चकमौली तौकी खानेपानी मर्मत
- तारूली लिप्ट खानेपानी योजना
- मल्लो थामु खानेपानी योजना
- कालीपातली बिचथामु खानेपानी योजना
- तल्लातौकी खानेपानी मर्मत
- तल्ला थामु खानेपानी मर्मत
- सेलीखोलादेखि कमान्ना खानेपानी मर्मत
- सुकेखोला मङराउँ खानेपानी मर्मत
- ठुलीगाड खोलादेखि तल्लो मङराउँ खानेपानी मर्मत
- सुकेखोलादेखि कपाडीखेतसम्म खानेपानी योजना
- सानखोला सल्लेबगर खानेपानी मर्मत
- कालीपातल टोकलधार खानेपानी मर्मत
- सालीखेत खानेपानी मर्मत
- मनभङ्ग खानेपानी मर्मत
- ज्यामिरसैनदेखि कुकुडेपानीसम्म खानेपानी योजना
- देथला खानेपानी मर्मत
- तिङ्करखेडा खानेपानी योजना
- होपरीटोल खानेपानी योजना
- मगराउँ शिवालय मर्मत तथा पानीमूल संरक्षण/ देथला विरुडा पनियार

युवा तथा खेलकुद

- छोलाबगर खेलमैदान निर्माण
- रतेउँडा खेलमैदान निर्माण

बस्ती , आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

- सामुदायिक भवन निर्माण देथला
- सामुदायिक भवन निर्माण रतेउडा
- सार्वजनिक शौचालय निर्माण रतेउडा
- सामुदायिक भवन निर्माण छोलाबगड
- सार्वजनिक शौचालय निर्माण देथला

सडक

- रानीशिखर देथला सडक स्तरोन्नती
- देथला बलाँच सडक स्तरोन्नती
- देथला, थाम, तौकी सडक स्तरोन्नती
- रतेउँडा देखि होपरीसम्म नयाँ सडक निर्माण
- थामुदेखि कालापानीसम्म नयाँ सडक निर्माण
- छोलादेखि गोईलाडसम्म नयाँ सडक निर्माण

- खन्देगणदेखि छोलाबगरसम्म पदमार्ग निर्माण
- पालीपातलदेखि निर्पतेसम्म पदमार्ग निर्माण
- कालीचिउरीदेखि तौकीसम्म पदमार्ग निर्माण
- देथलादेखि शिखरधामसम्म पदमार्ग निर्माण
- कपडे गजिन्ना हुदै जियाखेतसम्म पदमार्ग निर्माण
- घुरघुरेडाँडादेखि सल्याडीसम्म पदमार्ग निर्माण
- डाडाबाग वालविकासदेखि गोईलाडीसम्म पदमार्ग निर्माण
- तल्लोतौकीदेखि तारूलीसम्म पदमार्ग निर्माणतौकी
- गोईलाडदेखि केलाडसम्म पदमार्ग निर्माण
- डाँडा सल्याडी भडपते घट्टसम्म बाटो निर्माण
- छोला पुल देखि छोला गाउँ जाने बाटो
- मलामी विश्राम गृह सहस्रधार घाटबगड वडा नं २,३,४
- मलामी बाटो ४ नं वडा देखि श्मशान सम्म
- मलामी बाटो थामु देखि छोला गाड सम्म
- हर्सिङबगड देखि धर्मशाला सम्म बाटो
- सालिखेत इजर हुदै थामु बाटो
- सालिखेत देखि टोकलधार बाटो
- सल्लेबगर तौकी पदमार्ग निर्माण
- कालपातली तौकी भुमिराज आ.वि. सम्म पदमार्ग निर्माण
- कल्वावगड लोडेआमहुदै धुङ्याडसम्म पदमार्ग निर्माण
- रत्यौडादेखि रानीशिखरसम्म पदमार्ग निर्माण
- कुकुडेपानीदेखि तल्लोमल्लोगाउँ जाने पदमार्ग निर्माण
- नौगाड खोलामा माटरेवल पुल निर्माण
- कुकुडेपानी पन्सेरामा झोलङ्गेपुल निर्माण
- गोईलाडदेखि जोगेउडा झोलङ्गेपुल निर्माण
- थेउडा सौधारा झोलङ्गेपुल निर्माण
- छोलेगाड कुटिया जोड्ने झोलङ्गेपुल निर्माण

जलविद्युत

- विद्युतीकरण हुन बाँकि गाउँहरूमा विद्युतीकरण गर्ने

सुचना सञ्चार तथा प्रविधि

- थामुमा टेलिकम टावर निर्माण
- स्वास्थ्य संस्था र विद्यालयहरुमा इन्टरनेट जडान

वन तथा जैविक विविधता

- वडा स्थित सबै सामुदायिक वनहरुको संरक्षण

भूसंरक्षण तथा जालधार व्यवस्थापन

- कुकुडैपानीदेखि छोलेवगरसम्म चमेलियामा पक्की तटबन्ध निर्माण
- त्रेवेणीघाटदेखि सुकेखोलासम्म तटबन्ध दुबैपट्टी नौगाडखोला
- तल्लोकुलो मल्लो कुलो मूल संरक्षण देथला
- कपाडीखेतदेखि ठूलीगाडसम्म तटबन्ध
- कुकुडेखोला तटबन्ध
- पैराडदेदेखि लोडेआँमसम्म भू-संरक्षण
- कोलुखोलादेखि धम्याडसम्म तटबन्ध
- कपाडीखेत सुकेखोला मुहान संरक्षण
- सल्याडी तटबन्ध
- रतेउडा सिमलाखोला तटबन्ध
- कपडे खोला तटबन्द वारिपारि
- बलुवाबगड खोला तटबन्ध

वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन

- देथला डम्पिङ क्षेत्र निर्माण
- पइराड छोलाबगर बजारसम्म ढल निकास
- तल्लो मल्लो देथला ढल निकास
- रतेउडा खेडा बजार ढल निकास

विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उथ्थानशीलता

- मनभङ्गमा हेलिप्याड निर्माण
- एम्बुलेन्स खरिद

वडा नं. ३

कृषि तथा पशुपंक्षी

- कृषिमा आधुनिकीकरण गर्ने,
- स्थानीय उत्पादनलाई जोड दिने,
- माटो परीक्षण गराउने,
- वागवानीलाई प्रोत्साहन गर्ने,
- एक टोल दुइ पशुपालन फर्म कार्यक्रम लागू गर्ने,
- माछापालन बाख्रापालन र बंगुरपालन सुन्दरपुर,
- बाख्रापालन दार्मा,
- गोठ सुधार कार्यक्रम वडाभरी

सिंचाई

- सिंचाइ पोखरी दार्मा,
- दुवेडी जुगेपानी सिंचाइ कुलो,
- ओसिल ओसप लुइटा सिंचाइ नहर DPR गरी पुनर्निर्माण गर्ने,

- धुम्का सिंचाइ कुलो निर्माण,
- घट्टिगाड गागरी सिंचाइ कुलो निर्माण,
- दार्मामा आकाशे पोखरी निर्माण, सिंचाइ कुलो दार्मा,
- जुगेपानी र दार्मामा लिफ्टिङ सिंचाइ, *
- नदी तटीय क्षेत्रहरुमा लिफ्टिङ सिंचाइ

पर्यटन सस्कृति र सम्पदा

- अग्लो स्थानमा रहेको रमणीय स्थल कोटखौलामा पिकनिक क्षेत्र निर्माण,
- ओसप र कोटखौलामा पर्यटन पुर्वाधार निर्माण गर्ने

उद्योग, व्यापार , व्यवसाय, तथा आपूर्ती

- केतुके प्रशोधन केन्द्र,
- चिउरी प्रशोधन केन्द्र,
- अचार उद्योग,
- साबुन उद्योग,
- अगरबत्ती उद्योग,
- मैनबत्ती उद्योग

श्रम रोजगार र सामाजिक सुरक्षा

- आरन सुधार,
- विदुत वाइरिङ,
- बाँस तथा निगालोका सामग्री निर्माण जस्ता सीपमूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

स्वास्थ्य तथा पोषण

- आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र लुइटामा प्रसुती गृह निर्माण, शौचालय, खानेपानी, घेरपर्खाल तथा सञ्चारको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने
- दार्मामा सामुदायिक स्वास्थ्य केन्द्र निर्माण

शिक्षा, विज्ञान तथा नवपर्वतन

- खेलमैदान,
- छात्रा शौचालय,
- बालमैत्री तथा अपाङ्ग मैत्री शौचालय निर्माण
- कम्प्युटर शिक्षक व्यवस्थापन,
- धारा निर्माण तथा मर्मत,
- विद्यालय भवन मर्मत,
- फर्निचर व्यवस्थापन,
- नव निर्मित भवनमा स्टिल बार निर्माण,
- जुगेपानी दुवेडीमा बालविकास केन्द्र स्थापना,
- जगन्नाथ आ.वि. लाई मा.वि. मा स्तरोन्नती गर्नुपर्ने

खानेपानी तथा सरसफाइ

- जुगेपानी लिफ्टिङ खा.पा. र मुहान संरक्षण,
- दार्मा लिफ्टिङ खा.पा.,

- सुन्दरपुर खा.पा.यो., दुवेडी खा.पा.यो.

युवा तथा खेलकुद

- वडाभित्र खेलमैदान निर्माण गर्ने

बस्ती , आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

- लुइटा कुकु खोला सार्वजनिक भवन निर्माण

सडक, पुल तथा यातायात

- ओसप लेक दार्मा सडक निर्माण,
- श्मशान घाटमा टहरा तथा बाटो निर्माण र व्यवस्थित गर्ने,
- मूल सडकबाट सुन्दरपुर जाने बाटो निर्माण,
- मूल सडकबाट लुइटा बस्ती जाने बाटो निर्माण,
- मूल सडकबाट कुकुडेपानी – दार्मा जाने बाटो निर्माण,
- कुकुखोलाबाट दुवेडी हुदै ४ नं वडाक्षेत्र सम्मको बाटो ,
- कुकुखोलाबाट धुम्का हुदै ओपलेक जानेबाटो,
- ओसप बस्तीबाट धुम्का जानेबाटो,
- लुइटा बस्ती देखि जिमखोली ओसपलेक जानेबाटो,
- जुगेपानी-दार्मा आ.वि. सम्म बाटो निर्माण,
- ओसप खोला देखि सङडकुचा सम्म बाटो र पुल,
- भिटा समैजी मन्दिरमा जाने बाटो

सुचना सञ्चार तथा प्रविधि

- नेटवर्कको राम्रो पहुँचका लागि चोरडयालीमा NTC टावर निर्माणका लागि पहल गर्ने

वन तथा जैविक विविधता

- सामुदायिक वनहरुमा औषधीका विरुवाहरु रोप्ने,
- सामुदायिक वनहरुको संरक्षण गर्ने

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

- सैनीपानी खोला तटबन्ध, समैजी मन्दिर देखि ऐरान खोला तटबन्ध,
- जुगेपानी खा.पा. मुहान संरक्षण,
- दर्मा पहिरो नियन्त्रण,
- कुकुखोला पहिरो नियन्त्रण,
- तिमी खोला तटबन्ध

वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन

- दार्मा ढल निकास,
- सुन्दरपुर ढल निकास,
- दुवेडी जुगेपानी ढल निकास,

- ओसप लुइटा सुन्दरपुर ढल निकास,
- धुम्का ढल निकास

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

- एम्बुलेन्स खरीद,
- आलापिपल हेलिप्याड निर्माण

जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा

- ओसिल ओसप लुइटा नहरबाट घट्टिगाड खोलामा विद्दुत उत्पादन गर्ने

वडा नं. ४

कृषि तथा पशुपंक्षी

- गाई, बाख्रा, भैंसी, कुखुरा, भेडापालन
- तरकारी खेती, रिया, चिउरा, दालचिनी फलफूल खेती/वागवानी (ओखर सुन्तला), तरूल खेती

सिचाई

- लिफ्टिङ सिचाई योजना वडाभरी
- घट्टेखोला ओसिल नहर निर्माण
- कोतेखोला रक्स्याडी नहर निर्माण लगभग ६०० मि.
- चिनाड देखि बिचगाउँ काणापारी नहर निर्माण
- बगड देखि तल्लो ओसिलसम्म नहर निर्माण
- घट्टेखोला देखि सिराड सम्म नहर निर्माण
- बिच गाउँ पन्यार देखि मल्लो कॉडापारी लिफ्ट सिचाई योजना
- राउतागॉउ देखि थौडसम्म नहर निर्माण
- चिनाड खोला देखि बलेइजर हुदै मसाड सम्म
- सौडानी मध्वाम्वाल लिफ्ट सिचाई
- घट्टेखोला सिराड जिमखोली लिफ्ट सिचाई
- घट्टेखोला मल्लोसैन परसैना लिफ्ट सिचाई

पर्यटन, संस्कृती तथा सम्पदा

- वडा कार्यालय देखि मालिकार्जुन शान्ति गुफा हुदै बुरॉज टुहुरी सम्म पदमार्ग निर्माण
- सेतकाला रातापानी देखि रानिसैनी पदमार्ग निर्माण
- नायल घट्टिगाड देखि ओसिल सम्म पदमार्ग
- कर्कले देखि मल्लो कॉडापारी पदमार्ग निर्माण
- कर्कले देखि तल्लो कॉडापारीसम्म पदमार्ग
- वडा देखि काउला गैर पदमार्ग
- भूमिराज मन्दिर तल्लो कॉडापारी देखि लटिनाथ मन्दिर मल्लो कॉडापारीसम्म पदमार्ग
- रातापानी देखि दुधिला सम्म पदमार्ग
- सेतकाला जिमखोली बस्तीमा रहेको भूमिराज मन्दिर र सिराड लेक उब्याडीमा रहेको भूमिराज मन्दिरको संरक्षण तथा विकास

उद्योग, व्यापार व्यवसाय तथा आपूर्ती

- निगालो/ बास व्यवसाय, अगरबत्ती उद्योग, साबुन उद्योग, चिराइतो खेती, सिलाई कटाई, रम्बास तथा भॉगोबाट नाम्लो तथा डोरी निर्माण, आरन सुधार, काठ तथा फर्निचर, सिसाखानी, तामाखानी सञ्चालन गर्ने

श्रम रोजगार र सामाजिक सुरक्षा

- क्रेसर उद्योग सञ्चालन गर्ने,

- दमाईहरूको परम्परागत सिलाई कटाई पेशालाई आधुनिकीकरण गर्ने
- होजियारी उद्योग स्थापना गर्ने

स्वास्थ्य तथा पोषण

- तल्लो कॉडापारी, ओसिल र सल्लेधारमा सामुदायिक स्वास्थ्य एकाई स्थापना गर्ने

शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्तन

- वडाका सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा भवन र खेलमैदान निर्माण गर्नुपर्ने
- छात्रामैत्री शौचालय, कम्प्युटर शिक्षक, खानेपानी व्यवस्थापन-
- विज्ञान प्रयोगशाला र पुस्तकालय निर्माण गर्ने - मालिकार्जुन मा. वि. मा छात्रावास निर्माण गर्ने - सरस्वती मन्दिर निर्माण सबै विद्यालयहरूमा - फर्निचर व्यवस्थापन सबै विद्दालयमा
- दिवा खाजा कार्यक्रमको लागि भान्साघर र भान्सेको व्यवस्थापन

खानेपानी तथा सरसफाइ

- वडाभरी एक घर एक धारा कार्यक्रम लागू गर्ने
- मठ मन्दिर जस्ता पवित्र स्थानहरूमा स्वच्छताका लागि पानी र शौचालय निर्माण गर्ने
- खानेपानीको शुद्धता जाँच गरी शुद्धीकरणका कार्यक्रम हरू सञ्चालन गर्ने

युवा तथा खेलकुद

- नगर स्तरीय खेलमैदान ओसिल घाङलमा निर्माण गर्ने
- तल्लो कॉडापारीको चालकी खालीमा खेलमैदान निर्माण गर्ने
- जनप्रिय आ.वि. रातापानी खेलमैदान निर्माण गर्ने

बस्ती, आवास.....

- वडा कार्यालयको भवन निर्माण
- उपयुक्त स्थानको छनोट गरी वडा भित्र एउटा वृद्धाश्रम निर्माण गर्ने
- हरेक टोल वस्तीमा सार्वजनिक सभा तथा कार्यक्रमका लागि हल निर्माण गर्ने
- प्रहरी चौकी स्थापना गर्ने

सडक

- वडाभित्र सबै सडकहरू स्तरोन्नती गर्ने
- वडा कार्यालय देखि सल्लेधार हुदै सुकेको सम्म सडक निर्माण गर्ने
- कर्कले देखि कॉडापारी हुदै ओसिल सम्म सडक निर्माण
- रातापानी सेतकाला धारिगाड हुदै गोकुलेश्वर सम्म सडक निर्माण
- चलकी खालीदेखि सल्लेधार सम्म सडक
- रौतेउडा देखि सल्लामा हुदै भूमिराज आ वि सम्म पदमार्ग
- मालिकार्जुन मा वि देखि मल्लोसैन हुदै जनप्रिय आ वि रातापानी सम्म पदमार्ग
- रातापानी देखि जिमखोली सम्म पदमार्ग निर्माण
- ओसिल बगर देखि सिराड हुदै सेतकला सम्म पदमार्ग
- मल्लो कॉडापारी देखि लिवाड हुदै राउतागॉउ थौड सम्म पदमार्ग

- ओसप लेक देखि रानीशिखर स्वास्थ्य चौकी सम्म पदमार्ग
- ओसिल देखि पनेखोला हुदै टुहुरी सम्म पदमार्ग
- ओसिल खोलामा झोलुङ्गे पुल
- ठुलीगाडमा झोलुङ्गे पुल
- होपरी खोलामा झोलुङ्गे पुल

जलश्रोत, विद्युत

- हाल सञ्चालनमा रहेको ओसिल खोला लघु जलविद्युत (२५ किवा) लाई संरक्षण गर्ने
- ओसिल खोलामा थप आर्को लघु जलविद्युत योजना निर्माण गर्ने

सूचना सञ्चार

- इन्टरनेट तथा ल्याण्ड लाइन फोन सेवाका लागि पहल गर्ने
- वडा स्वास्थ्य चौकी र प्रत्येक विद्यालयहरूमा कम्प्युटर तथा इन्टरनेट सेवाको पहुँच पुऱ्याउने

वन तथा जैविक विविधता

- सामुदायिक वन क्षेत्रको संरक्षणका लागि तारबार र वृक्षारोपण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- बॉस तथा निगालो उत्पादन सम्बन्धी प्रवर्धनात्मक कार्यक्रम लागू गर्ने
- वडाभित्रका सामुदायिक वनहरूमा पाइने जडिबुटीहरूको अध्ययन अनुसन्धान र व्ववसायिक व्यवस्थापन कार्यक्रम

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

- भालुमारे खोला तटबन्ध निर्माण
- सल्लेधार थौडा पहिरो नियन्त्रण
- चालकी खाली पहिरो नियन्त्रण
- ओसिल मल्लोबगड पहिरो नियन्त्रण
- सेतकाला जिमखोली बस्तीको खा.पा. मुहान संरक्षण गर्ने
- लेवाड मल्लो कॉडापारी पहिरो नियन्त्रण
- बिचगॉउ पौराणिक न्वालो संरक्षण
- सिराड रौतागॉउ भू-संरक्षण
- जतरेखान पहिरो नियन्त्रण
- ओसिल उब्याडी भू-संरक्षण
- ठण्डापानी देखि राउतागॉउ र उब्याडी पनखोला सम्म तटबन्ध
- बॉजामा दमाई बस्ती भू-संरक्षण

वातावरण तथा फोहोरमैला

- मल्लो कॉडापारी बिचगॉउ देखि पनेर खोला सम्म ढल निकास सहित पि सि सि बाटो निर्माण
- टुहुरी परगैरा जमनधार ढल निकास र पि सि सि बाटो
- माझघर देखि तल्लो ओसिलसम्म PCC बाटो र ढल निकास

- तल्लोमा धार देखि पनेरखोला सम्म PCC बाटो र ढल निकास मल्लो ककॉडापारी
- मधुवामाल ढल निकास
- रानीशिखर स्वास्थ्य चौकी देखि मझगॉउ न्वाला सम्म PCC बाटो र ढल निकास
- बिचगॉउ बस्ती देखि न्वालाको खोला सम्म ढल निकास

विपद् जोखिम न्यूनिकरण

- जोखिमयुक्त स्थानमा रहेका बस्तीहरू (ओसिल, उब्याडी, तल्लो सैनी, होबरी, राउतागॉउ, सिराड,लेवाड, जिमखोली) बस्तीलाई सुरक्षित स्थानमा सार्ने

वडा नं. ५

कृषी तथा पशुपंछी कार्यक्रम

- बसखेत किवी पकेट क्षेत्र निर्धारण
- कफी खेती बसखेत
- व्यवसायिक काफल खेती बसखेत
- व्यवसायिक कागती खेती बसखेत
- व्यवसायिक खुर्सानी खेती बसखेत
- धानखेती पकेट क्षेत्र घोषणा निर्धारण
- तरकारी पकेट क्षेत्र बसखेत
- च्याउ खेती बसखेत
- तिमुर खेती बसखेत
- व्यवसायिक कृषी उत्पादन कार्यक्रम बसखेत
- व्यवसायिक फलफूल खेती बसखेत
- ड्रयागन फ्रुट उत्पादन पकेट क्षेत्र निर्धारण बसखेत
- व्यवसायिक ओखर खेती ओखडानी-कफलानी
- जडीबुटी पकेट क्षेत्र
- उखु उत्पादन पकेट क्षेत्र निर्धारण पर्याडी न्याउटे
- सुन्तला, जुनार , चुकुल पकेट क्षेत्र निर्धारण आलाधार-सल्लेधार
- लसुन उत्पादन पकेट क्षेत्र निर्धारण भेरेखोला
- कोदो, कागती, भटमास, पकेट क्षेत्र निर्धारण लेकगाउं
- दलहन उत्पादन पकेट क्षेत्र निर्धारण सल्लेधार

पशुपन्छी

- व्यवसायिक बाख्रापालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक कुखुरापालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक भैंसी पालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक गाई पालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक मौरीपालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक बङ्गुर पालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक माछापालन कार्यक्रम

सिंचाई

- पातल बसखेत सिंचाई योजना
- ठाडीगाड बनरगाउ बजानी मौवाधार सिंचाई नहर निर्माण
- बांस सिंचाई कुलो निर्माण
- कुल्लिखेत पातल सिंचाई नहर निर्माण
- सेतकाला लिफ्ट सिंचाई योजना
- लेकगाउं लिफ्ट सिंचाई योजना
- पैरापानी ग्वायलमा बजानी सिंचाई योजना

- लेकगाउं टाक आकाशे पोखरी निर्माण
- ओखडानी मङरेधार सिंचाई नहर निर्माण
- पनढुङ्गा सिंचाई पोखरी निर्माण
- सल्लेधार सिंचाई पोखरी निर्माण
- पतलीपातल सिंचाई नहर निर्माण
- बगौराछोयापानी सिंचाई पोखरी निर्माण
- सेतकाला सिंचाई पोखरी निर्माण
- बगौरा सिंचाई पोखरी निर्माण
- भम्क पारी बरमुडे सिंचाई पोखरी निर्माण
- लेकगाउं सिंचाई पोखरी निर्माण वडगडे
- लेकगाउं सिंचाई पोखरी निर्माण तल्ला घरैनी
- न्वाइटे लिफ्ट सिंचाई योजना
- बसनढुङ्गा लिफ्ट सिंचाई योजना
- भेरेखोला लिफ्ट सिंचाई योजना
- ढोडेकिम लिफ्ट सिंचाई योजना
- पल्लीपातल बिचधारा सिंचाई पोखरी निर्माण
- जम्नासैनी सिंचाई पोखरी निर्माण
- पल्लो बजानी सिंचाई पोखरी निर्माण
- ठूलढुङ्गे सिंचाई पोखरी निर्माण
- न्वाइटे सिंचाई पोखरी निर्माण
- कुन्नीखेत सिंचाई पोखरी निर्माण
- पैरापानी सिंचाई पोखरी निर्माण
- पल्लो सेतकाला सिंचाई पोखरी निर्माण
- पारीलेक सिंचाई पोखरी निर्माण

पर्यटन संस्कृती तथा सम्पदा

- लटिनाथ कैलपाल मन्दिर गेट, घेरपर्खाल, आवासीय भवन तथा प्रतिक्षालय निर्माण
- जगन्नाथ मालिकार्जुन मन्दिर गेट, घेर पर्खाल, आवासीय भवन, ताम्रपत्र तथा प्रतिक्षालय निर्माण
- मालिकार्जुन लटिनाथ मन्दिर मल्लो सेतकला भवन, फिल्ड, तथा घेरपर्खाल निर्माण
- लटबाब कैलपाल मन्दिर परिसर तल पौडी निर्माण
- डिगरापातल ट्रस्ट निर्माण तथा घेर पर्खाल निर्माण
- बसौर्याबाजी मन्दिर निर्माण
- सेतकाला भण्डारीघर निर्माण
- जगन्नाथ मंदिर बगौरा धुनीघर निर्माण
- धुनीघर निर्माण सेतकाला
- सेतकाला पिपलखान चौतारो निर्माण

उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति-

- निङालोजन्य सामग्री निर्माण उद्योग
- अचार उत्पादन उद्योग

- स्थानीय मसला उत्पादन उद्योग
- अल्लो, केतुके प्रशोधन उद्योग
- साबुन उद्योग
- अगरबत्ती उद्योग
- झोला उद्योग
- चप्पल उद्योग
- ब्लक उद्योग
- सिलाई कटाई उद्योग
- आरन सुधार उद्योग
- ग्रील उद्योग
- सुधारीएको घट्ट निर्माण लेकगाउं
- सुधारिएको घट्ट निर्माण टुकाघट्ट सुडेदुला
- सुधारिएको घट्ट निर्माण कट्यौडामा

श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

- सिलाई कटाई तालिम सञ्चालन
- घडी, मोवाईल, टेलिभिजन तथा कम्प्युटर मर्मत तालिम सञ्चालन
- हाउस वायरिङ तालिम सञ्चालन
- गलैंचा तथा ऊनजन्य बस्तु निर्माण तालिम सञ्चालन
- सिकर्मी तथा डकर्मी तालिम सञ्चालन
- च्याउ उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन
- मौरीपालन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन
- गोबरग्यांस निर्माण सम्बन्धी तालिम सञ्चालन
- ड्राइभिङ सम्बन्धी तालिम सञ्चालन

स्वास्थ्य तथा पोषण

- स्वास्थ्य एकाई केन्द्र निर्माण सेतकाला
- स्वास्थ्य एकाई केन्द्र निर्माण बगौरा बजार
- बर्थिङ सेन्टर स्थापना बसखेत पातल
- दिवाखाजा कार्यक्रम अन्तर्गत आपूर्ति व्यवस्थापन तथा अनुगमन कार्यक्रम
- 100जना महिलाहरूलाई पोषण सम्बन्धी तालिम
- बर्थिङ सेन्टर भवन निर्माण ओखडानी स्वास्थ्य एकाई केन्द्रमा

शिक्षा , विज्ञान तथा नवप्रवर्तन

- मालिकार्जुन मा वि वडाको नमुना विद्यालयको लागि पहल तथा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माण
- कैलाशकुट आ वि ओखडानीमा विद्यालय भवन निर्माण
- लटिनाथ आ वि बरमुडे विद्यालय भवन निर्माण
- भागरती आ वि सेतकला खानेपानी निर्माण
- जगन्नाथ आ वि बजानी खानेपानी व्यवस्थापन
- बसखेत पातल शिशु कक्षा सञ्चालन
- छात्राबास भवन निर्माण मालिकार्जुन मा वि आगर

- वडाभरी सञ्चालित विद्यालयहरूमा घेर पर्खाल, पुस्तकालय, कम्प्युटर ल्याव, खानेपानी तथा शौचालयको उचित व्यवस्थापन

खानेपानी तथा सरसफाइ

- पातल कुन्नेखेत खानेपानी योजना निर्माण
- पातल फुट्यापानी लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण
- पन्याखोला मल्लो बजानी ,तल्लो बजानी, दलित बस्ती खानेपानी मर्मत कार्यक्रम
- बरमुडे लेकगाउं खानेपानी योजना निर्माण
- मालिकार्जुन मा वि आगर खानेपानी योजना निर्माण
- न्याउटे सेतकाला खानेपानी मर्मत कार्यक्रम
- बसखेत सेतकाला लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण
- अगरीगाड लेकगाउं लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण
- पन्यार पातल खानेपानी योजना निर्माण
- घट्टेबजार पारिलेक लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण
- पारिलेक बास खानेपानी योजना निर्माण
- तल्लो सेतकाला बजानी खानेपानी योजना निर्माण
- भम्क भेरेखोला लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण
- पातल खानेपानी धारा निर्माण तथा मर्मत कार्यक्रम
- मङराउ खानेपानी योजना निर्माण
- मङराउ भेरेखोला पारी बरमुडे खानेपानी योजना निर्माण
- न्याउटे खानेपानी मर्मत कार्यक्रम
- दलित बस्ती खानेपानी योजना निर्माण
- काफलानी ओखडानी खानेपानी मर्मत कार्यक्रम
- रातामाटा खानेपानी योजना निर्माण
- पैरापानी ग्लाइलामा बजानी खानेपानी योजना निर्माण
- सल्लेधार आलाधार खानेपानी योजना निर्माण
- बसखेत मौवाधार खानेपानी योजना निर्माण
- बरमुडे बगौरा बजार खानेपानी योजना निर्माण
- पैराडी-ओखडानी खानेपानी योजना निर्माण

युवा तथा खेलकुद

- मालिकार्जुन मा वि आगर खेलमैदान निर्माण
- वडास्तरीय खेल मैदान निर्माण सिन्नेबगड

10- बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

- वडा कार्यालय भवन निर्माण
- सामुदायिक भवन निर्माण
- जगन्नाथ लघु जलविद्युत पक्की भवन निर्माण

सडक, पुल तथा यातायात

✓ **कालोपत्रे**

- बगौरा रानीशिखर सडक कालो पत्रे

- बगौरा- मालिकार्जुन मा वि सडक कालोपत्रे
- बगौरा बरमुडे बिनायक सडक कालोपत्रे

✓ **नया सडक**

- भोलिया-बसखेत-पातल सडक निर्माण
- कुन्याखेत-बनरीगाउ-बजानी-बसखेत सडक निर्माण
- बगौरा लेकगाउ-खान बजार सडक निर्माण
- पारिलेक- बासधार-तल्लो सेतकाला सडक निर्माण
- बागदुला-गोधरी-पातल सडक निर्माण

✓ **घोरेटोबाटो तथा पदमार्ग**

- पदमार्ग निर्माण, जगन्नाथ मन्दिर
- पथरखानी - चौडीगाड पदमार्ग निर्माण
- बजानी तल्लो सेतकाला पिपलखान पि सी सी बाटो निर्माण
- पैराडी-तल्लो बसनढुङ्गा पि सी सी बाटो निर्माण
- कुन्नीखेत-लेकगाउं मन्दिर पदमार्ग निर्माण
- बगौरा-बसखेत पदमार्ग निर्माण
- बजौरा-पातल पि सी सी बाटो निर्माण
- सेतकाला पैरापानी बाटो निर्माण
- पातल-सिन्नेबगड पदमार्ग निर्माण
- ओखडानी-न्याउटे पदमार्ग निर्माण
- मङराउ-न्याउटे पदमार्ग निर्माण
- ओखडानी- मालिकार्जुन मा वि पि सी सी बाटो निर्माण
- बगौरा-आगर मन्दिर पि सी सी बाटो निर्माण
- भम्क-भेरेखोला पि सी सी बाटो निर्माण
- बसखेत-सेतकाला बाटो निर्माण
- पातल- बजानी विद्यालय बाटो निर्माण
- लेकगाउं-घरेघट्ट बाटो निर्माण
- पातल-गोधरी बाटो निर्माण
- मल्लो सेतकला-मन्दि पदमार्ग निर्माण

✓ **झोलुङ्गेपुल/ट्रस पुल**

- ओखडानी झोलुङ्गेपुल निर्माण
- घरे बसखेत झोलुङ्गेपुल निर्माण
- ठडीगाड खोला झोलुङ्गेपुल निर्माण
- पैराखोला ट्रस पुल निर्माण
- बसखेत-बसौरा ट्रस पुल निर्माण
- पातल-टुक घट्ट ट्रस पुल निर्माण
- ठूलढुङ्गा-मौवा झोलुङ्गेपुल निर्माण
- रातामाटा-न्याउटे ट्रस पुल निर्माण
- पैराडी खोला ट्रस पुल निर्माण

- घट्टे बजार ट्रस पुल निर्माण
- टुना-ठ्यौडा झोलुङ्गेपुल निर्माण
- भम्काखोला ट्रस पुल निर्माण
- भेरेखोला ट्रस पुल निर्माण
- बसन्तीमा-बजानी खोला ट्रस पुल निर्माण

जलस्रोत विद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा

- जगन्नाथ लघु जलविद्युत मर्मत

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

- विद्यालय हरूमा ईन्टरनेट जडान
- स्वास्थ्य संस्थाहरूमा इन्टरनेट जडान

वन तथा जैविक विविधता

- सामुदायिक वन हरूमा तारबार तथा वृक्षारोपण कार्यक्रम
- सामुदायिक वन हरू भित्र रहेका जीव जन्तुहरूको संरक्षण
- सामुदायिक वन हरूमा तिमुर खेती कार्यक्रम सञ्चालन

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

- अगरीगाड तटबन्ध निर्माण
- ठूलढुङ्गा तटबन्ध निर्माण
- पैरापानी तटबन्ध निर्माण
- खुट्की खोला तटबन्ध निर्माण
- डिगरापातल तटबन्ध निर्माण
- झुलेकीगडी तटबन्ध निर्माण
- पातल पानला खोला पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम
- पैराखोला तटबन्ध निर्माण
- भेरेखोला तटबन्ध निर्माण
- टुकाघट्ट तटबन्ध निर्माण
- पैराडीखोला तटबन्ध निर्माण
- तल्ला बसनढुङ्गा तटबन्ध निर्माण
- आगरीगाड जलाधार संरक्षण कार्यक्रम
- घट्टे बजार अलैंचाडी तटबन्ध निर्माण
- फुट्टेपानी- तिब्रे इजर तटबन्ध निर्माण
- मा वि आगर - घट्टे बजार तटबन्ध निर्माण

वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन

- पातल बस्ती ढल निकास
- बासखोला छोयापानी ढल निकास
- मल्ला सेतकाला ढल निकास
- मङराउ ढल निकास
- लेकगाउं ढल निकास
- बसखेत ढल निकास

- भेरेखोला ढल निकास
- पन्यारमा ढल निकास
- तल्ला सेतकाला ढल निकास
- वडा स्तरिय फोहरमैला व्यवस्थापन केन्द्र निर्माण तथा डम्पिङ साईट निर्माण

विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

- खाली जमिनमा वृक्षारोपण

वडा नं. ६

कृषी तथा पशुपन्छी

- व्यवसायिक ओखरखेती कार्यक्रम
- व्यवसायिक अदुवा, आलु , वेसार तथा उखु खेती
- अमिलो/चुक खेती तथा बजार व्यवस्थापन

पशुपन्छी

- व्यवसायिक मौरीपालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक कुखुरापालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक बाख्रापालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक गाई पालन कार्यक्रम
- व्यवसायिक भैंसी पालन कार्यक्रम

सिंचाई

- तेर्छीभिटा लिफ्ट सिंचाई योजना
- मिलमिली किणेपातल वृहत् सिंचाई योजना
- कूलवान छाना सिंचाई योजना
- मनने खतकांडा लिफ्ट सिंचाई योजना
- रोल - धौखानी लिफ्ट सिंचाई योजना
- चौडेगाड बजानी लिफ्ट सिंचाई योजना
- रोल - कफलखेत रउतेकुले नहर निर्माण योजना
- बजगाडा- पिजासी पुज्जा नहर निर्माण योजना
- मनभंग आकाशे पोखरी निर्माण योजना
- ठूलाइजर आकाशे पोखरी निर्माण योजना
- बजानी आकाशे पोखरी निर्माण योजना
- गणेबांज आकाशे पोखरी निर्माण योजना
- उदयपुर उल्लानी आकाशे पोखरी निर्माण योजना
- तल्लो बग्जेबला आकाशे पोखरी निर्माण योजना
- मल्ला बग्जेबला आकाशे पोखरी निर्माण योजना

पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा

- ग्वानी सडक देखी - शैल्यशिखर धाम सम्म पदमार्ग निर्माण
- बजानी- शैल्यशिखर केबुलकार निर्माण
- बजानी- मल्ला सैनी अगेढूङ्गा पदमार्ग निर्माण
- खतकांडा- दमौला पदमार्ग निर्माण
- ठुलढुङ्गा, सुन चढाउने ढोल , रानी रनेबास जस्ता धार्मिक क्षेत्रहरूमा आवश्यक पूर्वाधार निर्माण
- धार्मिक पर्यटक आवास गृह निर्माण

उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति

- मसला उद्योग स्थापना

- स्थानीय श्रोत सामग्रीको उपयोगमा आधारित चकटी, डोकोडालो, सिलाई कटाई, नमकिन जस्ता घरेलु उद्योगहरू सञ्चालन
- आरन सुधार कार्यक्रम सञ्चालन

श्रम , रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

- सीपमूलक तथा आयमुलक तालिम सञ्चालन गरी विभिन्न सामग्री हरू निर्माण गरी आयस्रोत वृद्धि गर्ने

स्वास्थ्य तथा पोषण

- चौकी ग्वानी आधुनिक तथा सुविधासम्पन्न भवन निर्माण
- सौर्य ऊर्जालाई वैकल्पिक रूपमा प्रयोग गर्न सकिने गरि व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम
- आइसप्याक जमाउने प्रयोजनका लागि डी - फ्रिज व्यवस्थापन
- उल्लानी खोपकेन्द्र भवन निर्माण
- प्रोजेक्टर खरिद कार्यक्रम
- स्वास्थ्य बच्चा प्रदर्शनी कार्यक्रम
- गर्भवती तथा प्रसुती महिला हरूका लागि पोषण सामग्री वितरण कार्यक्रम
- खानेपानीको शुद्धता जांच तथा परिक्षण कार्यक्रम
- नसर्ने रोगहरूको निशुल्क परिक्षण तथा उपचार कार्यक्रम

शिक्षा , विज्ञान तथा नवप्रवर्तन

- वडा भरि सञ्चालित विद्यालय भवन, खेलमैदान, पुस्तकालय, प्रयोगशाला व्यवस्थापन कार्यक्रम
- अङ्ग्रेजी माध्यमबाट कक्षा सञ्चालन गर्ने कार्यक्रम
- विषयगत दक्ष शिक्षक तथा कर्मचारी व्यवस्थापन कार्यक्रम

खानेपानी तथा सरसफाइ

- दुधलीगाड- ठूलाइजर मल्ला लेक खानेपानी योजना निर्माण
- वडा भित्र एक घर एक धारा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने
- धौखानी लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण
- रोल देखी मोतामौती सम्म लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण
- पनेढुङ्गा- बजानी खानेपानी योजना निर्माण
- बग्जेबला खानेपानी योजना निर्माण
- मिलमिली खानेपानी योजना निर्माण
- गणेबांज खानेपानी योजना निर्माण

युवा तथा खेलकुद

- वडा स्तरीय एक खेलमैदान निर्माण कार्यक्रम
- प्रत्येक विद्यालयमा खेलमैदान निर्माण कार्यक्रम

बस्ती, आवास , भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

- वडा कार्यालय भवन निर्माण
- वहुउद्देशीय सामुदायिक भवन निर्माण
- सार्वजनिक सौचालय निर्माण
- शिखरधाम भण्डारीघर निर्माण
- धौखानी पर्यटन आवास गृह निर्माण

सडक, पुल तथा यातायात

कालोपत्रे

- दुधलीगाड- खतकांडा सडक
- पनेबांज- मिलमिली- खोल्सी सडक

नयां सडक

- बजानी-ग्वानी- टुणा सडक निर्माण
- उल्लानी-धौखानी सडक निर्माण

घोरेटोबाटो तथा पदमार्ग

- शिखरधाम पर्यटन पदमार्ग निर्माण

झोलुङ्गेपुल/ट्रस पुल

- बगरा टुणा बाटोमा चौडेगाड खोला झोलुङ्गेपुल निर्माण

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

- टेलिफोन र इन्टरनेट सेवाको पहुंच तथा प्रभावकारिता का लागि नेपाल टेलिकम को टावर निर्माण गर्ने

वन तथा जैविक विविधता

- सामुदायिक वन भित्र वृक्षारोपण र तारबार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

- दुधलीगाड मुहान संरक्षण कार्यक्रम
- मौरीभिटा जलाधार संरक्षण कार्यक्रम
- बग्जेबला खानेपानी मुहान संरक्षण कार्यक्रम
- बग्जेबला तटबन्ध निर्माण
- सल्मेखोला खा पा मुहान संरक्षण कार्यक्रम
- ठूलाइजर तटबन्ध निर्माण
- दमलाखोला देखी दुबिगाड सम्म तटबन्ध निर्माण
- पन्यार मुल सुधार कार्यक्रम उल्लानी
- पन्यार खोला जाने बाटोदेखि खतकांडा सम्म ढल निकास कार्यक्रम
- पशुपति भवन मावि देखी पुरानो पञ्चायत घर सम्म ढल निकास कार्यक्रम

वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन

- वडा स्तरीय डम्पिङ साईट निर्माण

विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्पादनशीलता

- हेलिप्याड निर्माण बजानी

वडा नं. ७

कृषी तथा पशुपक्षी

- व्यवसायिक पशुपालन वडाभरी (बाख्रा, गाई, भैंसी, बङ्गुर, खरायो)
- व्यवसायिक तरकारी खेती वडाभरी
- व्यवसायिक ओखर खेती (बन्तोली, घोप्टे, दह, देवथली , दोबाटा)
- बागवानी
- व्यवसायिक च्याउ खेती वडाभरि
- बांस तथा निङालो खेती वडाभरि
- व्यवसायिक उखु खेती वडाभरि
- व्यवसायिक अदुवा, बेसार , तेलहन खेती वडाभरि
- व्यवसायिक कुखुरा पालन वडाभरि
- व्यवसायिक माहुरी पालन वडाभरि
- व्यवसायिक मत्स्य पालन वडाभरि

सिंचाई

- सान्नागाडा वृहत् सिंचाई नहर निर्माण
- सिंचाई पोखरी निर्माण सान्नागाडा
- घट्टेठा- ध्यांणी सिंचाई नहर निर्माण
- मिलमिली-खोल्सी- तिखाधार नहर निर्माण
- खोल्टे- रेउटेखाली सिंचाई नहर निर्माण
- दहखोला खोल्सी सिंचाई नहर निर्माण
- रूपाघर - बन्तोली लिफ्ट सिंचाई योजना
- मिलमिली खोल्सी सिंचाई नहर निर्माण
- झर्तिपे सिंचाई नहर निर्माण
- देवथली लिफ्ट सिंचाई योजना
- सल्लाबेड- ठूलागैर सिंचाई नहर निर्माण
- खालीमा सिराड सिंचाई नहर विस्तार
- घट्टेठा सिमार वहुउद्देशीय सिंचाई पोखरी निर्माण
- भम्क - चलथर सिंचाई योजना
- खोल्टे सिंचाई पोखरी निर्माण
- सिंचाई पोखरी निर्माण खालीमा, खोल्सी
- सिंचाई पोखरी निर्माण, तिखाधार, खोल्सी
- पनढुङ्गा सिंचाई पोखरी निर्माण
- माजाचौर सिंचाई पोखरी निर्माण
- घोप्टे आकाशे पोखरी निर्माण
- सैना सिंचाई पोखरी निर्माण
- गहताडी सिंचाई पोखरी निर्माण
- सल्लाभीर सिंचाई पोखरी निर्माण
- चौडेखोला सिंचाई पोखरी निर्माण

- घुरेसल्ला सिंचाई पोखरी निर्माण
- ठूलागैर सिंचाई पोखरी निर्माण, खोल्सी
- सिमार सिंचाई पोखरी निर्माण, खोल्सी
- मल्लि सिमार सिंचाई पोखरी निर्माण, खोल्सी
- फागला सैन सिंचाई पोखरी निर्माण, खोल्सी
- कुर्ज्याणी सिंचाई पोखरी निर्माण, खोल्सी
- विरालिपोखरा सिंचाई पोखरी निर्माण
- मल्ला झर्तिपे सिंचाई पोखरी निर्माण
- जनढुकुरी आकाशे पोखरी निर्माण
- घोडीधपना सिंचाई पोखरी निर्माण
- रोप्टेताली कुलामाथि आकाशे पोखरी निर्माण
- विरालीपोखरा दलित टोल सिंचाई पोखरी निर्माण
- गोलीचोरा आकाशे पोखरी निर्माण
- खालीडांडा आकाशे पोखरी निर्माण
- खिरखोला - बाजामा आकाशे पोखरी निर्माण
- आम्काठा सिंचाई पोखरी निर्माण
- बुङ्गुना आकाशे पोखरी निर्माण
- दगाडा आकाशे पोखरी निर्माण

पर्यटन , संस्कृति तथा सम्पदा-

- लटिनाथ मन्दिर पर्यटन पूर्वाधार विकास, बन्तोली
- दहताल संरक्षण तथा प्रवर्द्धन
- दोबाटा ऐतिहासिक कोट संरक्षण
- मसिना- बन्तोली पदमार्ग निर्माण
- बन्तोली- देवथली पदमार्ग निर्माण
- खोल्सी- बन्तोली पदमार्ग निर्माण
- मालिकार्जुन मन्दिर घाडरू संरक्षण तथा प्रवर्द्धन
- बन्तोली मन्दिर क्षेत्रमा सौर्य उर्जा जडान

उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति -

- कागज (हाते) उद्योग प्रवर्द्धन सान्नागाडा
- अल्लो प्रशोधन उद्योग प्रवर्द्धन दोबाटा
- चिउरी प्रशोधन उद्योग स्थापना
- केत्तुके प्रशोधन केन्द्र स्थापना
- लालीगुराँस प्रशोधन केन्द्र स्थापना, देवथली
- अचार उत्पादन उद्योग स्थापना
- मसाला उद्योग स्थापना , खोल्सी
- सावुन उत्पादन उद्योग स्थापना
- स्थानीय जडीबुटी संरक्षण तथा प्रशोधन उद्योग स्थापना , देवथली

श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

- युवा लक्षित स्वरोजगार कार्यक्रम सञ्चालन
- आरन सुधार कार्यक्रम सञ्चालन
- युवा लक्षित सीपमुलक तालिम सञ्चालन

स्वास्थ्य तथा पोषण

- भवन निर्माण, स्वास्थ्य एकाई खोल्सी
- वर्थिङ सेन्टर स्थापना, बन्तोली
- भवन निर्माण, स्वास्थ्य एकाई , देवथली
- वडा भित्र स्थापित स्वास्थ्य केन्द्र स्तरोन्नति
- खोप केन्द्र स्थापना
- एम्बुलेन्स व्यवस्थापन

शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवर्तन -

- भैरवनाथ आधारभुत विद्यालय भवन निर्माण
- लटिनाथ आधारभुत विद्यालय, खोल्सी घेर पर्खाल तथा फिल्ड निर्माण
- बद्रीनाथ माध्यमिक विद्यालय घेर, पर्खाल तथा खेल मैदान निर्माण
- हुनैनाथ माध्यमिक विद्यालय खेल मैदान निर्माण
- सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना , बन्तोली
- सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा विज्ञान प्रयोगशाला स्तरोन्नती

खानेपानी तथा सरसफाइ-

- भम्क - बन्तोली वृहत् लिफ्ट खानेपानी योजना
- एक घर एक धारा कार्यक्रम अनिवार्य कार्यान्वयन गर्ने
- भम्क- देवथली - चालघर लिफ्ट खानेपानी योजना
- वडाभरी सञ्चालित लिफ्ट खानेपानी योजनाहरूलाई विद्युतिकरण गरि ध्यवस्थित गर्ने
- ओखडानी- खालीमा लिफ्ट खानेपानी खानेपानी योजना
- दह- खोल्सी खानेपानी योजना
- मिलमिली - देवथली लिफ्ट खानेपानी योजना
- सिमार- तिखाधार लिफ्ट खानेपानी योजना
- किणानी खोला - सुपले लिफ्ट खानेपानी योजना
- डीप बोरिङ खानेपानी योजना , देवथली

युवा तथा खेलकुद -

- खेल मैदान निर्माण
- स्वास्थ्यका लागि खेलकुद कार्यक्रम अन्तर्गत विभिन्न खेलकुद आयोजनाहरू सञ्चालन गर्ने

बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण-

- सामुदायिक पुस्तकालय भवन निर्माण, बन्तोली
- सार्वजनिक सौचालय निर्माण, बन्तोली
- सार्वजनिक सौचालय निर्माण, खोल्सी
- सार्वजनिक सौचालय निर्माण, देवथली
- पर्यटन आवास गृह निर्माण, बन्तोली मन्दिर

- भान्छा घर निर्माण, बन्तोली मन्दिर
- पिपल चौतारी निर्माण, खोल्टे देवथली
- पिपल चौतारी निर्माण, खोल्सी छोया
- पिपल चौतारी निर्माण, खोल्सी भाटीगाउं
- पिपल चौतारी निर्माण, रिम्बाटा
- पिपल चौतारी निर्माण, बन्तोली
- पिपल चौतारी निर्माण, खोल्सी ओडार
- पिपल चौतारी निर्माण, दोबाटा
- पिपल चौतारी निर्माण, माम्च
- पिपल चौतारी निर्माण, बद्रीनाथ

सडक , पुल तथा यातायात-

कालोपत्रे

- बसन्तपुर-रिम्बाटा सडक कालोपत्रे
- खोल्सी खोला मोटरेबल पुल निर्माण

सडक स्तरोन्नति

- सञ्चालित सबै सडक

नयां सडक

- पातल- घोप्टे-दह-फोले मजिरकांडा- देवथली सडक निर्माण
- दोबाटा - जयपुर सडक निर्माण
- खोल्सी मिलमिली सडक निर्माण
- बगौरा- बन्तोली-सन्तोली सडक निर्माण
- चौरिया - आम्काठा- माम्च सडक निर्माण
- बगौरा- घोडिधपना- गोलिचोरा- विरालीपोखरा- कुश्मिलाधार सडक निर्माण

घोरेटो बाटो तथा पदमार्ग -

- बन्तोली - मसिना मन्दिर पदमार्ग
- बन्तोली - देवथली मन्दिर पदमार्ग
- बद्रीनाथ- फोले मजिरकांडा पि सी सी बाटो निर्माण
- खिरखोला बसन्तपुर पि सी सी बाटो निर्माण
- दगाडा-धानाडाइजर-झरकडा पि सी सी बाटो निर्माण
- गोलीचोरा- नयां सिराड पि सी सी बाटो निर्माण
- बद्रीनाथ- सान्नागाडा पि सी सी बाटो निर्माण
- बन्तोली- झर्तिपे पि सी सी बाटो निर्माण
- लटिनाथ मन्दिर- लटिनाथ आधारभुत विद्यालय, खोल्सी पि सी सी बाटो निर्माण
- मझघर- सिराड, खोल्सी पि सी सी बाटो निर्माण
- खोल्सी- वडा कार्यालय बन्तोली पि सी सी बाटो निर्माण
- मनने पुल- खालीमा , खोल्सी पि सी सी बाटो निर्माण
- खोल्सी फेर- खोल्सी टुपा पि सी सी बाटो निर्माण
- खोल्सी- झर्तिपे पि सी सी बाटो निर्माण

- तेर्छीभिटी- खोल्टे पि सी सी बाटो निर्माण
- दोबाटा- रेउटेखाली पि सी सी बाटो निर्माण
- रेउटेखाली- देवथली सैना पी सी सी बाटो निर्माण
- बुङा-घडारू पी सी सी बाटो निर्माण
- बुङा-सैना पी सी सी बाटो निर्माण
- दोबाटा-वडा कार्यालय बन्तोली पी सी सी बाटो निर्माण
- विरालीपोखरा- बन्तोली पी सी सी बाटो निर्माण

झोलुङ्गे पुल / ट्रस पुल

- मनने खोला झोलुङ्गे पुल निर्माण
- भम्क खोला झोलुङ्गे पुल निर्माण
- खोल्सी कुलाबान झोलुङ्गे पुल निर्माण
- झर्तिपे थेउडाखोला झोलुङ्गे पुल निर्माण

जलश्रोत , विद्युत तथा बैकल्पिक ऊर्जा

- वायु उर्जा निर्माण, देवथली सुङरखाल
- लटिनाथ मन्दिर तथा सार्वजनिक स्थल सबैमा सडक बत्ति जडान

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि-

- नेपाल टेलिकम टावर स्थापना

वन तथा जैविक विविधता -

- सामुदायिक वन संरक्षण तथा प्रवर्द्धन (साना साना पोखरी , वृक्षारोपण, जंगली फलफूलको विरुवा रोप्ने, तारबार ,आदि)
- दह ताल संरक्षण

भू संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन-

- झर्तिपे घट्टेखोला कोल तटबन्ध
- कटाल क्षेत्र वृक्षारोपण तथा मुहान संरक्षण, बन्तोली
- जुग्या नौलो संरक्षण , वृक्षारोपण तथा तटबन्ध
- किणानी खोला कुर्जानी तटबन्ध
- अलैंचाडी गोकुले खोला तटबन्ध
- घट्टेठा खोला तटबन्ध
- भम्क खोला तटबन्ध
- आमूकाठा बुड्डुना तटबन्ध
- दलित टोल खालीमा तटबन्ध
- मनने खोला तटबन्ध

वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन

- वडा स्तरीय डम्पिङ साईट निर्माण तःआ फोहर व्यवस्थापन

विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्पादनशीलता

- एम्बुलेन्स खरिद
- कफलाडी- मझघर ढल निकास योजना
- खोल्सी ढल निकास योजना

- माजाचोर खालीमा ढल निकास योजना
- बन्तोली- सन्तोली ढल निकास योजना
- खिरखोला आम्काठा ढल निकास योजना
- खोल्टे ढल निकास योजना
- देवथली ढल निकास योजना
- धम्मा चिउरा ढल निकास योजना
- हेलिप्याड निर्माण
- बुङा खान ढल निकास योजना
- जुग्यापानी ढल निकास योजना
- घोडीधपना गोलीचोरा ढल निकास योजना
- विरालीपोखरा दगाडा ढल निकास योजना
- कुश्मिलाधार माम्च ढल निकास योजना

वडा नं. ८.

कृषि तथा पशुपन्छी

- देवल, मट्युल, अम्तोली, पपरथला, बोहरीगाँउ टोलमा तरकारी पकेट क्षेत्र निर्माण
- उखु खेती वडाभरी
- फलफूल खेती वडाभरी
- ओखर खेती निङलाडी, सुपले
- कागती खेती अम्तोली पपरथला
- माहुरीपालन कार्यक्रम वडाभरी
- बाखांपालन कार्यक्रम वडाभरी
- भैसीपालन, गाईपालन कार्यक्रम वडाभरी
- कुखुरापालालन वडाभरी
- बंगुरपालन सिमलखेत, मट्युला, जामिला बगर, मौरीभेल

सिचाइ

- रुपाघर बोहरीगाँउ सिचाई नहर
- रुपाघर पपरथला सिचाई नहर
- अम्तोली सिचाई नहर टुपा कुला
- अम्तोली सिचाई नहर बिच कुला
- कट्टिकिसा बाणारसी सिचाई नहर अम्तोली
- आँठा सिचाई नहर अम्तोली
- घट्टिगाड सिमलखेत सिचाई नहर
- घट्टिगाड टुणी सिचाई नहर मट्युला
- घुइबेल रुपाघर सिचाई कुलो
- ध्याडी सिमडाडा सिचाई कुलो
- मट्युल तातापानी सिचाई कुलो
- मौरीभेल इजराफेर सिचाई नहर
- गोकुलेगाड मल्लालेक पतेगैर सुपले लिफ्ट सिचाई
- जङ्गलाबगर मल्चौरा बुङा लिफ्ट सिचाई
- कस्तुराइनी सिचाई कुलो
- निङलाडी सिचाई कुलो
- जमराडी तल्चौरा धार सिचाई कुलो
- चौलानी ठुलढुङ्गा लिफ्ट सिचाई
- गोकुलेगाड देवल नहर मर्मत

- घट्टेठा बृहत सिचाई पोखरी निर्माण
- धर्तिपे सुपले सिचाई पाइप
- आकाशे पोखरी निर्माण मल्लालेक

पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा

- देवल मन्दिर देखि मसिना आमा मन्दिर अम्तोली सडक मार्ग
- मसिना आमा मन्दिर अम्तोली देखि बन्तोली मन्दिर पदमार्ग
- गलैनाथ मन्दिर स्तरोन्नती झरकडा
- मसिना आमा मन्दिर अम्तोली संरक्षण
- गलैनाथ मन्दिर निर्माण अम्तोली
- मालिकार्जुन मन्दिर संरक्षण देवल
- हुनैनाथ मन्दिर निर्माण निङलाडी
- मालिकार्जुन मन्दिर निर्माण झरकडा
- मालिकार्जुन मन्दिर घेर पर्खाल वर रुख
- भल्ले ओढार संरक्षण मल्लालेक
- ठुला बुर्ज गुफा संरक्षण पतेगैर
- भिटा ओढार संरक्षण अम्तोली

उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति

- चिउरी प्रशोधन केन्द्र अम्तोली, पपरथला
- चिस्यान केन्द्र अम्तोली
- बहुउद्येश्यीय पानी चक्की सञ्चालन अम्तोली
- अगरबत्ती उद्योग
- साबुन उद्योग
- दुना टपरी उद्योग
- केतुकेका सामग्री निर्माण केन्द्र
- कागज उद्योग
- काठ उद्योग
- मसला उद्योग
- क्रेशर उद्योग
- आरु सुधार बोहरीगाउँ

श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

- टुहुरा बालबालिका छात्रवृत्ति
- युवाहरुलाई सीपमूलक कार्यक्रम
- सहकारी सँगको साझेदारीमा युवा स्वरोजगार कार्यक्रम

स्वास्थ्य तथा पोषण

- स्वास्थ्य चौकी भवन पुनर्निर्माण झरकडा
- बर्थिङ सेन्टर व्यवस्थापन झरकडा
- सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ स्तरोन्नती फिल्ड, फर्निचर निर्माण तथा बर्थिङ सेन्टर स्थापना अम्तोली
- झरकडा आयुर्वेद एकाइ भवन निर्माण तथा व्यवस्थापन
- रिम्बाटा स्वास्थ्य एकाइ फिल्ड तथा फर्निचर निर्माण
- तल्चौरा स्वास्थ्य व्यवस्थापन
- स्वास्थ्य एकाइ स्थापना सुपले

शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतन

- सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना
- गलैनाथ मा वि खेलमैमान लिर्माण घेर पर्खाल तथा भवन मर्मत
- रिम्बाटा आ वि भवन तथा घेर पर्खाल
- वडाका सम्पूर्ण विद्यालयमा फिल्ड तथा घेर पर्खाल
- सरस्वती आ वि भवन थप, पानी र शौचालय मर्मत
- सृजनशील आ वि भवन
- मा वि तल्चौरा आवश्यक व्यवस्थापन
- मसिना आवि शौचालय निर्माण पपरथला

खानेपानी तथा सरसफाइ

- वडामा सञ्चालनमा रहेका सम्पूर्ण खा, पा. यो. हरुको मर्मत
- वडाभरी एक घर एक धारा बनाउने
- सुपले ओभरहेड खा पा भाडिखोला मूल
- कोलढाण सिमेबाटा खापा
- गोगनाडी बुङा लिफ्ट खापा
- मडा भम्क खापा
- मसिना आमा मन्दिर खा पा र शौचालय निर्माण

युवा तथा खेलकुद

- खेलमैदान निर्माण अम्तोली कबसाडा इजर
- खेलमैदान निर्माण वडामा
- प्रत्येक विद्यालयमा खेलमैदान निर्माण

बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

- वडा कार्यालय निर्माण
- सामुदायिक भवन निर्माण रिम्बाटा
- सार्बजनिक पुस्तकालय भवन निर्माण
- कृषि बिऊ बिजन संकलन तथा भण्डारण केन्द्र स्थापना

- शौचालय निर्माण मसिना आमा मन्दिर अम्तोली
- सार्वजनिक शौचालय निर्माण वडामा

सडक, पुल तथा यातायात

सडक स्तरोन्नती

- कोटाखल मट्युला अम्तोली पपरथला सडक स्तरोन्नती
- बसन्तपुर देखि रिम्बाटा सडक
- अम्तोली पैराड देखि माथिल्लो गाऊँ जाने सडक

नयाँ सडक

- सल्लेबगर देखि रिठेगाड किनारबाट मसिना मन्दिर हुदै लेकम बम्नेत सडक
- डणबिसा देखि स्वास्थ्य एकाइ, मसिना आमा मन्दिर हुदै घोडेशिला छुने सडक अम्तोली
- वडाका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरुमा सडक पुर्याउने
- बमनेत नचुने सडक
- खुटकुणे खोला मल्लालेक, पतेगैर सडक
- झरकडा रिम्बाटा पपरथला नचुने सडक
- तल्चौरा बल्लेजुडा सडक

घोरेटो बाटो तथा पदमार्ग

- देवल देखि जाङलाबगर हुदै सुपले सम्म पदमार्ग
- मसिना आमा मन्दिर देखि बन्तोलि मन्दिर धार्मिक पदमार्ग
- श्मशानघाट देखि देवल सडक सम्म पैदल मार्ग
- रिम्बाटा देखि पपरथला पदमार्ग
- खुटकुणी खोला देखि पतेगैर पैदल बाटो

झलुङ्गे पुल/ट्रस पुल

- अम्तोली धुरकटे दर्खि लेकम घोडेशिला जोड्ने झो पु रिठेगाड
- अम्तोली पपरथला जोड्ने रुपाघर गाड झो पु
- जाङलाबगर कस्तुराइनी झो पु
- निङलाडी खोल्सी झो पु
- बाकखोला रिठेगाड झो पु
- ठूलागैर नङतड झो पु

जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा

- सबै विद्यालयहरुमा विद्युतीकरण
- सबै स्वास्थ्य संस्थाहरुमा विद्युतीकरण
- सबै सहकारीहरुमा विद्युतीकरण
- सबै छुटेका घरहरुमा विद्युतीकरण
- सबै मन्दिरहरुमा

- विद्युत लाइन सुधार वडाभरी
- गोकुलेगाड लघु जल विद्युत पुनर्निर्माण

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

- सबै विद्यालयहरुमा निशुल्क इन्टरनेट जडान
- सबै स्वास्थ्य संस्थाहरुमा निशुल्क इन्टरनेट जडान
- सबै सहकारीहरुमा निशुल्क इन्टरनेट जडान
- सबै टोलमा 4G आउने गरी टेलिकम टावर स्तरोन्नती

वन तथा जैविक विविधता

- सबै सामुदायिक वनहरुको संरक्षण
- सबै सामुदायिक वनहरुमा वृक्षारोपण
- खाली जमिनहरुमा वृक्षारोपण वडाभरी

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

१ अम्तोली ढल निकास पुरा गाऊँ
२ सिमलखेत, बाणारसी देखि घट्टेबगर मल्लो आँठा बमनेत सम्म रोड सहित तटबन्ध रिठेगाड
३ सिमलखेत टुणाफेर रोड सहित तटबन्ध रिठेगाड
४ बाण्णा खोला देखि चमेलिया नदी सम्म तटबन्ध
५ इजराफेर छिणाखोला संरक्षण
६ कस्तुसाइनी जङलाबगर तटबन्ध
७ पहिरो नियन्त्रण पपरथला
८ पहिरो नियन्त्रण तल्चौरा धार
९ अम्तोली पैराड पहिरो नियन्त्रण
१० भम्क रुपाघर तटबन्ध
११ घट्टेठा गोधरा तटबन्ध
१२ तातापानी रोड सहित तटबन्ध रिठेगाड
१३ ढल निकास बोहरीगाऊँ
१४ ढल निकास पपरथला
१५ ढल निकास तिमुली

वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन

१ वडामा डम्पिङ साइट स्थापना

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

१ एम्बुलेन्स खरीद
२ हेलिप्याड वडा कार्यालय
३ हेलिप्याड अम्तोली बुङामा
४ वडामा प्रहरी चौकी स्थापना

वडा नं. ९

कृषी तथा पशुपन्छी

- वेमौसमी तरकारी खेती वडाभरी
- व्यवसायिक उखु खेती वडाभरी
- मिनी ट्रिलर वडाभरी
- सल्याडी टोल अदुवा, अलैंची, बेसार खेती
- व्यवसायिक कुखुरापालन
- व्यवसायिक बङ्गुर पालन
- व्यवसायिक माछापालन बस्कोट
- जयदेव बङ्गुर फर्म मर्मत
- मठैराज बालिचन वहुउद्देशीय कृषी फार्म (बाख्रा पालन तथा खोर निर्माण)
- व्यवसायिक भैंसी पालन बस्कोट
- व्यवसायिक कुखुरापालन सिन्नाडी
- बाख्रा पालन (नन्दा लुहार) गाजरी
- व्यवसायिक बाख्रापालन मलेकाठा
- माछापालन मल्लाकुना
- बाख्रापालन दलित टोल नायल
- बाख्रापालन जिमखोली
- बाख्रापालन तथा भैंसी पालन नायल
- माछापालन रिठेबगड
- कुखुरापालन पथरानी
- बाख्रापालन लेक, दलित टोल
- कुखुरापालन तथा माछापालन घट्टेगाड
- बाख्रापालन दलित टोल नकतड
- बाख्रापालन तथा कुखुरापालन पालड
- भैंसी पालन नकतड
- भैंसी पालन गाजरी
- माछापालन गाजरी
- उन्नतजात बाख्रापालन सल्याडी

सिंचाई

- देवल सिंचाई पोखरी निर्माण
- कुमाली सिंचाई पोखरी निर्माण
- रिठेगाड कुमाली मल्लो सिंचाई नहर निर्माण
- बस्कोट वेडुटोल सिंचाई नहर निर्माण
- देवल - पल्लो देवल सिंचाई नहर निर्माण
- सल्लेबगड सिंचाई पोखरी निर्माण
- तातापानी सिंचाई नहर निर्माण
- सैनीमा सिंचाई पोखरी निर्माण

- सिंचाई पाइप खरिद सैनीमा
- बस्कोट भितौडी सिंचाई कुलो निर्माण
- भुईडांडा सिन्नाडी सिंचाई पाइप खरिद
- धानाखेती सिंचाई नहर निर्माण
- धानाखेती वृहत् सिंचाई पोखरी निर्माण
- सकुनतड सिंचाई नहर मर्मत
- गोकुलेगाड मलेकाठा सिराड सिंचाई नहर निर्माण
- गोकुलेगाड गोठेबगड सिंचाई नहर निर्माण
- तल्ला बगड सिंचाई पोखरी निर्माण मलेकाठा
- रूपशाल मलधनाडी सिंचाई कुलो निर्माण
- रूपशाल मलधनाडी सिंचाई पोखरी निर्माण
- धारीगाड नङतड सिंचाई नहर निर्माण
- बिचनङतड सिंचाई नहर निर्माण
- बेलायती कुलावान नहर निर्माण
- धारीगाड बेलायती मलधनाडी सिंचाई नहर निर्माण
- छोटापानी आगरीगाड बगड सिंचाई कुलो मर्मत नायल
- नङतड सिंचाई नहर निर्माण
- भोलिया सिंचाई नहर निर्माण
- ठूलसैनी गोधरी वृहत् लिफ्ट सिंचाई योजना
- नायल नहर मर्मत
- मल्लो नहर मर्मत साइन्सेरा
- तल्लो नहर निर्माण नायल
- विद्युत रोड देखी बिचआला सिंचाई कुलो निर्माण
- नायल खौलाटोल सिंचाई पोखरी निर्माण
- सिंचाई पोखरी निर्माण साइन्सेरा टोल
- सिंचाई कुलो मर्मत तथा विस्तार तल्लो बजघट्ट
- वृहत् लिफ्ट सिंचाई योजना सिन्नाडी सैनी
- जिमखोली थामु लिफ्ट सिंचाई योजना
- कुमाली कोटमा लिफ्ट सिंचाई योजना
- नङतड खोला पथरानी सिंचाई कुलो मर्मत
- सडे सिंचाई कुलो निर्माण
- सडे सिंचाई पोखरी निर्माण

पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा-

- मालिकार्जुन मन्दिर भरणेघर छाना मर्मत बस्कोट
- लटिनाथ मन्दिर मर्मत कुमाली
- बालिचन मन्दिर भान्साघर निर्माण बस्कोट
- बालोपिजास मन्दिर मर्मत तातापानी
- भट्टजी मन्दिर घेर पर्खाल तथा भवन निर्माण बस्कोट

- गोरेघर छाना निर्माण धानाखेती
- पिजासी आमा मन्दिर निर्माण सिन्नाडी
- भूमिराज मन्दिर घेर पर्खाल निर्माण मलेकाठा
- जगतपूरी तिर्थधाम प्रवर्द्धन तथा पूर्वाधार निर्माण
- मल्लो गलैनाथ मन्दिर प्रतिक्षालय निर्माण नायल
- तल्लो गलैनाथ मन्दिर गेट निर्माण नायल
- व्यवस्थित शमशान घाट निर्माण गोकुलेश्वर
- लटिनाथ मन्दिर मर्मत नङतड
- बेतालेश्वर मन्दिर निर्माण नङतड
- गल्लाकेदार मन्दिर निर्माण नङतड
- ब्रह्मराहु मन्दिर निर्माण नङतड
- गलैनाथ मन्दिर निर्माण पथरानी
- लटिनाथ मन्दिर आवश्यक पूर्वाधार निर्माण गाजरी
- कालिशैनी मन्दिर निर्माण वादीटोल
- बेतालेश्वर मन्दिर निर्माण गाजरी
- शिव मंदिर निर्माण बगड गाजरी
- बेतालेश्वर मन्दिर व्यवस्थापन बजार
- राधाकृष्ण मन्दिर व्यवस्थापन बजार
- सन्तोषी माता मंदिर व्यवस्थापन बजार
- लटबाब मन्दिर निर्माण पालङ
- भण्डारीघर निर्माण दलित टोल नायल
- बेतालेश्वर मन्दिर व्यवस्थापन तल्ला कुना
- मालिकार्जुन पौडी निर्माण चमल्या नदी
- भूमिराज मन्दिर निर्माण ठूलसैनी
- नागार्जुन मन्दिर निर्माण गोधरी
- भण्डारीघर निर्माण नङतड
- गोराघर निर्माण गाजरी
- मालिकार्जुन मन्दिर निर्माण जिमखोली नायल
- ऐतिहासिक शिवरत्री मेला व्यवस्थापन गोकुलेश्वर

उद्योग, व्यवसाय तथा आपूर्ति

- पानी घट्ट आधुनिकीकरण योजना वडाभरी
- पिउने पानी उद्योग बस्कोट
- पानी प्रशोधन केन्द्र निर्माण कठपते
- जडिबुटी संकलन तथा प्रशोधन केन्द्र निर्माण मल्लाकुना
- ब्लक उद्योग रिठेबगड बजार
- माटोका भांडा निर्माण आधुनिकीकरण रातीशैनी तथा बजार
- मझौला राइस मिल उद्योग निर्माण बस्कोट
- राइस मिल उद्योग निर्माण कठपते

श्रम, रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षा

- युवा लक्षित सीपमुलक तालिम सञ्चालन कार्यक्रम वडा भरी

स्वास्थ्य तथा पोषण

- गोकुलेश्वर अस्पताल स्तरोन्नती
- शहरी स्वास्थ्य एकाई भवन निर्माण बस्कोट
- भवन मर्मत स्वास्थ्य एकाई नङतड
- भवन निर्माण स्वास्थ्य एकाई केन्द्र नायल
- भवन निर्माण स्वास्थ्य एकाई केन्द्र मलेकाठा
- खोप केन्द्र स्थापना सिन्नाडी
- खोप केन्द्र स्थापना गोधरी
- खोप केन्द्र स्थापना भोलिया
- खोप केन्द्र स्थापना थामु

शिक्षा , विज्ञान तथा नवप्रवर्तन-

- विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण मावि बस्कोट
- घेर पर्खाल निर्माण मावि बस्कोट
- बाल विकास भवन निर्माण कुमाली
- गोकुलेश्वर मावि मा आवश्यक व्यवस्थापन
- खानेपानी व्यवस्थापन गोकुलेश्वर बहुमुखी क्याम्पस
- भवन निर्माण बेतालेश्वर आवि नङतड
- घेर पर्खाल निर्माण बेतालेश्वर आवि नायल
- भवन निर्माण रातीशैनी आवि
- भवन निर्माण बालविकास भोलिया
- भवन निर्माण बालविकास थामु जिमखोली
- भवन निर्माण बालविकास मलेकाठा
- भवन निर्माण आवि ठूलशैनी
- सार्वजनिक पुस्तकालय स्थापना गोकुलेश्वर
- आवश्यक व्यवस्थापन धानाखेती आवि
- भवन निर्माण मावि बस्कोट
- फिल्ड निर्माण गोकुलेश्वर बहुमुखी क्याम्पस

खानेपानी तथा सरसफाइ -

- डम्पिङ साईट निर्माण वडास्तरमा
- बस्कोट खानेपानी मर्मत
- कुमाली खानेपानी मर्मत
- देवल खानेपानी मर्मत
- वडाभरिका सम्पूर्ण खानेपानी योजना मर्मत तथा व्यवस्थापन
- बस्कोट बगड लिफ्ट खानेपानी योजना
- तातापानी खानेपानी मर्मत
- सुपले सिन्नाडी खानेपानी मर्मत

- गोकुलेगाड मलेकाठा खानेपानी योजना निर्माण
- धारीगाड, पालड, बेलायती खानेपानी योजना निर्माण
- तल्लाघर, खकीमा, तल्लो बेलायती , नयां बजार खानेपानी योजना निर्माण
- गोकुलेश्वर बजार एक घर एक धारा कार्यक्रम
- खानेपानी योजना निर्माण कठपते
- छोयापानी खानेपानी मर्मत नायल
- सारे खानेपानी योजना निर्माण
- खुट्कुणी साणी घाटी मल्ला नायल खानेपानी निर्माण
- ओसिलगाड थामु जिमखोली खानेपानी मर्मत
- खानेपानी मर्मत दलित टोल नायल
- वृहत् खानेपानी मर्मत नङतड
- चिउरानी बिचनङतड खानेपानी मर्मत
- नङतड भोलिया खानेपानी मर्मत योजना
- धारीगाड लेक खानेपानी मर्मत
- धारीगाड बजार खानेपानी मर्मत
- ठूलसैनी गोधरी लिफ्ट खानेपानी योजना निर्माण
- भेरेखोला ठूलसैनी खानेपानी मर्मत
- गोकुलेगाड बजार खानेपानी मर्मत
- बेलायत जुगखोला खानेपानी मर्मत
- धारीगाड कठपते खानेपानी मर्मत

युवा तथा खेलकुद

- खेल मैदान निर्माण बस्कोट
- खेल मैदान व्यवस्थापन गोकुलेश्वर मावि
- खेलमैदान निर्माण नङतड आवि (1-8)
- खेल मैदान निर्माण सबै विद्यालय

बस्ती, आवास , भवन तथा सार्वजनिक निर्माण-

- योग हल निर्माण, रिठेबगड बजार
- सामुदायिक भवन निर्माण बस्कोट
- सार्वजनिक सौचालय निर्माण गोकुलेश्वर बजार
- सार्वजनिक सौचालय निर्माण कठपते
- सार्वजनिक सौचालय निर्माण एयरपोर्ट गेट नजिक
- सामुदायिक भवन निर्माण बिचनङतड
- सामुदायिक भवन निर्माण मल्लाकुना
- सामुदायिक भवन निर्माण नायल
- चौतारी निर्माण कठपते 3 वटा
- चौतारी निर्माण बजार 2 वटा
- चौतारी निर्माण जगतपुरीधाम
- सभाहल निर्माण मल्लाकुना

- चौतारी निर्माण नायल
- चौतारी निर्माण मलेकाठा
- वादी टोल बस्ती व्यवस्थापन गोकुलेश्वर
- वृद्धाश्रम निर्माण बिचनङतड

सडक , पुल तथा यातायात-

 # कालोपत्रे

- सञ्चालित सबै सडकहरू

 # सडक स्तरोन्नती

- धारीगाड रोड देखी झुपरे हुंदै थामु जिमखोली
- नङतड मुख्य सडक देखी सडे
- पातल धानाखेती सैनी सिन्नाडी सडक

 # नया सडक

- देवल कुमाली बस्कोट सडक निर्माण
- पालड, धानाखेती, सैनी, सिन्नाडी, मलेकाठा सडक निर्माण
- स्वाखानदेखी मलेकाठा सुपले सडक निर्माण
- नङतड देखी पाण्डेटोल सडक निर्माण

 # घोरेटो बाटो तथा पदमार्ग

- झोलुङ्गेपुल बाङ्गाबगर देखी बस्कोट पि सी सी बाटो निर्माण
- कुमाली रिठेगाड देखी लटिनाथ मावि बस्कोट सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- देवल देखि लटिनाथ मावि बस्कोट सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- रिठेगाड देखि बालिचन मन्दिर सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- नायल खला टोल बाटो निर्माण
- नायल - जिमखोली पि सी सी बाटो निर्माण
- गोकुलेश्वर मावि देखी गाजरी इमली बजार पक्की बाटो निर्माण
- नङतड खोली देखी धारीगाड सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- भोलिया देखी नङतड खोली पिपल सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- गाजरी देखि लेक सल्याडी सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- पाण्डे टोल देखी भट्ट टोल सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- बजार सैनी देखी पथराइनी पोखरी सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- चमेलिया किनार बाटो निर्माण बादी टोल
- मल्ला चौपाता देखी मलेकाठा पि सी सी बाटो निर्माण
- नायल गलैनाथ मन्दिर देखी बेतालेश्वर मन्दिर सम्म पदमार्ग निर्माण
- बजार देखी लटिनाथ धानाखेती आवि सम्म पि सी सी बाटो निर्माण
- गोकुलेगाड पुल देखी सिन्नाडी टुका सम्म पि सी सी बाटो निर्माण

 # झोलुङ्गेपुल/ ट्रस पुल

- बस्कोट कुमाली झोलुङ्गेपुल निर्माण
- घुइडांडा- बसौरा झोलुङ्गेपुल निर्माण
- मलेकाठा सुपले झोलुङ्गेपुल निर्माण

- मलेकाठा सुपले आर सी सी पुल निर्माण
- कठपते - दडखेत झोलुङ्गेपुल निर्माण
- बेतालेश्वर मन्दिर - हरिनगर झोलुङ्गेपुल निर्माण
- नायल मल्लो बडी - साङडकुचा झोलुङ्गेपुल निर्माण
- जिमखोली वारी पारी झोलुङ्गेपुल निर्माण
- नायल कुलाबान झोलुङ्गेपुल निर्माण

जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक उर्जा

- तल्लो धारीगाड लघु जलविद्युत निर्माण
- रिठेगाड लघु जलविद्युत निर्माण बस्कोट / कुमाली
- मलेकाठा लघु जलविद्युत निर्माण गोकुलेगाड
- बजार क्षेत्रमा सडकबत्ती जडान
- कठपते सडक बत्ती जडान

सूचना , सञ्चार तथा प्रविधि -

- वडाभरी इन्टरनेट विस्तार
- आधारभुत विद्यालय तथा माध्यमिक विद्यालयहरूमा इन्टरनेट जडान

वन तथा जैविक विविधता -

- सामुदायिक वन हरूको संरक्षण
- वृक्षारोपण कार्यक्रम सञ्चालन वडाभरी
- सल्याडी टोल हरियाली विकास तथा कान्ला सुधार कार्यक्रम

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

- बस्कोट कुमाली चमेलिया तटबन्ध निर्माण
- रिठेगाड तटबन्ध निर्कुमाण माली
- सङलाबगड तटबन्ध निर्माण बस्कोट
- तातापानी तटबन्ध निर्माण
- गोकुलेगाड मलेकाठा गोठेबगड तटबन्ध निर्माण
- सोबेटोल पक्की तटबन्ध निर्माण
- गाजरी ठूलो खोला तटबन्ध निर्माण
- खरबारी संरक्षण घेर पर्खाल निर्माण सौडे
- रूपशाल खोला खेत संरक्षण
- नङतड पनेराखोला तटबन्ध निर्माण
- मुहान संरक्षण चिउरानी
- पनेरखोला मुहान संरक्षण
- तल्लो धारीगाड देखी मल्लो धारीगाड सम्म तटबन्ध निर्माण
- ठूलसैनी खरखेती संरक्षण घेर पर्खाल निर्माण
- रातीशैनी जोशीटोल घेर पर्खाल तथा तारबार निर्माण
- मलेकाठा खर संरक्षण सिराड्
- नायल पारसखोला सालखेती
- नायल पारस खोला तटबन्ध निर्माण

- जिमखोली खोला तटबन्ध निर्माण
- छरेबगड तटबन्ध निर्माण नायल
- घट्टेबगड तटबन्ध निर्माण सिन्नाडी
- रूपशाल खोला तटबन्ध निर्माण
- धानिखेती खोला तटबन्ध निर्माण
- सडे धानाखेती खोला तटबन्ध निर्माण
- कुना बगड तटबन्ध निर्माण सिन्नाडी

वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापन

- पालड बेलायती ढल निकास
- बस्कोट गाउं ढल निकास
- कुमाली गाउं ढल निकास
- सैनी बस्ती ढल निकास
- धानाखेती ढल निकास
- सकन्तड बस्ती ढल निकास
- मलेकाठा पैराखोला ढल निकास
- ढल निकास व्यवस्थापन बजार क्षेत्र
- पाण्डे टोल देखी भोलिया सडक सम्म ढल निकास
- खोली देखी धारीगाड सम्म ढल निकास
- गाजरीखोला ढल निकास
- लेकमा ढल निकास
- पथराइनी ढल निकास
- ठूलसैनी गोधरी ढल निकास
- नायल मल्ला गाउं मौरे काठा खोला ढल निकास
- कठपते बजार ढल निकास
- नायल दलित टोल ढल निकास
- सानसेरा घट्टीगाड ढल निकास
- जिमखोली थामु ढल निकास

विपद् जोखिम न्यूनिकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्पादनशीलता-

- एम्बुलेन्स खरिद
- दमकल खरिद
- हेलिप्याड निर्माण
- बजार एरीयामा CCTV जडान

अनुसूची – ३ : परामर्श विज्ञहरू

रमेश चन्द्र जोशी – टोली नेता

परमानन्द जोशी – संस्कृति तथा इतिहासविद्

प्रेम वल्लभ जोशी – जैविक विविधताविद्

महेश विष्ट – संस्थागत विकास, सुशासन तथा लैससास विद्

डा. दिपक जोशी – आर्थिक विकास तथा योजनाविद्

डा. रमेश राज पन्त – वातावरणविद्

पवन पनेरू – पूर्वाधार विकासविद्

केशव दत्त जोशी – जनसङ्ख्याविद्

महेश राज अवस्थी – जि.आइ.एस.

धन सिंह विष्ट– सामाजिक विकासविद्

डा. गोविन्द विष्ट – भूगोलविद्

भोजराज पन्त – स्वास्थ्य तथा सरसफाइविद्

केशव राज विष्ट – अर्थ तथा वित्तविद्

अमर विष्ट – कार्यक्रम संयोजक